

Мария Младенова

Ячо Хлебаров

Мария Младенова

Ячо Хлебаров

Съдържание

Увод	6
ГЛАВА 1.	
Прояви в областта на културата	19
1.1.Разностранност на интересите му и техните проявления	19
1.2.Личностно присъствие и умение да формира интелектуална среда	39
1.3.Отвореност към чуждата култура	56
ГЛАВА 2	
Ячо Хлебаров - организатор на читалищното дело	74
2.1.Читалищното дело в културното развитие на следосвобожденска България	74
2.2.Участие в ръководството и определянето на задачите на Върховния читалищен съюз	82
2.3.Ролята му за организационното, нормативното и финансово укрепване на Читалищния съюз	93
2.4.Приносът му за организиране на народните университети и народните четения и личното му участие в тях	118
2.5.Списание "Читалище" като професионално издание и трибуна на читалищни дейци, библиотекари и книжовници	131
ГЛАВА 3	
Ячо Хлебаров като библиотековед	150
3.1. Развитие на библиотековедската мисъл у нас от началото на века до средата на 40-те години	150
3.2.Многопосочност на интересите му към проблемите на библиотеките	169
3.3.Комплектуването и организацията на библиотечните фондове в публикациите на Хлебаров	188
3.4. Схващанията му в областта на каталогизацията ..	204
3.5 Библиографските му възгледи	216
Заклучение	230
Литература и бележки*	234
ПРИЛОЖЕНИЕ: Живот в дати	273
Индекс	289

Увод

Името и делото на Ячо Хлебаров (4.III.1887 - 24.XII.1951 г.) днес са малко известни както на културната ни общественост, така и на читалищните и библиотечните дейци и са встрани от вниманието им. С течение на годините стават все по-малко тези, на които името му говори нещо, а що се отнася до по-младите поколения, у тях то трудно събужда някаква асоциация. Той има участва на това поколение от българската интелигенция, което живее и работи във време, белязано от четири войни, от национални катастрофи и социални поврати с трагични последици за народа ни. Първата половина на XX в. е и време на културно самоопределение на българския народ, на съгласувани усилия в укрепването на такива институции като читалищата, с любов създавани в стотици селища.

Повече от три десетилетия Ячо Хлебаров служи всеотдайно на българската култура, на читалищното и библиотечното дело. Техен съзидател, организатор и почитан ръководител, той е сред тези, които формират културната политика и създават духовната атмосфера, благоприятстваща за утвърждаването на съзидателно-творчески дух и традиции.

Настоящият труд има за ЦЕЛ на базата на богат фактологичен материал да изследва, разкрие и формулира приносите на Хлебаров за развитието на духовната ни култура, читалищното дело и библиотекознанието и той да заеме не само полагащото му се място в тяхната история, но и да получи признанието, което заслужава изграденото от него. За постигането на тази цел трябваше да бъдат решени следните

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЗАДАЧИ:

Да се проследят от исторически аспект областите, с които е свързано името на Хлебаров, като се разкрият приносите му за тяхното развитие на фона на динамиката

в обществения и културния живот; да се проучи богатото му теоретично и архивно наследство, които досега не са били обект на научна интерпретация; да се изследва ролята му на организатор на читалищното движение в страната от началото на века до края на 30-те години; да се анализира тематичната насоченост на сп. "Читалище", редактирано от него, и да се покаже ролята му за развитието на читалищното и библиотечното дело; да се анализират и открият библиотековедските му възгледи, като се проследят основните тенденции в развитието на библиотековедската мисъл в страната през споменатия период.

Решаването на поставените задачи и осигуряването на достоверност на резултатите наложи да се използва комплексният подход, чиито методи осигуряват както изучаването на обекта от различни страни, така и взаимното им контролиране. В хода на работата са използвани и логическите методи анализ и синтез. Комплексният подход към темата наложи използването на историческия, системния, съпоставителния и документалния анализ, които ни дадоха възможност да се получат научно достоверни резултати.

За да се проучи делото на Ячо Хлебаров, трябва да се проследят от исторически аспект областите, с които то е свързано. Как досегашните изследвания изясняват ролята и мястото на читалищата и библиотеките в културното развитие на България - това е първият въпрос, на който е полезно да дадем обобщаващ отговор.

Читалищата са обект на няколко цялостни исторически изследвания. На първо място ще споменем труда на Стилиян Чилингиоров (1881-1962)¹, който според оценката на Ячо Хлебаров е "голям принос и съдържа ценни материали не само за отделните читалища и изобщо за нашето читалищно дело, но и за историята на нашето възраждане"². Тодор Боров (1901-1992) вижда в него "незаменимо четиво и рудница за всеки културен работник, особено за българските писатели, а още повече за българските книговеди"³. Ценен влог в историята на българските читалища е и юбилейният сборник на ВЧС, издаден през 1937 г. по случай двадесет и пет години от неговото създаване. Материалите за него са събрани и редактирани изцяло от Ячо Хлебаров⁴. Той съдържа и пълен списък на читалищата в страната към 1935 г., подредени по окръзи, околии и селища, с данни за имената им, година на основаването, броя на членовете, бюджета, фондовете и влоговете, движимите имоти и библиотеките в томове и

заглавия. На него многократно се позовават всички по-късни изследователи на историята на българските читалища като Н. Кондарев⁵, Ст. Сираков, П. Чолов и С. Лазаров⁶. Интересни фактологически сведения, засягащи развитието на читалищата преди и след Освобождението, се намират и в отделни статии на Лазар Йовчев (1840-1915)⁷, Ст. Чилингиров⁸, Ячо Хлебаров⁹, Иван Д. Шишманов (1862-1928)¹⁰, Йордан Маринополски¹¹ и др. Публикувани са и значително количество юбилейни сборници и листове, отчети и устави с богат изворов материал, разкриващи историята на най-старите и най-известни читалища в Шумен¹², Лом¹³, Свищов¹⁴, Плевен¹⁵, Казанлък¹⁶, Сливен¹⁷ и др.

Да представи библиографски богатия им творчески път и история е целта на указателя "Сто години народни читалища"¹⁸, редактиран от Т. Боров. От изобилието на печатни материали в него са подбрани главно онези, които имат ценност като исторически източници.

В областта на читалищното дело са събрани значително количество факти и данни, които постоянно се допълват и обогатяват - тенденция, която вероятно ще продължи и в бъдеще. Фактологичната натовареност преобладава и в съществуващите обобщаващи трудове, а за да се пристъпи към аналитични обобщения, според нас би било полезно да се изясни и съотношението личност - читалищно дело - култура.

Въпреки че има отделни изследвания за историята на библиотечното дело в България, няма нито една обобщаваща монографична работа. През 1906 г. Борис Дякович (1868-1937) публикува кратък "Исторически преглед на Народната библиотека и музей в Пловдив до Съединението"¹⁹, като се ограничава в частни проблеми, които разглежда извън политическия и културния живот на страната. Едно от големите изследвания с подобна насоченост е трудът на Велико Йорданов (1872-1944) върху историята на Народната библиотека в София, който според мнението на Ячо Хлебаров е написан с "безпристрастие и вещина, очевидно с голяма любов и съставлява ценен принос в нашата книжнина"²⁰.

Сред публикациите в тази област ще отбележим и първата "Кратка история на библиотеките" от Васил Класанов (1890-1950)²¹, с увод от Стоян Аргиров (1870-1939). В глава пета, посветена на българските библиотеки, е разгледано тяхното минало, развитие, законодателство и състояние. Класанов е един от авторитетите в областта на читалищното дело в страната, редактор е на редица читалищни и библи-

отечни издания, автор е на много статии, някои от които и сега представляват интерес.

Следващият труд по хронология на издаването е учебникът "Общо библиотекознание" от Ценко Цветанов (1904-1959)²², директор на създадения през 1950 г. Държавен библиотекарски институт и учен в областта на библиотекознанието и библиографията. В него той разглежда предимно исторически въпроси на библиотечното дело. Принос в същата тематична област, двадесет години по-късно, дава Елена Кирова²³, която в глава от учебника "История на библиотеките" прави анализ на общественно-политическите и просветните условия, способствали за появата и създаването на всички видове и типове библиотеки у нас от Средновековието до средата на 40-те години. Значителен е броят на статиите в професионалния периодичен печат, изясняващи исторически проблеми на отделни библиотеки. Всички публикации с тази тематика, излезли на страниците на сп. "Библиотекар" за периода 1953-1983 г. са включени с изчерпваща пълнота в съставения от Нина Шуманова²⁴ тематичен показалец. Изданието запълва празнина в професионалната справочна литература и е основа и за различни проучвания в областта на историята на читалищното дело, библиотеките и библиотекознанието. Публикациите в тази област дават основание да се очаква, че науката за историческото развитие на библиотеките ще преодолее емпиричния стадий в своя развой и в бъдеще ще се появят обобщаващи монографични изследвания.

Ако историята на читалищното и библиотечното дело има за обект историята на отделните читалища и библиотеки, то историята на библиотекознанието изследва и изучава разработката на въпросите по теория, методика и методология на библиотечната работа, история на борбата на идеи, историята на живота и дейността на библиотековедите, направили значителни приноси в разработката на науката и задвижили напред практиката, свързана с библиотечното обслужване на нацията ни. Елементи от историята на библиотекознанието има в отделни студии по история на библиотечното дело и история на отделните библиотеки, в някои учебници, в статии, посветени на живота и делото на видни читалищни и библиотечни дейци. Но направеното не изчерпва богатството на проблематиката в тази област, за което говори както липсата на учебници, така и отсъствието на обобщаващ монографичен труд по история на българското

библиотекознание. Не са достатъчно проучени и пътищата, каналите и средствата, чрез които се осъществяват чуждите влияния върху развитието на българското библиотечно дело и библиотекознанието.

Особено важно значение за създаване на историята на библиотекознанието има историографията - един от най-важните дялове на историческата наука, чиято задача е да насочва към фактографски и фактологически проучвания, даващи сведения за състоянието на библиотекознанието в различните етапи от неговото развитие.

Водеща теза в настоящия труд е, че нашата наука се е създавала и с труда, и с таланта на няколко поколения читалищни и библиотечни дейци, от ерудирани личности - практики и теоретици, чийто живот и приноси са също недостатъчно изследвани и проучени. Пренебрегването на задачите по изучаване на личностния проблем е проява както на неоправдан нихилизъм, така и на недооценяване на мястото му в контекста на библиотекознанието като обществена наука и неразбиране на значението му за развитието на самата наука. У нас няма нито един по-обширен очерк, нито една монография, посветена на личност, работила в областта на читалищното и библиотечното дело. Разбира се, има немалко приносни статии, посветени на Петър Ненков (1868-1917)²⁵, Ив. Данов (1880-1947)²⁶, Ив. Д. Шишманов²⁷, Константин Величков (1855-1907)²⁸, Стоян Аргиров²⁹, Стилиян Чилингиров³⁰, Тодор Боров³¹. За други като Ячо Хлебаров³², Васил Класанов³³, Димитър Крушев, Добрин Василев (? - 1957), Стефан Станчев (1907-1991)³⁴ и Моско Москов (1863-1947) е писано твърде малко и недостатъчно, а всички те са значителни фигури, от които и читалищното, и библиотечното ни дело в миналото са получили много. Днес на разколебаните и обезверените от нашата действителност те могат да бъдат пример за безкористно служене "на ползу роду". Сега особено силно се усеща необходимостта от самопознание, от връщане назад и вглеждане в качествата и приноса на значителните ни личности, от преоткриване и преоценка, от реабилитиране на делата на мнозина достойни българи. Един от тях е Ячо Хлебаров.

Заслугите му за развитието на националната ни култура са безспорни и многопосочни, обусловени както от разностранността на интересите му и техните проявления, така и от нуждите на времето. В областите, в които е работил, е оставил значими и трайни следи. Той е не само книгоиздател

и преводач, но и добър журналист. Хлеббаров е една от колоритните фигури в културния, обществен и стопански живот на гр. Плевен. Читалището, театърът, местният периодичен печат са оплодени от неговите идеи и прояви. Той е един от най-изявените ни читалищни дейци от началото на века до началото на Втората световна война. Посветил енергия и сили за създаването на Читалищния съюз, той полага значителни грижи за неговото организационно, финансово и нормативно укрепване. Годици наред редактира сп. "Читалище" и го превръща в буквар по читалищно и библиотечно дело. Има и опити за теоретично осмисляне на читалищни и библиотечни проблеми.

Изучаването на личността и делото на Хлеббаров, обаче не е еднозначно. В него могат да се очертаят, макар и твърде условно, няколко разграничителни периода.

Първият е времето от 1907 до 1939 г., когато той получава безспорно признание и като книгоиздател, и като преводач, и като водач на организираното читалищно движение, и като редактор на "Читалище". Признание, фиксирано и в печата, но и чрез интереса към личността му сред културните и читалищните среди в страната.

Вторият период - 1940-1956 г., е белязан с печата на абсолютно, почти тенденциозно мълчание около името му. Дори смъртта му не е отбелязана.

Около 1957 г. се забелязва първото пропукване на леда около него и плахо връщане на интереса към личността му. След ново седемнадесетгодишно мълчание, през 1973 г. в някои издания с краеведски характер и кратки статии в столичния печат, се правят опити да се припомнят приносите му в областта на културата. Около 1981 г. настъпва едно по-активно завръщане към името му, израз на признание за направеното от него.

Досега обаче неговата дейност и приноси не са били обект на всеобхватна и задълбочена научна оценка. В краеведската литература също липсва труд, който цялостно да отразява стореното от него за град Плевен. Публикуваните досега материали са кратки и разкриват бегло само някои страни от неговите изяви. Личността на Ячо Хлеббаров, все още недостатъчно оценена в неговата разностранност, в бъдеще все по-често ще привлича вниманието на изследователите.

Прижизнените отзиви и бележки за него са подчертано добри, даже ласкави. Потвърждение че той твърде рано прави

впечатление със своите способности, намираме в едно писмо от 1909 г. на Петър Пенков до проф. Ив.Д.Шишманов: "Ячо Хлебаров е един добър момък, който не може да ми се нахвали с възхищенията си от Вас и вашите лекции. Той може да се яви при Вас, обича Ви много и не ще бъде зле да обърнете внимание върху него и да го направите да Ви бъде добър приятел, защото то е едно способно, но още много младо момче."³⁵

Многобройни сведения за активната му и енергична дейност като редактор, подпредседател и председател на ВЧС за периода 1911-1939 г. намираме в рубриката "Из дейността на управителния съвет" на страниците на сп. "Читалище", в която редовно се публикуват протоколите от заседанията и взетите решения.

Като "въодушевен работник за книгописна услуга в България"³⁶ го характеризира проф. Ал. Теодоров-Балан (1859-1959), който правейки характеристика на трудните условия, в които се развива библиографската дейност у нас, отбелязва, че след спирането на "Книгописец" през 1904 г., единствено "Книжовник" на Ячо Хлебаров поддържа традицията в тази област.

На многобройни отзиви, потвърждаващи качествата на Хлебаров като лектор и оратор, проявени при участието му в читалищни конференции из цялата страна, се натъкваме в друга рубрика на "Читалище" - "Из живота и дейността на читалищата".

Свидетелство за мястото на неговата личност в културния живот на страната е едно интервю от 1935 г. във в. "Литературен глас". В рубриката "Един час при..." той публикува на цяла страница обширен разговор с Ячо Хлебаров. Важно е да отбележим, че в тази рубрика на читателите са представяни десетки видни български интелектуалци и хора на изкуството като Елин Нелин, проф. Александър Балабанов, Кръстьо Сарафов, Антон Страшимиров, Тодор Влайков, Панчо Владигеров, Добри Христов, Сава Огнянов, проф. Михаил Арнаудов, Васил Кирков, Ст.Л.Костов, Адриана Будевска, Людмил Стоянов, Елисавета Багряна и др. Хлебаров е представен така: "Дългогодишен, енергичен и неуморим читалищен деец, пламенен и убеден оратор, у когото мисълта светкавично и художествено се оформява, човек със страшно широка култура и неугасваща любов към книгата - това е Ячо Ст. Хлебаров, председател на Върховния читалищен съюз."³⁷ В същия брой е публикуван и дружески

шарж от художника Васил Стоилов.

Неговото място върху картата на българската култура е очертано и в "Българска енциклопедия" на братя Данчови. Отбелязва се, че е: "Един от основателите на Читалищния съюз (1911 г.) и негов дългогодишен председател. Има големи заслуги към читалищното дело у нас."³⁸

Решително утвърждава неговата значимост и Васил Класанов. В "Кратка история на библиотеките", след като отразява работата на проф. Ив.Д.Шишманов, той твърди: "Другият стълб на Читалищния съюз по това време е Ячо Ст. Хлебаров, редакторът на съюзния³⁹ списание "Читалище"³⁹.

Година по-късно Петко Христов публикува статия за Хлебаров, в която, правейки равностойка на делото му, акцентира върху това, че той е не само тясно свързан с развитието на Читалищния съюз, но е "душата на читалищното движение"⁴⁰. Очевидно авторът е усетил близостта му с големите културни водачи - генератори на "силови полета", които пронизват средата и я изпълват със съдържание. Посочени са и причините, поради които името му прониква сред широки слоеве от българската интелигенция в страната: "В съборите, по читалищни събрания и по сказки, той винаги е любим разказвач, с обилна, пламенна, ясна и бързо течаща мисъл. Винаги достъпен, винаги разположен и готов да даде добри съвети и услуги, той предано е служил тия двадесет и пет години на българското читалище. Любящ читалищното дело повече от всичко, готов винаги на жертви за доброто на съюза и съюзните читалища, той е служил и служи на читалищното дело със себеотрицание. Заслугите му към съюза и българското читалище са безспорно големи."⁴¹ Тази преценка на Хлебаров е едно от последните признания за него в периода до средата на 40-те години.

Две години по-късно, през 1939 г. плевенското читалище "Съгласие", за преуспяването на което Хлебаров работи повече от 30 г., издава юбилеен сборник по случай 70 г. от основаването му, ценен документ за читалищната и културната история на Плевен и страната. В рецензия за него Стефан Станчев - авторитетен читалищен деятел, отбелязва неприятната си изненада от това, че по неговите страници не среща статия от или върху делото на Ячо Ст. Хлебаров, "заслужил за българското читалище плевенския, дългогодишен председател на Върховния читалищен съюз, редактор на съюзното списание и председател на читалище "Съгласие".

Ние не бихме търсили причините за това отсъствие в сборника, но смятаме, че тая празнота ще се чувства от всекиго"⁴². Забелязва се началото на нееднозначното възприемане на Ячо Хлебаров, което преминава, както вече отбелязахме, през различни етапи. В юбилейния сборник на читалището по случай сто години от основаването му името на Ячо Хлебаров се споменава неколккратно, но някак между другото и отново не намира полагащото му се признание. Усеща се и тенденциозност в "забравянето" на делата му.

Цитирана е и негова статия, писана под псевдонима А. Рафаелов, но авторството му не е разкрито, въпреки че е известно на авторката на студията⁴³.

Идеологическата обстановка, общата насока на културната реалност, догматизмът и липсата на дълбочина след средата на 40-те години, налагат забравата на редица значителни личности, сред които е и Ячо Хлебаров. Години наред той е съзнателно премълчаван. По тези причини неговото дело, както и това на други значителни дейци на читалищното движение не намират място в идеологизираното изследване "Народните читалища в България" (1979)⁴⁴, въпреки че в бележките към него авторите многократно препращат и се позовават на негови статии и издания.

Редица добросъвестни изследователи в периода след средата на 40-те години по-съдържано или по-щедро, изтъкват по различни поводи приносите на Хлебаров в различни области на българската култура. Авторитетно признание за заслугите му за българската библиография прави библиографът-историк Ценко Цветанов, който отбелязва, че "Книжовник" представлява сериозен опит за създаване на библиотечно-библиографско списание у нас⁴⁵.

Приносите му в областта на книгоиздаването и превода изследват краеведите Л. Дунчев⁴⁶ и Л. Александров⁴⁷, които на базата на богат документален материал от Плевен и плевенския край очертават ролята му за създаване на българо-руски културни взаимоотношения.

Делото на Ячо Хлебаров получава по-цялостна и задълбочена оценка на състоялата се през 1981 г. в Плевен научна сесия по случай стогодишнината от рождението на Иван Данов. В доклада си "Приносът на Плевен в библиотечната теория и практика" Христо Хаджихристов разкрива дейността на Петър Ненков, Ячо Хлебаров, Иван Данов и Никола Ракитин (1885-1934), които имат безспорни заслуги

за развитието на читалищното дело в България, за приемането на първия закон за народните читалища, за читалищното строителство. Този доклад е стъпка към отреждане на достойно място на Я. Хлебаров и неговите приноси в историята на читалищното дело. Докладите на Жана Христова, Любен Дунчев и Цанко Данов също съдържат богат фактологически материал, разкриващ ролята му за развитието на българската култура, читалищното и библиотечното дело⁴⁸.

Книговедката Ани Гергова, успяла по свой начин да "улови" отвореността на Хлебаров към западната библиотековедска наука, акцентира на привързаността му "към концепциите на Пол Отле, оглавяващ Международния библиографски институт в Брюксел"⁴⁹.

Част от своите виждания за мястото му в културните пластове сме отразили в няколко статии, въпреки че доскоро у нас липсваха условия за истински прочит на Ячо Хлебаров. Споменатите дотук публикации не само обогатяват познанието за него, те са и признание, но то не е достатъчно, за да се види мястото му в историята на културата ни, което си поставяме за цел да изследваме и разкрием в неговата многопластовост и синтез. Фактът, че Ячо Хлебаров е репресиран от следдеветосептемврийската власт, го сближава още повече с нашето време. Репресиите бяха и причина над редица личности и имена да бъде наложено "табу", а дейността им да бъде отминавана от историческата наука с мълчание. Така бавно и безмилостно забравата ги обсебваше.

Съществена "заслуга" за негативните наслоения и бели полета в историческата памет на съвременния българин има и последователно налаганият класов подход в историята. Абсолютизираният години наред приоритет на класовото начало над общочовешкото и националното при оценяване на идеите и делата на историческите личности спомогна да се натрупат в историческото познание множество неверни мнения, създадени с единствената цел да потвърдят "правилността" на изходния класов принцип.

Дошло е време да се изчистят "наносите" в паметта на сегашните поколения и да се отдаде дължимото всекиму, според неговия принос за преуспяване на "делото българско".

В порядъка на предварителни уговори ще отбележим още, че в процеса на научното дирене все повече се убеждавахме в значимостта на неговото дело, в съществената му роля и участие на много равнища и в различни зони на

българската култура. В опитите си да издирим всичко, свързано с неговата личност, носеща много от типичните белези на българския интелегент от началото до средата на 40-те години на века, се натъкнахме на редица затруднения, някои от които преодоляхме.

Събрахме немалко факти и сведения за неговия живот, но биографичните детайли са извън задачата, която сме си поставили. Опитавме се да маркираме жалоните в жизнения му път чрез най-съществените моменти и прояви, но се натъкнахме на почти непреодолими затруднения, произтичащи от невъзможността да се отделят идеите, възгледите, целите, устояването и браненето на позиции от жизнената траектория. Оказа се, че те са здраво втъкани в нея и са в трудно разкъсваемо единство, поради което не би трябвало да се пренебрегва биографичния аспект на изследването. Извън обсега на труда ни остана и професионалният път на Ячо Хлебаров като адвокат, макар че и тук той проявява качества на своята личност и граждански позиции.

С напредване на изследването обемът на събрания материал нарастваше в геометрична прогресия. Натрупахме значително количество документални материали, разкриващи личностните взаимоотношения на една цяла генерация културни и читалищни дейци, живели не само по едно и също време, но и споделящи сходни идеали и самосъзнание, в резултат на което дават значителен тласък в развитието на културния живот у нас от началото на века до Втората световна война. Наложил се използването на тези материали да се ограничи до минимум, тъй като се създаваше опасност от разводняване на предварително очертаните проблемни области. Трудът ни е пръв опит за цялостен портрет на личността на издателя, преводача и редактора, читалищния деец и библиотековеда Ячо Хлебаров, който чрез изявите си утвърждава и отстоява определени обществени, културни и научни позиции, които в по-голямата си част имат съвременно звучене.

Като главни цели на работата си сме поставили изясняването на мястото на Хлебаров както в историята на духовната ни култура, така и в историята на читалищното дело и библиотекознанието, чието богато теоретично наследство досега не е проучвано и не е получило оценка. С това се надяваме да запълним частица от вакуума в историческата ни памет, а и едно от многото бели полета в динамиката на културните процеси от нашето недалечно минало, разру-

шавайки и някои закоснели представи за културното ни наследство. Направен е опит проблемните области да се разгледат както в контекста на цялостния обществен, политически и културен живот, характеризиращ времето, в което живее и гради делата си Хлебаров, така и в контекста на традициите, създадени от неговите предходници. Опитали сме се да определим и мястото му сред неговите съвременници, както и да отбележим приносите му, новите идеи, които оставя на следовниците си. Това са главните проблемни области, които ще се опитае да изясним в настоящата монография.

Анализирайки работите на Хлебаров, съзнателно сме прибегнали до метода на изобилното цитиране, за да създадем колкото е възможно по-пълна представа за неговите възгледи. Като източници за написване на труда сме използвали множество материали, по-голямата част от които влизат за първи път в научно обращение.

1. Публикации на Ячо Хлебаров по въпроси на културата, читалищното и библиотечното дело.
2. Книгите, преведени и издадени от него.
3. Публикации за Ячо Хлебаров, отразяващи дейността му като издател, преводач и читалищен деец.
4. Персоналии за лица, свързани с читалищното и библиотечното дело.
5. Годишниците на сп. "Книжовник" и "Читалище" - редактирани от него.
6. Писма, статии в научни сборници, списания и вестници.
7. Научни изследвания и архивни материали, свързани с проблемните области.
8. Материали от архива на Върховния читалищен съюз.
9. Материали от личния архив на Ячо Хлебаров. Макар че много от него е разпиляно, през 1972 г. съпругата му Мария Франц-Хорачик предава по искане на ЦДИА хиляди архивни листи, групирани в 247 единици, някои от които със стотици страници. По своето съдържание в областта на читалищното дело той е по-богат от архива на ВЧС. Самото количество на листата, изписани от перото му, респектира всеки, който има отношение към творческата работа.
10. Материали от архива на Обществено-образовател-

ното дружество "Съгласие" - Плевен.

11. Материали от архива на проф. Иван Д. Шишманов, който е не само един от най-видните представители на науката и културата у нас по това време, но и строител на читалищното дело. Огромният му архив съдържа и многобройни документи, разкриващи както дейността му за развитие на читалищното дело, така и целите, и задачите, които му възлага. Натъкнахме се и на източници, разкриващи контактите му както с читалищни дейци от страната, така и близостта му с представители на Плевенската школа в читалищното и библиотечното дело, които насърчава и подпомага - културни факти, които до днес са почти непроучвани.
12. Материали от архива на Г.В.Плеханов, с когото Хлебаров е имал контакти, съхранени в "Дома на Плеханов" в Санкт-Петербург - филиал на Държавната публична библиотека "М.Е.Салтиков-Шчедрин".
13. Материали от архива на проф. Н.С.Державин, намиращи се в Пушкинския дом в Санкт-Петербург.
14. Архивни материали на проф. Богдан Ст. Боднарски, Любов Б. Хавкина и Н.А.Рубакин в Държавната библиотека "В.И.Ленин" и Всесъюзната книжна палата в Москва. В тях, особено в този на Н.Рубакин, се натъкнахме на неизвестна, но значителна кореспонденция с представители на българската култура, останала непроучена до днес.
15. Архивни материали на А.В.Луначарски, намиращи се в личния архив на дъщеря му И.Луначарска, която бе любезна да ни ги предостави при наши срещи в София и Москва.

Трудът се състои от увод, три глави, заключение, литература и бележки, приложение - живот в дати и именен показалец. В приложението по години и месеци са систематизирани по-важни събития, свързани с Ячо Хлебаров. То допълва биографията му, чиито детайли, както вече отбелязахме, са извън нашата основна задача. Летописната част носи сбита и синтезирана информация, чрез която картината на динамиката и тенденциите придобива по-завършен вид.

ГЛАВА 1.

Прояви в областта на културата

1.1. Разностранност на интересите му и техните проявление

Изграждането на българската държава и нейната култура след Освобождението е труден и сложен процес. Липсват традиции и опит, а в страната се фокусират и своеобразни вътрешни и външни противоречия. Стояла в продължение на пет века далече от световния прогрес, започва макар и бавно приобщаването ѝ към европейската култура. За две-три десетилетия у нас израстват значителни духовни сили, които полагат основите на нова култура, която се стабилизира институционално и чрез подкрепата на политическите режими у нас. Значителен напредък във формирането на специфичния облик на българската култура, образование и наука се осъществява през 1894-1899 и 1903-1907 г., когато Министерството на народното просвещение се оглавява от Константин Величков и Ив.Д.Шишманов, инициатори на културното строителство в страната в края на XIX и началото на XX в., които разгръщат широка дейност за издигане на културния живот у нас до нивото на европейските страни. Принос в това направление е и културната политика на Демократическата партия (1908-1911)⁵⁰. Развитието на българската национална култура в навечерието на Балканската война бележи високи стойностни постижения, факт, признат след години като безспорен капитал на българския народ. Започва изграждането на училищната мрежа и образователното дело, чиято главна цел е да създаде бъдещата национална интелигенция и граждани, годни да разрешат онези разностранни проблеми, които стоят пред младата държава. Новоизградените държавни институции и учреждения поемат значителна част от задачите на читалищата, поради което в първите години след Освобождението читалищното дело замира. От 1881 до 1890 г. са открити само 66 нови читалища, а много от старите 207 доосвободенски престават да съществуват. Съсредоточаването на интелигенцията в столицата и в по-големите областни градове, устройването ѝ на държавни постове и служби обезглавява читалищата. Създава

се погрешно впечатление, че те са изиграли ролята си, че са били нужни само в условията на робството, а в новоосвободена България културно-просветната работа ще се осъществява по примера на развитите страни от държавата, чрез добре уредени училища, библиотеки и културни институти.

Нов етап в читалищното дело настъпва през 90-те години. С развитието на учебното дело и откриването на нови училища част от интелигенцията се завръща в селата и малките градове. Увлечена и от популярното тогава народническо движение, тя не само работи за просвещението на народа, но през 1893 г. по предложение на Т.Влайков основава Новообразователно дружество с цел:

1. Събуждане и засилване на народното читалище.
2. Приготвяне на подходящи книги за българския четец и за обогатяване на българските библиотеки.
3. Уредба на народни четения⁵¹.

В началото на века, по време на започналия процес на възраждане в читалищата, израства и се утвърждава една втора генерация от големи имена на културни и читалищни дейци, в която Ячо Хлебаров е сред водещите фигури. Следовници и продължители на най-доброто от идеалите и традициите на читалищните дейци от възрожденската епоха, те свързват съдбата си със съдбата на българската култура и читалища, които Марин Дринов нарича "съсредоточие на най-просветните и най-деятелните за напредъка на народността ни български сили"⁵².

Изграждането на София като столица на страната след Освобождението я превръща в център на духовната култура, в който се съсредоточава малобройната ни и тогава, а и значително по-късно интелигенция, за чийто недостиг съдим и от следните факти: през 1891 г. в Университета се дипломират едва 35 студенти (14 филолози и 21 историци), а от неговото създаване (1888 г.) до края на 1915 г. получават дипломи всичко 1127 лица. Първите 6 жени завършват през 1906 г. По време на управлението на Демократическата партия получават дипломи от чуждестранни университети и 481 български студенти, които навлизат в научните и културните институти на страната⁵³. Две десетилетия по-късно, през 1933-1934 г. висшистите от всички специалности в страната са 18 065.

Извън столицата се създават редица културни средища, които се превръщат в значителен фактор за духовното развитие на нацията. С усилията на местната генерация

интелигенти възрожденските културни центрове Пловдив, Русе, Габрово, Шумен, Варна, Казанлък, Стара Загора, Велико Търново, Лом, Свищов, Плевен заживяват свой духовен живот със специфични особености и традиции.

Плевен е и градът, в който се ражда, живее и работи Ячо Хлебаров. В края на XIX и началото на XX в. градът се развива като значителен административен, стопански и културен център. В неговата икономика настъпват структурни промени, появяват се и първите индустриални предприятия. Тук се създават и значителни духовни ценности, които са несъмнен принос в националната ни култура. В Плевен живее и твори и немногобройна интелигенция, която произхожда от учителските среди. В началото на века грамотността на населението в сравнение с първите години след Освобождението е чувствително повишена. Ако в първите десет години след него броят на грамотните в Плевен е едва 2605 или 25% от цялото население, а сред жените тя е едва 12%, то към 1905 г. четящите са 6817 или 48% от гражданството.

Повишаването на грамотността е свързано и с подема в развитието на образователното дело в града. В навечерието на Балканската война в Плевен има две основни български училища, две средни реални гимназии, лозаро-винарска гимназия и две учебни заведения за евреи и турци*. Броят на учениците е около 4000, а учителите в града са почти 100⁵⁴. Съществува и значителен интерес към общественно-културния живот. Активизира дейността си Обществено-образователното дружество "Съгласие", създават се женски и младежки дружества. Появяват се и първите книжарници (1884 г.) и печатници (1898), база за развитие на книгоиздаването, а в началото на века се оформят всички предпоставки за неговото активизиране.

Селскостопанският профил на плевенския край и съсредоточаването тук на голям брой агрономически кадри в откритото през 1890 г. първо в страната Лозаро-винарско училище, а по-късно и на Лозарската опитна станция, създават основа за селскостопанско книгоиздаване. Началото му е поставено от първия директор на споменатото училище Христо С. Георгиев (1862-1921), автор и на едно от първите ръководства у нас по лозарство. По-късно Плевен се утвър-

* През 1908 г. в града има около 2000 турци и 500 евреи.

ждава като център на селскостопанско книгоиздаване в България, за което говорят фактите, че до 1924 г. тук са отпечатани над 160 заглавия с такава тематична насоченост, а към 1944 г. те са вече около 300, включително и 25 периодични издания.

Интелигенцията, водена от личната си инициатива и обществена амбиция, застава в центъра на духовния подем в града. Сред нея се формира ядро, което започва да пише, да превежда и издава необходимата литература, да редактира вестници и списания. През 1910 г. с издаваните в града 8 вестника и 5 списания Плевен се нарежда на трето място в книжовния живот на страната - след София (с 82 в. и 86 сп.) и В. Търново (с 20 в. и 8 сп.), от всичко издаваните у нас 353 периодични издания (229 в. и 124 сп.).

Типичен представител на това ядро интелегенти е и Ячо Хлебаров. Както столичната, така и провинциалната интелигенция от началото на века почти до началото на Втората световна война поради своята малочисленост е принудена да се интересува и занимава с всичко - с политика, с култура, с литература, с периодичен печат, с читалищна дейност. Тя е белязана с печата на универсалността, което понякога води до снижаване на качествата на нейните прояви, но това тя прави не от суетност или самолюбие, а за да отговори на нуждите на времето, да запълни празното пространство в културните и обществените ни пластове. Тази универсалност и многопосочност на изявите е характерна и за Ячо Хлебаров, който развива в Плевен широка и активна културно-просветна дейност, виждайки в нея както гаранция за духовно извисяване, така и път за социален подем на нацията. В тъканта на интердисциплинарните му социални роли се откроява и личността му - силна, енергична, с мисъл към настоящето, но и към бъдещето, граждански ангажирана с всичко, което води към културно издигане и стопанско развитие. Затова той едновременно е и учител, и издател, и преводач, и читалищен деец, и редактор - многостранни социални роли, чрез които участието му в културата ни прониква на много равнища и в различни зони.

Каква е школата, която подготвя личността на Хлебаров? Кои са опорите и факторите, които формират неговите нравствени, граждански и политически позиции?

Семейството му го възпитава в трудолюбие, честност и нравственост, уважение към дома, към родовото начало и корените на предците. Тласък за формирането на неговите

граждански позиции са и възрожденските идеали, съхранени в града, общуването му с възрожденски дейци, между които и Стоян Заимов. Контактите му с учени-историци като Юрдан Трифонов засилват интереса му към историческото минало и здравите традиции в народния живот. Учителствал в родния си град две години (1904-1905) след завършване на Педагогическото училище в Лом, той общува с народното учительство, което винаги е живяло с идеалите и борбите на народа ни. Идеите на социализма, на които не е чужд, го отвеждат през 1904 г. в редовете на БРСДП(т.с.). Две години по-късно е вече студент по литература в Софийския университет, където три години учи при проф. Ив.Д.Шишманов, с когото се сближава и става негов съмишленик и последовател. В края на 1906 г. Хлебаров, заедно с Георги Бакалов, преминава в групата на либералните социалисти, която през 1910 г. напуска и става член на Демократическата партия (1910-1934 г.). Напуснал и нея, до края на живота си остава безпартиен, но е убеден, че самата безпартийност е партийна, а всяка безпартийност е изкуствена. С вяро чувство за нравствените ценности, човешката етика Хлебаров винаги поставя над партийната. Дружбата му с Асен Златаров и Антон Страшимиров му дава пример за това, как човек трябва да осмисли своя живот в честно служене на народа си.

Атмосферата в читалище "Съгласие", близостта му с Петър Ненков, Ив. Данов и Н.В.Ракитин, приятелството му със столични писатели, учени и артисти, читалищни дейци от цялата страна са друга сила, която го приобщава към литературни, естетически и културни ценности.

В началото на века влияние върху Я. Хлебаров оказва както личността и идеите на Г.В.Плеханов, така и руската класическа литература. Сродяването му с идеите на руските революционни демократи А. Херцен и В.Г.Белински, любовта му към творчеството на М. Горки и А.С.Пушкин и естетиката на А.В.Луначарски, от които се учи на демократизъм са друг фактор за неговото духовно и гражданско оформяне.

Демократичните си възгледи и твърда гражданска позиция Хлебаров отстоява и в своята адвокатска работа. Убеден е, че демокрацията е свобода на всички идеи, в правотата на които можеш да убедиш своя противник чрез честна дискусия. Без да е комунист, той води защитата на делата пред военния съд в Плевен, Лом, Видин, Враца, Велико Търново и Ловеч на 342 арестувани ремсисти, кому-

нисти и партизани, осъдени по 33Д, и ги спасява до един от смърт, отстоявайки правото на личността на гражданска и политическа свобода. Отличавайки се с политическа толерантност, проявява симпатии и към хора с различни идейни убеждения, оставяйки пространство и за инакомислещите. Според него няма нищо по-неморално от политическите убийства и затова се бори с идейните си противници не с насилие и произвол, а пак с идеи. Позовавайки се на Хартата на правата на човека, той защитава правото на арестуваните да имат свои убеждения, които са неподсъдни. Неговият авторитет на ерудиран адвокат е гаранция за спечелване на поетите дела, а тези на бедните винаги е водел безплатно.

Честността си и своята твърда и непримирима гражданска позиция Хлебаров проявява и след 9.IX.1944 г., защитавайки делата на някои по-заможни личности в Плевен, чието имущество е неправомерно отнето по Закона за конфискуване на придобитите чрез спекула и по нечестен път имоти, пледирайки за неприкосновеността на частната собственост на гражданите. През 1946 г. се включва в подписката против смъртната присъда на Кръстьо Пастухов. В резултат на проявената гражданска позиция е въдворен за 6 месеца в ТВО край язовир "Росица". В края на 1947 г. са му отнети адвокатските права и е заличен от списъка на адвокатите. В жалба, писана от него по този повод, търсейки опора у Ботев и припомняйки, че в нашата история "всяко добро със зло се плаща", казва: "Моята нравствена фигура, моята изискана и добре издържана адвокатска работа, моето превъзходство винаги ще смущават дребните съвести и безличия, които намират днес още условия за живот"⁵⁵. Сред лицата, които го репресират са и част от тези, които спасява от смърт. Жалбата е обвинителен документ за "културна политика" на новата власт, в която незначителни лица, заели значителни постове, нанасят поражения и на българската култура. Смелата обвинителна позиция, проявена в документа не му се прощава. Следва въдворяване в Белене. Прекарал там две години (юли 1949 - юли 1951), не само рожба, но и жертва на своето време - пет месеца по-късно, на 24 декември 1951 г. той умира...

Българската култура загубва един от своите строители, чийто живот е пример за достойно и нравствено служене на България.

С тези факти, правейки скок във времето, илюстрирахме неговата гражданска позиция, професионална честност и

етика, но следвайки логиката на изложението, се връщаме в първото десетилетие на века при началото на неговия път.

В тези години интелигенцията се увлича от идеите на социализма, руската и европейската художествена и философска мисъл, оформили се като специфична черта както в национални, така и в местни граници. Особено популярни са идеите на Г.В.Плеханов и М. Горки, които до 1929 г. са и най-превежданите у нас руски автори - Горки е представен с 82 заглавия, а Плеханов с 61⁵⁶. Част от студентите-социалисти, сред които е и Ячо Хлебаров, се стремят към Женева, за да бъдат в досег с Плеханов - най-авторитетния за тях тълкувател на марксизма.

Години по-късно, припомняйки си тези си увлечения, той споделя: "По това време заминах с експреса през Белград и Загреб за Женева. Тогава се намирах под силното влияние на социализма и в тоя град се сблизих с групата на Плеханов, който ръководеше руската емиграция и бе първият представител на руската социалистическа мисъл. След тримесечно пребиваване в Женева аз се завърнах в София."⁵⁷ По това време читалище "Съгласие" започва да получава някои женевски издания на групата "Освобождение на труда", чието изпращане е уредено от Я. Хлебаров.

След завръщането си от Швейцария деветнадесетгодишният студент по литература, който по-късно сменя специалността си и през март 1915 г. завършва право, основава през 1907 г. в Плевен книгоиздателство "Буревестник", специализирано за преводна литература. Под въздействието на Горкиевата литературно-естетическа мисъл, в продължение на 5 години, Хлебаров развива активна издателска и преводаческа дейност.

В момент, когато националните литературни традиции явно не достигат, за да се изгради върху тях богато и разнообразно художествено творчество, когато необходимостта от по-съвременна в художествено и естетическо отношение литература остро се усеща от интелигенцията ни, преводната литература поема голяма част от функциите и на национални традиции, и на естетически стимул. Тя едновременно запознава четящата публика с натрупаното богатство от художествени образи и идеи, формира нови нравствени критерии и естетически изисквания и създава стремеж към разширяване границите на националната ни култура до едно по-високо европейско равнище. Възпитателната, познавателната и стимулиращата функция на превод-

ната литература се преплитат и съдействат за постигане на синтез между традиция и модернизъм, обединяват националното и общочовешкото и това обуславя интереса към нея и на редица издатели в различни културни средища в страната. Един от тях е и Ячо Хлебаров. За типа издатели от тази епоха, правейки им твърде точна характеристика, Г.Бакалов казва: "Те сами написваха, повечето пъти превеждаха, а понякога редактираха книгата, те вършеха коректорска работа, сами надписваха и разпращаха поканите, сами експедираха изданията си и водеха неотложните им сметки, понякога пътуваха, за да поднесат те лично книгата на самата публика."⁵⁸

Групирайки заглавията в три библиотеки - художествена литература, история и теория на литературата, философия и педагогика, далеч от мисълта за печалба от книги, Хлебаров издава художествени творби на М. Горки⁵⁹, А.С.Пушкин⁶⁰, Леонид Андреев⁶¹, Оскар Уайлд⁶², Герхард Хауптман⁶³, Август Стриндберг⁶⁴, Казимир Тетмайер⁶⁵, Октав Мирбо⁶⁶, Станислав Пшибишевски⁶⁷, Артур Шницлер⁶⁸ и др. Подборът им показва не само неговия висок художествен вкус, но и информираността му за значителни културни явления в Русия и Европа.

В търсене на опори за изясняване светогледа на посочените автори издава литературно-критични произведения на Г. Плеханов⁶⁹, В. Белински⁷⁰, Владимир Фриче⁷¹, Петер Коган⁷², Д. Овсянко-Куликовски⁷³, Василий Рогачевски⁷⁴ и др.

Виждащ в красотата, естетиката и изкуството средство за нравствено и духовно издигане, Хлебаров публикува трудове на английския историк и теоретик на изкуството Джон Ръскин⁷⁵, оказал съществено влияние върху развитието на европейската култура през втората половина на XIX в., на Рихард Вагнер⁷⁶, който прави един от първите опити за теоретично осмисляне жизнеността на хуманистичния идеал от естетически позиции, на Ан. Луначарски⁷⁷ и др.

Философски възгледи на значителни представители на европейската социалистическа мисъл - Карл Кауцки⁷⁸, Франц Меринг⁷⁹, Карл Бюхер⁸⁰ и Йосиф Дицген⁸¹, представя чрез едни от най-известните им трудове.

Влияние върху идейния подбор на издаваните творби оказват връзките и сътрудничеството му с Георги Бакалов и неговото издателство "Знание", както и проф. Ив.Д.Шишманов, за чието въздействие имаме аргументи.

В началото на века, благодарение на близостта на България с икономическите и историческите условия на скандинавските страни, нашата интелигенция изпитва необходимост от духовна близост и с тяхната култура, макар че интересът към тях започва най-вероятно дори не от културата, а от системата на държавно устройство, отличаваща се с ясно изразен демократизъм на политическото управление. Поставя се началото на рецепцията на Хенрих Ибсен, Кнут Хамсун, Август Стриндберг, както и на други автори, върху които се усеща влияние или близост до скандинавската школа - Херман Зудерман, Г. Хауптман, Морис Метерлинк, но "северните" идеи намират най-органично единство и завършена форма в творчеството на Х. Ибсен, чиято драматургия завладява и българската публика. Тези "северни" предпочитания се усещат и в издателската политика на Ячо Хлебаров. Той е не само единственият издател в България до 9.IX.1944 г. на трудове на А. Луначарски и Р. Вагнер, не само плевенски издател на М. Горки, Ал. Пушкин и В.Г.Белински, но той е и плевенският издател на някои северни автори, за които стана дума по-горе.

Интересно е да отбележим, че за нуждите на своята издателска работа Хлебаров установява контакти с представители на руската мисъл в областта на философията, литературната история и естетика като Г.В.Плеханов, Вл. Фриче, В. Львов-Рогачевски, Ан. Луначарски и др. Хлебаров е единственият адресат на Луначарски в българската културна история до днес, за което свидетелстват както три от запазените писма, така и изпратените портрет с автограф и специално написаният предговор към "Морис Метерлинк" (1907).

За петте години от своето съществуване (1907-1911) Хлебаровият "Буревестник" издава всичко 34 книги, от които 33 са преводни и едно българско произведение*, като 16 заглавия са включени в "Литературно-критическа библиотека" (1906-1909), 15 от които са с руско авторство. Като No 1 и 2 от споменатата библиотека Хлебаров публикува критическия етюд на Плеханов "Хенрих Ибсен" (1907) и "Морис Метерлинк" от Ан. Луначарски (1907), които изпраща на Г.

* Единственото издадено произведение на български автор е историческата драма "Към иго" (1911) на плевенския писател Иван Кирилов.

Плеханов в Женева, съхранени и до днес в личната му библиотека*.

Сериозните парични затруднения, които изживява Ячо Хлебаров, влияят върху динамиката на издателската му дейност и интензивността ѝ непрекъснато спада. В периода 1907-1908 г. той издава 22 книги, през 1909-1910 г. те са девет, а през 1911 - три. В началото на 1911 г. "Буревестник" преустановява своята дейност. Силната конкуренция в областта на книгопечатането слага край на много и интересни издателски планове на Ячо Хлебаров, които остават неосъществени.

Ето някои от тях. Той е имал намерение да започне издаването на тримесечни "Литературно-критични сборници", в които да събере най-ценното от нашата и предимно от чуждите литератури. В едно съобщение до читателите четем: "Ще бъдат дадени в превод съчинения от следните чужди автори: Максим Горки, Леонид Андреев, А. Куприн, А. Серафимович, К. Тетмайер, Ст. Пишибишевски, Ст. Жеромски, Ел. Ожешко, Кнут Хамсун, Авг. Стриндберг, Б. Бьорнсон, Селма Лагерльоф, Х. Ибсен, Бергстрьом, Метерлинк, Вернхарн, Мирбо, Анатол Франс, С. Прюдом, Емил Зола, Г. Хауптман, Пол Верлен, Мария делла Грация, Артур Шницлер, Габриел д'Анунцио и др.

За тази цел редакцията е ангажирала добри преводни сили почти от всички езици. През годината ще излязат пет сборника."⁸²

През 1909-1910 г. издателството уведомява читателите си за нов замисъл - издаването на "Класическа библиотека", която цели да даде в образцов превод всички класически творения от световната литература. Съобщава се, че е под печат No 1 - трагедията на У. Шекспир "Ромео и Жулиета".

Независимо от това, че тези замисли остават нереализирани, те дават представа за познанията и информираността на Хлебаров в областта на световната литература, както и за способността му да се ориентира към значителни автори, доказали стойността на художествените си произведения.

* Личната библиотека на Плеханов, съдържаща 20 000 тома е пренесена през 1928 г. от Женева в Санкт-Петербург. В нея открихме около 70 книги на български език, някои от които с автографи и дарствени надписи. Те са ценен източник за проучване контактите на Плеханов с българските общественици.

Като транслатор на духовни ценности, осъзнал своите задължения към българската култура, той свързва името си на издател с произведенията на бележити представители на руската и европейската художествена мисъл, литературната школа, изкуствознанието и изтъкнати дейци на европейското социалистическо движение, които предлага на будната ни интелигенция. Заедно с издателство "Знание" на Г. Бакалов "Буревестник" е фактор за популяризирането на прогресивни тенденции в обществено-литературния живот у нас в началото на века, а до 1910 г. е и идейно свързан с пропагандата на социализма у нас.

Ячо Хлебаров има принос за насищането на духовния живот в Плевен с културно съдържание, подпомагайки движението и обмена на ценности от различни исторически и географски координати, както и за утвърждаването му като средище на книгоиздаването в България. От издадените в Плевен до 1915 г. 116 книги 34 са на "Буревестник" или той отпечатва около 28% от книгоиздателската продукция на града в този период, превръщайки го в средище за обмен на културни ценности между България и света. Неговата издателска дейност в цялост е принос не само в рамките на местното, но и на националното книгоиздаване. Той обогатява и националния ни издателски репертоар, който в периода 1906-1912 г. регистрира средно по 1500 заглавия годишно, а само през 1911 г. те са над 1700. В периода 1900-1912 г. средно 17% от издаваните в страната книги са преводни, но издателската продукция, в която над 50% от изданията са брошури под 48 страници, като цяло е далеч под възприетите световни норми. Критерият за книга в напредналите страни е твърде различен: в Дания се приема за книга публикация с повече от 80 страници, в Италия - 100⁸³. Българската печатна продукция от този период включва значително количество малоценни, дребни и служебни издания, незначителни произведения на художествената литература, които не само че не могат да дадат полезна духовна храна на обществото ни, но често са съвсем безсъдържателни.

Не бива да се смята, че със закриването на "Буревестник" Хлебаров скъсва с книгоиздателското дело. През 1911 г. той участва в основаното от плевенския учител Спиридон Георгиев издателство за детско-юношеска литература "Млад читател", а през следващата година става инициатор за създаване на издателство за учебна и педагогическа литература.

тура "Образование".

Нов етап в книжовния живот на Плевен до 1925 г. е създаването на книгоиздателство "Наша родина" (1919-1923), което в продължение на пет години издава художествена и детска литература. Продукцията му се реализира в няколко библиотеки, сред които "Всемирна литература", "Родна литература", "Четиво за всички", "Популярна научна библиотека", а в отделна библиотека се издават романите на Майн Рид. Негови основатели са уважаваните плевенски писатели, учители и читалищни дейци Спиридон Георгиев, Ячо Хлебаров, Коста Домусчиев, Иван Кирилов, Никола Ракитин, Иван Данов и др.

Съзнавайки, че не може да се гради национална култура без едно по-широко общуване със създаденото от човечеството, Хлебаров търси пътища за приобщаването ни към общочовешки духовни завоевания и чрез изявите си като преводач. Преводите му са не само културни факти, но и част от културната ни традиция. Те влияят върху формирането на литературния вкус и култура на интелигенцията в страната, запознават читателите с моралните и правните норми, със социалните проблеми в други общества.

Първите си преводачески опити той осъществява след завършване на Педагогическото училище, работейки като начален учител в Плевен (1905-1906). По покана на сп. "Учителска мисъл", поставило си за цел да подпомогне квалификацията на учителите и пряката им образователна дейност, превежда материали с педагогическо съдържание⁸⁴. Към изясняване на психолого-педагогическите въпроси на детското мислене и еволюцията на идеите у децата е насочен преводът на монографичния труд на известната италианска педагожка Паола Ломброзо⁸⁵. Активна преводаческа дейност развива както за нуждите на "Буревестник", така и за "Наша родина". За времето от 1905 до 1921 г. той прави 36 превода. От 33-те преводни книги на "Буревестник" 23 са преведени от него през периода 1907-1909, което означава, че 75% от продукцията си превежда сам. Главната причина за това е липсата на средства за хонорари. Седем от преводите са за "Наша родина". Двадесет и пет от преводите си подписва с действителното си име, а единадесет - с псевдонимите А. Рафаелов и Тр. Братоев. Тридесет и един от преводите прави самостоятелно, а другите - в сътрудничество с Пеньо Стойчев, Г. Бакалов, писателите Иван Кирилов и Никола В. Ракитин, с когото превеждат драмата "Саломе" и "Приказки"

от Оскар Уайлд. Деветнадесет от преводите са на руски автори и са преведени от руски език. Останалите седемнадесет са на западни автори, които се разпределят така: Оскар Уайлд(5), Ст. Пишибишевски(2), Карл Кауцки(2), Франц Меринг(1), Карл Бюхер(1), В.Я.Канел(1), Ж. Дестре(1), Алоиз Рил(1), Джон Ръскин(1), Паола Ломброзо(1) и Емил Райх(1). Според езика на оригиналите те са: немски(8), английски(6), полски(2) и италиански(1), но на нито един от тези преводи не е отбелязан езикът, от който са направени, с изключение на драмата "Саломе", където е отбелязано, че преводът е направен от оригинала, т.е. английски. За останалите е трудно да се определи от какви езици са направени.

Какви езици е знаел Ячо Хлебаров? Определено - руски, свидетелство за което е и изпратената му през 1919 г. от неговия учител по руски език Благовест Томов "Русская хрестоматия" с автограф и посвещение: "На най-даровития си ученик - благодарния учител."* Ползвал е писмено и говоримо немски и английски, но е твърде допустимо преводите да са правени от руски, тъй като голяма част от книгите на социалистите у нас са се превеждали главно от него. От 2564 социалистически заглавия, излезли в България от 1875-1929, почти половината - 1166 са преводни, а от тях 750 от руски, 150 от френски и 144 от немски. Аналогична е и картината в Плевен. До 1925 г. относителният дял на преводната литература нараства, като първо място заема руската литература. От издадените тук 146 преводни заглавия 82 са от руски, а 59 от западни езици или плевенци дължат на Ячо Хлебаров 25% от преводните автори, издадени в града.

Какво е качеството на преводите му? Една рецензия в сп. "Училищна мисъл" от 1907 г. за превода му на "Хенрих Ибсен" отбелязва, че като цяло преводът е добър и се чете леко, но посочва и някои слабости като тук-там срещани се русизми⁸⁶. Самият Хлебаров е имал самочувствието на добър преводач, видно и от критичните му рецензии за преводи от руски, публикувани в сп. "Учителска мисъл"⁸⁷. Л. Александров смята, че "нашата национална литература му дължи някои от безспорно добрите, дори изискани преводи на първенците на руската и западна художествена класика и литературна мисъл. И днес не са загубили своето значение

* Изданието се съхранява в личния архив на Людмила Хлебарова.

преводите, които прави Ячо Хлебаров на пиесата на Оскар Уайлд "Саломея" (1919) и стихотворната проза на същия автор, на "Златното руно" на Ст. Шибишевски"⁸⁸. Оценявайки качеството им днес, след повече от 80 години, някои специалисти твърдят, че те не са хубави. Нека обаче не забравяме, че са правени във време, когато у нас професионални преводачи не е имало, когато са превеждали всички, които го-годе сносно са ползвали чужди езици. Близостта на руския език с българския е карала някои от превеждащите да мислят, че това е лесна работа, поради което качеството на голяма част от преводите от онези години е незадоволително.

Без да изреждаме трите десетки автори и произведения, които превежда Хлебаров, ще се опитаме да очертаем приносите му в историята на превода, която като част от културната ни история обогатява цялостната картина на националния духовен живот.

Той е не само сред първите преводачи на Луначарски, но е и единственият преводач на изкуствоведските лекции на Д. Ръскин в периода до средата на 40-те години. Той пръв у нас превежда и очерците на В.Т.Белински върху "Евгений Онегин" (1919) и "Руслан и Людмила" (1919) на А.С.Пушкин. С тях Хлебаров се нарежда сред първите преводачи на Белински в България. Известни са само два предходни превода. Първият е от Н.Йорданов (1899), а вторият - на Кирил Христов (1911). И двата превода са на статии на Белински върху Пушкин към "Кавказки пленник" (1899) и "Борис Годунов" (1911).

Преводите на Хлебаров дават представа и за динамиката в българската национална култура, за нейните пътища и извори, за социалните ѝ функции, за проникването на чужди култури у нас, за мястото ни в европейската културна общност, за възприемането на световни духовни ценности, които влияят върху създаването на собствената ни култура. Затова неговата издателска и преводаческа дейност са приноси, които надхвърлят рамките на регионалната култура и имат свое място в развитието на националната ни култура. Заслугите и приносите на Ячо Хлебаров не бива да се търсят в посоките на отделните му изяви, а във всичките, взети заедно, във възрожденската многостранност на делото му, повлияло върху културния напредък на България.

Съзнанието за отговорността на културния деец пред народа пронизва делата на Ячо Хлебаров през целия му

живот. Действайки по съвест, той не просто утвърждава собствената си личност, но създава без да претендира затова известен социален образец, модел на личност, за която служенето за културното издигане на нацията е нравствен дълг.

Хлебаров твърде млад се оформя като **водач в културния живот** на Плевен, който в продължение на тридесет години (1907-1939) носи следи от присъствието му. За него културата е не само начин на живот, форма на съществуване, същност на поведение, но и средство за промяна на обществото чрез силата на културния идеал, който за него има смисъл на духовен стимулатор.

Активното участие в строителството на **местния периодичен печат** е друга област, която поглъща част от неговата интелектуална енергия. Както вече бе казано, през 1910 г. в Плевен се издават 8 вестника и 5 списания, а след войните литературният периодичен печат в града преживява разцвет. Той е единственият провинциален град, в който през годините 1920-1924 се издават 8 литературни списания, а от началото на века до средата на 40-те години тук се списват и 25 периодични издания със селскостопанска тематика. В годините 1919-1925 Плевен е един от признатите центрове на интелектуален и книжовен живот в страната, видно и от обзора на сп. "Книгопис" за 1923 г., който сочи, че той "изглежда след София е приютил най-голям брой книжовници"⁸⁹. Повече от десет са вестниците и списанията, в създаването на които участва или сътрудничи Хлебаров, проявявайки качествата си на редактор, журналист и публицист⁹⁰.

Без да ги изброяваме, ще споменем само някои, които са безспорен културен факт в историята не само на града, но и на страната. Издаването и редактирано от него сп. "Книжовник" (1910) е единственият сериозен опит в нашата културна история за издаване на библиографско списание в провинцията, чиято съдържателна платформа ще изясним в глава трета. Таланта си на редактор Хлебаров проявява и при редактирането на сп. "Читалище" - първото професионално периодично издание у нас, което поема през 1911 г. и с малки прекъсвания работи за него до 1939 г. Той е сред сътрудниците на месечното списание за ученици и юноши "Наша родина" Плевен (1913-1915), което си поставя за задача да подпомогне училищното обучение по география, история, естествознание, литература и изкуство и да събуди интерес

към родната земя. То е единственото младежко списание от онова време, което публикува материали, свързани предимно с България. Сред инициаторите за създаването и сътрудниците е и на сп. "Родна мисъл" (1921-1924), редактирано от писателите Иван Кирилов, Н.В.Ракитин, Г.П.Домусчиев. То играе съществена роля в развитието на литературната мисъл в плевенския край, за което не е без значение и активното сътрудничество на Антон Страшимиров, П.Ю.Тодоров, Г.П.Стаматов, Стоян Заимов, Ана Карима и др.

Като един от редакторите на независимия вестник за култура, стопански и обществен живот "Вит" (1933) Хлебаров му поставя задачата "да обедини мислещото гражданство от окръга" и да стане негова обществена трибуна. Редакционният комитет подчертава и отрицателното си отношение към "крайните идеи на комунизъм и ултрапатриотизъм"⁹¹.

По страниците на местните издания откриваме стотина негови статии, дописки, мнения, третиращи въпроси от различно естество, с които откликва на повелите на деня, на конкретния момент.

Читалище "Съгласие" е друга културна зона, в която той работи за духовното и нравственото издигане на плевенчани. С участието му, както и с това на Петър Ненков, Иван Данов, Н.В.Ракитин, писатели и учители, то се превръща в средище за културно въздействие и ценностна ориентация, в център за общуване и разширяване на контактите между различни поколения и социални групи. Проявил своите познания в областта на читалищното и библиотечното дело, през 1919 г. Хлебаров е избран в настоятелството на "Съгласие", а от 1930 до 1939 г. е и негов председател. Читалищната си дейност приема като обществен и културен дълг. След Първата световна война се създава общоградски **"Фонд читалищна сграда"**, който има за цел да набере средства за построяване на библиотека и театър в града. От 1919 до 1938 г. Хлебаров е председател на настоятелството на фонда. На идеята за построяването им той отдава част от себе си и прави немалко лични дарения, мечтаейки за библиотека, която да бъде най-модерната в България. През 1936 г. той сключва договор за построяването ѝ с арх. Нено Ямантиев, който през 1932 г. участва в проектирането на библиотеката на Обществото на народите в Женева. Любопитно е да отбележим, че в проекта, в който Ячо Хлебаров реализира възгледите си за библиотечна архитектура, за пръв път в страната се предвиждат кабинети за индивидуални занимания

на читателите.

П. Ненков, И. Данов и Я. Хлеббаров имат заслуги и за превръщането на библиотеката на читалище "Съгласие" в хранилище на редки и ценни издания - истинска съкровищница на книгата в България до средата на 40-те години. Под влияние на много фактори, а и по различни пътища те успяват да набавят в библиотеката богат фонд от справочна литература - енциклопедии, речници, атласи, научна периодика, издания на БАН и СУ. Във фондовете на библиотеката постъпват хиляди творби на руската и европейската класика в оригинал, създават се книгообменни връзки с чуждестранни библиотеки и издателства, установяват се тесни контакти с издателски фирми, търговски къщи, книжарници. Читалищната библиотека се утвърждава като духовен мост, чрез който чуждите култури нахлуват в града и формират литературния вкус, за което Ячо Хлеббаров има немалък принос⁹².

Като ценител на театъра той вижда в него фактор за възпитание на естетически вкус у най-широки обществени слоеве - от учениците до земеделските стопани. Хлеббаров е обичан и от плевенските, и от столичните артисти. Много от схващанията си, отразени и в статии, прилага при създаване на театъра в града. Дял в успехите му има и образуването през 1918 г. Театрален комитет. Сред членовете му - главно писатели и читалищни дейци, е и Ячо Хлеббаров. В онези години, когато 80% от населението на страната ни се занимава със земеделие, проявявайки се и като народопсихолог, той смята, че е нужно да се поставят на сцената преди всичко драматични творби от български автори, защото "нашето е винаги по-мило и по-близко до душата на българина. Нашето селско население много малко може да разбере от хубостите и смисъла на великите творения на европейските писатели"⁹³. През 1928 г. той иска с помощта на МНП да се организира пътуващ народен театър, който поне веднъж през годината да посети всяко селище, което има сцена. Смята, че в състава му трябва да участват способни и талантиливи артисти, които ще будят националното самосъзнание на народа ни.

Като резултат от вижданията на местната обществено-ност, на читалищните дейци, сред които е и Ячо Хлеббаров, и на интелигенцията за театъра като културна институция, на мястото на изгорелия през 1925 г. театрален салон, през 1929 г. градът построява нов, който според мнението на тогавашния директор на Народния театър Хрисан Панков е

не само най-хубавият в провинцията, но трудно може да бъде сравнен с тези на редица европейски градове, големи колкото Плевен. Той направил впечатление и на проф. М. Арnaudов⁹⁴.

Благодарение на връзките на Ячо Хлебаров със Съюза на артистите, читалището сключва договор с Народния театър в София за гостуванията му в Плевен. Най-изявените български актьори Адриана Будевска, Кръстьо Сарафов, Златина Недева са често на сцената в Плевен. Пътуващият театър на Матей Икономов многократно играе там.

Спектакълът "Живият труп", игран от плевенския театър през 1927 г., става повод за широка дискусия по страниците на местния периодичен печат. Опоненти са писателката Рена Попова - редактор на литературната страница на в. "Северно ехо", редакторът на в. "Поглед" Илия Бърдаров и Ячо Хлебаров. Излагат се разминаващи се гледища за същността на морално-етичните и идейно-художествените основи на пиесата. Дискусията, засягаща руския класически театър, показва различни становища и по някои остри социални проблеми на съвремението⁹⁵.

Познаващ грижите му към театъра, през 1936 г. С. Киров - председател на Съюза на артистите, се обръща към Хлебаров с думите: "Известни са ми Вашите хубави чувства и заслуги към делото на българския театър и се обръщаме с молба към Вас от мое име и от името на Съюза на артистите в България, да ни окажете Вашето ценно съдействие за организирането на Плевенския областен театър."⁹⁶

В културно събитие за града се превръща откриването на театралния сезон за 1938-1939. Поздравленията на Хлебаров до актьорския състав са оценени като "най-силните и правдиви слова, които някога плевенци са слушали за значението на театъра и ролята, която той е играл в историята на старите културни народи и в нашата история"⁹⁷.

Пропагандата на полезни знания от всички области на науката, изкуството, стопанския и обществения живот превръщат **народния университет** в града в търсен източник на знанието. Създаден през 1907 г., 1922 е не само една от най-богатите по програма, но и по брой на слушателите - 16 355. След Първата световна война слушателите се интересуват от всичко и проявяват стремеж към по-широка информираност, препълвайки салона на читалището. Благодарение на контактите на Ячо Хлебаров със столичната културна обществено-писателските и научните среди, които ще анализираме в следващия раздел, в народния университет изнасят сказки

десетки писатели и учени, имената на които е почти невъзможно да изброим. Сред тях са Антон Митов, Ангел Каралийчев, Асен Златаров, Антон Страшимиров, Гео Милев, Елин Пелин, Елисавета Багряна, проф. Михаил Арнаудов, Д.Б.Митов, Калина Малина, проф. Стефан Младенов, проф. Александър Балабанов и много други, които не само разпространяват полезни знания, но с присъствието си създават както празничност в атмосферата на града, така и среда за разгръщане и изява на местните таланти. Само през 1926 г. в читалищата в Плевенски окръг са изнесени 201 сказки по читалищни въпроси. Проявявайки и ораторската си дарба, Хлебаров приобщава слушателите към библиотеките и книгите - традиционни опори на българина, играли значителна роля в неговото самообразование и професионално утвърждаване.

Осъзнал необходимостта новите поколения да се сродят с културно-естетическите завоевания на **музиката и киното**, той свързва името си и с развитието на музикалния живот в града, поощрявайки създаването на оперетата и симфоничния оркестър. Купува със собствени средства първите в града киномашини и ги подарява на "Съгласие", а с приходите от прожекциите се купуват книги за библиотеката.

По инициатива на Я. Хлебаров и Н.В.Ракитин, познавачи и ценители на много литератури в тяхното развитие и съвременно състояние, в началото на 1934 г. към читалище "Съгласие" се създава **литературен кръжок**. Приел името на Ракитин след смъртта му през май същата година, той става средище за проява на талантиливи творчески индивидуалности през втората половина на 30-те и началото на 40-те години.

Убеден, че съвременните държави се градят върху основите на високо развита култура, която за него е важно средство за стопански просперитет, Ячо Хлебаров подпомага и стопанското развитие на своя град. През 1931 г. се основава водоснабдителната кооперация "Здраве", която има за задача да прокара модерен водопровод в Плевен. Той е сред активните ѝ членове, а за известно време е и неин председател. Със серия статии във в. "Северно ехо", редовно информира гражданите за хода на водоснабдителните работи. Неосведоменият остава с впечатление, че авторът им е едновременно инженер-икономист, специалист по финанси, строителство и водоснабдяване⁹⁸.

В статията си "Стопански инициативи и предприятия", като прави преглед на постиженията и развитието на града

за 50 г., той твърди, че те се дължат главно на местната частна инициатива и обвинява държавата, която "почти нищо не е направила, за да засили и подпомогне общото развитие на града"⁹⁹. Той е деен член и на създадения в града Комитет за стопанско и културно повдигане на Плевен и Плевенския край. По ирония на съдбата през октомври 1946 г., когато Ячо Хлебаров вече се намира в лагера край язовир "Росица", вероятно не знаейки за това, Иван Винаров се обръща към него с писмо, в което, характеризирайки го като "един от най-интелигентните граждани на нашия град"¹⁰⁰ го моли да окаже морална и материална помощ за изграждането на Кайлъка като съвременен парк.

Потвърждение на нашата теза за Ячо Хлебаров като водеща фигура в културния живот на Плевен намираме и в мемоарите на култур-историка Кирил Кръстев. Работил тук като гимназиален учител през 1932-1933, участвал сам в редица прояви, той споделя: "Тук беше седалището на Българския читалищен съюз с председател адвокатът културтрегер Ячо Хлебаров. Плевен беше от малкото или единственият провинциален град, който имаше редовен и просветен кореспондент до софийските вестници. Богатото градско читалище "Съгласие" и Народният университет с местни и пътуващи лектори - писатели и учени - работеха интензивно. Даже, рядко за провинцията, Ячо Хлебаров създаде малко издателство за библиофилска "всемирна литература" - с "всемирни шедьоври", комплектувани с литературнокритични разбори и илюстрации. Познавам и притежавам само първия номер от библиотеката: пиесата "Саломея" на Оскар Уайлд, с предговор от К.Д.Балмонт, осем рисунки от Одри Бърдслей и студия от Сергей Маковски за "Илюстрациите на Бърдслей", превод на Н.В.Ракитин и Ячо Хлебаров... Главна културна фигура освен Стоян Заимов и Ячо Хлебаров беше Никола Ракитин..."¹⁰¹

От началото на века до началото на Втората световна война Плевен се изгражда като значителен културен и стопански център, който Ячо Хлебаров определя като "столица на Северна България", благодарение и на традициите, които се създават от общината и инициативата на местната интелигенция. Участието на държавата в развитието на градовете е твърде скромно поради това, че и тогава, както и днес, не са ѝ достигали сили и средства, за да се намеси значително в разрешаването на многобройните им проблеми. Сходното състояние на разорената ни държава днес, изпра-

вена пред необходимостта от уреждане на много и трудни проблеми, ни кара да смятаме, че традициите, създадени в миналото от общините и местната инициатива на гражданите съдържат опит, който днес трябва да се възстанови и използва, без да се чака намесата единствено на държавата.

Дори това, което представихме дотук да изчерпваше културната дейност на Ячо Хлебаров, би било достатъчно, за да говорим днес за него с уважение и признателност, да му отредим достойно място, полагащо се на един добър син на България, но то е само малка част от направеното от него. Тръгнал от "Буревестник", преминал през Плевенската школа в читалищното и библиотечното дело, която ще засегнем в следващия раздел, той попада във вихъра на националното читалищно движение, което ръководи десетилетия и е един от неговите строители. Израства и като значителен теоретик на библиотечното дело - прояви, които ще анализираме в следващите глави.

1.2. Личностно присъствие и умение да формира интелектуална среда

Без своята интелигенция нито един народ не може да осъществи развитието на духовните и материалните си сили, не може да сътвори собствена, самобитна култура. Интелигенцията осмисля духовната енергия на народа, като я направлява по пътя на културното строителство, нравственото усъвършенстване и обществения напредък. По мисълта, характера и главно по светогледа и историческото съзнание у интелигенцията най-добре се преценяват както духът, така и качествата на даден народ.

С края на Първата световна война идва и крахът на националната идея. Дълбоките трусове разрушават равновесието на цял свят, а настъпилите идейни противоречия у нас създават предпоставки за известно издробеняване на обществения и културен живот. Една част от българската интелигенция изпада в състояние на гражданска пасивност, което дава възможност на полуинтелигенцията да изплува по върховете на обществения и културния живот и да измести истинската.

Друга част от нея показва известна нравствена неустойчивост. С право историкът Иван П. Кепов заключава: "Сред нашата интелигенция има първокласни учени, добри писатели и художници, отлични специалисти във всички

области, което най-често обезценява всичките ѝ положителни качества: липсват ѝ твърдост в характера, стойкост в убежденията, здравина в нравственото чувство.¹⁰² Тази нравствена неустойчивост често обезличава характери, разколебава убеждения, пречупва воли и похабява устоите на редица изтъкнати личности.

Ячо Хлебаров принадлежи към тази част от българската интелигенция, която превръща дълга във водещ мотив на поведение. У него дългът е свързващо звено между мисъл и действие. Понятията съвест, дълг, чест, човещина, превръща в съдържание на живота си и въздейства с него върху познатите си и чрез примера на своята лична нравственост. С богатата си култура и с патриотизма си той увеличава близките си към работа за изграждане на културно и национално самосъзнание чрез читалищното дело, привличайки вниманието на културните среди не само в Плевен, но и в столицата, сред които личността му буди симпатия и интерес. С какво той привлича хората на интелектуалната мисъл?

Ерудицията му, неговата образованост и широки интереси, както и ползването на чужди езици му дават възможност да навлиза с вещина в лабиринтите на няколко научни области: литература, журналистика, право, история, педагогика, библиотекосъзнание и библиография. За неговата етичност и широка култура говорят всички, които са имали възможност да спечелят неговата близост. Умението му да говори завладяващо, за което имаме редица документални свидетелства на негови съвременници, постоянният му контакт с проблемите на културния живот в страната, както и способността му да ги оценява в перспектива, правят от този природно надарен човек приятен и желан събеседник. Той привлича както с обаянието, което излъчва, така и с демократичните си възгледи за устройството на обществото. С приятна и изискана външност, комуникативен и лесно достъпен, той печели симпатии както със своята добронамереност, така и с готовността си винаги да намери топла дума, да насърчи и подкрепи всяко полезно дело, а това е от значение и за утвърждаването му сред различни обществени слоеве. Единството в неговия личностен етичен кодекс на човек, гражданин и общественик са не по-малко важни за лекотата, с която той формира край себе си интелектуална среда. Той познава широк кръг от писатели и учени, журналисти и публицисти, читалищни и библиотечни дейци,

общественици. Обединяващото им звено е философско-нравствената им система, в чиято основа стоят хуманизмът, демократизмът, вярата в социалния прогрес чрез културно апостолство, което за тях е не само духовна, но и обществена потребност. Където и да се появи, Хлебаров носи свежест и подем на духовните сили. Поведението му е продиктувано не само от убеждението, че трудолюбието е най-ценното качество на личността, но и от схващането, че икономическото и социалното замогване на нацията са зависими както от културната ѝ съдба, така и от книжовността ѝ.

През 1911 г., когато 24-годишен влиза в националното ръководство на читалищното движение, той вече е показал качества на водач, склонност към обществена дейност, организационен талант, енергия, умение да заразява с идеите си и да печели известност сред културните среди. Не бива да се смята за пресилено твърдението, че още тогава той проявява черти на авторитетен представител на читалищното дело и на общественик от значителен мащаб.

За вярната оценка на личността и възгледите на Ячо Хлебаров допринасят неговите контакти, приятелства, общуване и сътрудничество с различни представители на българската култура, защото междуличностното общуване неизбежно съдържа в себе си както ценностен подбор, така и съответна нагласа. За нас е интересно да проследим с какви личности е дружал, защото общуването е многостранен комуникативен процес, който не се изчерпва само с междуличностните контакти. То е и сложен духовен и социален процес на връзки и взаимодействие, в който се осъществява обмяна на дейности, информация, опит, способности, умения и навици, а резултатите от тях се въплътяват в духовната и материалната култура на страната.

Кои са били хората и средите, с които Хлебаров е общувал по-близко? Какво се ражда от тези общувания? С какво те обогатяват българската култура?

На тези въпроси ще се опитаме да отговорим в настоящия раздел.

Близки връзки свързват Ячо Хлебаров с плевенската интелигенция: учители, читалищни дейци, издатели и книжари, редактори и адвокати, артисти. Обединява ги любовта към книгата и библиотеките, жаждата за културно строителство чрез книжовност и търсенето на смисъл в живота в себеотдаването на отечеството.

Неговият дом в града е културно средище, отворено

по всяко време за всички дошли на разговор, за добра дума, съвет или помощ. Той е умеел да събира около себе си, да дава топлина и човечност, да консолидира готовите да служат на България. Атмосферата в дома му е наситена с духовни търсения и стремежи. Там се раждат идеи, обсъждат се творчески хрумвания.

Сред най-близките му в Плевен са библиотекарите на читалище "Съгласие" **Петър Ненков** и **Иван Данов**, писателите **Никола Ракитин**, **Иван Кирилов** и **Г.П.Домусчиев**.

От усилията на Петър Ненков, Иван Данов и Ячо Хлебаров да усъвършенстват работата на библиотеката на читалището неусетно се ражда **Плевенската школа в библиотечното дело**, която има безспорни заслуги и за развитието на библиотечното дело в страната. Кое ни дава основание да говорим за школа и кои са предпоставките, които обуславят появата ѝ именно в Плевен?

Към факторите за изграждането на Плевен като административен, стопански и културен център в началото на века, които изтъкнахме в първи раздел, ще добавим и потребността на плевенската общественост от добре уредена библиотека, която обединява усилията си около тези на читалище "Съгласие", създадена през 1887 г. Безспорна роля за създаването на школата има и това, че тук работят почти едновременно три личности, познаващи теорията и практиката на библиотечното дело в цивилизованите страни - факт, който не се среща в нито една читалищна библиотека в страната - от началото на века до средата на 40-те години*. От значение са и високите критерии, които прилага ръководството на читалището при назначаване на библиотекар. В грижата си за подготовката на достоен приемник на създаденото от Ненков и Данов, през 1941 г. по време на войната, то изпраща помощник-библиотекаря **Юрий Дараков** на шестмесечна специализация в Лайпциг, в библиотечното училище "Deutsche Büchereischule". Не по-малко важна е и моралната и материалната подкрепа, която те получават от настоятелството на читалището, общината и интелигенцията

* През 1903 г., само две читалища в страната имат щатни библиотекарски места - плевенското и читалище "Добри Войников" (Шумен). През 1904 г. с назначаването и на Иван Данов "Съгласие" е единственото читалище в страната, което има две щатни длъжности.

в града. В резултат на обединените усилия, те превръщат библиотеката на "Съгласие" в най-добре уредената библиотека в страната.

Създател на школата е Петър Ненков, който започва работа тук през 1888 г. и в продължение на почти 30 г. е един от стожерите на читалището. Създаденото от него е наследено и доразвито в продължение на четири десетилетия от Иван Данов, който от 1904 г. е негов помощник. Те развиват своята дейност с активното участие на Ячо Хлебаров. Познаващ в детайли библиотечното дело, той посвещава на изграждането на Плевенската школа повече от три десетилетия.

Кои са най-значителните ѝ приноси в националното читалищно и библиотечно дело?

През 1903 г. за първи път в България Петър Ненков въвежда Универсалната десетична класификация, която изпълнява роля на международен език в общуването на библиотеките. Въвеждането ѝ не е случайно, а е резултат на неговата осведоменост и на дълги търсения, пътувания и предварителни проучвания както на схемите, използвани в практиката на редица западни библиотеки, така и на състоянието и организацията на техните каталози. В плевенското читалище се създават първите фишови каталози на основата на същата класификация. Тук за първи път у нас, е въведен международният стандартен формат на каталожния фиш, а в систематичните деления на каталозите се прибавят и аналитични описания на статии, отличаващи се от основните описания по цвета на картичката.

През 1908 г. по повод Международната конференция по библиография и библиотечно дело в Брюксел, П. Ненков изпраща образец от каталога, съставен през 1903 г., придружен с обяснителен текст на френски език, в който излага принципите на неговото съставяне, снимка на каталога, класиран и нареден по УДК и снимка, показваща нареждането на библиотечния фонд въз основа на метричната система, както и различни образци на формуляри, използвани в практическата дейност на библиотеката. Главният секретар на института уведомява Ненков с писмо, че на изпратените експонати е дадено място в Международния библиографски музей и че те представляват интерес като първа работа по библиотечно дело от славянските страни.

През 1910 г. Ненков публикува "Извлечение от методичния каталог на Плевенската публична градска библиоте-

ка¹⁰³, нареден и класиран според УДК, който е първото българско ръководство за приложението ѝ в практиката на нашите библиотеки.

Библиотеката на читалище "Съгласие" е първата българска библиотека*, приета за член на Международния библиографски институт (МБИ) в Брюксел (1910 г.), с което се приобщаваме към идеите на библиотеките в света.

Петър Ненков и д-р Никола Михов са първите български библиотечни работници, които участват в международен професионален форум. На състоялия се първи Международен библиографски конгрес (25-27 август 1910 г., Брюксел), организиран от МБИ като израз на потребността от обмен на информация между всички страни, участват 300 делегати от 30 страни и са изнесени 40 доклада. Един от тях е на П. Ненков върху приложението на УДК в България, прочетен от него на френски език и посрещнат с интерес от слушателите. След конгреса той остава известно време в Брюксел, където под ръководството на директора на института проф. Пол Отле усъвършенства познанията си по библиотечно дело. На връщане от Белгия Петър Ненков и Богдан Ст. Боднарски, взел участие в същия конгрес, пътуват до Лондон, за да се запознаят с Библиотеката на Британския музей. Посещават също Парижката национална библиотека, Пруската държавна библиотека в Берлин и Concilium Bibliographicum в Цюрих. Запознават се и с някои библиотеки, в които се прилага УДК. Осъществява се и професионален контакт между двама сериозни привърженици на класификацията, който поставя началото на българо-руските връзки в областта на библиотечното дело.

Интересни и също недостатъчно проучени са и писмата на Ненков от Брюксел до проф. Парашкев Стоянов, съдържащи професионални впечатления и размисли. Завърнал се от Белгия, Ненков публикува статии в местния печат за запознаване на читателите с уредбата на библиотеката, устройството на каталозите, структурата на УДК и методиката на използване на АПУ, с което полага основите на разпространение на ББЗ в страната¹⁰⁴. Желанието да снабди библиотеките с работен екземпляр на УДК кара Я. Хлебаров да публикува в сп. "Читалище" "Кратко изложение на Десе-

* Приемаването ѝ става преди това на Народната библиотека в София.

тичната библиографична класификация" от Б. Боднарски¹⁰⁵, където са изяснени нейната история, същност, предимства и структура. Отпечатани са: таблиците с главните деления на отделите и подотделите, таблиците със спомагателните определители и съкратен предметно-азбучен указател. Макар и в списание, това е първото издание на УДК в България - факт, останал незабелязан от специалистите до днес.

Първите публикации за постиженията на библиотеката на читалище "Съгласие" са на Ячо Хлебаров. Чрез тях той популяризира опита ѝ в страната и насочва интереса на библиотекарите към Плевен, твърдейки, че като се изключат Народните библиотеки в София и в Пловдив, и университетската, библиотеката на читалището "засема първо място било по своята вътрешна уредба, било по количеството на книжовните богатства или по броя на посетителите и читателите. Тя е единственото най-голямо богатство"¹⁰⁶ на града.

Скоро библиотеката се превръща в училище за библиотекарите от страната и база за провеждане на библиотекарските курсове, организирани от ВЧС, в която се провеждат практически занятия и четат лекции.

Редица библиотекари, учили се от П. Ненков, споделят впечатленията си от него. Васил Герджиков¹⁰⁷ казва, че след срещата му с него "у мен се появи нова мечта - да завърша специална библиотечна школа в Европа"¹⁰⁸.

Мярка за равнището на библиотеката в Плевен е споделеното впечатление на проф. Ив.Д.Шишманов пред писателя Г.П.Домусчиев: "Ако има нещо, с което основателно се гордее Вашият град, това е неговата библиотека"¹⁰⁹ - казва ученият след посещението си в нея.

Признание за високия професионализъм на Ненков е и предложението на Ив.Д.Шишманов да започне работа в Народната библиотека в София, но той му отказва поради привързаността си към плевенското читалище. След време в едно писмо до проф.д-р Парашкев Стоянов, Шишманов изразява съжаленията си за това: "Не рачи - и направи зле за общото дело. Плевен, обаче може да бъде доволен."¹¹⁰

Ценният практически опит по уредбата на библиотеката на читалище "Съгласие" Хлебаров обобщава в своето "Кратко ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в публичните библиотеки"¹¹¹, на което ще се спрем в трета глава.

Тримата полагат изключителни грижи за **научното комплектуване на фонда на библиотеката**, като за целта

привличат и съвет от експерти. Ценно свидетелство за работата в тази насока е едно писмо на Ненков до проф. Ив. Д. Шишманов от 1915 г. В него той го моли да им препоръча някои книги за набавяне от неговата специалност или от други научни области, като посочи освен автора и заглавието, местоиздаването, издателството и цената, както и "Вашето мнение за книгата, рецензиите и критиките за нея, ако такива са Ви известни"¹¹¹. Ненков напомня, че препоръчаните книги могат да бъдат както на български, така и на други езици.

Започнала през 1887 г. с 5-6 вестника и 60-70 брошури, през 1910 г. библиотеката има над 14 000 тома по всички клонове на знанието. Само в специалната читалня за периодични издания, в която се получават над 100 списания и се намират най-хубавите за времето руски, френски и немски издания, за 1910 г. са регистрирани над 30 000 посещения. Този напредък, направен само за 20 години в един провинциален град, който до 1907 г. няма дори гимназия, е постижение в културната ни история, реализирано и с усилията на Ненков, Данов и Хлеббаров.

Писателят Иван Кирилов е впечатлен от разбиранията на Ненков за библиотечната уредба. Пред него той споделя: "Аз искам нашата библиотека да стане университет... И нашият народ да стане любознателен като просветно студентство"¹¹².

Данов и Хлеббаров имат приноси и за развитието на българската библиография, които ще разкрием в трета глава. Тук ще отбележим само това, че през 1923 г. МБИ се обръща не към Народната библиотека в София, а към тази на читалище "Съгласие" с молба да му изпрати библиография на библиографията за България, която става повод Данов да изработи първата библиография от втора степен с 80 източника за страната.

Тримата създават и първите за България контакти с чуждестранни библиотековеди, а Хлеббаров публикува за пръв път у нас техни трудове. Популяризирайки възгледите им за устройството и работата на модерните библиотеки в чужбина, той издига и равнището на българското библиотечно дело, което през тези години има твърде скромни постижения, които ще анализираме също в трета глава. Хлеббаров и Данов са автори на значителен брой професионални статии, които публикуват в периодичния печат и имат съществено значение за развитието на библиотечната прак-

тика и теория у нас.

Те допринасят и за изграждане на читалищното и библиотечното дело и в Плевенски окръг. Създаденият през 1925 г. Плевенски окръжен читалищен съюз, имащ за задача да подпомага и насочва развитието на читалищата и библиотеките, да ги обединява и съгласува общественно-просветната им дейност, да съдейства за откриването на нови читалища, да урежда към тях народни университети, курсове и др., избира в състава на управителното му тяло Ракитин и Хлеббаров. Избран през 1925 г. за негов подпредседател, през 1926 г. - за съветник, а от 1927 до 1932 г. - за председател, Хлеббаров участва в изработването на неговия устав и в значителна степен определя насоките за цялостната му дейност. На неговото укрепване и утвърждаване той посвещава немалко време и енергия, участвайки и в редактирането на органа на съюза в. "Читалищно ехо".

След смъртта на Петър Ненков (1917), като се опира на постигнатото от него и на идеите и подкрепата на Ячо Хлеббаров, Иван Данов превръща библиотеката на читалището в "Мека" за българските библиотекари от онова време¹¹³. Той допринася значително за развитието на библиотечното дело в страната, за неговото масовизиране и професионализиране.

Вероятно ще бъде интересно да отбележим онова, по което тримата си приличат, различават и същевременно допълват.

По основните проблеми за развитието на практиката и теорията на библиотечното дело между тях, въпреки възрастовите различия*, има пълно единомислие и то се явява обединяващо звено. Общ е и стремежът им да издигнат нивото на библиотечното дело в страната, да утвърдят авторитета на библиотечната професия, която в тези години не намира обществен отзвук и признание, да покажат нейната значимост и чрез постиженията на своята библиотека. Наред с това те и значително се различават - по образование, по характер, по склонността си към теоретично мислене и обществена изява.

Ненков е голям професионалист, необикновено работлив, но е главно практик и не проявява особена склонност

* Ненков е най-старият между тях. Той е 12 години по-голям от Данов и 19 - от Хлеббаров, а разликата между Данов и Хлеббаров е 7 години.

към писане на статии, а може би и поради изключителната му заетост с уредбата на библиотеката не му е достигало време за тях. Като изключим споменатото вече "Извлечение", няколко публикации в местните вестници и една рецензия в "Книжовник", за която ще стане дума в следващия раздел, той няма други статии, не прави и нито един превод, макар че знае руски и френски.

Данов проявява склонност и към практическа работа, и към теоретично мислене, но значителен превес има практическата му дейност. Оставил ни е около 40 статии, показващи всестранната му библиотечна компетентност, две практически ръководства и 15 превода от руски на професионални статии, но по характер е доста затворен и няма склонност към активна обществена дейност.

От тримата само Хлебаров има висше образование, пише с лекота, поради което е най-изявен като автор. Въпреки че не е зает с непосредствена практическа дейност, това не се долавя в 150-те му публикации с универсално читалищно и библиотечно съдържание, разкриващи библиотекоеведските му възгледи. Хлебаров пръв дава висока оценка в печата на постиженията на Ненков и Данов и с професионална прозорливост ги извежда в норма, утвърждава ги в национален модел, който защитава и популяризира. Чрез изказвания и съобщения на читалищни конгреси и конференции и чрез публикации той прави техните достижения известни на библиотечната общественост, чието професионално внимание насочва към Плевен. Той прави от Ненков и Данов фигури с национално значение още в годините, когато те градят своите дела, които без Хлебаров биха имали по-камерно, местно значение.

С всичко това представителите на Плевенската школа активно подпомагат и обогатяват цялостното развитие на читалищните библиотеки в страната, издигайки както библиотечното дело на значително по-високо равнище, така и българската култура, която в своето историческо развитие винаги е била тясно преплетена и с читалищата, и с библиотеките като културно-просветни институции.

И тримата представители на школата са в близки отношения с проф. Ив.Д.Шишманов. С него те споделят много от своите професионални намерения и трудностите, които ги препъват. Той следи отблизо постиженията им, насърчава ги и им помага.

Казаното дотук далеч не изчерпва значителната и

недостатъчно изучена дия на Ненков, Данов и Хлебаров в развитието на читалищното, библиотечното дело и културната история на България. Създаденото от тях е рудница, която заслужава да бъде обект на редица проучвания, чисто начало е поставено с цитираната студия на Х. Хаджихристов.

Никола Ракитин и Хлебаров се срещат на студентската скамейка, но тази среща става начало на духовна и творческа близост завинаги. Заради него Ракитин се преселва в Плевен. Тук той не само учителства и пише стихове, но заедно редактират вестници, издават списания, правят преводи. Ракитин често намира опора и морална подкрепа в Хлебаров. Той ги въвежда в работата на читалище "Съгласие" и в дейността на Плевенския окръжен читалищен съюз, а по-късно го включва и в ръководството на ВЧС. В процеса на общуването си те не само взаимно се обогатяват, но обогатяват и културната история на Плевен и страната.

Признание за 25-годишната писателска и културна дейност на Ракитин е организираният юбилей в града през 1933 г., за който от София пристига голяма група писатели, университетски професори и художници. Сред тях е и проф. М. Арнаудов, който изнася доклад за творчеството на поета. Ячо Хлебаров е председател на организационния комитет, отговорен за провеждане на тържеството. Според свидетелство на Димитър Панталеев, секретар на СБП (1932-1937, 1953-1956), той устройва в дома си и голям прием в чест на юбилея, поемайки сам "всички разноски за уреждането"¹¹⁴ му. Юбилеят има широк отзвук и в местния, и в столичния печат. Седмичникът "Литературен глас" публикува статии за Ракитин, който наред с Борис Шивачев, Асен Златаров, Антон Страшимиров и Александър Дзивгов е сред най-близките сътрудници на вестника. Скоро след юбилея властта хвърля несправедлива клевета върху Ракитин и го уволнява. Изживявайки тежки месеци, отчаян и затънал в дългове, когато някои от предишните му приятели се оттеглят, той разчита много на старото и вярно приятелство с Ячо Хлебаров, което личи и от предсмъртните му писма до него. В едно от тях Ракитин пише:

"... Драги Ячо,

Оставям ти своя братски завет да се заемеш и разкриеш мизерията, която ме погуби... Една голяма грижа ти оставям - да вземеш под закрила моето семейство - моята добра жена и моите мили деца... За старото и вярно приятелство - моята неизразима признателност.

Твой Кольо."¹¹⁵

В деня, в който е написано горещитираното писмо на Ракитин - 19.X.1933 г., Ячо Хлебаров пише дълго писмо до военния министър Кисъв, в което казва:

"... Мрачни мисли ме овладяват в тоя момент, когато виждам как върховни управници се подиграват с неколцина наши писатели; уволнени са Чилингиоров, Ракитин, Траянов, К. Христов, Д. Страшимиров и А. Каралийчев. Е, добре, ако г.министрите не зачитат първите представители на племето ни и се подиграват така жестоко с тях, то какво остава за ония след тях? Болно е времето ни, неблагоприятно е племето ни, мрачна е бъднината ни.

...Тези, които погубиха зверски Гео Милев, Христо Ясенев, Йосиф Хербст и цяла плеяда творци, интелегенти, които оставиха да умре от глад в чужбина Пенчо Славейков, те през 1933 г. подготвиха и плана за унищожение на още един поет."¹¹⁶

Писмото е не само опит за защита на приятеля и поета. То е израз на гражданската позиция на неговия автор, на смелостта му публично да заклеми властта, убила не едно българско дарование. То очертава облика му на защитник на правдата, на човешките права и хуманизма.

Значението на Ракитин за българската литература и покрусата си от неговата смърт Хлебаров отразява в статии на страниците на юбилейния лист "Н.В.Ракитин", в. "Литературен глас", сп. "Читалище", в. "Северно ехо"¹¹⁷ и др. Част от своите виждания за резултатите от тяхната съвместна дейност, оплодила полето на българската култура, сме отразили и в статия за Н.В.Ракитин¹¹⁸. Други моменти от културното сътрудничество на Ячо Хлебаров с Н. Ракитин, И. Кирилов и Г.П.Домусчиев, в областта на книгоиздаването, превода и редактирането на местния периодичен печат сме представили в предходния раздел, поради което тук на тях не се спираме.

Факт, който потвърждава личното присъствие на Ячо Хлебаров и умението му да формира интелектуална среда е, че столичната културна общественост обича да идва в Плевен заради него и не му отказва покани в литературни четения, културни тържества и лекции в Народния университет. Късно вечер у дома му те водят разговори, споделят идеи, сближени както от книжовна любознателност, така и от проявите на човешкия дух - нова книга, интересна статия, добър превод, нов вестник или списание, картина или спек-

такъл. Тук кроят планове за нови срещи, спорят, обсъждат, мечтаят, тревожат се за културните бъднини на Плевен и България. Към споменатите в предходния раздел творци, без да изреждаме всички, които са били негови гости, ще добавим Асен Разцветников, Васил Карагьозов, Вичо Иванов, проф. Ив.Д.Шишманов, Димитър Стоевски, Дора Габе, Елисавета Багряна, Илия Бешков, Людмил Стоянов, Мария Грубешлиева, Орлин Василев, Стоян Омарчевски и много други - писатели, артисти, художници, общественици. За атмосферата и гостолюбието на неговия дом има и немалко свидетелства. В своите "Спомени весели и невесели за български писатели" проф. Константин Гълъбов разказва, че една вечер в Плевен се оказват двамата с Кръстьо Сарафов. "Бай Кръстьо отиде у Ячо Хлебаров, а аз у Ракитин." В полунощ, след като сложил Сарафов да спи, Хлебаров идва у Ракитин, за да поговори и с Гълъбов¹¹⁹.

Изкуствоведът Кирил Кръстев отбелязва, че домът на Ячо Хлебаров е станал "резиденция" на гостуващата тук немска киноактриса Евелина Холт. Петър Горянски припомня, че по време на юбилея на Асен Златаров в Плевен, за който ще стане дума по-нататък, ученият "през цялото време на гостуването ни беше център на изключително внимание от страна на градските първенци, като Ячо Хлебаров - председател на Върховния управителен съвет на читалищния съюз, който уреди и нарочен прием у дома си..."¹²⁰.

Многото лични връзки на Хлебаров с изявени представители на творческата ни интелигенция се улесняват и от това, че в началото на века, а и след войните (1912-1918) тя не е особено многобройна. Ценно свидетелство за състава ѝ ни е оставил Димо Казасов, според когото в началото на века има около 30 писатели, 24 художници, 8 музиканти, завършили консерватория и около 30 журналисти¹²¹. И в края на 30-те години българската интелигенция остава също така количествено ограничена. Сравнението ѝ с редица европейски страни показва явната ѝ малобройност, типична за една слаборазвита страна. К. Димитров, изследвал нейната професионална, генетична и социално-класова структура, установява, че през 1940 г. интелигенцията у нас е приблизително 3-3,5% от населението, докато в САЩ е 23,9%, в Швеция - 23,6%, в Германия - 19,9%, в Италия (1936) - 15,6%, в Чехословакия (1930) - 7,72%¹²².

Всеки културен почин намира отзвук в душата на Хлебаров, завладява ума му. Разчитайки на това, през 1935

г., когато в страната се чества 85-годишнината на чехословашкия президент Томаш Масарик, Дора Габе му пише: "Ще ли бъде удобно да направим едно малко Масариково тържество в Плевен? Бихте ли могли да говорите Вие, а оттук би дошъл чехословашкия министър г-н Прокоп Макса и аз. Много здраве и дано да е довиждане."¹²³

Хлебаров е близък с **Д.Б.Митов**, **Калина Малина** и сътрудниците на в. "Литературен глас" (1928-1944), който обединява широк кръг творци и има заслуги в развитието на културния живот в страната. "Всички от "Литературен глас" сме добре, защото сме здрави. Често си спомняме и говорим за Вас, събрани около Д.Б.Митов"¹²⁴ - му пише Никола Агънски, един от дългогодишните му сътрудници.

За топлото отношение на Цанко Церковски към него съдим и от една снимка с деветте деца на писателя с посвещение: "Моите деца на моя Ячо Хлебаров."¹²⁵

Той разбира трудната социална участ на българския писател, който, "лишен от морална и материална помощ от държавата, живее в непосилна, дори безкрайна борба за насъщния и पोхабява голяма част от творческите си сили"¹²⁶. Затова и в приветственото си слово пред юбилейното тържество по случай 25-годишнината от създаването на **Съюза на българските писатели** и в статия със същото заглавие (1939) Хлебаров ги насърчава, подчертавайки значимостта на тяхното дело за духовното издигане на нацията. С умението си да внушава идеи и да убеждава той се стреми да разчупи гражданската пасивност на много от тях и да ги приобщи към просветните и социално-нравствените задачи на българските читалища. Сред пъстрата му компания от писатели са и тези, които градят националната ни култура с дейното си участие в читалищното дело и чрез него се борят за утвърждаване на високи нравствено-етични норми в обществения и духовния живот. Между тях са историкът на българските читалища **Стилиян Чилингиров**, чийто труд "Българските читалища преди Освобождението" (1930) е издаден от ВЧС със съдействието на Ячо Хлебаров, **Чудомир**, **Добри Немиров**, **Антон Страшимиров** - един от учредителите на Читалищния съюз (1911 г.), който Хлебаров характеризира като "верен син на своя народ"¹²⁷ в статия по повод смъртта му през 1938 г.

Връзките, които има сред демократично настроените среди и представители на Радикалдемократическата партия

като **Никола Найденов и Тодор Влайков***, Ячо Хлебаров насочва към решаване на читалищни въпроси. През 1927 г., когато Никола Найденов е министър на просветата в правителството на Андрей Ляпчев, прокарва дълго чакания Закон за народните читалища, произнасяйки блестяща парламентарна реч, построена върху публикации на Хлебаров. Тодор Влайков като депутат в Народното събрание, също полага много усилия, за да мине законът, в името на който Хлебаров работи дълго.

Убедеността, че ще имат подкрепата на Хлебаров, е причина **Съюзът на писателите от провинцията**** да избере за седалище Плевен. Там е не само той, а и Ракитин, избран за пръв негов председател***. През 1937 г., след провеждането на поредния конгрес, неговият тогавашен председател Йордан Ковачев от Пловдив пише в писмо до Хлебаров: "...пропуснах да Ви благодаря за всичко, което направихте за конгреса, за съюза и за всички членове поотделно. Наистина е радостно, че Ви има и в Плевен, и в България такъв, какъвто сте - домакин на всяка културна проява и опора на всичко, което се стреми да служи на България¹²⁸."

Приятелски взаимоотношения свързват Хлебаров и с **проф. Асен Златаров**. Какво е бил Златаров за него, показва и неизменното обръщение "Учителю", с което започват писмата му до големия учен и човек. Сближава ги тяхната нравствена устойчивост и съзнанието, че вършат полезна работа за своя народ, която ще бъде разбрана много по-късно. Златаров неведнъж чете лекции в Народния университет в Плевен, където са го чувствали близък и са го обичали. Затова през 1932 г. по случай 25-годишната му научна, писателска и културно-обществена дейност плевенчани му устройват тържествен юбилей, в чиято подготовка активно се включва и Ячо Хлебаров. В статии в сп. "Читалище" и в. "Северно ехо" той показва отношението си към човека и учения Златаров. По повод на същия юбилей в столицата излиза сборникът "В дар на Асен Златаров", в който участват със статии проф. Ал. Балабанов, проф. М.

* Ячо Хлебаров е член на юбилейния комитет, който през 1934 г. организира честване по случай 50-годишната писателска и обществена дейност на Т.Влайков.

** Съюзът е учреден на 3.III.1934 г. във Велико Търново.

*** Само след два месеца - на 2.V.1934 г., Ракитин се самоубива.

Арnaudов, Елин Пелин, П. Динсков, Л. Стоянов, Д. Габе, Стоян Омарчевски и Ячо Хлебаров. Успял да вникне в духовния свят и идеалите на Златаров, Хлебаров вижда в него образец на честност и трудолюбие, отдаващ силите си за повече правда и човечност в живота. В статия по повод смъртта му през 1936 г., Хлебаров го характеризира като рядко надарен човек - "олицетворение на обществената съвест в нашето ненормално време".¹²⁹ Личното си обаяние и начетеност Хлебаров проявява и по време на учредителния конгрес на Читалищния съюз. Въпреки че е най-младият сред делегатите, въодушевлението и познанията му пред конгреса, правят впечатление на присъстващите. Заедно с Антон Страшимиров той е в тричленната комисия, която трябва да убеди Шишманов да приеме предложението да бъде избран за председател на Читалищния съюз. В разговора, състоял се в дома на Шишманов, Хлебаров му казва ласкави и заслужени думи, като му обяснява защо именно той трябва да бъде избран на този пост, но професорът отказва. Тогава Хлебаров "отново държа убедителна реч"¹³⁰ - пише в спомените си Петко Христов. Хлебаров изявява готовността си да му помага, да го освободи от цялата писмена работа и склонява Шишманов. Когато той обявява пред делегатите, че професорът е приел председателството, салонът на "Славянска беседа" гръмва от ръкопляскания.

На същия конгрес Хлебаров е избран както за член на Управителния съвет на съюза, така и за **редактор на сп. "Читалище"**. Предстои им дълга и нелека съвместна читалищна дейност. Очаровал го още като студент, **Шишманов става негов кумир**. От него се учи както на демократичност, толерантност и честност, така и на социалност и отзивчивост към обществените въпроси. Усвоява уменията му да каже на всекиго нещо ободряващо и насърчително и да създава творческа атмосфера. Приема за цял живот възгледи, които отстоява и след смъртта на Шишманов. От него възприема и широката отвореност към чуждата култура, на която сме посветили следващия раздел, както и психосоциологичния метод, който прилага в сферата на читалищното дело, стремейки се да отчита ролята и значението както на социално-икономическите и обществено-историческите, така и на субективните и психологичните фактори в неговото развитие. Какво е бил проф. Шишманов за него и за читалищното дело, Хлебаров показва в статията си "Професор Ив.Д.Шишманов"¹³¹, писана през 1928 г.

Умението си да формира интелектуална среда Хлебаров проявява и чрез редактираните от него списания "Книжовник" и "Читалище". Той се чувства отговорен да привлече и консолидира за сътрудници авторитетни читалищни дейци, общественици, писатели и библиотековеди, които са съпричастни към поставяните в тях въпроси.

Общи възгледи и грижи за развитието на библиографията го свързват с такива нейни представители като А.Т.Балан, Ценко Цветанов и д-р Павел Орешков, които той се старае да привлече и за сътрудници на "Читалище". "Особена радост ми причини Вашата покана да Ви изпратя нещо подходящо за Вашето списание" - му пише д-р Орешков през 1930 г., уведомявайки го, че работи "усилено" над статия за "Читалище"¹³². Хлебаров е близък и с учения-библиограф д-р Никола Михов, бивш поддиректор на Народната библиотека, с когото не само четат лекции в библиотекарските курсове, организирани от ВЧС, но и чертаят планове за бъдещи срещи. "Надявам се да се видим в Париж, през пролетта на следващата година, както говорихме в София"¹³³ - напомня му Михов през 1929 г.

Общественият авторитет на Хлебаров, личностното му присъствие и умението да формира интелектуална среда го отвеждат в ръководството на ВЧС. Тези свои качества и популярността си сред читалищни дейци и широки обществени слоеве той използва, за да ги консолидира в полза на едно национално дело - читалищното, на което сам се чувства призван да служи и е сред организаторите.

За авторитета, който е имал Хлебаров сред читалищните дейци от страната, съдим и от техни писма до него. За писателят Димитър Добрев, който основава и дълги години ръководи в. "Светлоструй" (1928-1941) - най-големия български провинциален културнопросветен и литературен вестник у нас до средата на 40-те години и дълго време е секретар на Съюза на писателите от провинцията, Ячо Хлебаров е "звезда в читалищната работа"¹³⁴. Отношението си към него той изразява и със статията си "Читалищният деец", публикувана с посвещение на Хлебаров¹³⁵.

Подсещайки го, че отдавна не му е писал, писателят Стефан Станчев - библиотекар в Градската библиотека в Бургас (1934-1942), който по-късно работи като главен библиотекар в Градската библиотека в София (1942-1945) и редактор на "Български книгопис" (1945-1948), му пише: "Зная обаче колко много сте отрупан с работа - Ваша и обществена

и затова винаги Ви оправдавам и се чудя на енергията Ви. Може би работата Ви прави винаги свеж и готов за нови борби в полето на българската култура"¹³⁶. В своя публикация Злати Драганов, председател на Русенския ОЧС го нарича "един от най-културните човеци в България"¹³⁷.

Завършвайки обаче този раздел, може би е естествено да поставим и въпроса: Имал ли е Ячо Хлебаров недостатъци и врагове? Всички ли са го възприемали еднозначно в периода до 1939 г., когато сам се оттегля от читалищния живот, допускат ли е грешки в своята дейност и не го ли представяме в една приповдигната тоналност?

Допускаме, че като всеки човек и той е имал недостатъци и грешки в своята дейност, макар че не открихме документи, които да потвърдят тези наши предположения. Единствено във фейлетона "На конгрес в Плевен", чийто автор, пътувал за участие в него заедно с Ячо Хлебаров, когото "зловливите плевенци правят министър щом тръгне за някъде"¹³⁸, се наемква за характерната нашенска злоба, изпитвана към всички, които в своето развитие достигат повисоки служебни или обществени постове. Очевидно тя не е отминала и Ячо Хлебаров, който може би невинаги е бил прав, но не може да не ни впечатлят благородството и нравственият максимализъм, проявени в неговата мисия, желанието му да остане верен на духовните принципи на възрожденците и вътрешната му убеденост във възможността чрез читалищата и книгата да се работи така, че след 40-50 г. България да "достигне стопанското и културно развитие на Дания и Финландия"¹³⁹. Дори да е имал недостатъци и грешки, смятаме, че всеки, който изгражда за народа си културни ценности, за да останат и след него, не бива да се преценява с неговите човешки слабости, особено ако делото, което е градил е голямо и чисто. То е, което остава и може да служи като основна нравствена мярка за него, защото в проявите на едно дело се оглежда цялата личност.

1.3. Отвореност към чуждата култура

В стремежа си да се европеизира българската интелигенция, твърде разнородна по своите интереси, вкусове и схващания, се насочва както след Освобождението, така и в началото на века към заимстване - понякога чисто механично - на чужди културни ценности.

Европейската култура нахлува често стихийно и поня-

кога самата интелигенция не смогла да се ориентира сред нея, но нейното заимстване е неизбежно и е продиктувано от необходимостта страната ни да догонва културното развитие на своето време. Народът ни се оказва възприемчив към чужди културни влияния, но в това негово качество Константин Петканов вижда "трагизъм за българския народ"¹⁴⁰. Податливостта на интелигенцията ни към външни влияния за Спиридон Казанджиев е причина, поради която "нашият народ никога няма да заживее духовен исторически живот"¹⁴¹. Но без този процес на заимстване новата българска култура и преосмислянето на традициите са немислими. Именно пренасянето и усвояването на опита на напредналите страни в България ускорява градежа на културата ни, на производствения и техническия опит, необходими за догонване темповете на едно модерно развитие. Затова всяка епоха в българската култура, включително и днешната е повторение на главното, което Европа е извършила много преди нас.

Кога, при какви условия, в каква степен една култура влияе върху друга?

Във вечното лутане между свое и чуждо народите заемат и усвояват това, което действително им е необходимо за тяхното развитие. Еднаквите или сходни обществени и исторически условия особено благоприятстват културните взаимодействия и влияния. Политическите и социално-икономическите сходства и аналогии в голяма степен обуславят културните контакти. Именно те са причина за силното влияние на скандинавската литература у нас в първите десетилетия на века, когато българският народ по социален дух е най-близо до скандинавските народи. Корените на това влияние са дълбоко под почвата на обикновеното, епизодично литературно влияние. Те са в обществения живот у нас през този период. Нашето социално устройство и историческите условия са много близки с живота на скандинавските страни от средата на XIX в. нататък. България, както и Норвегия, и Швеция, и Дания, макар и две-три десетилетия по-късно, споделя участва на малка земеделска държава, разтърсена от икономическа революция. Близостта на икономическите и историческите условия тогава определя и общността на социалното устройство - едно затворено дребнобуржоазно общество, нравствено и духовно ограничено, което пази своите старомодни морални норми и едновременно все по-осезателно чувства тяхната ограниченост. Не с Русия, не с Германия, още по-малко с Франция е съизмерима

тогава обществената атмосфера у нас. "В много отношения - като исторически, политически, политико-икономически или изобщо културни условия нашата страна прилича твърде много на Ибсеновата родина - Норвегия и би могло да се очаква още по-голяма духовна близост между двата народа"¹⁴² - пише Емануил Попдимитров през 1924 година. Духът на северната литература е много достъпен и за българския читател, а интелигенцията ни проявява подчертан интерес не само към северната култура, но и към системата за държавно устройство в Скандинавия. Културните среди са привлечени и от всеобщото избиращо право в Дания, и от допускането на жени във висшите учебни заведения, и от развитите форми на обществено самоуправление в Норвегия - неща, в по-голямата си част непознати за другите европейски страни по това време. Икономическият поврат в тези страни, както и в България, не е завършил, и селските маси успяват да наложат своя дух върху социалното устройство. И това устройство се превръща в пример и стимул за българските политически дейци. Списание "Мисъл" (1892-1907) препоръчва да заемем оттам една интересна форма на съдебно самоуправление - помирителните комисии. "Българска сбирка" (1894-1915) в отдела си "На чужбина" редовно осведомява читателите си за политическите събития в Скандинавия.

Значителен канал за навлизане и утвърждаване на чуждата култура в страната, от началото на века до средата на 40-те години е Софийският университет. Чрез учебните програми и лекциите, четени най-често от преподаватели, завършили или специализирали в други страни, той се превръща в средище за проникване и ориентация към чуждестранни културни ценности. Затова до известна степен чуждото влияние в програмата на Софийския университет може да се проследи чрез личните научни изяви, интереси и постижения на преподавателския състав.

Анализът на образователния ценз на академичния персонал показва, че от общо 46 души за трите факултета, 40 са възпитаници на чуждестранни университети и академии, като 25 са носители на докторска титла. От 12 асистенти и лектори 5 са завършили на Запад и са доктори на науката, а един от тях е магистър на изкуствата. Останалите 7 души са възпитаници на университета ни, но всички след завършването си са специализирали в чужбина. За отбелязване е, че 7 преподаватели имат по две висши образования, а д-р Беньо Цонев (1863-1926) завършва три факултета и прите-

жава три доктората.

За периода 1908-1911 г. в Германия са специализирали 7 преподаватели, във Франция - 4, в Австрия - 2. За показани способности Методий Попов (1881-1954) е назначен за асистент в Мюнхенския, а Ст. Романски (1882-1959) - в Лайпцигския университет.

Големият научен авторитет на преподавателите от университета се доказва и от международните им връзки и членство в повече от 25 европейски и руски академии, институти и научни дружества. За периода 1908-1911 г. членове на чуждестранни академии са: Иван Шишманов, Васил Златарски, Атанас Иширков, Любомир Милетич, Димитър Михалчев, Константин Стефанов, Владимир Моллов, Стефан Киров, С.С.Бобчев, Георги Златарски и др.

Този международен научен авторитет се утвърждава и с дейността и участието на академичните кадри като членове на Българското книжовно дружество. Със значителната си продукция в различни научни области те го превръщат в основен научен център на България, чрез който също проникват редица постижения на световната наука и култура.

Българските студенти, завършили чуждестранни университети, донасят тук не само част от нравите и обичаите, но и от културата на страните, в които са учили, превръщайки се в своеобразен канал за тяхното проникване у нас. Само в периода 1908-1911 г. от реномирани университети в чужбина донасят дипломи 481 наши студенти. От тях са следвали в Австрия - 61, в Германия - 50, във Франция - 37, в Русия - 56, в Белгия - 31, в Италия - 7, в Америка - 2 души. По специалност те се разпределят така: архитектура - 4, ветеринарна медицина - 12, земеделие - 12, зъболекарство - 17, инженерство - 28, медицина - 54, музика - 7, търговия - 9, фармация - 29, право - 103, богословие - 12, държавни науки - 1, икономика - 3, изящни изкуства - 6 души¹⁴³.

Демократическото правителство покровителства следването в чуждестранните университети и това становище е отразено в програмните му декларации. Необходимостта от специалисти, завършили в чужбина профили, незастъпени в Софийския университет, е голяма. Освен това спрямо тези студенти са предявени много високи изисквания чрез Наредба за изпращане на студенти в странство. Тази възискателност важи и за останалите на работа в Софийския университет. Чл. 336 от Закона за народното просвещение открива пътя към научната титла "доктор" само след явяване на академи-

чен изпит. Положителна страна на образователната система е повишеният критерий на преподавателите от Софийския университет при оценка на студентите (минимален брой отлични бележки - 7,8%), при изпращането им на специализация в чужбина. Това разкрива стремежа на българската интелигенция да създаде и възпита пълноценен научен потенциал - необходим за развитието на страната.

Разбира се, издателската и преводаческата дейност са един от основните канали за проникване на чуждата култура в страната, но неговите възможности разгледахме в предходните раздели. Ще добавим, че конкретните изяви на Ячо Хлебаров в тези области са показател и за посоките на неговата отвореност към чуждата култура, която в настоящия раздел си поставяме за цел да изследваме по-детайлно.

След серия от събития като Илинденско-Преображенското въстание (1903), революцията в Русия (1905), затварянето на Университета по повод освиркването на Фердинанд при откриването на Народния театър (1905-1907), обявяването на националната независимост (1908), в страната се създава сложна политическа обстановка. Доминиращите идеи на националното обединение обаче сплотяват българите и до Междусъюзническата и Първата световна война силите на книжовността ни укрепват.

В тези условия през 1910 г. Хлебаров започва редактирането и издаването на сп. "Книжовник"*, чието появяване съвпада с края на "Буревестник". Списанието се явява продължение на тенденциите, заложили в репертоарната политика на издателството и потвърждава трайната отвореност на Хлебаров към определени чужди литературни и културни течения, школи, направления и творци.

Имената на най-ярките представители на северните литератури намират трайно място на страниците на списанието. На норвежеца Б.Бьорнсон, чиято роля може да се сравнява с тази на Вазов у нас и е един от най-рано превежданите и предпочитани северни автори в България, е посветена статия в първа книжка. Не е случайно, че първото литературно списание, което го популяризира, е "Българска сбирка" на С.С.Бобчев. Любопитно е, че разказът му "Орлово гнездо" по тематика и нравствен патос напомня много

* От "Книжовник" излизат No-5 в три книжки, като втора и трета са с двойни номера.

"Самодивските скали" на Елин Пелин.

В следващата книжка е публикуван очерк за **Кнут Хамсун**, чието първо произведение у нас - романа "Глад", се появява в превод на Г.Бакалов на прелома между XIX и XX век.

Скандинавските литератури са навлизали у нас не само пряко, но и чрез влиянието, което оказват върху творчеството на утвърдени писатели от други страни, които се "ибсенизират". Чрез собственото си творчество А.П.Чехов, М. Горки и Леонид Андреев, допринасят и за формирането на усет към северните литератури. Техните идеи проникват у нас и чрез някои представители на немската литература като Г. Хауптман и Х. Зудерман, чрез белгийската - главно чрез М. Метерлинк, чрез италианската в лицето на Габриел д'Анунцио.

За всички споменати писатели, както и за Х. Ибсен, който след Л.Н.Толстой има най-голяма европейска популярност и прониква у нас твърде широко още в края на 90-те години на миналия век, Ячо Хлебаров дава сбита информация на страниците на "Книжовник".

Разнообразните вести от литературния, книжовния и културния живот в света, които поднася в рубриката "Из чужбина", са групирани по географски белег: "Из славянските земи", "Из Франция", "Из Германия", "Из Англия, Америка и други страни". Публикуваните вести показват умението му да селектира най-значителното и информираност за динамиката на съвременните културни процеси.

Откроява се способността на Хлебаров да подбере и поднесе любопитни вести за творчески личности, които в онези години най-често са съвременници и преки участници в културния и литературния живот на страните си, а днес повечето от тях са христоматийни класици. Ръководен от усета си за непреходното, дава разнообразни сведения за творци във Франция като: О. дьо Балзак, Молиер, Алфред дьо Мюсе, Анатол Франс, Пол Бурже, Жан Мореас, Марсел Прево, Полина Виардо и др.

Панорамата на културния живот в Германия той представя чрез вести за Й.В.Гьоте, Херман Хесе, Рихард Демел, Томас Ман, Якоб Васерман, Георг Адам - един от познавачите на българската литература. Не е пропуснат и Фридрих Ницше, оказал влияние върху немалко български поети.

Читателят се докосва до САЩ и Англия чрез публикуването за "краля на американския юмор" Марк Твен и

Джером К. Джером.

Културата на Русия е отразена чрез поднесеното за такива нейни представители като: А.С.Пушкин, Иван Крилов, Иван Тургенев, Л.Н.Толстой, Андрей Белий, Н. Некрасов, Тарас Шевченко, Иван Бунин, И.А.Гончаров.

Не е пропусната и Италия. Съобщава се за юбилейно издание на романа "Сърце" на Едмондо де Амичис в многохиляден тираж.

Предпочитанията си в сферата на изкуството Хлеббаров отразява чрез статии за Й.С.Бах, Г.Фр.Хендел, чрез вести за Л.В.Бетовен, Клод Моне и Огюст Роден, както и за Иля Репин, за когото се съобщава, че работи над портрет на А.С.Пушкин.

Непълна ще бъде представата за проблемите на списанието и неговата отвореност към световната култура, ако не отбележим, че то е "населено" с вести за събития в чуждестранни академии на науките, писателски конгреси и творчески съюзи, за дейността и нови инициативи на литературни кръжоци. Дават се и предварителни сведения за сложени под печат в света ценни справочно-библиографски издания и енциклопедии, за пуснати в продажба интересни издания, както и изводи от социологически проучвания за най-четените автори в Русия и Германия за 1910 г. Отбелязва се, че сред руските автори, водещи в интереса към тях са Л.Н.Толстой, Дарвин и Леонид Андреев. Максим Горки е на пета позиция, а Тургенев и Чехов - съответно на седмо и десето място. В Германия най-четените автори са оказват Х. Зудерман, Г. Херман, почти неизвестен у нас тогава и Клара Фибих - популярна за времето си немска писателка.

Списанието дава информация и за състоялата се в София от 25.VI до 12.VII.1910 г. първа изложба на руски книги. Интересът, който предизвиква тя сред културната ни общественост, отразява и К. Константинов: "Това беше голяма радост за младите в София, защото за първи път можяхме да видим всички нови руски книги, за които бяхме само копнели. Нови списания, издания на различни "библиотеки", произведенията на най-младите руски писатели - Горки, Леонид Андреев, Иван Бунин, Балмонт, Брюсов, Блок, Белий, Куприн и др., бяха наредени по масите на училищните стаи - уви! - за твърде кратко време, защото най-ценните или най-модните от тях изчезнаха още в първите дни"¹⁴⁴.

Като източници за подбор на информацията Хлеббаров ползва широк кръг от чуждестранни периодични издания,

които се получават в библиотеката на читалище "Съгласие. Чрез "Книжовник" той проявява своята отвореност към чуждата култура и в областта на библиотекознанието и библиографията. Като редактор смята за необходимо да търси контакти и сътрудничество в тази област и с чуждестранни автори и специалисти.

През 1895 г. в Белгия е подписан указ, с който се основава Международният библиографски институт (МБИ) със седалище в Брюксел. Неговото ръководство е възложено на брюкселските адвокати и библиографи Пол Отле и Анри Лафонтен¹⁴⁵, които чрез дейността си привличат вниманието на цивилизованите страни към института. Идеите на МБИ и неговите ръководители са познати на Хлеббаров, а в стремежа си за приобщаване към европейската библиография той следи редовно печатния му орган "Bulletin de l'Institut international bibliographie" (1895-1914), от който до 1915 г. излизат около сто броя. В тях са поместени над 200 оригинални статии, а също и информации за работата на МБИ. Стремех за догонване на американските библиотеки търсим и в желанието му да издава списание от типа на "Книжовник". И още в първия му брой информира за предстоящия конгрес на института в Брюксел, за методите му, които познава и пропагандира, за да бъдат приложени и в българските библиотеки, следвайки примера и на библиотеката на читалище "Съгласие" в Плевен. Това е и първа публикация на МБИ, за Отле и Лафонтен в България¹⁴⁶. За да отговори на потребностите от пълен достъп до човешките знания, институтът си поставя за задача изработването на световен библиографски репертоар, който към 30-те години обхваща 14 000 000 описания. Във връзка с него разработва теоретични и практически проблеми на международната библиография, в основата на която е заложена широка хуманистична платформа.

Ячо Хлеббаров споделя редица теоретични концепции на Отле. Във въведението "Документация-книги-библиография-архиви-библиотекономия", към своето "Кратко ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в публичните библиотеки", представляващо глава от незавършения му труд "Библиотечното дело у нас", пръв в България използва дефиницията на понятието "документ", възприето в обръщение от професионалната терминология едва в средата на 50-те години. Тук използва и обобщаващото понятие, въведено от Отле, "наука за документирането", в обсега на

която включва и библиографията и библиотекознанието. Основните му идеи, изложени в неговия обширен "Трактат по документация в света", имат широко разпространение в Европа и Русия¹⁴⁷.

За оформяне на библиотековедските възгледи на Хлеббаров не бива да се пренебрегва и значението на други чуждестранни учени. Той познава и ползва класически трудове на представители на **англоамериканската, френската и пруската школа** като Мелвил Дюи (1851-1931), Чарлз Е. Кътър (1837-1903), В.В.Бишоп, Антонио Паници (1797-1879), Габриел Ноде (1600-1653), Арним Грезел, Андреас Шлайермахер (1787-1858) и др., като не скрива предпочитанията си към първата.

Не по-малко значение за формирането на неговите възгледи и за научното осмисляне на практическия опит, натрупан у нас, имат и такива **значителни представители на руското библиотекознание** от началото на века като Николай А. Рубакин (1862-1946), Любов Борисовна Хавкина (1871-1949) и Богдан Ст. Боднарски (1874-1968). Възпитаници и привърженици на западната библиотечна школа, те неведнъж са били обект на несправедлива и разгромителна критика. Обвинявани са в "безкритично" възприемане на западния опит, в аполитичност и в пренебрегване на "коренната" разлика в "идеологическите основи" на съветските и "капиталистическите" библиотеки, в незачитане мястото на библиотеката в "системата за класово въздействие върху пролетариата"¹⁴⁸.

Широките граници на отвореността на Хлеббаров към чуждестранната практика и теория в библиотечното дело се проявяват както в "Книжовник", така и в "Читалище". Поставил си за цел да изгради представа у читателите за **най-големите научни библиотеки в света**, той публикува статии за Парижката национална библиотека, Библиотеката на Британския музей в Лондон и Императорската публична библиотека в Санкт-Петербург¹⁴⁹, с които ги представя за първи път в България. Поради спиране на списанието, предвидените статии за Библиотеката на Конгреса във Вашингтон и Императорската публична библиотека в Токио не излизат. И трите статии са анонимни, което ни кара да предполагаме, че е възможно да са написани от него, но не по-малко вероятно е да са от П. Ненков или Ив. Данов, както и не изключваме възможността да са препечатани от чужди периодични издания. Макар и не дълги, те са информационно

наситени и изграждат добра представа за тяхната история, книжовни фондове, каталози, бюджет, работно време и условия за ползване. Оказва се, че те са най-демократични в Императорската библиотека в Санкт-Петербург - максимално работно време и в неделя, неограничен достъп ползване за всички категории читатели, читалня с фонд на свободен достъп от 10 000 т, бързина в обслужването, а два пъти седмично се организират и екскурзии за "гледане". Очевидно така започват първите опити за популяризиране на знания за библиотеките. Статиите, разкриващи състоянието на библиотечното дело в чужбина, са с широки географски координати: Англия, Америка, Германия, Италия, Турция, Румъния, Чехословакия и др.¹⁵⁰.

Макар и с насоченост към проблематиката на читалищните библиотеки, поради липса на друго професионално списание у нас в периода до средата на 40-те години, редакторът му го "отваря" към проблемите на всички типове и видове библиотеки по света¹⁵¹. Сред разнообразната информация намираме и такава за пътуващите библиотеки в Америка, организирани от Мелвил Дюи. В нея името му се среща за пръв път на страниците на периодичния печат в България¹⁵².

За периода 1911-1939 г. в "Читалище" са поместени и около 50 преводни статии, от които 31 от западни езици и 19 от руски, чрез които то приобщава българските библиотекари към постиженията на библиотечното дело в света. Материалите са превеждани от: "Revue des biblioteque", "Le Mois", "Zentralblatt für Bibliothekswesen", "Bucherei und Boldingsplate", "Le Mouvement Communal", "Книжное обозрение", "Бюллетень книжных и литературных новостей", "Школа и жизнь" и др., а понякога и без указания за първоизточника.

Чрез преводите, които правят Теобалдо Тодоров - от немски и английски, д-р Мара Камерани Тодорова и Иван Мисана - от италиански, Борис Конфорти и Владимир Орозов - от английски и Иван Данов - главно от руски, читалищните и библиотечните дейци осъществяват досег с чуждестранната мисъл по библиотечно дело и библиография, следят развитието на библиотечни школи и училища, проследяват дейността на някои международни конгреси и професионални съюзи, научават за чужди и наши културни прояви по света¹⁵³. С превода на някои рецензии за основни ръководства, издадени от Шведския библиотечен институт, както и за

четиритомната енциклопедия по библиотечно дело, издадена от American Library Association в САЩ, се предоставя възможност за следене на професионалната теоретична мисъл в страни с развито библиотечно дело¹⁵⁴.

Проблемите на подготовката на библиотечните кадри в Европа, учебните заведения и спецификата в техните програми, както и постиженията на цивилизованите страни в областта на библиотечното законодателство се срещат често в списанието¹⁵⁵. Редица европейски правни клаузи ще бъдат положени в основата на първия наш Закон за народните читалища (1927), съставен с активното участие на Хлебаров.

Тази широка ориентация на Хлебаров към чуждото библиотекознание има конкретно-исторически смисъл. Тежкото състояние на библиотечното дело в страната до средата на 40-те години, породено от липсата на условия, средства и кадри, го кара да търси в опита и постиженията на Европа и Америка идеи и форми, подходящи за неговото развитие у нас, които по своята широта са цялостна програма, на която, следвайки логиката на изложението, ще се спрем в трета глава.

Личността и делото на известния американски милионер-филантроп Андрю Карнеги, според който "стремежът на милионера би трябвало да бъде да умре беден", са привлекли вниманието не само на проф. Шишманов, но и на Ячо Хлебаров. Дал милиони за построяване на над 5000 библиотеки за народа в САЩ, Англия и Шотландия, създал и The Carnegie Institution във Вашингтон за насърчение на научни изследвания и изобретения, Хлебаров популяризира опита му както чрез статии в списанието, така и в свои изказвания, надявайки се, че ще зарази с примера му и някои българи. В желанието си за създаване на подобен фонд той търси средства за развитие на българската култура, библиотеки и читалища, които след Първата световна война и тежките условия на мирния договор държавата не е в състояние да финансира¹⁵⁶.

Отвореност към чуждата култура Хлебаров показва и в търсенето на западен модел за организиране на народните четения. Такъв вижда в постигнатото от различни просветни комитети и дружества в Швеция, Дания, Франция и Германия.

Западни идеи идват у нас и чрез публикации на някои руски библиотековеди и библиографи, за чието разпростра-

нение и популяризиране у нас Хлебаров има немалки заслуги. Приносят му за развитието на първите българо-руски контакти в областта на библиотечното дело макар и непроучен до днес, е безспорен и има водеща роля. Той следи и руския професионален печат, особено "Библиографические известия", редактирани в продължение на 16 години от Б.Ст.Боднарски. Интересува се от дейността на Всесъюзната книжна палата в Москва, установява контакти с Държавната библиотека в Санкт-Петербург и нейния сътрудник акад. Николай Державин. По своя инициатива им изпраща сп. "Читалище", а в замяна получава "Библиотечное обозрение".

Името на руския учен-библиотековед Н.А.Рубакин, който през 1907 г. е принуден да емигрира в Лозана и живее там до края на живота си, се среща за пръв път в българския печат в "Книжовник", чрез съобщение за предстоящо второ издание на библиографския му труд "Среди книг" - справочно пособие за библиотекари, книжари, а и за всички, които работят над самообразованието си. Той е изследовател на сложните процеси на четенето и психологията на читателите, писател-популяризатор, библиограф, създател на десетки указатели, в това число и фундаменталния труд "Среди книг". През целия си живот се занимава и с просветителска работа. В Лозана създава уникален център за научни изследвания и пропаганда на книгата. Сериозен е успехът на организираната от него секция по библиопсихология към Педагогическия институт "Ж.Ж.Русо" в Женева, която през 1929 г. се трансформира в Международен институт по библиопсихология. Създадената от него библиопсихология е нов етап в развитието на библиологията, за чието теоретично осмисляне имат принос и редица европейски учени. Името на Рубакин е свързано и с важни моменти от културната история на Русия.

С основание можем да твърдим, че Ячо Хлебаров "открива" Рубакин за четящата публика в България. Проявил своята прозорливост, той оценява както личността му, така и значимостта на неговите идеи, които проникват у нас чрез "Читалище" и оказват влияние върху формирането на редица библиотековеди. Той представя възгледите му за книгата като обект на библиопсихологията чрез серия статии, първата от които е "Добрите книги"* (1912)¹⁵⁷. "Кажи ми

* Статията е преведена със съкращения от: Рубакин, Н.А. Что такое хорошая книга. - Новая жизнь, 1911, No 6, 164-185.

нение и популяризиране у нас Хлебаров има немалки заслуги. Приносят му за развитието на първите българо-руски контакти в областта на библиотечното дело макар и непроучен до днес, е безспорен и има водеща роля. Той следи и **руския професионален печат**, особено "Библиографические известия", редактирани в продължение на 16 години от Б.Ст.Боднарски. Интересува се от дейността на Всесъюзната книжна палата в Москва, установява контакти с Държавната библиотека в Санкт-Петербург и нейния сътрудник акад. Николай Державин. По своя инициатива им изпраща сп. "Читалище", а в замяна получава "Библиотечное обозрение".

Името на руския учен-библиотековед **Н.А.Рубакин**, който през 1907 г. е принуден да емигрира в Лозана и живее там до края на живота си, се среща за пръв път в българския печат в "Книжовник", чрез съобщение за предстоящо второ издание на библиографския му труд "Среди книг" - справочно пособие за библиотекари, книжари, а и за всички, които работят над самообразованието си. Той е изследовател на сложните процеси на четенето и психологията на читателите, писател-популяризатор, библиограф, създател на десетки указатели, в това число и фундаменталния труд "Среди книг". През целия си живот се занимава и с просветителска работа. В Лозана създава уникален център за научни изследвания и пропаганда на книгата. Сериозен е успехът на организираната от него секция по библиопсихология към Педагогическия институт "Ж.Ж.Русо" в Женева, която през 1929 г. се трансформира в Международен институт по библиопсихология. Създадената от него библиопсихология е нов етап в развитието на библиологията, за чието теоретично осмисляне имат принос и редица европейски учени. Името на Рубакин е свързано и с важни моменти от културната история на Русия.

С основание можем да твърдим, че Ячо Хлебаров **"открива"** Рубакин за четящата публика в България. Проявил своята прозорливост, той оценява както личността му, така и значимостта на неговите идеи, които проникват у нас чрез "Читалище" и оказват влияние върху формирането на редица библиотековеди. Той представя възгледите му за книгата като обект на библиопсихологията чрез серия статии, първата от които е "Добрите книги"* (1912)¹⁵⁷. "Кажи ми

* Статията е преведена със съкращения от: Рубакин, Н.А. Что такое хорошая книга. - Новая жизнь, 1911, No 6, 164-185.

какво и как четеш ти и аз ще ти кажа какъв си" - е един от основните тезиси на библиопсихологията, застъпен и в специално написаната, но за съжаление останала непубликувана статия на Рубакин "Първата библиопсихологическа анкета в България"¹⁵⁸. Обявил се против формалния подход в теорията и практиката на библиотечната дейност, Рубакин настоява зад книгите да се търси преди всичко човекът с неговите психични дадености. У него е силно изявен и стремежът за широкообхватно и органично разбиране на книгата като човешки феномен, стремеж, който е бил близък както на българската интелигенция, така и на строителите на библиотечното ни дело, мнозина от които формират своите възгледи под негово влияние. На това най-вероятно се дължи и силното "българско присъствие" в архива на Н. Рубакин, елементи от което сме разкрили в своя статия¹⁵⁹.

След "Читалище" към Рубакин проявяват интерес и издания като "Родна култура" (1924), "Българска мисъл" (1925-1943) - органи на Върховния читалищен съюз, както и сп. "Българска книга" (1930) на Тодор Боров¹⁶⁰. И трите статии са специално написани за България, по молба на проф. Ив.Д.Шишманов и Иван Дуйчев, които са в приятелски отношения с автора. Привлякъл ги не само като личност, но и като учен с европейска известност, те публикуват първите статии за него, с които разширяват представите за научните му концепции у нас¹⁶¹.

Благодарение на Ячо Хлебаров чрез сп. "Читалище" у нас получават известност името, някои от трудовете и възгледите и на видната руска и съветска библиотековедка **Любов Борисовна Хавкина**. С личността ѝ са свързани важни етапи от историята на руското и съветското библиотекознание. На нея принадлежи заслугата за организирането на първия в Русия научен отдел по библиотекознание, съставянето на първия проект в Русия за библиотечно образование (1904), създаването на първите универсални пособия по библиотекознание, откриването на първите библиотечни курсове (при Народния университет "А.Л.Шанявски" в Москва, 1913), ръководството на първия в Русия Научно-преподавателски кабинет по библиотекознание (1920-1928), който по-късно прераства в Институт по библиотекознание. Тя създава учебници и практични пособия, написва стотици статии и рецензии, обхващащи по своето съдържание почти всички раздели на библиотекознанието, утвърждавайки се като значителен библиотековед с универсален профил.

Още в първата годишнина на сп. "Читалище" е публикуван неин труд, който по същество е анотиран обзор на западната и руската литература по библиотечно дело и включва най-значителните теоретични и практични издания, групирани в четири дяла: 1. Библиографски указатели; 2. История, описание и културна роля на библиотеките; 3. Статистика, законодателство, справочни сведения за библиотеки; 4. Ръководства. Това е не само първата ѝ работа, публикувана у нас¹⁶², но и първият за България анотиран обзор на професионална литература, целящ да популяризира полезни библиотечни издания.

Хлебаров е автор на първата рецензия у нас за неин труд. Рецензирайки второто, значително преработено издание на ръководството ѝ по библиотекознание, и то в годината на неговото публикуване, той отбелязва, че то е единствено по рода си на руски език, а авторката е една от най-добрите "познавачки" на библиотечната практика не само в Русия, но и в другите страни. В заключение след като му прави синтезиран анализ, той го препоръчва на всички, имащи отношение към библиотечното дело като много полезно и необходимо¹⁶³. При анализ на публикуваното от него ръководство "Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки", се чувства влиянието на Хавкина както в структурен, така и в съдържателен аспект.

През 1929 г. Ячо Хлебаров публикува статията ѝ "Юбилейният конгрес на американското библиотечно сдружение (ALA)". Участвала в него, тя изнася и доклад върху "Библиотеките в Русия"*. Като отразява работата на конгреса чрез представяне на по-интересните доклади, разисквани в пленарните заседания, в същото време тя изгражда и представя за състоянието на библиотечното дело в САЩ. Разбира се, в "Читалище" са публикувани и други нейни статии, но тъй като не си поставяме за цел да им правим обзор, ги отбелязваме чисто библиографски¹⁶⁴.

Хавкина проявява интерес и към развитието на библиотечното дело в България и славянските страни, следи и сп. "Читалище", което Хлебаров ѝ изпраща. На 13.I.1929 г. тя го уведомява, че е получила писмото му, с което я моли

* Лекция на същата тема тя изнася и пред студентите от 4 библиотечни факултета в САЩ: Колумбийския, Кливландския, Чикагския и Бруклинския.

да му изпрати нейни трудове и веднага е направила това, оплаква се от митническите трудности по доставката на книжовни материали. Споделя, че е научила, че в България има нов библиотечен закон*, но не знае какви резултати е дал, интересува се от пътеводител за библиотеките в България. Уведомява го, че му е изпратила труда си "Адресные книги по библиотекам различных стран" и пита известна ли му е подобна книга за библиотеките в Югославия. Узнала от него, че през 1928 г. у нас е преведено нейното "Ръководство за малките и средните библиотеки", моли го да ѝ изпрати един екземпляр, макар и не нов, а употребяван. Сред няколкото запазени книги в архива на Хлебаров са и нейните "Авторские таблицы по методу Кеттера" (М., 1937), които тя му изпраща с надпис "Для отзыва".

"Читалище" е единственото българско списание, което публикува нейни трудове и чрез което те проникват у нас, подпомагайки развитието на библиотечната ни практика и теория.

Хлебаров установява контакти и сътрудничество и с **Богдан Степанович Боднарски**, виден руски библиограф и книговед. Значителна част от живота му е свързана с дейността на ръководеното от него Руско библиографско общество, просъществувало повече от 40 години (1889-1930). То и Френското библиографско дружество са едни от най-старите в света организации на библиографи и книговеди. Сред неговите членове са и учени като Павел Н. Берков, Н.С.Державин, Николай М. Лисовски, Александър М. Ловягин - създателят на РБО.

Контакт с Б.Ст.Боднарски Хлебаров създава два месеца след завръщането на П. Ненков от конгреса в Брюксел, където руският учен изнася доклад на тема: "La diffusion de la classification bibliographique decimale en Russie". Убеден в достойнствата на класификацията, той става неин привърженик и се заема с пропагандата ѝ в Русия. "Аз си поставих за задача да употребя всички усилия, за да я популяризирам"¹⁶⁵ - съобщава той в писмо от юли 1909 г. до Международния библиографски институт в Брюксел. Тези проблеми избира и за тема на дисертацията си: "Десетичната класификация и приложението ѝ в библиотечната работа."

Видял в негово лице съмишленик по отношение на

* Очевидно става въпрос за Закон за народните читалища от 1927 г.

УДК, в писмо от 15.I.1911 г. Хлебаров го уведомява, че му е изпратил първите три книжки от сп. "Книжовник", а в сложената под печат кн. 4-5 ще излезе рецензия от П. Ненков за труда му "Сокращенныя таблицы десятичной Библиографической класификации" (М., 1910), пръв превод на славянски език на френския оригинал от 1903 г. "Resume des tables. Tables generals methodique general abregee", които Ненков познава в детайли¹⁶⁶. Хлебаров му предлага и да сътрудничи на "Книжовник". В отговор Боднарски благодари за поканата и изказва опасения, че поради голямата си заетост като секретар на Руското библиографско общество при Московския университет вероятно няма да може да изпраща често материали. Споделя обаче: "... ще бъда много радостен да Ви давам съобщения за библиографския живот в Русия¹⁶⁷." В същото писмо съобщава, че е получил No 1-5 "на Вашето прекрасно списание"¹⁶⁸. Много скоро Боднарски му изпраща статия за състоялия се първи конгрес по библиотечно дело в Русия. Струва ни се, че в неговото организиране непосредствено след завръщането на Боднарски от конгреса в Брюксел, се демонстрира амбицията на руските специалисти, повлияни от успехите на Запад, да консолидират усилията си и обмислят програма за решаване на свои проблеми. В конгреса Боднарски участва с доклад върху "Международната десетична класификация и приложението ѝ в библиотечния каталог". Излагайки същността ѝ, я посочва не само "като най-съвършена, но вижда в нея общ професионален език, който може да съедини библиотеките в света". По негово предложение от конгреса се възприема и международният формат на каталожната картичка. Статията на Боднарски е първата руска професионална статия, публикувана в България, както и споменатата рецензия на П. Ненков е първата наша рецензия за руски професионален труд¹⁶⁹. В същата книжка на "Читалище", в която е публикувана статията на Боднарски, Хлебаров печата и своя рецензия за библиографията му върху Л.Н.Толстой, към която ще се върнем в трета глава.

Писмата според Гьоте са "най-важните паметници" (die wichtigsten Denkmäler), които отделната личност може да остави. Запазените 9 писма от кореспонденцията между Хлебаров и Боднарски, водена от 1911 до 1928 г., са достатъчни като частно свидетелство, отразяващо не само личността на авторите им, но и тяхната близост в професионалните гледища и позиции. Ако изключим традицион-

ните поздравии и пожелания за здраве и успехи, в тези писма личният елемент отсъства*. Те са изпълнени с общи идеи и сходни концепции, възгледи и творчески намерения, обединени и от доброто познаване на световния опит по библиотечно дело.

В стремежа си да разшири проблемно-тематичната насока на списанието, Хлеббаров публикува и статия на първата в Русия жена-магистър (1915) и доктор по всеобща история (1918), Олга Добияш-Рождественска - "Ленинградската публична библиотека"¹⁷⁰, препечатана от "Revue des bibliothèques". Работейки в ръкописния отдел на библиотеката (1922-1939), тя съставя печатните каталози на латинските ръкописи от V-X в., а статията ѝ отразява някои изменения в състава на ръкописната сбирка, настъпили през периода 1917-1927 г.

Казаното дотук не изчерпва всичко, което Хлеббаров прави за отварянето на библиотечното ни дело към чуждите постижения в тази област. То е продиктувано от необходимостта да се попълни вакуумът в българската професионална литература. Усилията на библиотечните работници са насочени главно към практическа дейност. Такива са и изискванията на времето и силите им са погълнати главно от практиката - затова и теоретичните публикации у нас, на които ще направим преглед в трета глава са малобройни. При липса на наши теоретични разработки естествено е да се търси опора в чуждата литература, за да се задоволят насъщни нужди както на проходащото библиотечно дело, така и на библиотечната професия, която поради културната ситуация в страната е почти забравена от обществото.

Заимстването, пренасянето и адаптирането на чуждестранния професионален опит активизира потенциалните възможности в библиотечното ни дело, за което сп. "Читалище" и неговият редактор имат принос. Казаното дотук обаче не изчерпва широките периметри на отвореността на Хлеббаров към чуждата култура. Като учител подчертава предимствата и привързаността си към англоамериканската образователна система. Като педагог усвоява част от възгледите и често

* Понякога Боднарски предава чрез Хлеббаров поздравии на д-р Н. Михов и П. Ненков. Предполагаме, че той е водил кореспонденция и с тях, но такава липсва в архива му.

цитира мисли на просветни дейци от епохата на Възраждането: Мишел Монтен (1533-1592), Франсоа Рабле (1495-1553), Й.Х.Песталоци (1746-1827), Ян Амос Коменски (1592-1670), чиито концепции за подбора и използването на художествената литература в системата за домашното и училищното възпитание усвоява и разпространява.

Може да се съжاليا, че не е запазена голямата лична библиотека на Хлебаров. По свидетелство на семейството му, тя е наброявала няколко хиляди тома на различни езици, от различни области на знанието, а значителна част от книгите са били с дарствени надписи и автографи, с бележки, вродени по полетата им. Изгорена от "народната" милиция през 1949 г., днес тя би била интересно свидетелство и за неговата отвореност към чуждата култура - в името на книгата, отношението към която според него е мярката за духовността на една нация. Тази своя идея той изразява и чрез цитираната неведнъж от него мисъл на френския юрист и публицист Едуард Лабуле, според когото: "В общата картина на цивилизацията мястото на всеки народ се определя от количеството на книгите, които той прочита"¹⁷¹.

Да обогати библиотечното ни дело с чуждия опит е само една от насоките, в които Хлебаров осъществява стремежа си да бъде полезен на българската култура. Дори тя да изчерпваше неговата културна дейност, би била достатъчна, за да говорим днес за него с уважение. Надникнем ли обаче в картината на духовния ни живот в периода от началото на века до средата на 40-те години, мащабите и значимостта на извършвеното от него и като организатор на читалищното дело в страната ни, впечатляват. На тази негова дейност, която е и влог в българската култура, сме посветили следващата глава.

ГЛАВА 2

Ячо Хлебаров - организатор на читалищното дело

2.1. Читалищното дело в културното развитие на следосвободенска България

Българските читалища до Освобождението са самобитна организация, плод на устрема на българина към просвета, свобода и социална справедливост, независимо от това, че се изграждат по примера на културни институти в други страни. Рожба на социално-икономическите ни условия през първата половина на столетието, те са и сред най-важните фактори за българското Възраждане.

Непосредствено след Освобождението читалищата преживяват известна криза, защото значителна част от усилията на обществото са погълнати от проблемите на новоизграждащата се държава и нейната култура, които се оказали трудни процеси, особено в първото десетилетие, което "носи белезите на отлив от книжовните занимания"¹⁷², а хората, подготвени за истински книжовен труд, са твърде малко. Като се опитва да очертае трудностите при формирането на държавния апарат след Освобождението, проф. Шишманов казва: "И държавната машина с много скърцане, със страшно пухтене и адски димеж тръгна. Не питайте само как? Във всеки случай тя тръгна"¹⁷³.

Почти всички културни, обществени и просветни дейци, които до Освобождението работят в читалищата, са ангажирани в тази "държавна машина", други са увлечени от политическите борби. В обществения живот се проявяват кариеризмът и партизанщината, устройват се на добра работа и немалко полуобразовани лица. За този слой, призван да направлява обществения и културния ни живот, Т. Влайков пише: "Всичките наши интелигентни хора трябваше да станат и станаха чиновници: бившият учител стана началник, търговецът стана съдия, кондурджията - секретар"¹⁷⁴.

Новосъздаденото Министерство на народното просвещение, започнало изграждането на училищната мрежа и

образователното дело, чиято главна цел била да създаде национална интелигенция и граждани, годни да разрешат разностранните проблеми, които им поставяха неукрепналата още държава, с нейните вътрешни и външни противоречия. Стояла пет века встрани от световния прогрес, тя започва бавно да се приобщава към европейската култура. За две десетилетия в страната израства поколение, което полага основите на новата ни култура, която се стабилизира и укрепва институционално.

През 90-те години се създава по-добра организация в системата на образованието, науката, културата и изкуството. Въпросите на образованието стоят в центъра на вниманието на Народното събрание и МНП, чиито опити да европеизират и демократизират образователната система личат и в първия закон за народната просвета от 1891 г., резултатите от който не закъсняват. От 1879 до 1911 г. броят на началните, общообразователните и професионалните училища нараства повече от три пъти, а на учениците - пет пъти, в резултат на което неграмотността сред населението значително намалява. Ако едно от първите преброявания на населението през 1887 г., установява, че грамотните в страната са едва 10,7%, то през 1900 г. те са вече 23,9%, а през 1910 - 33,9%. Тези резултати имат пряка връзка с книжовния и културния живот на страната.

Пряко свързан с това е и откритият през 1888-1889 г. Висш педагогически курс, прераснал по-късно в Държавен университет с три факултета. От неговите преподаватели и възпитаници се формира гръбнакът на интелигенцията ни в края на миналия и началото на настоящия век.

През 90-те години и през следващото десетилетие се създава и система от научни и културни институти. Тяхното изграждане и изработването на добра нормативна база за развитието им водят до успехи в научното и културното строителство, които стабилизират и книжовния живот.

Държавата полага грижи и за развитието на хуманитарните и обществените науки. Българското книжовно дружество (прераснало в БАН през 1911 г.) и Висшият педагогически курс се изграждат като значителни центрове за научни изследвания. В "Периодическо списание на Българското книжовно дружество" (1882-1910) и "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина" (1889-1942), издаван от МНП, се публикуват първите български научни разработки.

Полезни за развитието на българската култура са и

усилията, вложени в развитието на всички видове изкуства. **Формира се силна група български художници**, след като през 1869 г. по инициатива на К. Величков и съдействието на А. Митов и И. Мърквичка се създава Рисувалното училище. Преподавателите и възпитаниците им не самоа устройват първите художествени изложби в страната, но полагат усилия за подобряване на графическото и художественото оформление на българската книга¹⁷⁵.

През 1904 г. се полагат основите и на българския **национален театър**, направил много за развитието на театралното изкуство и за изграждане на театралната култура и вкус у нацията.

Българската култура има значителни прояви и в областта на **националната художествена литература**. Създават се значителни поризведения, които показват разочарованieto, завладяло личността и обществото в десетилетията след Освобождението, след като столетия са очаквали социална и нравствена справедливост. Върхови постижения бележат Ив. Вазов, А. Константинов, К. Величков, З. Стоянов, П.Р.Славейков, П.П.Славейков, Д. Дебелянов, П.К.Яворов, П.Ю.Тодоров и други.

Изграждането на всички нива в образователната система и развитието на науката, изкуствата и литературата водят не само до едно по-добро общо културно равнище на населението, но и до **увеличаване ръста на книгоиздателското дело**. Ако до Съединението средно годишно се издават по 220-230 заглавия, а през десетилетието 1896-1905 г. - по 800, в следващите години до Балканската война (1906-1912) те са 1500, а през 1911 г. са над 1700¹⁷⁶.

Значително нараства и броят на периодичните издания. Ако за периода 1891-1895 г. са основани 20 нови издания (14 вестника и 6 списания), то от издаваните през 1910 г. 353 (229 вестника и 124 списания), 105 (81 вестника и 24 списания) са основани в същата година. Съдържателният им анализ показва, че те са обогатени по вид и по предназначение. В издателската продукция от края на века се забелязват тенденции към утвърждаване на издания с по-сериозни литературно-естетически критерии¹⁷⁷.

На фона на създадените условия за книжовен живот през 90-те години и първото десетилетие на века се раздвижват и читалищата, по-голямата част от които дотогава почти са преустановили своята дейност. Освен интелигенцията фактори за тяхното "събуждане" са и създаването

на работническото и селското движение БСДП и БЗНС. Потребността от масова културно-просветна работа сред работниците и селяните насочва тези организации към народните читалища. Д. Благовев не само оценява по достойнство техните исторически заслуги, но определя и новите им задачи във връзка с нуждите на работническото движение. Неговите виждания, че читалищата трябва "да станат разпространители на образованието между простата маса"¹⁷⁸ намират отражение и в партийните решения и конгреси. В Програмата на БСД за градските съвети от 1893 г. се предвижда създаване на читалища и библиотеки за работниците, а VI конгрес на социалдемократите от 1896 г. насочва вниманието към "Отваряне и поддържане на публични читалища и библиотеки и подпомагане на съществуващите"¹⁷⁹.

Редица читалища свързват своята работа с културно-просветната дейност на Земеделския съюз. Читалището в Бяла Черква, вярно на своите революционни традиции, още през 1898 г. се обявява за премахване на смъртното наказание в България, за мир, против войната.

В общия стремеж към просвета и издигане на народа се разгръща и **съвместната работа на читалищата с училищата**. Защото според проф. Шишманов "да умееш да сричаш и да си записваш криво-ляво името под някоя лихварска призовка това още не е грамотност. Грамотен е оня, който е достатъчно подготвен и жадува да продължи сам своето образование извън училището, главно в читалището и библиотеката"¹⁸⁰.

Необходимостта от повече и по-добре уредени читалища и от по-активна съвместна работа с училищата се обуславя и от това, че училищата са все още недостатъчни. Не достигат и учители, а повечето от тях са със слаба подготовка, неотговаряща на повишените изисквания към тях. Голяма част от населението ни е все още полуграмотно и неграмотно. Нуждата от читалища, библиотеки, вечерни и неделни курсове е очевидна. Населението проявява голям интерес към вечерните и неделните училища. Те допринасят значително за народното просвещение, но все пак главната им цел остава ограмотяването на възрастните и създаването у тях на интерес и любов към книгата.

Държавата поема изцяло грижата за училищата, но силите не ѝ достигат за провеждане на широка народна просвета чрез библиотеки, лекции, беседи, театър и музика. Това скоро се усеща и през 90-те години и началото на века

народът, подкрепян от интелигенцията, учителите и социал-демократическите водачи, насочва отново вниманието си към изпитаната форма на народните читалища. Започва възраждането на театралното дело, чийто главен организатор е учителството. Главно то изнася на читалищните сцени сто-тици театрални представления и литературно-музикални ве-чери, чрез които се възобновяват старите и полузамрели читалища, създават се и нови. Едновременно се засилва и интересът към книгата и науката. Читалищните библиотеки се съживяват. Читалните им се посещават и от ученици и граждани. Уреждат се разнообразни сказки. **Броят на чита-лищата бързо нараства.** От 1891 до 1900 г. се основават 205 нови читалища, от 1901 до 1910 - 295, а от 1911 до 1920 (период на две войни, когато културният живот замира) - 189. И през тези години основна фигура, която внася живот в училищата и читалищата, е народният учител, който по традиция и по призвание участва в просветата на народа чрез тях. От 1895-1896 до 1903-1904 учебна година учителството урежда 1275 вечерни забави за възрастни и 1397 - за деца, 77 неделни училища, дава 2204 театрални представления, изнася 3926 сказки, основава много читалища и библиотеки, създава и 132 такива за деца. То поставя началото и на 54 селски аптеки, 12 ученически трапезарии, 8 дружества за защита на птиците, 29 фонда за бедни ученици и 25 земе-делски сдружения¹⁸¹. Учителите участват дейно във всички начинания, целящи духовното и материалното възможване на народа. Към съвместна работа с читалищата се ориентират и различни дружества, професионални и творчески съюзи и организации.

Съществен елемент в укрепването на книжовния живот в страната през 90-те години представляват **мерките, насо-чени към стабилизиране на основните научни библиотеки в страната** - народните библиотеки в София и Пловдив и Университетската библиотека. Ръководени от видни общес-твеници, писатели и авторитетни учени, те не само дават принос в тяхното израстване като институти с национално значение, но и ги превръщат в средище за общуване с културата и книжовността на цивилизованите страни. Мно-зина подпомагат и читалищното дело както с личното си участие, така и с подкрепата си при решаването на проб-лемите му.

През тези години е поставено и началото на **законо-дателните и теоретичните основи на библиотечното дело,**

в които виждаме известни ускорители както за активизирането на читалищата, така и за засилването на интереса към проблемите на културата и книжовността. Въпреки неравномерното си развитие от Освобождението до 1911 г., със своята дейност читалищата се утвърждават като организации с високи цели и задачи, със специфична структура и ръководство, с многообразни форми на дейност и широк обхват на населението. Те популяризират литературата и образованието. Чрез тях се осъществява постоянна връзка между творец и читател, култура и общество. Те обединяват всички, които са готови да развиват и обогатяват демократичните традиции на българската култура и книжовност.

Нарастващата активност на читалищата и общият стопански и икономически напредък на страната в началото на XX в. налагат нов подход и в организацията на читалищното дело. През 1910 г. по време на 50-годишния юбилей на сливенското читалище "Зора" се ражда идеята за създаване на общ читалищен съюз, който да обедини и укрепи дейността на читалищата и да тласне напред развитието на читалищното дело. Читалищният деец Стефан Гидиков задава въпроса: "Защо хилядата читалища, колкото се предполагаше приблизително, че съществуват в страната през 1909 г., стоят разединени помежду си и прекарват един анемичен живот в полусянката на нашата малокултурна общественост, когато съюзени помежду си, те могат да се издигнат до мощен просветно-културен лост за просветата и възпитанието на широките народни маси, а особено на младите жизнени сили на народа"¹⁸².

Тази идея се възприема и печели привърженици. Сред съмишлениците е и Ячо Хлебаров, който по това време е редактор на сп. "Книжовник". Той поставя себе си и списанието в услуга на учредения комитет и подпомага цялостната му работа. Той осведомява читателите си, че е конструиран временен комитет, който ще поеме предварителната работа около съюзяването и подчертава, че списанието "искрено желае и ще ратува за един съюз в тази област"¹⁸³. По молба на комитета публикува и учредителния протокол, документиращ това събитие с национално значение. Хлебаров превръща "Книжовник" в трибуна на идеята за създаване на читалищния съюз. Комитетът споделя с него своите планове, разчита на поддръжката на списанието и се надява, че чрез него идеите му ще се популяризират по-бързо. Тази наша теза се потвърждава в писмо на Гидиков до Хлебаров: "Като

напечататите позива и въпросника, желателно е да дадете Ваше мнение, относително какви начала да влезнат в основите на съюза, както и подробности на устава (цел, средства, размер на вноските и пр.), така че както в страниците на "Книжовник", така и другаде да се изяснят тия въпроси. А едновременно аз ще очаквам и в писма да ми дадете Вашето просветено мнение, за да го имам предвид, в случай че му се възложи от читалищата задължението той да подготви проектоустава"¹⁸⁴.

Писмото свидетелства, че Гидиков познава схващанията на Хлебаров, които не се различават от тези на Комитета. Личи и уважението, с което са се отнасяли към него старите читалищни дейци от страната.

Паралелно с материалите за създаването на съюз на читалищата Хлебаров публикува в "Книжовник" под псевдонима д-р С. Страхилов три статии под заглавие "Съюз на библиотеките"¹⁸⁵. Спирайки се на по-важните моменти от историята на българските читалища, показва и познания върху историята на българската култура. Той посочва редица слабости на селските и градските читалищни библиотеки. Особено важно е, че "всяка библиотека се е развивала и развива и досега сама за себе си"¹⁸⁶. Не по-малко вредна според него е и индиферентността на правителствата към тях, отсъствието на грижи от страна на държавата и липсата на библиотечно законодателство¹⁸⁷. С ясна представа за качествата на читалищните деятели и задачите, стоящи пред тях, отбелязва, че се иска "н е п р е к л о н н а в о л я и н е и з ч е р п а е м а е н е р г и я" (к.м. - М.М.), за да се създадат, уредят и закрепят по нашите села, па и в по-голяма част от нашите градове публични библиотеки, за които не се интересува нито правителствена, нито обществена власт"¹⁸⁸. Паралелно Хлебаров поставя и проблема за създаването на Съюз на библиотекарите, библиографите и любителите на библиотечното и библиографското дело, който според него е по-необходим и би бил по-полезен както на библиотеките, така и на читалищата. Той не само пръв у нас поставя този въпрос, но и идеята му за създаване на съюз на библиотекарите е нова за България.

Осъществена 80 години по-късно - 1989 г., като Съюз на библиотечните и информационните работници, тя е показател за авангардното мислене на Хлебаров. Впечатлява фактът, че той единствен още в началото на века осъзнава необходимостта от професионален съюз и определя неговите

задачи, но идеята му остава неразбрана. Тя изпреварва с половин век утвърждаването на библиотекарската професия у нас, поради което не среща поддръжници. Професионалните библиотекари в страната по това време се броят на пръсти. Ячо Хлебаров разбира, че те са незрели за организационен живот, изоставя идеята си и се връща към тази за създаването на читалищен съюз, за чието изграждане културната ситуация у нас е по-подходяща.

След сериозна подготвителна работа Учредителният конгрес се провежда в София (12-14.IV.1911 г.). В неговата работа участва и 24-годишният студент Ячо Хлебаров - най-младият сред 92-ата делегати. Най-старият - Петър Ненков - е избран за председател на конгреса.

Обсъждат се автономията на читалищата и техните взаимовръзки със съюза и държавата, съюзният устав и читалищният печат. Ячо Хлебаров взема думата няколко пъти и според Петко Христов, проличава, че той "основно познава нашето читалище, неговото отруднено положение и неговото голямо значение за широката просвета на народа... Бързо той спечели обичта на пратениците в събора"¹⁸⁹. Като проследява не само историческия и настоящия развой на читалищата, но и зареждането и развитието на идеята за съюзяването им, Хлебаров изтъква всички нейни предимства.

На конгреса се приема Уставът на Читалищния съюз, определящ неговите цели, средства, състав и управление. Избран е и първият Управителен съвет на съюза, в който проф. Ив. Шишманов е председател, Константин Калчев - подпредседател, Ячо Хлебаров - деловодител, Младен Ангелов - касиер, Никола Станев - библиотекар.

На конгреса се решава и въпросът за читалищния печат. Взема се решение за издаването на месечно списание, което, спазвайки традицията е наречено "Читалище", за негов редактор е избран Ячо Хлебаров.

Съюзът на читалищата в България става реална организация със свой устав, ръководство и печатен орган, която разкрива перспективи за тяхното развитие, набелязва големи и сложни задачи, свързани с нарасналите идейно-държавни потребности на народа. Създаването на съюза е най-значителното събитие в историята на читалищата от Освобождението до 1911 г. Чрез него се издига авторитетът на читалищата като културна институция и се увеличават възможностите им за влияние върху духовния живот и книжовността на страната. И макар че съюзът изживява

много трудности и в работата му има както успехи, така и несполуки, с него започва нов етап в развитието на читалищното дело.

Ячо Хлебаров се свързва с националното читалищно движение, за да му служи над 30 години. "Читалището иска едно нещо: сърце да обичаш това дело и да работиш за него¹⁹⁰." В тези негови думи, казани десетилетия по-късно, търсим обяснение на мотивите, поради които читалищното дело става съдържание на живота му. Години наред той участва в ръководството и определянето на задачите на ВЧС. Тези негови изяви ще разкрием в следващия раздел.

2.2. Участие в ръководството и определянето на задачите на Върховния читалищен съюз

Ръководствата и членовете на Управителния съвет на Читалищния съюз (преименуван през 1925 г. във Върховен читалищен съюз) играят значителна роля в цялостното развитие на народните читалища до средата на 40-те години. Те не само ръководят организацията, но в голяма степен формират нейните демократични принципи. Запазвайки автономията на читалищата, те разширяват ролята на общественото начало в тяхното управление. Определят и широките културно-просветни и хуманистични задачи на ВЧС. Личностите, които го ръководят, като съумяват да осигурят в неговия статут и задачи приемственост с културните традиции и духовните ценности на миналото, свързват цялостната му дейност и с решаването на важни национални, обществени, културни и общочовешки проблеми, които са определящи за изясняване на ролята му за развоя и на народните читалища, и на българската култура.

Чрез своите управителни съвети ВЧС успява да съхрани и доразвие и традиционните функции на народните читалища, сред които водещи са светогледната, консолидиращата и комуникативната.

Възникнали и развили се като многофункционални средища за културна дейност, благодарение на ВЧС читалищата продължават да работят за задоволяване на широк спектър от духовните потребности на народа. Чрез тях той усвоява културни ценности и разширява познанията си, осъществява разнообразни социални контакти чрез участие в различни форми на забава и самоизява. Задоволяването на

тези потребности има широк и пъстър социален обхват и влияе за активната социализация на личността, и за формиране на нейната ценностна система.

Работейки в трудни и противоречиви политически условия, ръководствата на ВЧС успяват да съхранят и опазят демократичните насоки в цялостната му дейност. Няма съмнение, че постиженията в работата на всяка организация до голяма степен зависят и от хората, които я ръководят, защото те в най-голяма мяра формират идеите ѝ и я направляват според своите сили и възможности.

Кои са личностите, ръководили Читалищния съюз от основаването му през 1911 г. до 1939 г., когато Ячо Хлебаров сам се оттегля от неговия УС?

Начело е фигурата на проф. **Ив.Д.Шишманов**, строител на българската култура през петте десетилетия след Освобождението. Той е първият председател на съюза и го ръководи от 1911 до 1920 г., въпреки че през този период често е извън страната. Вторият председател е проф. **Стоян Аргиров**, който през тези години е вече утвърден библиотекотек и директор на Университетската библиотека. След него, макар и за кратко, ръководството е поето от ученика на проф. Шишманов проф. **Михаил Арнаудов**, който по това време редактира сп. "Българска мисъл" (1925-1943), издавано като втори печатен орган на ВЧС. Според нас обаче той има главно представителна функция, а цялата дейност се извършва от подпредседателя на съюза Ячо Хлебаров, който е избран на този пост на VIII съюстен конгрес (1925 г.) и като такъв унаства в ръководството до 1931 г., когато на XII конгрес е избран за негов председател. На този пост той остава до средата на 1939 г. Наред с четиримата председатели на ВЧС, сред ярките личности в неговите управителни съвети през периода 1911-1939 г., работили по различно време са **Стилиян Чилингиров**, **Васил Класанов** и **Никола Станев**, които също влагат немалко усилия в дейността му.

Възглавил ВЧС и оказал значително влияние при определянето на неговите цели, задачи и форми на работа, **Ячо Хлебаров** го ръководи продължително и го укрепва като важна институция на националния духовен живот.

Какви са основните цели и задачи, поставени чрез Читалищния съюз при неговото създаване? Първоначалните са по-ограничени, но те са израз на първите му стъпки в решаването на въпросите, свързани с развитието на читалищното дело. Ударението е поставено върху подобряването и

укрепването на материалното положение на народните читалища, върху усилията за увеличаване на техния брой и за подпомагане на културно-просветната им дейност.

Несъмнено материалното положение е съществен фактор, защото не е възможна каквато и да е масова и културно-просветна дейност, ако липсват необходимите предпоставки за нея. Раздел II на Устава определя средствата, с които Съюзът си служи за постигане на целите си. Предвижда се той да съдейства за по-голямо субсидиране на читалищата по законодателен или административен път от държавата, окръжните и общинските съвети.

В Устава са отбелязани и задачи, които и до днес не са загубили своето значение: **уреждане на подвижни библиотеки и народни четения, доставка на книги, списания и вестници, издаване на свой печатен орган, създаване на контакти с международни културно-просветни организации и др.**

Целите и задачите, които сам Хлебаров поставя пред Съюза при учредяването му, са отразени в направеното от него програмно изказване, в което **формулира богата гама от многопосочни задачи.** Паралелно с **културно-просветните**, сред които извежда организирането на народните четения и университети по метода на скандинавските страни, той поставя и други - **организационни, финансови и законодателни**, които имат за цел нормативното стабилизиране на Съюза и читалищата (вж. следващия раздел). Особено важно за него е решаването на широк кръг от **библотечни задачи**, чието набелязване показва висотата на неговото професионално мислене и познаването на опита на САЩ и Европа в културното строителство. Хлебаров изтъква, че най-важните въпроси, които Съюзът трябва да реши, са свързани с теорията на библотечното дело и установяването на "един тип библотечна уредба, която ще бъде въведена във всички библиотеки"¹⁹¹. Той напомня, че главно в тази насока са усилията на съюзите на библиотекарите в цивилизованите страни. (Към възгледите му в тази област ще се върнем отново в трета глава.)

В това изказване, като слива целите, задачите и средствата, той **чертае широка програма за перспективната дейност на Читалищния съюз за десетилетия напред.**

В духа на вижданията на УС е и програмната му статия "Какво ни предстои?", където отново се спира на основните съюзни задачи. Защиатавайки идеята си за създаване на

читалище във всяко село и във всеки град, което да има собствена сграда и осигурена материална издръжка, чрез които ще се удовлетворяват духовните потребности на народа, Хлебаров поставя изискването мрежата от читалища да се разшири и разпредели така, че да обхване цялата страна.

Познаващ законите на културно-историческото развитие, Хлебаров знае, че този идеал ще се постигне след десетилетия. Убедеността, че грижите, положени а успеха на читалищното дело и за просветата на обществото са грижи за бъдещето и прогреса на нацията, го крепи в усилията за постигането му. Съзнавал е добре всички трудности, които трябва да се преодолеят, познавал е и слабостите на културната политика на правителствата - често сменяни, неустояващи както да решат все по-изострящите се социални противоречия, така и да осигурят необходимите материални средства за по-интензивно културно строителство.

С годините задачите на съюза се увеличават, стават все по-сложни, изпълват се с по-богато съдържание, обусловено от общественополитическия, стопанския и културния живот у нас.

Хлебаров отрано осъзнава необходимостта от издигане на духовното равнище и на селските маси, определящи тогава облика на нацията ни. Търсейки в културната дейност по-голям социален ефект, той поставя като главна задача на читалището "да издигне уровен на българския земеделец до положението да може той да проумее своето стопанство, да използва рационално машините за своята работа"¹⁹², защото единствено по този начин той ще може да се освободи от спекулата с неговия труд. Хлебаров е убеден, че ако читалището остане далече от въпросите, интересувачи 3,5 милиона селяни, пръснати в около 5 хиляди села и колиби, които живеят в "най-мизерната материална и духовна култура"¹⁹³ те няма да дойдат в него, а и то няма да изпълни своето предназначение.

Хлебаров вижда в читалищата институтите, които могат да помогнат и за политическото пробуждане на народа: "Да се самоосъзнае, да разбере какво плаща на тая държава, защо плаща, как и кой го управлява, какви са правата и свободите му"¹⁹⁴. Чрез цялата си дейност той неизменно утвърждава разбирането си, че по-доброто образование и просвета, по-широките културни хоризонти са основна предпоставка и за икономическото преуспяване на един народ.¹⁹⁵

Не пропуска възможност, за да напомни, че днес, поради бързото развитие на техниката, науката и потребностите на практическия живот в света, необходимият минимум знания е много по-голям. Той изтъква, че просветените хора работят по-добре и произвеждат изделия с по-високи качества, които са конкурентоспособни на световния пазар. Издигането на просветното ниво на работниците според него е продиктувано не само от силата на икономическите закони, но е в съответствие и с традициите на демократизма и хуманизма на века. В просветната дейност на читалищата вижда и средство за намаляване експлоатацията на народа от тези, които по силата на своето положение имат власт над него.

Мечтаейки да види една **просветена България**, тръгнала по пътя на развитите страни, Хлебаров смята, че читалищата могат да допринесат много за това. Години наред той поставя пред тях като главна задача превръщането им във второ училище за народа. Виждайки, че държавата не прави почти нищо за извънучилищната просвета и образование, иска читалищата да поемат тези задачи. Убеден е, че като подпомагат самообразованието на народа, те ще съдействат на страната "да се освободи от изродените политически борби и от омерзената политическа атмосфера, в която се намира".¹⁹⁶

Даването на знания и възпитание чрез читалищна дейност Хлебаров свързва и с **формирането на високи нравствено-естетически критерии**, с утвърждаването на съзнание за нравствен и патриотичен дълг. Призовавайки да се работи с любов към народа, припомня, че не трябва да се смесва патриотизмът с шовинизма.

След Първата световна война, след погрома и разрухата на съкровени народни идеали, когато недалновидни политици довеждат страната ни до пропаст, Хлебаров чувства за **свой граждански дълг да съживи Върховния читалищен съюз**, чиято дейност по време на войните е в период на застой. И отново търси пътища за народностно възмогване чрез задачите, които поставя пред Съюза и читалищата. Статията му "Върховният съюз на читалищата в България" (1926) би могла да бъде озаглавена и "Програмни задачи на ВЧС", защото на въпроса, какви са целите и задачите на съюза, той си отговаря: "Те са много, те са грамадни."¹⁹⁷ **Начертаната там програма по своята конкретност и перспективност представлява етап в развитието на читалищното дело.** В нея с логика и цифри той доказва необходимостта да се

работи за културното израстване на българския народ чрез читалищата и извънучилищните образователни форми. Към основните задачи включва и поставяните, неведнъж, но останали нерешени: **борба за създаване на читалищно законодателство** по примера на Англия, Франция и САЩ, грижи за материалното стабилизиране на съюза и откриване на нови читалища и осигуряването им с подходящи сгради. Не пропуска отново да набележи задачи, свързани с библиотечната уредба, "без която огромните богатства на науката си остават мъртви за читателите"¹⁹⁸, и с **народните четения и университети**. В духа на тези задачи е и резолюцията, която по своето съдържание е широка дългосрочна програма, предложена от Хлебаров на Извънредната читалищна конференция (1927 г.). Приета единодушно, тя бележи предстоящите задачи на съюза, като се посочват и формите, и движещите сили, с чиято помощ могат да се реализират. Кое е новото в тази програма? Тя предвижда **консолидиране силите на всички просветни организации и съюзи в работата за духовното, здравното, стопанското и общественото издигане на народа**, както и за прилагането на Закона за народните читалища, който е вече приет. Поставя се и задачата за уреждане на специални библиотеки и читални за деца, както и изработването на нормален каталог за читалищните библиотеки. Предвижда се читалищата да използват по-широко киното и театъра в просветната си дейност.

Значимостта на тези Хлебарови концепции за характера и задачите на читалищата е голяма, като се има предвид, че са защитавани по време на развихрени политически страсти, демагогия, нихилизъм и песимизъм за бъдещето на нацията ни. Много от неговите постановки са в съзвучие с днешните усилия за изграждане на образовано общество, със здрави граждански, морално-етични принципи, с широки културни хоризонти.

Програмната резолюция среща одобрението на проф. Ив. Д. Шишманов, Т. Влайков, В. Класанов и др., които я подкрепят. Хлебаров е убеден, че ВЧС ще намери сили да я реализира, ако получи широка подкрепа от интелигенцията.

В изпълнение на резолюцията през януари 1928 г. той основава Общокултурен комитет при ВЧС, в който влизат представители на 12 просветни организации и съюзи, като на първо място сред тях са Съюзът на прогимназиалните учители, Българският учителски съюз, Съюзът на професионалните учители и Съюзът на писателите. И това не е

случайно. Хлебаров неведнъж обосновава културно-образователната и народностно-възпитателната роля, която са играли учителите и писателите.

На първото заседание на комитета той излага програмата за съвместна работа. Своеобразно обобщение на нашия и чуждия опит, тя очертава конкретните нужди и перспективните задачи и характеризира собствените му разбирания и идеи, вълнували го години наред. Програмата има добър резонанс, защото Хлебаров умее да постави задачите на ВЧС на широка социалноисторическа и културно-нравствена основа и да ги свърже с непосредствената обществена атмосфера. С подкрепата на творческите организации културните сили се обединяват, засилва се стремежът им за свързване с народа. На тази основа се развива и съвместната им дейност с ВЧС и читалищата.

Гамата от задачи, формулирани в плана на ВЧС за работата му през 1937 г., е също богата и сериозна: Хлебаров отново призовава за пълно и повсеместно прилагане на Закона за народните читалища; за уреждане по законодателен път на оземляването на читалищата, като се освободят от заплащане на земите; за премахване ограниченията по утвърждаването на читалищните устави; за създаване на закон за кооперативен строеж на читалищни сгради; за уреждане на библиотеките по единна система, одобрена от конгреса; за възобновяване дейността на любителските трупи и оркестри; за откриване на вечерни училища за неграмотни и малограмотни; за уреждане на читалищни екскурзии; за осигуряване на пенсии за работещите в читалищата; за изграждане на съюзния дом в София. Хлебаров е убеден, че "тия задачи могат да се решат, те са по нашите сили. Необходимо е всички да вложим повече сили и труд, както за делото на местното читалище, така и за делото на нашия съюз".¹⁹⁹

Подчертавайки разочарованието си от онези български интелегенти, които изменят на народа и се оказват неспособни да се издигнат на необходимата идейна и нравствена висота, Хлебаров изтъква необходимостта от нова интелигенция, която трябва да познава дълбоко народностната психология и българската действителност и да застане начело на прогресивното движение на своя народ. На българските читалища възлага и задачата да създадат такъв духовен елит на нацията, който да е готов да се посвети изцяло на народа си. Концепциите на Хлебаров за качествата, които трябва да притежава истинската народна интелигенция и за

нейните задачи са съзвучни с днешната обстановка у нас (Вж. края на II глава).

Публикациите на Хлебаров се "задъхват" от изобилието на задачи. В около 20 техни заглавия се среща съществителното "задачи", които са: "нови", "настоящи", "бъдещи", "предстоящи", "важни", "големи".

Конгресите са повод за равностметка на постигнатото и за поставяне на нови цели и задачи. Успехите и неуспехите (често резултат от непреодолими трудности, създавани от държавата), бъдещите цели и задачи Хлебаров отразява в конгресните отчети и в предконгресни статии, като: "Пред конгреса" (1912), "Пред десетия конгрес на Читалищния съюз" (1928), "Делото на X читалищен конгрес" (1928), "Върховният читалищен съюз" (1931), "Тринадесетият конгрес на читалищата" (1932), "Пред XVI конгрес на читалищата" (1932), "Юбилейният конгрес на читалищата" (1937), "Пред Осемнадесетия конгрес на читалищата" (1938), "Читалищните конгреси" (1939) и др. Те са своеобразна история на ВЧС, на неговите нелеки цели и задачи, на трудностите, преодолявани с усилията на читалищните дейци. Хлебаров сам активно съдейства за реализацията им (Вж. следващите раздели на II глава).

Освен целите и задачите на ВЧС Ячо Хлебаров посочва и **формите за работа**, чрез които те могат да бъдат постигнати: книгата, театъра, киното, народните университети. Макар основните форми да се запазват през всички етапи на развитие на читалищата, тяхното съдържание непрекъснато се обогатява и разнообразява, което се отразява и върху възлаганите им задачи. За Ячо Хлебаров читалищата чрез своята многостранна дейност - библиотечна, музикална, лекционна, изложбена, музейна и т.н., са не само фактор за приобщаване на народните маси към духовната култура, но и средство за повишаване културния стандарт на нацията. За него **библиотеката и читалнята са стожерът**, около който се развиват другите форми на читалищната дейност. В работата с книгата той постоянно търси нови подходи. За постигането на високи социални цели според него е необходимо "да накараме всеки българин да свикне да обича и търси книгата като нужда"²⁰⁰. Необходимост ли е обаче книгата на нашия народ? Кой чете у нас и колко се чете в края на 30-те години? Отговорът на този въпрос намираме у самия Хлебаров. В словото си пред Съюза на писателите през 1939 г., като илюстрира недостатъчното приобщаване

на населението към книгата, сочи, че за 1938 г. трите хиляди български читалища са регистрирали 3,5 милиона посещения и са раздали едва 1,9 милиона тома книги, а народните библиотеки в София, Пловдив и Търново - само 107 хиляди тома. Той ги сравнява с показателите в цивилизованите страни, като сочи САЩ, в която в градове като София (с около 300-350 хил. жители) обществените библиотеки раздават годишно от 1,5 до 2 милиона тома. Колко чете българският интелегент, заможният, добре поставеният гражданин? "Твърде малко, почти нищо." "Няма да кажа нищо ново, ако изтъкна тук, че ако поискате от хората с висше образование да ви изброят заглавията на произведенията на някои наши по-видни писатели, няма да могат да Ви ги изброят."¹²⁰

Хлебаров не пропуска да изтъкне, че значителните постижения в материалната култура на западните народи са резултат и на системна просветна дейност. Затова като главна задача на читалищата поставя разпространението на книгите да бъдат достъпно за всички и да се чете по възможност повече, при съвършено демократични условия. Само така постиженията във всички области на човешкия живот ще станат достояние на хората и страната ни, закъсняла много в своето стопанско, икономическо и духовно развитие, ще надмogne своята изостаналост. За него истинската демокрация е немислима без просветен и културен народ.

Друго средство за възпитание като част от системата на културните ценности Хлебаров вижда в театъра. Какъв театър обаче трябва да се предложи на българския зрител, за да има въздействието, на което е способен? Знаейки, че на сцената получават признание и живот само творби, чрез които човек може да види себе си, да почувства своите проблеми и да намери отговор на въпроси, които определят смисъла на живота му, Хлебаров поставя изисквания за репертоар, съобразен с потребностите на театралната аудитория, и за талантлив актьорски състав. В тази насока са и усилията му заедно с МНП да се организира пътуващ театър, който да посети поне веднъж селищата, които имат сцени, като играе предимно творби на български писатели. Чрез ВЧС той полага усилия за организиране и разширяване на театралната дейност на читалищата в страната (Вж. по въпроса и I глава).

Киното, появило се в началото на XX в., бързо се оформя като едно от най-популярните и силно въздействащи

изкуства, поради което Хлебаров му възлага значителни надежди. Той оценява високо просветните възможности на научно-популярния филм, чрез който нашите селяни могат да видят постиженията на модерната земеделска наука, да осъзнаят ползата от машинното отглеждане на културите, което ще доведе до интелектуализация на техния примитивен труд. Разгърнатата концепция за ролята на научния и игралния филм и развитието на филмовата индустрия у нас той излага в статията си "На работа за културата" (1928) - десетилетия преди появата на първия ни игрален филм през 1950 г. Неговите възгледи впечатляват и защото са споделени в години, когато българското кино няма своя продукция и разчита на внесените филми. Три десетилетия след появата на "движещите се снимки" и развитието на мощни филмови индустрии в промишлено напредналите страни, българският зритель има ниска кинокултура. Докато през 1936 г. в САЩ кинозрителите са над 5 милиарда и един жител има средно 40 посещения годишно, у нас през 1940 г. киното има 13 млн. зрители или около 2 посещения средногодишно.

За ролята на филма в социалния живот на българина Хлебаров говори пред няколко конгреса на ВЧС, а през 1932 г. организира конференция с представителите на 40-те читалища, притежаващи киноапарти. От името на ВЧС предявява специални искания пред министъра на народната просвета да бъдат премахнати съществуващите ограничения за тях, в резултат на което се постигат значителни облекчения за читалищните кина²⁰². Сам им оказва помощ за снабдяването с прожекционни апарати, за освобождаването им от държавни такси, за снабдяването им с научни филми. ВЧС има принос и за кинификацията на страната - през 1939 г. има 165 киносалона, от които половината са читалищна собственост.

Задачата, поставена от Я. Хлебаров през 1932 г. - при всяко читалище да се уреди сбирка от старини, дава резултати в края на 1935 г., когато се отчита, че вече към 18 от тях има археологически сбирки и музеи.

Хлебаров не се уморява да внушава и обосновава, че читалището със своите форми за просвета трябва да дава многостранно възпитание - нравствено, семейно, обществено, политическо, да развива всички същностни компоненти на човешката личност, чрез които тя става годна да създава значителни материални блага и да служи на високи социално-нравствени, културни и национални идеали.

Правейки преглед на богатата гама задачи, поставяни от Ячо Хлебаров пред ВЧС, влияещи и върху тенденциите в динамиката на културните процеси в страната, не можем да не изтъкнем тяхната **значимост за духовното израстване на българската нация**. В тях се долавя и последователният му стремеж да моделира и доразвива съществени насоки в културното ни строителство, чрез които се **формира ценностна система и ориентация**, свързана и с историческите традиции на българския национален дух и култура. **Плановите за общокултурно възможване и формите за осъществяването му** Хлебаров гради върху широка демократичност, повлияна както от личните му разбирания, така и от общите стремежи на българската интелигенция, особено на народничеството и социалдемократията. Несъмнена е и ролята на проф. Ив.Д.Шишманов, който още при създаването на ВЧС го ориентира към висши народностни и социално-нравствени цели, по примера на цивилизованите страни, от които черпи опит и знание. След неговата смърт Хлебаров чувства за свой дълг да съхрани, продължи и доразвие тези насоки. Богатият спектър от задачи с широк обseg, поставяни и отстоявани пред ВЧС, който ръководи най-продължително в сравнение с останалите му председатели, имат съществено значение за развитието на читалищното дело в страната. Вярно е, че те не са решени докрай и техният замисъл не е реализиран цялостно - както поради слабата материална подкрепа на ВЧС и читалищата от държавата, така и поради трудните социални условия за съществуването му. Независимо от това успехите му през годините, в които го ръководи Я. Хлебаров, са значителни.

В какво се изразява значимостта на тези успехи? Съхраняват се и се доразвиват прогресивните и демократични традиции на читалищата от епохата на Възраждането. Укрепват се и се усъвършенстват формите за културно-просветна дейност, чието съдържание винаги е било в тясна връзка със социалните нужди на народа ни, а ВЧС се утвърждава като най-масовата и авторитетна организация за културно-просветна работа сред населението. Полага усилия за разгръщане на широка образователна дейност и чрез изграждането на народните университети. Под неговото ръководство ВЧС достига по-висока степен в своето **организационно, структурно, финансово и нормативно стабилизиране**. Изгражда се и нормативната уредба на читалищата. Създава се и се утвърждава читалищният печат, който се

насочва към практическата уредба на читалищните библиотеки и поставянето ѝ на научни основи.

Всичко изложено дотук ни дава основание да направим обобщаващия извод, че участието на Ячо Хлебаров в ръководството на ВЧС е безспорно положителен факт, а резултатите от неговата дейност са принос както за културното ни строителство, така и за възходящото развитие на читалищното дело в страната от началото до средата на 40-те години на века.

2.3. Ролята му за организационното, нормативното и финансово укрепване на Читалищния съюз

Организационното укрепване на всеки съюз е задължителна предпоставка както за неговото утвърждаване и запазване, така и за бъдещата му дейност. Развитието му зависи не само от правилното изграждане на неговата структура, но и от дейността на неговия управителен съвет.

Първият УС на Читалищния съюз е разбирал важността на този проблем и веднага насочва вниманието си към привличане на читалищата в съюза, който е учреден, но в действителност още не функционира.

На 9.V.1911 г. проф. Ив. Шишманов и Я. Хлебаров разпращат окръжни No 5 и No 6, отпечатания устав на читалищата и покана за набиране на абонати за съюзното списание. С тях се предлага на 615 читалища и културно-просветни дружества и на 86 редакции на вестници и списания да станат членове на съюза, за да го "усилят" и го направят способен да изпълни задачите, които конгресът му е поставил.

Ползата от съюзяването на читалищата Хлебаров изяснява и в статията си "Какво ни предстои" (1911), където застъпва становището, че само когато съюзът обедини всички читалища ще се превърне в действителна организационна сила, чрез която те ще защитават своите искания пред обществото и парламента.²⁰³

Първата година е обезсърчителна. Въпреки че на учредителния конгрес присъстват представители на 120 читалища, в навечерието на I редовен конгрес (29-30.III.1912 г.) съюзът има само 74 членове. Те създават основата, върху която се гради цялата му бъдеща дейност. С всяка измината година членовете се увеличават. През 1914 г. те са вече 101, а през 1915 - 145. Бавното организиране на читалищата се

обяснява с три основни причини: бедност и липса на средства, почти замряла дейност и отсъствие на разбиране за силата, която ще получат чрез съюза. От 615-те читалища през 1915 г. едва в 250 има някакъв живот. Другите или са престанали да функционират, или съществуват само по документ, или нямат настоятелства и не развиват дейност, но това не обезсърчава ръководството на съюза. Въпросът за организационното му укрепване не слиза от дневния ред на конгресите. Но трите войни, в които Хлебаров е мобилизиран и последвалата национална катастрофа слагат отпечатък и върху работата на съюза, която е почти преустановена.

В годините на войните УС се насочва към книжовна дейност в окупираните земи, в които се създават 175 читалища. Изпращат се книги, списания и вестници, предназначени за войската и местното население. Организира се издаването на "Походна войнишка библиотека", чиято цел според Павел Орешков е да повдигне духа на войниците и ранените. Това са единствените по-значителни прояви на Читалищния съюз през войните. Военните години дават отражение и върху литературния живот, и върху книгоиздаването ни, но Г. Бакалов греши, като определя времето на войните като "мъртва ивица в нашата литература", тъй като според него не се създава "нито едно изпъкващо, носещо белезите на талант, действително художествено произведение".²⁰⁴

Статистическите анализи на П. Орешков за книгоиздаването през войните показват, че общият брой на издаваните заглавия катастрофално намалява: 1912 г. са 1277, 1913 г. - 679, 1914 г. - 1424, 1915 г. - 1081, 1916 г. - 380, 1917 г. - 670, 1918 г. - 818. Като взема за база за сравнение предвоенната 1911 г. той показва, че спадът в книгоиздаването е 53%. Книжовните и другите културни прояви през войните съответстват на промените в обществените настроения и социалните условия в страната. Затова не е чудно, че и дейността на Читалищния съюз по това време е твърде скромна.

През 1919 г. властта се поема от нова политическа сила - БЗНС. Политическата система на управление и възникналите обществени движения стимулират нови схващания за развитие на културата, които довеждат и до раздвижване сред читалищата. В IV извънреден конгрес (1920) в отсъствието на проф. Шишманов участват делегати на 62 читалища. В

отчета на Никола Станев се отбелязва, че през войните УС не е могъл да работи за постигане целите на съюза, а поради рязкото покачване цените на хартията и печатарските услуги не е излизало и сп. "Читалище". Отправя се нов призив към читалищата за съюзяването им.

Осмият конгрес (28-30.VIII.1924 г.) препоръчва създаването на окръжни и околийски читалищни съюзи, а също и на нова длъжност в окръжните читалища - инспектор-организатор. Предвижда се организирането на по-чести читалищни конференции в окръжните и околийските градове с цел организационното им укрепване, което от своя страна ще заздравя Съюза. Създават се 14 окръжни читалищни съюза, всеки от които има и свой печатен орган. Така през 1924-1925 г. Читалищният съюз получава нова организационна структура. Оформят се нови ръководни звена, които са важен елемент в структурното обогатяване на организацията на читалищното дело. Предвижда се членството в Централния читалищен съюз да става чрез окръжните съюзи, които са нови структурни подразделения. На тях се възлага цялостното ръководство на читалищното дело в окръзите.

Важна роля за тяхното утвърждаване изиграва националната читалищна конференция, проведена на 21-22.III.1925 г., в която участват ръководните органи на окръжните читалищни съюзи. Решава се да бъдат уеднаквени уставите на ОЧС и да се предложи на VIII конгрес съответно изменение в устава на Съюза на читалищата. Тази конференция допринася за единството в организацията на Читалищния съюз. За кратко време той укрепва организационно, придобива по-голяма сила и налага авторитета си пред обществеността.

На VIII конгрес (27-29.XI.1925 г. в София) присъстват 205 делегати, представляващи 305 съюзни читалища и културно-просветни дружества, обединени в 15 окръжни съюза. За пръв път читалищата изпращат на конгрес толкова много делегати. Очевидно всички му отдават голямо значение. И действително той има роля, аналогична на учредителния конгрес от 1911 г., защото изработва и приема устава на ВЧС и утвърждава новата му организационна структура - ВЧС, ръководен от Висш съюзен съвет, и неговите подразделения - окръжните читалищни съюзи (ОЧС).

Ячо Хлебаров призовава делегатите да заработят за успеха на съюзното и читалищното дело, да популяризират

идеите им и да привличат читалища и дружества в него.

По численост на участниците и по свършената работа VIII конгрес е **най-силният читалищен конгрес след 1912 г.** Той е израз и на разрасналото се читалищно движение в страната след войната, за което говорят и количествените показатели. През 1920 г. читалищата в страната са 760 през 1930 г. - 2750, през 1940 г. - 3250. Причините за този растеж се обясняват и с резките промени в общественно-политическата обстановка в страната: трите войни и националната катастрофа, Владайското въстание, Юнското и Септемврийското въстание, всеобщата икономическа криза (1929-1933). Те превръщат читалищата в средища за информация и интерпретация на политическите проблеми у нас и в света и поради това, че радиомрежата в страната започва да се изгражда едва в началото на 30-те години.

Веднага след създаването на ВЧС Ячо Хлебаров пише статията си "Върховният съюз на читалищата в България"¹²⁰⁶, в която акцентира **върху предимствата на новата децентрализирана структура на съюза**, в която ВЧС играе ролята не на директивен, а на съвещателен орган.

Ефектът от организационната промяна е насърчителен. Само за една година броят на съюзените читалища се удвоява. В навечерието на IX конгрес те са 582. Показател за активността на канцеларията на съюза през 1926 г. са 1950-те входящи и 1440-те изходящи номера на писма от цялата страна, с голямата част от които се уреждат важни организационни проблеми на читалищата.

В края на 1926 г. в Габрово и Велико Търново се създават и първите два **околийски читалищни съюза**. Това е нов организационен момент в историята на ВЧС. През октомври 1927 г. се свиква извънредна национална конференция. Председателстващият Хлебаров предлага резолюция, приета единодушно, която урежда статута на околийските читалищни съюзи. **Създава се ново звено и се утвърждава по-сложна структура на организацията - ВЧС**, окръжни и околийски читалищни съюзи и народни читалища. Това се отразява добре на ръководството на последните. Създаването на окръжните и околийските съюзи е ново поле за сериозна организационна дейност на ВЧС. Новите съюзи трябва да бъдат подпомогнати. УС на ВЧС решава през 1929 г. да свика във всеки окръг читалищна конференция, на която членовете на националното ръководство да изнесат реферати и да дадат указания за работата им. Първата е в София на 6.X.1929 г.

Открива я проф. М. Арнаудов, а Ячо Хлебаров говори за задачите на ОЧС, които скоро чрез специално назначен инспектор започват да изпълняват и методически функции по отношение на читалищата в окръга.

Ролята на Ячо Хлебаров за организационното укрепване на ВЧС и читалищата в страната посочва проф. М. Арнаудов. В доклада си пред IX конгрес той изтъква, че подпредседателят Хлебаров "е услужвал с най-голяма готовност и с еднаква любов на всички български читалища, организирани и неорганизиранни".²⁰⁷

Много от тези "услуги" са свързани с организационното укрепване на отделните читалища: утвърждаване на уставите им, даване на съвети и насоки по администрирането, финансирането и уредбата на нови и стари читалища, упътвания относно влизането им в окръжните съюзи, указания за поддържане на контактите с тях, с ВЧС, с културно-просветните организации и др.

Пак към организационното стабилизиране на съюза е насочена и идеята, родила се в края на 1925 г., за учредяване на специален "Фонд съюзен дом", с чиито средства се предвижда построяването на собствена сграда на ВЧС. Ячо Хлебаров е сред инициаторите за създаването му. Затова УС му възлага да изработи неговия устав, а след утвърждаването му да направи постъпки пред Софийската община за отпускане на място за строеж. Началото на фонда се поставя с лични дарения на читалищни дейци като Хлебаров, Аргиров, Чилингиров, Ракитин, Класанов, Арнаудов и др. През 1938 г. Хлебаров прави дарение на фонда от 91 000 лв. - най-голямото постъпило лично дарение.

Целите и задачите му той излага в статията си "Фонд съюзен дом", където мотивира необходимостта от собствена сграда. Водещият аргумент е, че съюзът иска да изгради модерна столична библиотека, която "ще задоволи една голяма нужда на софийското общество и същевременно ще даде един образец на уредбата на съвременните библиотеки".²⁰⁸ Предвижда се също така създаването на образцова читалня за библиотековедска литература и "библиотечен музей", от който библиотечните работници и "всички културни люде в страната"²⁰⁹ чувстват голяма необходимост.

Хлебаров предвижда сградата да бъде проектирана според всички модерни изисквания на библиотечната архитектура. За тази идея той работи повече от 15 години, но тя остава нереализирана по негово време поради бавното

увеличаване на фонда. Въпреки това тя отразява неговия дух на съзидател. Идеята му, макар и частично, бе реализирана едва през 1990 г., когато столичани получиха нова сграда за градската библиотека, но тя не е специално проектирана за целта и затова не отговаря на изискванията на библиотечната архитектура.

В помощ на организационното укрепване на читалищата през 1929 г. УС започва издаването и на в. "Българско читалище", който третира общи организационни въпроси. Със същата цел се изпращат и много окръжни писма до съюзените читалища, окръжните и околийските съюзи, с които ВЧС кани всяко читалище да стане член на съответния ОС, като по този начин то става член и на ВЧС. Напомня се на ОС да свикват по-чести читалищни сбирки. Приканват се ОС да засилят дейността си, като подпомагат във всяко отношение ОС. Тези писма съдържат и други задачи с цел общото укрепване на ВЧС и съюзените читалища. Главната им задача е формулирана в окръжно от 25.XI.1929 г.: "Стоящите въвн от Съюза да се привлекат, недейните да се засилят, слабите да се подкрепят."²¹⁰

На XI конгрес (8.XI.1929 г.), отчитайки постиженията в организационното укрепване на ОС, проф. М. Арnaudов изтъква енергичната и плодотворна дейност на Врачанския, Плевенския и Търновския окръжен съюз, където председатели са Найчо Анков, Ячо Хлебаров и Ганчо Пеев, членове на ВЧС. Готовността им "да жертват време и способности за едно добро общо дело" той нарича "безшумен и скромнен нравствен героизъм".²¹¹

Тенденциите към организационно укрепване на читалищата и ВЧС се запазват относително стабилни дори по време на световната икономическа криза (1929-1933 г.), която се отразява особено тежко на България. Само за една година близо два пъти спадат цените на земеделските произведения. Доходите на селяните намаляват двойно, а се увеличават данъчното бреме, задълженията и инфлацията. Индустриалното производство спада с 30-40%, а бушуващата в Европа криза довежда до трикратно намаляване на външната търговия на страната, в резултат на което рязко спада жизненото равнище на народа и се увеличава безработицата.

В статията си "Върховният читалищен съюз" (1931 г.) по повод 20-годишнината от неговото създаване Ячо Хлебаров прави преценка и на пътя, извървян от съюза в организационен аспект. Като припомня началото, когато е

имал само 74 членове, той отбелязва, че сегашните 1261 са обединени в 14 окръжни и 17 околийски читалищни съюза. В този момент страната ни има 2660 общини и 2440 читалища. "Вече сме близко до идеала, щото всяка община да има и свое читалище"²¹² - отбелязва той. Познавайки добре действителността, Хлебаров вижда, че много от тях не са активни, но е убеден, че след време и те ще се стабилизират и ще заживеят пълноценно.

След 5 години в доклада си пред XVII юбилеен конгрес на ВЧС, организиран по случай 25-годишнината му отбелязва, че към 1.I.1937 г. Съюзът обединява 14 окръжни и 65 околийски съюза, в който членуват 2287 от съществуващите в страната 2898 читалища. Но и в празничните дни Хлебаров не се заблуждава относно лошото състояние на голяма част от тях. "Не бива да се увличаме и самоизмамваме, че това са 2898 дейни средища за просвета и култура. По-големият брой читалища прекарват едно полузамряло съществуване, едва съществуват и не могат да развият почти никаква дейност поради оскъдност на средства. От всички читалища само стотина развиват една задоволителна и наистина полезна културно-просветна дейност; те са наша голяма гордост и ние можем да ги сочим като ценна придобивка на нашата общественост в областта на извънучилищното образование. Някои от тия читалища имат сгради по за няколко милиона лева. Други още триста читалища развиват сносна и заслужаваща отбелязване културно-просветна дейност... Всички останали читалища са в период на организиране, проявяват слаба дейност и са лишени от средства."²¹³

Независимо от критичната оценка на Хлебаров, по това време ВЧС си е извоювал авторитета на най-силната организация в страната в областта на извънучилищната просвета. Изнесените цифри са не само равностойка пред обществото, но са и своеобразна лична равностойка. Те отразяват усилията на едно поколение читалищни дейци, а също Хлебаровата четвъртвековна дейност за организационното укрепване на ВЧС.

В юбилейния ден много читалищни дейци получават орден за гражданска заслуга "Св. Александър". Сред тях е и Ячо Хлебаров.

По повод на празника старият читалищен деец Андрей Цветков му пише от Берлин: "Изпращам ти моите сърдечни поздрави и благопожелания по случай юбилейния читалищен конгрес. Дано той ти донесе доволство, което да ти бъде

наградата за дългогодишните усилия, чрез които т и и з
г р а д и т о в а г о л я м о д е л о (разр. м. - М.М.).²¹⁴
Едва ли би могло да се даде по-точна и лаконична преценка
за извършеното от Ячо Хлебаров за организационното ста-
билизиране на ВЧС.

Думите на проф. Шишманов, произнесени през 1911 г.
при основаването на съюза: "Тоя съюз не може да не живее,
расте и цъфти. Неговото бъдеще е велико. Бавно, ала здраво
той ще съсредоточи в себе си всички дружни усилия за
общото развитие на целия народ"²¹⁵, след четвърт век са
почти реалност, в която влага много от своята култура, усет
и опит за работа в полето на читалищното дело Ячо
Хлебаров. Той допринася за развитието на ВЧС и като член
на Висшия читалищен съвет към МНП.

Важно средство за организационното укрепване на
ВЧС, окръжните и областните съюзи имат техните конг-
реси и конференции, тъй като в тях се обсъждат редица
въпроси, вземат се решения, дават се насоки и указания за
бъдеща дейност. От 1911 до 1944 г. ВЧС провежда един
учредителен и 20 редовни конгреса, на 14 от които Ячо
Хлебаров е сред лидерите. Разбирайки обединяващата им
роля, той извършва с чувство на отговорност значителна
част от подготвителната работа по провеждането им.
Неговото перо е написало стотици страници с отчетни
доклади на ВЧС, окръжни и резолюции на УС. Той открива
и закрива конгресите, председателства ги и насочва диску-
сиите в тях. Разбиранията си за техния смисъл отразява и
в статията "Читалищните конгреси" (1939). Те според него
"трябва да бъдат творчески" и да поставят вещо "големите
въпроси за същността, значението и организацията на нашето
народно читалище и неговата културно-просветна дейност".²¹⁶
Писана малко преди самооттеглянето му от активна дейност,
тя би могла да се възприема и като завет към идните
поколения за смисъла на читалищното дело.

Като представител на ВЧС той е участвал в национал-
ните и в десетки окръжни и околийски конференции на
читалищните съюзи. Не само ги приветства, поощрява и
насърчава, но изнася сказки и реферати, използвайки ги като
средство за укрепване на вярата в успеха на читалищното
дело, което за него е "благородно и свято, то е велико".²¹⁷

Безспорен факт е, че именно под ръководството на
Хлебаров ВЧС се стабилизира организационно. Като изяс-
няваме участието на Хлебаров в градежа на ВЧС, бихме

искали да отбележим и стореното в тази насока от Ив. Шишманов, Н. Станев, В. Класанов и Ст. Чилингиоров, които също имат свое място в неговото създаване, развитие и усъвършенстване.

За да развият своята дейност, ВЧС и читалищата се нуждаят както от средства, така и от **нормативни документи**, регламентиращи редовното им получаване от държавата, която от Освобождението до края на Първата световна война почти не им отпуска парична помощ.

В този дух е и законодателството в България до края на Първата световна война, което не дава практически резултати. Още първият Закон за градските общини от 1886 г. разпорежда: "Ония общини, гдето няма библиотеки, отворени и поддържани от държавата или от някое дружество за обществено ползване, длъжни са да дават помещения и средства за отваряне на читалища, които да служат за основаване на общински библиотеки."²¹⁸ По силата на този член се поставя началото на няколко общински градски библиотеки (във Варна, Бургас и др.).

В Закона за селските общини от 1902 г. към чл. 11 е прибавена забележка: "Всяка община е длъжна да има общинска библиотека, за издръжката на която вписва суми в бюджета си. Там, гдето има библиотека, основана и издържана от някое дружество, общината дава помощ."²¹⁹ Както се вижда, и този член не осигурява конкретна помощ, поради което остава само пожелание. В бюджетите на общините се предвиждат нищожни помощи - крайно недостатъчни за издръжка и на най-скромна библиотека.

В Закона за народното просвещение от 1909 г. се казва: "Всяка община е длъжна да предвижда в бюджета си ежегодно по 50 лв. в полза на общинската библиотека"²²⁰, но няма нито дума за читалищата, въпреки че е ясно, че с 50 лв. не може нито да се обзаведе библиотека, нито да се набавят необходимите книги и периодични издания, а още по-малко - да се издържа щатен библиотекар.

С оглед да се внесе известно подобрение, през 1910 г. ал. 2 от този член е изменена така: "Всяка община е длъжна да предвижда в бюджета си ежегодно най-малко по 50 лв. в полза на общинската библиотека, а дето няма такива - на читалището на местното ученолюбиво дружество. Книгите и покъщнината на библиотеките и читалищата са неотчуждаеми и неподлежащи на секвестър."²²¹

Защитавайки законопроекта за учредяване на достъпни

народни библиотеки, Стоян Омарчевски - министър на просветата в правителството на БЗНС (май 1920 - 9.VI.1923 г.), което засилва грижите за развитие на просветата, културата и библиотечното дело, привежда данни за бедственото положение на читалищата и техните библиотеки през 1908 г. Съществуващите тогава 386 читалищни библиотеки са получили 512 009 лв., от които държавата и общините са дали 101 164 лв., което е 1/5 от целия им приход. Останалите средства са получени главно от помощи и завещания. Без дарения библиотеките биха останали почти без средства, заключава Омарчевски. Той обвинява предишните правителства за състоянието на читалищното дело и библиотеките, за недостатъчната им материална база, за трудностите, с които е принуден да се бори всеки културен институт в България. За илюстрация посочва числа за обема на книжните фондове в някои градски читалищни библиотеки: "Искра" в Казанлък притежава 12 300 тома, "Зора" в Сливен - 7300 тома, "Развитие" в Разград - 4000 тома, а читалището в Бургас - 662 тома. "Какво е състоянието на дребните библиотеки и читалища, особено на селските, лесно може да си представите. В най-щастливия случай те не надминават по брой книгите на бургаското читалище, а в повечето случаи стоят далеч зад него. За качеството на книгите не говоря, нито пък отварям реч за пригодността им да спомогнат населението в неговия стремеж към умствено развитие и материално благосъстояние. Изписвани без система или събирани из пречистени библиотеки, повечето от книгите съдържат всичко, но не и онова, което трябва да бъде съветник и упътвач на нашето население."²²²

Този закон, обаче има и добри страни, но остава почти неприложен, първо, защото в него не се предвиждат достатъчно средства за издръжката на тези библиотеки; второ, поради голямата съпротива на читалищата, тъй като фактически той предвижда превръщането им във всички градове и в по-големите централни селища в достъпни народни библиотеки. С това отново се доказва, че отношението към библиотечното и читалищното дело е пробен камък както за културната политика на всяко правителство, така и за ерудицията на неговите членове.

Решаването на въпросите, свързани с тежкото материално положение на българските читалища, намирането на средства и създаването на нормативни документи, гарантиращи тяхното материално стабилизиране, е постоянна

грижа на УС на ВЧС и особено на Ячо Хлеббаров, който им отделя много време и внимание. С годините той се изгражда и утвърждава като един от вещите специалисти в областта на читалищното законодателство. Предпоставките за това са юридическото му образование и познаването на модерното библиотечно законодателство в света.

Още преди Учредителния конгрес на Читалищния съюз, в първата си публикация в областта на библиотечното дело - "Съюз на библиотеките", той засяга и въпроса за липсата на такова законодателство у нас. С упрек към държавната власт той отбелязва: "За подобреното на градските и селски библиотеки никое правителство не се е грижило, нито пък е създаден някакъв закон за тях."²²³ Според него липсата на такъв закон и на редовна материална поддръжка от държавата са главните причини, поради които голяма част от читалищата са в окаяно състояние. Правейки паралел в отношението към библиотеките на Запад и у нас, отбелязва, че там съществуващото от дълги години специално библиотечно законодателство е дало значителни резултати. Хлеббаров не скрива желанието си за подобно отношение и към българските библиотеки.

Със същото безразличие се отнасят към нуждите на читалищата и общините. Те твърде рядко отделят "скромна сума" или "просешка помощ от неколкостотин лева", която не стига за нищо. В тази статия Хлеббаров пръв поставя въпроса за специално библиотечно законодателство у нас, поради което с право може да бъде наречен родоначалник на идеята за създаването му. По същия проблем пише и в "Читалищата и книжнината у нас", където изразява убеденост, че не ще минат много години и то ще се създаде у нас.²²⁴

Идеята му за създаване на наш читалищен закон, родила се в началото на века се осъществява бавно, мъчително и трудно. Налага се тя да бъде бранена, отстоявана, защитавана. На различни форуми и по различни поводи той многократно пледира за нейната кауза и с теоретични аргументи, и с примери от развитите страни. Така печели съмишленици, които се множат, докато след 16 години на 11.III.1927 г. идеята му се въплътява в приетия Закон за народните читалища.

Тежкото материално положение на читалищата се обсъжда и на Учредителния конгрес на Читалищния съюз. В изказването си Хлеббаров доразвива възгледите си, споделени в "Книжовник". Той остро обвинява държавата за това,

че "харчи милиони за направа и издръжка на затвори, десетки милиони за непроизводителни цели, а нищо не дава за успеха и развоя на читалищното и библиотечното дело".²²⁵ След сериозни упреци към държавната власт за безразличието и към културните институти, Хлебаров показва своята **правна информираност**, като прави обзор на чуждестранното библиотечно законодателство в САЩ, Англия и Швейцария, даже и на това в Австралия, Нова Зеландия и Южна Африка, родило се като резултат от английското влияние в тях. Изтъква и ролята на дарителската инициатива в САЩ за развитието на библиотеките, подчертавайки, че те отдавна се възприемат от американците като насъщна обществена необходимост.

Въпросът за стабилизиране финансовото положение на читалищата е сред основните цели, поставени пред Читалищния съюз, и поради неговата важност е застъпен и в устава му. Определени са и източниците за набиране на средства за Съюза, но те са почти символични и не могат да гарантират нито укрепването на съществуващите читалища, нито създаването на нови.

Разбираш, че и Читалищния съюз, и съюзените читалища поради жалкото им и главно безпарично състояние не могат да развият каквато и да е дейност без финансово осигуряване, веднага след учредяването му Хлебаров публикува програмната статия "Какво ни предстои"²²⁶. В нея поставя като една от основните задачи пред съюза осигуряването на пълната материална издръжка на библиотеките и читалищата чрез специално законодателство, каквото отдавна съществува в повечето от европейските страни.

При общото тежко състояние на читалищата Хлебаров забелязва значителната разлика в състоянието на градските и селските читалища, което е следствие и от особеностите в селищното разпределение на българското население. През 1910 г. селищата ни са 2108, от които само 80 града. Преобладават малките селища - 1370 са с население до 2000 души. Повечето от градовете са с население до 5000 души. Големият брой селища у нас и малката територия на страната поставят изискването да има много читалища с относително малък брой читатели. Наглед многото читалища - около 615 през 1911 г., съществуват в малък процент от селищата. Много библиотеки имат малки фондове (най-често под 1000 тома) и трудно поддържат съществуването си, особено голямата част от селските читалища, изоставени и

от държавата, и от общините, те водят едно "полузамряло съществуване"²²⁷. Тези 500 читалища и библиотеки имат общ годишен бюджет около 600 000 лв. или средно 1200 лв. годишен приход на читалище. Главните източници за издръжката им са помощи и завещания от частни лица, членски внос, приходи от представления, вечеринки, забави и лотарии. Това се потвърждава и от първата официална статистика. През 1908 г. (според публикуваните през 1909 г. сведения) съществуващите в страната 386* читалища и библиотеки са имали общ приход 512 009 лв. От тях само 10 са издържани от общините и са получили от тях общо 25 849 лв. за годината. Останалите 376 са издържани от различни дружества и през 1908 г. са получили: от държавата - само 2417 лв.; от окръжните съвети - 10 255 лв., от административните общини - 88 492 лв.; от чуждестранни общини и легации - 74 230 лв.; от помощи и завещания от частни лица - 126 369 лв.; от членски внос - 45 919 лв.; от представления, вечеринки, лотарии и др. - 83 143 лв.; други приходи - 81 248 лв. Явно държавата не проявява никакви грижи за успешното развитие на читалищата. Много от тях оцеляват благодарение на частната инициатива, но пак водят незавидно съществуване.

Търсейки изход, Хлебаров обръща поглед към общините. В статията си "Читалищата и общините" (1911) под псевдонима А. Рафаелов, изтъква, че повече от 15 читалища и библиотеки се издържат изцяло от тях, че те въпреки ограничените си субсидии и собствени затруднения не са индиферентни и проявяват известно разбиране към потребностите на библиотеките, но те не са достатъчни. Като аргумент за помощта, която те им оказват, привежда факта, че през 1908 г., ако държавата е дала на библиотеките само 2417 лв., то общините са им отпуснали 88 492 лв. Убеден, че читалищното дело има извънредно важно обществено значение, иска в него да се ангажира цялото общество, защото е сигурен, че изразходваните за просвета обществени средства рано или късно ще донесат полезни резултати. В статията си "Нови източници за съюза" (1911)²²⁸ той излага оригиналната си идея за тяхното намиране, като предлага всички читалища да набавят необходимите им книги, спи-

* През 1908 г. са съществували повече от 386 читалища и библиотеки в България, но само толкова са дали исканите статистически сведения.

сания и вестници единствено чрез посредничеството на съюза, което ще му позволи той да се бори за отстъпки от цените на книгите в размер 25-30%, като реализираният ежегоден доход изчислява на 2000-2500 лв. Разбира се, в този механизъм Хлебаров вижда не само икономическата изгода за съюза, а и други съществени предимства - възможността за подбор и оперативност в комплектуването на читалищните библиотеки, освобождаването им от писане на много писма и от разносните по тях.

Ценно е и предложението му част от тези приходи да се използват за помощи на нуждаещите се читалища. Но най-същественото тук според нас е осъзнатата от него необходимост за централизирано снабдяване с книги на читалищните библиотеки и неговите предимства, което по същество е идея за създаване на библиотечен колектор, загатната от него за пръв път в професионалната ни литература.

На първия редовен конгрес през 1912 г., освен отчетен доклад за дейността на УС на Читалищния съюз, Хлебаров изнася и реферата "Средства за стабилизиране на съюза". Обсъжда се както създаването на читалищно законодателство, така и промяната на съществуващото в полза на читалищата. Конгресът гласува и резолюция, редактирана от Хлебаров, съгласно която членовете на Съюза се задължават да правят доставките на български книги и периодични издания чрез него, като половината от приходите се използват за читалищата, които правят поръчките си чрез Съюза, а другата половина - за него. Неразбирането, проявено към тази идея от страна на читалищата, както и започналите войни провалят нейното осъществяване, но тя продължава да занимава Хлебаров и след това.

За намиране на средства за Съюза и читалищата той използва и личните си познанства с висши държавни служители, в резултат на което се отпускат известни суми. Въпреки това организацията често остава без всякакви средства и се налага Хлебаров да я авансира със собствени суми, за които предварително знае, че вероятността те да бъдат върнати е минимална. Много години съюзът е негов постоянен длъжник: само в края на 1928 ВЧС му дължи 36 524 лв., а от 1926 до 1933 г. сп. "Читалище" се издава с негови средства²²⁹.

Войните слагат край на идеята за създаване на специален читалищен закон, но към края на 1923 г. тя е подновена и въпреки, че среща разбирането на правителството на А.

Цанков, законът влиза в сила едва на 28.III.1927 г.

От края на 1923 г. до минаването на проектозакона в Народното събрание УС на ВЧС организира широка кампания и негова защита и упражнява натиск върху някои общественици и депутати.

Няма да проследяваме нито проведените в тези години конгреси и конференции, нито гласуваните резолюции по проектозакона, нито работата на специалната комисия на ВЧС (член на която е и Ячо Хлебаров), нито срещите ѝ с министри и общественици. Безспорно е, че през този период въпросът за читалищния закон не слиза от вниманието на УС на ВЧС. В масираната атака се включва и проф. Ив. Шишманов с брошурата си "Наложителни реформи в читалищното дело", с която защитава законопроекта, в чието създаване участва заедно с В. Класанов, Ст. Аргиров и Я. Хлебаров. Чрез печата се създава и обществено настроение, утвърждаващо необходимостта от нормативно уреждане на читалищното дело, а УС на ВЧС призовава читалищата в страната да организират публични събрания в подкрепа на проектозакона.

На 30.XI.1924 г. УС на ВЧС организира публично събрание в 45-а аудитория на СУ. Привлечени са видни учени, общественици и творци, като проф. Шишманов, Т.Г.Влайков, проф. М. Арнаудов, Ст. Костурков и бъдещия министър-председател Андрей Ляпчев. Събранието има голям отзвук, столичните вестници посвещават уводни статии в подкрепа на идеята за създаване на закон за народните читалища. В негова защита е и статията на Хлебаров "Библиотечно и читалищно законодателство"²³⁰.

По решение на УС на ВЧС IX конгрес се свиква извънредно на 20-21.II.1927 г. - когато заседава Народното събрание и предстои разглеждането на законопроекта за читалищата. В речта си Ст. Аргиров излага причините за извънредното свикване на конгреса, в чийто дневен ред отново се разглежда правителственият законопроект за читалищата. Избира се и комисия по него в състав: Хлебаров, Класанов и Аргиров, който изнася пред конгреса и реферат на тема: "Читалищно законодателство". Конгресът приема Резолюция по законопроекта за народните читалища, редактирана от Я. Хлебаров, в която се правят предложения за редица целесъобразни промени в него. Чрез нея конгресът поставя своите искания пред Народното събрание и настоява те да бъдат включени в окончателната редакция на закона.

По покана на парламентарната комисия членовете на комисията по законопроекта при ВЧС участват не само при разглеждането му от същата, но и присъстват в Народното събрание при разискванията върху него на първо четене.

Министър Никола Найденов успява да защити законопроекта пред парламента, с който се осигуряват значителни средства за читалищата и се благоприятства по-нататъшният им развой.

Удовлетворението си от създаването на първия закон за читалищата, гарантиращ по законодателен ред суми за тяхната издръжка, Хлебаров споделя в статията "Закон за народните читалища". Като отбелязва, че с него за читалищата се осигуряват около 12-14 млн. лв. годишно, не пропуска да сподели, че законът "не е свършен, не е без недостатъци"²³¹, но е добро начало и апелира към неговото бързо и повсеместно прилагане.

Хлебаров участва и в разработването на Правилник за приложението на Закона за народните читалища. След публикуването на двата нормативни документа ги разяснява писмено, устно и чрез статии, с които дава ценни практически напътствия за вярното им тълкуване.

По инициатива на УС на ВЧС на 15-16.X.1927 г. е свикана извънредна читалища конференция, открита от Ячо Хлебаров, който излага причините за това. Пояснява, че при прилагането на закона и правилника трябва да има единство, поради което се налага да се приемат специални резолюции. През втория ден на конференцията изнася реферат по Прилагане на Закона за народните читалища. Според Ив. Данов "доста убедително, умело и конкретно рефератчикът разтълкува закона, като посочи и много конкретни напътствия за дейността на читалищните настоятелства".²³²

След оживени разисквания на реферата му Хлебаров прочита и резолюция, която трябва да се поднесе на министъра на народната просвета от комисия, настояваща за пълното и безусловно прилагане на закона в страната. Сериозен е отпорът от Главната дирекция на ТЗС, задължена да отдели по 50 дка земя на всяко читалище. Дирекцията се стреми да осуети оземляването на читалищата, като взема своеволно решение да дава земята срещу заплащане. И започват нови борби, срещи, заседания, стотици писма, свързани с оземляването на отделните читалища. В тази борба Хлебаров е почти сам, защото Аргиров и Класанов не са вече в УС на съюза. Битката както по прилагането

на закона, който си пробива път трудно, така и по оземляването на читалищата в продължение на 12 години се води от Хлебаров. От името на съюза той ходатайства пред Трудовата поземлена собственост за оземляването на стотици читалища. Многократно се застъпва пред министрите на просветата, благоустройството и земеделието и пред отделни депутати за отпускане на помощи за онези читалища, които са започнали строеж на собствени сгради, и почти винаги успява. Внася и предложение за изготвяне на нов законопроект за освобождаване на читалищата от заплащане на земите.

Свидетелство за работата му по оземляването на читалищата е и писмо от Андрей Цветков от края на 1939 г., в което се казва: "Редакционният комитет на "Читалище" ме натовари да Ви помоля да сътрудничите, като за тази книжка непременно ни изпратите статия, каквато намерите за добре. Въпросът за оземляването, за който така много работихте, предстои да бъде разгледан. Добре ще е, ако може по него да напишете една статия."²³³

Създаването на Закона за народните читалища от 1927 г. е сред най-големите постижения на ВЧС. Той е прогресивен закон, който запазва основния принцип на тяхната организация и дейност - автономията, заслуга за което има както целия УС на ВЧС, така и Ячо Хлебаров.

Законът дава бързо значителни резултати. Пред юбилейния конгрес на съюза (1937) Ячо Хлебаров отбелязва, че само за 5 години (1927-1932) се създават 1604 нови читалища. В края на 1933 г. читалищата в страната са общо 2801 (152 градски и 2649 селски). През 1936 г. те са вече 2980, от които 2500 са членове на съюза. В резултат на закона читалищата в страната и членовете на съюза се увеличават почти четири пъти.

Значително нарастват средствата, с които разполагат читалищата: от 47 млн. лв. през 1933 г. до 86 млн. лв. през 1939 г. През 1936 г. читалищата имат налични фондове около 44 млн. лв., от които най-значителен е този за строеж на читалищни сгради - 40 млн. лв. Ако през 1936 г. собствени сгради имат 308 читалища, до 1944 г., въпреки трудните условия, те стават 530. ВЧС прави всичко възможно читалищата не само да получат безплатни места за постройка на сгради, и то по възможност в центъра на селището, но и за снабдяването им с нотариални актове за тях. От общо 2898 читалища през 1936 г. 2000 притежават собствени имоти,

чиято стойност е 269 997 000 лв. От тях земите, придобити по Закона за народните читалища са на стойност 43 423 000 лв.²³⁴ Несъмнен дял в тези успехи на ВЧС има и Ячо Хлебаров, който през тези години е негов председател.

През 1938 г. МНП пристъпва към изменение на Закона за народните читалища от 1927 г. По този повод УС н ВЧС свиква конференция (13.XI.1938 г. в София), на която представителите на читалищните съюзи от страната се запознават и обсъждат проектозакона на МНП, който според тях е сериозна крачка назад и отстъпление от вече постигнатото. **Изработват нов проектозакон, който Ячо Хлебаров*** внася в министерството. Изминават почти три години - до началото на 1941 г., когато над читалищата в страната надвисва опасност. В проектозакона, внесен от Ячо Хлебаров, МНП прави съществени промени, с които се отменя автономията. Гласуването му в парламента е предстоящо. В този критичен момент погледите на мнозина се обръщат пак към Плевен, където живее Ячо Хлебаров.

С дълго и тревожно писмо от 15.I.1941 г. читалищният деец Иван Иванов се обръща към него: "Ето защо те моля ти, който си един от основателите на съюза да не оставиш да загине толкова труд и жертви. Направи нещо, което да спаси читалищата и българската култура... Очаквам твоята акция."²³⁵ Два дни по-късно Иванов съобщава, че вече е насрочено събрание за разглеждане на законопроекта и отново настоява за намесата му: "От името на всички мислещи за читалищното самоуправление моля да си направиш труд да дойдеш на събранието. Очаквам те непременно."⁽⁹⁷⁾~~235~~

По същото време му пише и Боян*: "Чаках те снощи, но не дойде. Проверих - и днес те няма. А колко много имаха нужда от тебе... Разбраха и другите, и то много бързо, че Ячо е бил една необходимост за делото, което е градил с цената на много жертви (к.м.)."²³⁶

В тези съдбоносни времена Ячо Хлебаров пише обстойни изложения до министър-председателя, до комисията към МНП, която е трябвало да внесе законопроекта в НС,

* На XIX конгрес на ВЧС, състоял се на 6.V.1939 г., за председател на ВЧС е избран Найчо Анков. Въпреки че е избран в състава на УС, Ячо Хлебаров се оттегля от активно участие в неговата работа и до 1945 г. остава негов формален член.

* Най-вероятно - Боян Балабанов.

както и до народния представител Марко Сакарски, определен да го докладва. Изложенията са израз на гражданската съвест на Хлебаров, на неговата опитност и знания в областта на читалищното дело, а също и на разбиранията му за ролята и значението на българските читалища в културната история на страната.

Като споделя своето лично мнение по изготвения Законопроект за изменение Закона за народните читалища, в писмото си до министър-председателя Хлебаров настоятелно моли да се отложи внасянето му в НС, тъй като го намира за ненавременен и същевременно "крайно ограничителен" за развоя на читалищното дело. Изказва се категорично против целия документ, отнемащ свободата на читалищата. Споделя и убедеността си, "че това посегателство върху автономията на читалищата ще даде крайно отрицателни резултати. Преди всичко ще отстрани от участие в живота на читалищата най-дейните, най-способните, най-преданите, истинските идеалисти, а ще останат да работят ония, които никой не ще зачита, като официални или както народът ги нарича "казионни" представители ще се движат по назначение и не ще вложат нито сили, нито умение в читалищната дейност. А читалището иска предани и безплатни дейци".²³⁷

Аналогични мисли Хлебаров споделя и в изложението си до комисията на МНП. Излагайки мнението си с надеждата, че то ще бъде взето предвид, той съветва: "Преди всичко запазете автономията на българското читалище. Така ще дадете възможност на идеалистите и напредничавите хора да вложат сили и усърдие за културна работа. Запазете автономията и на Върховния читалищен съюз и неговите поделения. Не го правете официална организация, защото в него ще се набутат само кариеристите и някои мекотели, които ще изядат скромните обществени средства и ще пропъдите малцината идеалисти читалищни дейци".²³⁸

В това изложение той обсъжда обстоятелствено 17 от членовете в законопроекта, като по-голямата част от тях настоява да се премахнат изцяло, а към други добавя полезни забележки. В края уточнява: "Смисълът на настоящето ми е да запазите нашето читалища и неговата автономия, да не го направите нещастно полудържавно предприятие, каквото е смисълът на закона".²³⁹

В тези трудни за читалищното дело месеци писма до Я. Хлебаров пише и Никола Кондарев. Като го уведомява, че е разбрал за направеното от него изложение до министъра

на вътрешните работи* във връзка с готвения законопроект за читалищата и споделя "радостта си от тази проява", го съветва да не спира дотук. "Няма нищо по-хубаво от това, ако Вие изпратите до всички читалища мнението си по законопроекта. По този начин Вие ще ги насърчите и окуражите... Ефектът от това ще бъде отличен, резултатите ще надминат нашите очаквания. Това ще бъде една проява от исторически характер за спасяването на едно дело (к.м.)."²⁴⁰ В писмо, писано месец по-късно, Кондарев го уведомява, че му е попаднало и изложението му до министър-председателя, за което го поздравява. Изказва и задоволството си от това, че в него е "прокарана ясна мисъл и блести една обща идея - защита на читалищното дело (к.м.)".²⁴¹ Писмата му са свидетелство и за големия авторитет, който е имал Хлебаров сред читалищните дейци.

Въпреки реакцията на читалищната общественост и на Ячо Хлебаров през 1941 г. този закон, който има и редица добри страни е приет от Народното събрание.

Авторът на двете писма Никола Кондарев, определящ се сам като "един от активните участници в преустройството на народните читалища след народната победа на 9.IX.1944 г."²⁴² е и автор на доклада пред Първия "свободен" читалищен конгрес, състоял се на 24-26 юни 1945 г. На трибуната му се появяват почти неизвестни дотогава читалищни дейци-комунисти, крайни сектанти като Борис Пашев, Марин Въжаров, Никола Тарашманов, Никола Кондарев и други, които ожесточено разчистват сметки. Никола Кондарев обявява за "врагове на народните читалища, просветата и културата" всички бивши членове на УС на ВЧС с изключение на Ячо Хлебаров, който присъства на конгреса като член на Временния управителен съвет на ВЧС, назначен със заповед No 145 от 19.X.1944 г. на министъра на вътрешните работи.

Охулени са Найчо Анков, Тома Попвърбанов, Андрей Цветков*, Никола Монеv, Никола Стоев, Цветан Минков, д-р Иван Вазов, Стилиян Чилингиров, Чудомир, Никола Ба-

* Предполагаме, че Кондарев греши. Хлебаров пише изложение до министър-председателя Богдан Филв, който по това време е и министър на просветата. Допустимо е да е писал изложение и до министъра на вътрешните работи, но такова липсва в архива му.

* Баща на проф. Бистра Цветкова

лабанов и др. Грубо са порицани Стефан Попвасилев, проф. Михаил Арнаудов, Георги Константинов, проф. Иван Дуйчев, проф. Кръстьо Миятев и Тодор Боров. Опитваме се да си представим оскърблението, преживели тези хора, които вместо поне едно Благодарим Ви, са заклеямени като врагове на културата - комунистическа награда за десетилетията, които са й отдали. И още в брой 1 на седмичника "Ведрина" (1944-1950), орган на Съюза на народните читалища, редакторът му Марин Въжаров публикува списъка на имената на обявените "врагове"²⁴³. В брой 3 бърза "услужливо" да отпечата имената на 29-те изключени членове от Съюза на писателите заради "подчертана фашистка дейност", сред които са Димитър Талев, Фани Попова-Мутафова, Георги Константинов, проф. Михаил Арнаудов, Никола Т. , Владимир Василев, Йордан Бадев и др.²⁴⁴ Само тези две публикации са достатъчни, за да се усети духът на отрицанието - водещо начало и в статиите на главния му редактор.

След 9.IX.1944 г. диктатът от сталинско-ждановски тип смазва всяко свободомислие и се прокарва демаркационна линия "който не е с нас, е против нас". Започва охулването на "чуждите и нездрави елементи" и се разгръщат атаки срещу хора, които довчера са били съмишленици като демократи и антифашисти, но сега са вече неудобни, тъй като не приемат комунистическата идеология за единствена обществена и културна платформа. Възможност за оцеляване се предоставя само на склонните към компромиси - колкото са по-големи, толкова и просперитетът е по-гарантиран.

В претенциите за културно утвърждаване новите социални сили обаче на първо място се позовават на отрицанието, което взема крайни форми. Под съмнение е поставено всичко, което е създадено с буржоазията - както в идейната, така и в духовната област. Много културни факти и събития, пък и ценности са учудващо изопачени или пренебрегнати. "Да изчистим авгиевите обори на старата култура"²⁴⁵ е лозунгът на 40-те и 50-те години, а Ячо Хлебаров принадлежи именно към старата култура. Вероятно затова името му и направеното от него за развитието на читалищното ни дело е изхвърлено от обемистата "История на народните читалища", написана под ръководството на Никола Кондарев.

Но логиката на изложението ни изисква да се върнем в края на 20-те години, за да проследим друга значителна посока от работата на Ячо Хлебаров - за финансовото стабилизиране на ВЧС и българските читалища.

Паралелно с работата си по създаване и утвърждаване на Закона за народните читалища Я. Хлебаров търси и други пътища за намиране на средства за читалищата. Привърженик на бързо разрастващото се кооперативно движение в България, той работи не само за сдружаването на българските земеделски кооперации с читалищата, но и за създаването на Читалищна кооперация, чрез която според него могат да се решат много от материалните проблеми, стоящи пред ВЧС. В статията си "Читалищна кооперация" (1928 г.) и в реферата си "Нашето читалищно дело. Създаване на читалищна кооперация", изнесен пред X конгрес на ВЧС (7.X.1928 г. в София), той с вещина, числа и логика изяснява целите и задачите ѝ. В първата част на реферата си той се спира на появата и развоя на нашите читалища, на техните цели и съвременни задачи, както и на целите и задачите на ВЧС. Във втората част подробно и аргументирано излага и защитава идеята си за създаването на читалищната кооперация, акцентирайки върху ползата от дейността ѝ за читалищата. Компетентно и обосновано излага всички читалищни и библиотечни проблеми, които могат да се решат чрез нея. С цифрови данни доказва, че ако се координират средствата на отделните читалища в нея, те ще могат да получават кредит за строеж на читалищни сгради. По това време от съюзените 560 читалища само 54 имат собствени помещения. Останалите са учредили "Фонд постройка на читалищно здание", събрали са определени суми, които са крайно недостатъчни, но ако те се съберат в кооперацията, тя ще може гъвкаво да ги насочва според конкретните нужди на отделните читалища, носейки им и известна печалба. На второ място той смята, че кооперацията може да организира снабдяването на читалищните библиотеки с български книги и периодични издания, с известна печалба за тях, в зависимост от размера на годишната доставка. Предвижда част от приходите ѝ да се изразходват за покупка на книги за най-бедните и новоосновените читалища. На кооперацията Хлебаров възлага много от задачите на библиотечен колектор.

Доставката от чужбина на киноапарати и научни и художествени филми за читалищните кина е друг съществен проблем, който според Хлебаров може да се реши чрез кооперацията. Той предвижда тя дори да финансира създаването на филми със сюжети от българската история: "Я си представете за момент - казва той, - създаването на един наш филм "Васил Левски". Да види нашият народ легендар-

ния храбрец на екрана жив, пълен с енергия и родолюбие, борещ се за свободата на България."²⁴⁶ Чрез кооперацията той цели да се разшири по-бързо мрежата от читалищни кина в страната и те да бъдат използвани за повдигане на културното ниво на народа ни. Ако през 1928 г. само 12 читалища имат кина, то през 1933 г. те са 32 и реализират 9277 кинопредставления, посетени от 1 405 233 зрители. Към края на 1936 г. кината са 42, а през 1939 - 62. През същата година Министерството на финансите прави изменения в Наредба-закон за държавните привилегии, акцизи и патентите, с които се отнема привилегията на читалищните кина, извоювана с усилията на Ячо Хлебаров, съгласно която те се освобождават от данък върху сумите, получени от представления, превърнали се в значителен приходоизточник за културнопросветната им дейност. Този акт кара Хлебаров да напише изложение до министъра на финансите, с което настоява изготвеният законопроект, нанасящ удар върху читалищата, да бъде оттеглен²⁴⁷.

След като излага подробно задачите на кооперацията, Хлебаров уточнява пред конгреса не само важни организационни и финансови детайли, но и основни положения от проектоустава ѝ. Рефератът е не само аргументиран и убедителен, но показва както познанията на Хлебаров по читалищно, кооперативно и финансово дело, така и любовта му към народните читалища, която се чувства във всяка негова дума.

След оживени разисквания става ясно, че не всички са убедени в ползата от създаването на кооперацията, а други са разочаровани и обезверени от кооперативното движение. Въпреки това резолюцията на Хлебаров за учредяването на Читалищна кооперация е гласувана с мнозинство, а в началото на 1929 г. УС на ВЧС му възлага да изготви нейния проектоустав.

Учредителното ѝ събрание се провежда на 1.VII.1929 г. с представители на две читалища - плевенското "Съгласие" и врачанското "Развитие", и на един ОЧС - Плевенския. Присъстват 13 читалищни дейци, между които Ив. Данов, Н. Ракитин, Ст. Чилингиров, проф. М. Арнаудов. Началото не е обнадеждаващо, но Хлебаров отново изяснява ползата от нейната практическа дейност, обсъжда се проектоуставът ѝ и се приема окончателната му редакция. В раздел II са определени и целите на кооперацията:

"а) да кредитира читалищата и културно-просвет-

ните дружества в царството за техните действителни нужди;

- б) да развива и засилва спестовността и икономическата мощ между своите членове и населението;
- в) да организира и извършва за сметка на отделните свои членове или за своя сметка доставката на всички прочитни книги, списания, вестници, мебели, делови книжа, каталози, киноапарати, филми и др.;
- г) да работи за усъвършенстването на научните и практически знания на читалищното и библиотечното дело, театъра и киното, на отделните членове и на техния персонал;
- д) да придобива нужните имоти за постигане на целите си;
- е) да организира при нужда стопански и други инициативи, които улесняват читалищата и културно-просветните дружества и тяхната културно-просветна дейност.²⁴⁸

За председател на новооснованата Кооперация на читалищата в България е избран Ячо Хлебаров, който внася в касата и 10 парични дяла в размер на 5000 лв. и става неин първи член. В първия ѝ УС са избрани също Данов и Ракитин. Ясно е, че тя е учредена благодарение на Ячо Хлебаров. По това време той е председател на настоятелството на читалище "Съгласие" и на Плевенския ОЧС, а Данов и Ракитин са най-близките му приятели. Сам изготвя всички необходими документи и преодолява формалностите по регистрирането ѝ.

Макар и трудно, началото е поставено, но кооперацията трябва да се закрепим и утвърдим, да проработи и докаже своите предимства. Сериозни пречки на кооперативната форма са невежеството и песимизмът на онези, на които тя би служила.

Скоро кооперацията започва да изпълнява част от поставените ѝ задачи, но не всичко върви така бързо, както иска ръководството ѝ. Членовете ѝ се увеличават трудно, въпреки постоянната разяснителна работа. В края на 1936 г. - 7 години след нейното създаване, тя има 78 членове. Макар и бавно, те се увеличават, а кооперацията работи. В края на 1936 г. тя вече е застраховала повече от 30 читалищни сгради, доставя на библиотеките необходимите

книги и периодични издания, кредитира, макар и ограничено, някои читалища за техни нужди.

Въпреки че цялостната ѝ дейност не получава онзи размах, към който Хлебаров се стреми, нейните задачи са продиктувани изцяло от интересите на читалищата, като приоритет имат проблемите на техните библиотеки, останали и до днес една от основните форми в дейността им.

Кооперацията на читалищата, създадена от Хлебаров, продължава своето съществуване известно време и след 9.IX.1944 г., а целите и задачите, които ѝ се възлагат са в рамките на поставените ѝ от него още при основаването ѝ. На първото ѝ отчетно-изборно събрание, състояло се след 9.IX.1944 г., той е преизбран отново за неин председател.

Липсите в документацията на ВЧС, който през 1950 г. е преименуван в Съюз на народните читалища, а през 1954 г. преустановява дейността си поради сливане с НСОФ, не ни позволяват да проследим резултатите от работата на кооперацията до нейното закриване, както и да установим за чия сметка са нейните активи и пасиви.

От всичко, казано дотук може да се направи изводът, че Ячо Хлебаров полага значителни грижи както за организационното, така и за нормативното и финансовото укрепване на ВЧС. Съществено е ролята му не само за създаването, но и за утвърждаването на всички документи, необходими за неговата дейност: уставът от 1911 г., с който се съхраняват демократичните традиции на народните читалища, неговите допълнения и изменения, приети на VIII и X конгрес, съобразени с новите условия в страната и целящи да дадат не само по-правилна насока в цялостната дейност на съюза, но и да ги укрепят по-здраво като организация и да му донесат повече материални средства, основа за засилване на народопросветната му дейност. Ще припомним и работата му по създаване и утвърждаване на Закона за народните читалища, както и тази по изработване на правилника за неговото прилагане, а също така и борбата му за оземляване на читалищата. Ще подсетим, че той не само изработва уставите на Фонд съюзен дом и Читалищната кооперация, но работи и над създаването на закона за кооперативен строеж на читалищни сгради. Цялостната нормативна уредба на ВЧС минава през неговата глава, посвещава ѝ много време, специални грижи и внимание, в резултат на което ВЧС се изгражда и утвърждава като най-значителната културно-просветна организация в страната в периода до средата на

40-те години на века. Читалищният съюз се превръща в идеен и организационен ръководител на читалищното дело в България.

2.4. Приносът му за организиране на народните университети и народните четения и личното му участие в тях

Живото слово, разпространението и популяризирането на знания чрез сказки, беседи и реферати, са основна задача на читалищата и след Освобождението. Опитът и успехите в това направление от предосвобожденската епоха получават още по-дълбок смисъл. Широко се утвърждават народните университети и народните четения.

В своите схващания за тях Хлебаров акцентира върху ползата, която те могат да принесат на жадната за знания, за нравствено и стопанско издигане народна аудитория. Затова той иска Читалищният съюз да организира народните университети и четения, като се ръководи от опита на Швеция, Франция и Германия, в които един централен комитет ежегодно изработва програми за лекции и изпраща лектори в цялата страна. Вижданията си за техните цели, задачи и организация излага не само в изказването си пред учредителния конгрес и в програмната си статия "Какво ни предстои"²⁴⁹, но и в "Народните четения у нас", публикувана под псевдонима д-р С. Страхилов.

Идеята на Хлебаров за тяхното организиране не е оригинална. В нея личи стремежът му за използване на изпитани на Запад форми за просвета, дали добри резултати. В прилагането им у нас вижда не само средство за трансляция на полезния културен опит, но и фактор в живота на обществото, чрез който личността придобива познанията, необходими и за нейната социализация.

Убеден във възможностите им да формират не само идеи и вкусове, но и да създават социално-психологическа общност като резултат от общуването върху основата на общочовешките културни ценности, цели и стремежи, Хлебаров разгръща организационните и интелектуалните си способности и за създаване на народните университети и четения в страната.

По примера на напредналите западни страни предлага съюзът да изработва ежегодни програми с теми на лекции и списъци с имената на лекторите. След като се изпратят

на всички читалища и те сами изберат онези, които ги интересуват, съюзът ще им ги осигурява. Развивайки разбиранията си за значението на народните университети и четения като просветно средство, използвано както в миналото, така и в настоящия момент, Хлебаров сочи и слабостите им и търси пътища за отстраняването им. Според него общият недостатък в организацията им на редица места е, че са "безсистемни и слабо издържани". За да могат да дадат очакваните резултати, настоява не само "да бъдат организирани с план", но и да се създаде "щаб от опитни и просветени лектори" - професори, писатели, учители, икономисти и общественици както от столицата, така и от провинцията. За целта иска да се изработи "обща програма" с лекции по "различни клонове на знанието", чрез която населението и в най-затъгнените краища да чуе нашите "първи книжовници"²⁵⁰. Хлебаров изисква държавата да подпомогне съюза, като му отпусне парична помощ за малък хонорар на лекторите и да им осигури безплатни билети по железниците.

Но държавата, в която за 20 години (1879-1909) се сменят 28 правителствени кабинета с 307 министри и има само 39 професори, с които се обслужват 39-те катедри в Университета, няма възможност за осезателна подкрепа на народните университети и четения. Въпреки това, още в брой 8-10 на "Читалище" от 1911-1912 г., Хлебаров публикува първия списък на лекторите и тематиката на лекциите им, който по-късно става практика за списанието. Независимо от малобройната интелигенция в страната, данни за която приведохме в предходната глава, в него фигурират имената на С. Аргиров, М. Арнаудов, А. Безеншек, проф. В. Златарски, проф. А. Иширков, Е. Каравелова, д-р К. Кръстев, д-р Л. Милетич, А. Митов, проф. Д. Михалчев, д-р Н. Михов, Н. Станев, Ю. Трифонов, проф. Б. Цонев, д-р И. Шишманов и много други наши учени, повечето от които са получили образованието си в реномирани западни университети. В онези години това не е било особено трудно. Ако съдим по свидетелството, което ни е оставил К. Константинов, условията за получаване на висше образование в чужбина от началото на века до средата на 40-те години са твърде демократизирани и улеснени: "В ония години разноските на един студент в Женева, Лозана, Цюрих или Нюшател бяха почти същите, както в София, Белград или Загреб", при това "пътуванията ставаха без каквито и да е формалности и бяха

толкова лесни, колкото и в България. Паспортът, който беше без портрет, можеше да се получи в София от градоначалството, в провинцията от местните административни власти само за няколко минути срещу такса от пет лева. Не бяха необходими никакви визи, нито чужда валута²⁵¹. Тогава българският лев има златно покритие, струва колкото един швейцарски или френски франк и може да бъде разменен на всеки граничен пункт, банка или бюро.

Очевидно е, че за лектори на Читалищния съюз Хлебаров се стреми да привлече цвета на българската научна мисъл, преминала през школата на чуждестранните университети. С течение на годините лекторският състав се мени. Някои си отиват, идват нови, но това са все изтъкнати и авторитетни учени, писатели, дейци на изкуството - проф. А. Златаров, проф. А. Балабанов, проф. С. Младенов, писателите А. Страшимиров, С. Чилингиров, Г. Милев; композиторите Д. Христов и Маестро Г. Атанасов. Те охотно откликват на всеки почин за засилване на просветния и културния живот в държавата ни.

Идеите на Хлебаров за организацията и смисъла на народните университети и четения са съзвучни с тези на проф. Шишманов, който ги излага в реферата си "Читалищния съюз и народните четения"²⁵² и в "Наложителни реформи в читалищното дело". В тях той представя опита на Дания, Швеция и САЩ, в които популяризирането на научни знания чрез системно и целенасочено изнасяне на беседи има богати традиции. Убеден, че България трябва да се европеизира, без да губи ценното, което има в своята култура, Шишманов също търси възможности да осмисли чуждия опит и неговото приложение в нашата балканска културна реалност, така че страната ни да извлече максимална полза в усилията си за преодоляване на последиците от националната катастрофа след трите войни. Шишманов също се надява на помощ от държавата за народните университети, но усилията му са напразни. С огорчение споделя, че въпреки застъпничеството и опитите на "неколцина депутати, нашата просба и тяхното предложение: да ни се отпусне именно за уредба на народните четения една значителна сума, останаха осуетени"²⁵³.

Независимо от това, Читалищният съюз още от създаването си полага много усилия за утвърждаване на лекционната дейност като важен елемент в просветната дейност на читалищата.

След катастрофалните войни властта е поета от една

от водещите политически партии - БЗНС, която се ползва с влияние сред народа и особено сред селяните поради това, че те представляват 80% от населението ни, а и България се прехранва главно от земеделие. БЗНС прави опити за демократични преобразувания в обществения и стопанския живот. Заслужава внимание и политиката на БЗНС в областта на просветата, културата и библиотечното дело. Със Закона за народното образование от 1921 г. земеделското правителство разширява курса на задължителното обучение от 4 на 7 години, в резултат на което и прогимназиалното обучение става безплатно. Удължаването на курса на задължителното обучение е голяма придобивка за народа, която никое от следващите правителства не отменя. За да осигури достатъчно учители за нарасналия брой училища, особено в селата, правителството създава мрежа от педагогически училища и учителски институти. Броят на ВУЗ се увеличава от 6 на 11. Със Закона за поощрение на родната литература и изкуство (1.I.1921 г.) държавата за пръв път след Освобождението проявява специални грижи и за националната литература. Земеделското правителство решава по примера на други балкански страни да изпрати във всички български легации писатели като аташета по печата. Така Й. Йовков, който дотогава бедства, попада в легацията ни в Букурещ.

Грижите на правителството на Ал. Стамболийски за библиотеките се изразяват и двата закона, на които вече се спряхме. Осъществявани във време, когато "купоните за захар, за обуца и за шаечен плат бяха най-важният елемент на бита, когато в страната върлуваха епидемии, когато крайните квартали на София нямаха никакво осветление"²⁵⁴, културната политика на земеделското правителство получава одобрението на интелигенцията и народа и стимулира надеждата им за промяна в духовния живот. Бързата диференциация в политико-социалните и в културните схващания се усеща и в динамиката на културните процеси, проявяващи се не само чрез печатното, но и чрез устното слово. Литературните сказки в столицата твърде скоро не само печелят интереса на интелигенцията, но "стават едва ли не мода". Първата литературна сказка в София изнася Г. Милев. Особено посещавани са литературните беседи на А. Страшимиров и научнопопулярните и литературните сказки на А. Златаров, които носят "неизразимо очарование за младежта"²⁵⁵.

Кои са били най-известните и търсени сказчици в

страната през тези години? Издирихме редица свидетелства в тази насока, някои от които ще припомним. Литературният критик Владимир Полянов потвърждава в своите мемоарни импресии, че от 1920 до 1930 г. "Антон Страшимиров, проф. А. Балабанов и проф. А. Златаров бяха редовни и твърде известни сказчици в столицата и особено в провинциалните градове"²⁵⁶, където те събират извънредно много слушатели и са радушно посрещани. Интересът към сказките върху обществени, научни и възпитателни теми се улеснява и от това, че през тези години те са сред основните културни прояви в градовете, където възможностите за развлечения са твърде скромни. Най-често съществува "самодеен театър и то не с редовни представления, някакво кино - това беше всичко. Няма телевизия, няма радио* - то едва се раждаше"²⁵⁷.

Един от любимите лектори в народния университет при читалище "Съгласие" в Ямбол е А. Страшимиров. "Той идваше за лекция-две, а оставаше седмица"²⁵⁸ - си спомня Н. Месечков. Тук с "небивал успех"²⁵⁹ се посрещат и сказките на Николай Райнов (1889-1954), който до 1939 г. не само написва 58 съчинения и 360 статии, но успява да изнесе и 600 сказки²⁶⁰ по линия на народните университети.

А. Златаров оставя името си в българския културен живот освен с работата си като професор и дейността си като общественик, още и с безспорната си дарба на сказчик, потвърдена от неговите съвременници, между които е и К. Кръстев. "*Лекциите и сказките* бяха стихията на Асен Златаров. В тях той *свещенодействуваше* с изрядно, но най-предано към читателите увлечение, отдаваше себе си..."²⁶¹

Един от най-интересните сказчици в областта на изкуството е проф. Антон Митов. Той чете сказките си върху неговата история в сградата на Рисувалното училище, илюстрирайки ги с примитивен проекционен апарат. "Там - спомня си К. Константинов, - веднъж седмично ние получавахме през един час първите си уроци за "големите майстори", както казваше професорът на Ренесанса..."²⁶². Изкуствоведът К. Кръстев си припомня, че в миналото "Александър Батенберг е задължавал министрите и е водил дипломатите да посещават неделните лекции по история на изкуството на Антон Митов - като моменти в художествено възпитателната ни култура"²⁶³. Но той не скрива предпочитанията си към Чавдар

* През 1936 г. само 112 читалища в страната имат радиоапарати.

Мутафов (1889-1954), който "смайваше студентската и любителската публика" с лекциите си по история на немското предренесансово изкуство, чиято проблемна трактовка, се противопоставя на "изкуствоведския елементаризъм" на прес-тарелия Митов²⁶⁴.

Без да изчерпват сведенията за участието на българските писатели, учени и общественици в народните университети, организирани от читалищата в страната, тези свидетелства са доказателство, че в онази епоха изнасянето на беседи, сказки и реферати е важна част от националния културен процес, а участниците в тях оформят колорита на времето, в което живеят. При беседата темата се развива с помощта на въпроси от страна на слушателите. При сказката изложението е по-задълбочено, но предимно популярно и не изисква участието на слушателите. Рефератът има за цел да разработи поставената тема по-обстойно, което му придава и известна научна стойност, но стремежът е да бъде достъпен за слушателите.

Докато беседата, сказката и рефератът се използват за разясняване на отделна тема и са изнасяни еднократно, то народния университет е изисквал да се разработи цикъл от беседи, сказки или реферати по различни теми, с чието съдържание да се обогатят познанията на слушателите. В градовете читалищната лекционна дейност се стреми да приеме формата на народни университети, а в селата се говори повече за народни четения.

Хлебаров обръща внимание и на тематиката на изнасяните лекции. Изисква те да бъдат интересни, достъпни и разбираеми за слушателите, както и да са съобразени с техните практически нужди и "стопанския просперитет" на страната ни. За трудовите хора, които според преценката му "тънат в невежество и мизерия", народните четения трябва да се провеждат върху основата на "система и единство към местните нужди на населението"²⁶⁵. Затова съветва лекторите да подберат теми от областта на здравната и санитарната просвета, хигиената, земеделието, лозарството и винарството, чрез които селското читалище ще "издигне уровен на българския земеделец", като го приучи да използва машините в своя бит и поминък.

Народните университети и четения държат винаги будно вниманието на Хлебаров. Те са постоянен обект на неговите грижи и към проблемите им е неизменно съпричастен.

През 1934 г. Хлебаров отново в уводната статия "Народните университети" на въпроса, що е народен университет, отговаря: "Това е една особена система за просвета и наука за възрастните граждани, с определена програма и време, ръководена от идеалисти, строители на нов живот, по-светъл и по-приятен, със своя особена физиономия, отговарящ на нуждите и изискванията на датския гражданин"²⁶⁶, но изисква този датски образец да бъде осмислен с оглед на нашата действителност.

Тематичната насоченост на лекциите в народните университети през 20-те и 30-те години е разнообразна, но няма да я анализираме, тъй като е изследвана подробно от Петър Чолов в споменатия вече труд "Народните читалища в България".

Хлебаров обръща сериозно внимание и на **подбора на лекторите**, с оглед на техните ораторски качества, на умението им да владеят слушателите, на способностите им да популяризират научното знание. Запазени са много писма, в които читалищни деятели споделят с него впечатленията си от различни лекции и лектори, молят го да им съдейства за намиране на такива, а когато БДЖ отказва да предостави безплатни билети за тях, Хлебаров пак е главна фигура в борбата срещу тази несправедливост. Организира срещи с министрите на железниците и просветата, пише резолюции по този въпрос, пледира, убеждава.

Безспорно е, че **народните университети и четения** чрез хилядите изнесени от читалищната трибуна беседи, сказки и реферати допринасят значително за разпространяването на научни знания сред народа, изграждат неговата здравна, икономическа и политическа култура. Те съдействат за повишаването на интереса към литературата и изкуствата, за естетическото, патриотичното и гражданското възпитание на народа ни. Те оказват и помощ за практическото приложение на науката в живота, а всичко това, взето заедно, има немалък принос в общото развитие на страната ни. Според статистиката от 1933 до 1939 г. народните читалища са организирали средногодишно по 12 529 лекции и беседи, изнесени пред 1 млн. и 125 хил. слушатели. Те са не само заслуга на ВЧС към просветното дело, но и влог в общия процес на духовно, политическо и стопанско извисяване на България.

Ячо Хлебаров е не само сред идеолозите и организаторите на народните университети и четения в България,

но и деен участник в тях. Бил е предпочитан, търсен и често канен сказчик. В личния му архив са запазени стотици покани за изнасяне на реферати и сказки пред читалищни конференции и сбирки, в различни краища на страната. Той е постоянен рефератчик на конференциите и конгресите на ВЧС. Имаме сведения не само за изнесени над 100 сказки, но и редица отзиви за умението му да завладява публиката, за ораторското му майсторство, за интереса, с който са го очаквали и в градове с културни традиции като Търново, Русе, Шумен, Сливен и др.

В сказката той вижда една от културните прояви за масово въздействие, затова никога не се движи по периферията на поставения за разглеждане проблем. Неговите сказки не са импровизации, а носят белега на основно проучване и задълбочаване в темата и се отличават с добросъвестност и стремеж към обективност.

Тематиката на неговите сказки и реферати е разнообразна, но първостепенно място в нея заемат читалищното и библиотечното дело. Често изяснява техните задачи и необходимостта да се поставят значителни културни и социални цели, като сочи и начините за постигането им, показвайки и широкия си кръгзор на лектор. За да възвърне вярата на читалищните дейци в бъдещето на нацията, Хлебаров често изтъква голямата историческа и културна роля на българите в миналото, подчертава несломимата им духовна енергия, говори за народностните добродетели, виждайки в тях гаранция за изграждане на ново, демократично общество.

С яснота на възгледите му се отличават лекциите му по читалищно дело, с които убеждава в необходимостта да бъдат съхранени и продължени неговите възрожденски традиции. Той настоява държавата да подпомага откриването на нови читалища, да ги снабдява с всичко необходимо, за да могат да развиват полезна културнопросветна дейност, която трябва да се ръководи от висши хуманни принципи - за сближаване на народите, за нравствено извисяване на младите поколения, за обогатяването им със знания и опит за безкористно служене на народа.

Паралелно с тях Хлебаров изнася и сказки с гражданска и патриотична тематика, в които личат познанията му и в областта на някои обществени и хуманитарни науки. Те се отличават не само с коректност и стремеж за обективност, но показват и умението му да вплита в едно минало

и настояще, да използва психосоциологически наблюдения и изводи, като ги свързва със съвременни национални, общочовешки и културни проблеми. Чертаейки картини от миналото, той неизбежно критикува действителността, а чрез аналогии и съпоставки с проблемите на други страни помага да се разберат тези на България. По този начин цели да стимулира творческата енергия на слушателите и да ги насочи към дейност в името на нравственото и интелектуалното издигане на народа ни.

Ячо Хлебаров, проф. Ив. Шишманов, С. Аргиров и С. Чилингиров са сред най-добрите лектори от ръководството на ВЧС.

В сказките на Хлебаров се усеща и възлението му, породено от стремежа да накара слушателите да повярват както в искреността му, така и в правдивостта на фактите и аргументите, които добросъвестно подбира. В съобщение за проведената сбирка на ОЧС във Велико Търново (26.V.1929) се отбелязва, че по темата "Съвременна просвета и култура" Хлебаров "говори повече от един час, обаче времето протече незабелязано, делегатите и дошлите търновски граждани и гражданки желяеха още да го слушат. Всяка негова дума, всяка казана фраза бяха пълни със съдържание и поучителни"²⁶⁷. Като внася яснота върху редица фактори и мотиви от социален и психологически характер и като дава конкретни примери от живота на американци, англичани, датчани и шведи, той отново доказва, че материалният напредък на една нация е в зависимост от висотата на нейната просвета и култура. Рефератът е оценен не само като "хубав", но с него "той спечели всички за каузата на българското читалище"²⁶⁸.

Хлебаров не се стреми да смае публиката със самоцелни фрази и словесна комбинаторика, а говори ясно и достъпно, съдържателно, но и разбираемо за съответната аудитория. Показателна в това отношение е сказката "Нужда от просвета в селото", изнесена при откриването на народния университет на Едуард Хаскел в с. Пордим. В дописка по този повод се твърди: "Със своята увлекателна и плавна реч той прикова дълбоко вниманието на многолюдното събрание. Всяка негова дума беше жадно поглъщана, защото тя допаднаше на изгладнялата за просвета селска душа."²⁶⁹

Езикът и стилът му в значителна степен показват неговата емоционална нагласа и личностното му отношение към онова, за което говори. Сказките му, отличаващи се с

логичност и искреност, получават симпатиите и вниманието на слушателите. В "празник за селото" се превръща тричасовата му сказка "Науката и просветата в услугата на поминъка на нашия селянин", изнесена в с. Марашки Тръстеник (19.XII.1932), която "изобилствува с примери", действащи "най-поучително на слушателите". Затова всички отнасят "най-добри мисли и чувства от тая хубава беседа, изпълнена с много знания и изнесена на цветист и лек език"²⁷⁰.

"Големият идеализъм", характерен за рефератите на Хлебаров, е доловен и от слушателите му в с. Гулянци, Никополско, където на 19.III.1933 г. говори върху "Задачи и постижения на нашето читалище". В своето "двучасово изложение", възприето от делегатите като "истинско откровение", той не само дава факти, данни и оценка за появата, развитието и състоянието на читалищата, но посочва и ролята на интелигенцията в бъдещото му развитие²⁷¹. Хлебаров винаги е смятал, че интелигенцията е длъжна да служи на своя народ честно и предано, "безименно, без слава и реклама", а в утехата, че е направила "едно добро дело", вижда наградата ѝ за това, което тя върши сред населението²⁷².

В условията на засилващата се деградация в обществения живот той сочи, че дълг на честните интелигенти е да помогнат на народа да се установи по-справедлив социален ред: "Каквато е интелигенцията на един народ, така е и съдбата на тоя народ"²⁷³, е лайтмотивът на реферата му, изнесен в читалище "Зора" в Сливен (18.XI.1935), където "несъмненият дар на Хлебаров да държи интереса на слушателите напрегнат, чрез дълбочината на мисълта и финеса на израза"²⁷⁴, се проявява отново.

Темата за ролята на интелигенцията за културното и стопанското издигане на народа е една от предпочитаните от Ячо Хлебаров. В реферата си "Читалището и задачите на българската интелигенция", четен на XV конгрес на ВЧС (29-30.IV.1934 г., София), подчертава необходимостта от широка просветна работа на интелигенцията сред хората от града и селото и ѝ сочи всички възможни пътища за това. За него - читалищния деец, те минават през българското читалище. Твърдейки, че "да служиш на народа си е не само дълг, но и духовна потребност"²⁷⁵, акцентира върху нравствената система и народопсихологията на българското селячество, което със своеобразието на своята душевност и жизненост е било

не само фактор за оцеляване на нацията ни в миналото, но е и гръбнакът на държавата днес. Разбиращ неговите проблеми, той не един път приканва интелигенцията ни да насочи дейността си и сред него.

В дописка на Й. Кулелиев във в. "Светлоструй" по повод на XV конгрес на ВЧС, се казва: "Но над всичко душата на конгреса, както и на читалищния съюз, като негов председател си остава г-н Ячо Хлебаров. Той изнесе реферата "Читалището и задачите на нашата интелигенция". Особеното в този човек е, че той носи божественото вдъхновение на неуморния апостол за по-честити и по-светли дни. С реч звучна, сладка, с мисъл убедителна и с тон помирителен, той увелича съзнанието и сърцата на слушателите си и безвъзвратно ги печели за каузата на българското читалище и българската общественост."²⁷⁶

Откровение за същността на общественopolитическите и културно-нравствените разбирания на Ячо Хлебаров е рефератът му "Българският народ и неговите водачи", четен пред XVII конгрес на ВЧС. В първата му част, отличаваща се с емоционална обагреност, Хлебаров характеризира нравствените ценности на народа, проявявайки се и като вещ народопсихолог. Прилагайки психосоциологичния метод, той градира традиционните ни нравствени добродетели, като на първо място поставя трудолюбието - "каквото малко народи имат по света"²⁷⁷. Като втора типична черта сочи пестеливостта: "Да бъдете богати и да пестите, това разбирам: имате много, ще пестите. Но да бъдеш бедняк и да пестиш - това българинът."²⁷⁸

С ангажираща енергия и логически обосновано той систематизира и мотивира и останалите достойнства на народа ни: търпение, честност, гостоприемство, ученолюбие, свободолубие, превръщайки всяко от тях в подтема на реферата си. Говорейки за любознателността на българина, готов да прави жертви в името на знанието и днес, както ги е правил и през епохата на Възраждането, напомня, че е останал непросветен, въпреки че той е този, който ражда и отглежда талантите. Хлебаровите възгледи за широка народна просвета, настойчивите му грижи да бъде премахнато невежеството чрез книгата и читалищата, се дължат на убедеността му, че "в световната борба на икономическа и политическа почва ще победи по-просветеният, по-културният"²⁷⁹, доказана и от самоизграждането на напредналите западни народи. Емоционално, но правдиво Хлебаров обос-

новава и необходимостта всеки народ да има свой духовен елит, който да го ръководи; елит, формиращ се от талантите, родени от народа. Не скрива убедеността си, че нация, която няма такъв елит, която няма истински духовни водачи, ще загине. За него читалищата са институцията, способна да създаде водачите, които ще бъдат истинска опора на народа.

Какви трябва да бъдат водачите на народа? Какво е тяхното обществено предназначение? Какви нравствени и други човешки качества трябва да притежават те? На тези въпроси той се опитва да даде отговор във втората част на реферата. Като разграничава три етапа в историческото развитие на интелигенцията - до Освобождението, от Освобождението до войните и след войните, той с факти, аргументи, тълкувания и съпоставки ѝ прави вярна и убедителна характеристика. Воден от стремежа си да бъде обективен и справедлив, се насочва към предосвобожденската епоха, доказвайки, че интелигентите ни от това време, "на брой 120-130 души са идеални представители на едни истински водачи на своя народ"²⁸⁰ и са дали всичко, каквото са имали - знания, енергия, сили, материално състояние и живота си за България. След тях поставя духовните ни водачи от втория период, които за него са "строителите на съвременна България"²⁸¹. Съвременният период - от войните до края на 30-те години, определя като "печален и не вдъхващ нищо радостно"²⁸². Без всякаква боязън читалищният деец споделя разочарованието си от кариеризма на значителна част от интелигенцията, от девалвацията на нравствените ценности, от политическите нрави у нас.

Негодувайки срещу моралните и социалните пороци, характерни за обществената система, стремейки се към един демократичен обществен ред, той възлага надеждите си на младежта, от която според него ще се формира новата интелигенция, необходима на България.

Какви качества според Хлебаров трябва да притежават народните водачи? Над всичко той поставя компетентността, владенето на материята, в областта, в която работят: "Който ще работи в кооперативното дело, трябва да знае що е кооперативно дело. Който ще работи в друг бранш, също така трябва да познава този бранш. Компетентността е характерна черта за един истински водач."²⁸³ Разглеждайки подробно останалите качества, необходими за истинските водачи, той изисква от тях: интелигентност, висока култура, преданост към делото, на което служат,

силен характер, честност, патриотизъм. Определяйки патриотизма като същностно качество на народните водачи той твърди, че: "Патриотизмът е доброволна служба към народа: даване нашите сили, способности и средства за създаване на повече щастие за народа.²⁸⁴"

В какво Хлебаров вижда проявите на творческия патриотизъм? Той проповядва, че всеки, който с пример и слово намалява невежеството и работи за просветата на народа, върши патриотично дело. И тези, които увеличават плодородието на земята, и тези, които работят за намаляване смъртността сред децата, са патриоти. Патриоти са не само истинските учители, но и професорът, който пише своите трудове, и писателят, музикантът и художникът, които създават художествени произведения, и майките, които раждат и възпитават достойни граждани.

Разглеждахме обстойно този реферат - проповед не само защото в него се проявява моралната позиция на оратора, вътрешно обвързан с нравственоценностната система на народа, която е и опора на неговата културна философия, но и поради това, че той в голяма степен изразява същността на значителна част от рефератите, изнасяни от Ячо Хлебаров в системата на народните университети и четения и на I, IX, X, XI, XIII, XIV, XV и XVII конгрес на ВЧС. Въпреки че либерално-народническите му възгледи за ролята на читалищата в изграждането на един по-съвършен обществен строй съдържат известна доза утопичност, с оглед на тогавашните условия не можем да не признаем тяхната прогресивност и демократичност.

Ако търсим ползотворна обществено-културна инициатива, свързана както с просветата, така и с културата на нацията от началото до средата на 40-те години на века, то според нас системата от народни университети и четения, изградена от ВЧС, е сред най-значителните в тази насока. Поел грижата за системното им организиране в цялата страна и за подбора на теми и лектори, ВЧС има в лицето на Ячо Хлебаров един от техните създатели, които полагат значителни усилия за превръщането им в част от националния културен процес. Подпомогнал ги не само в организационното им укрепване, но и с личното си участие в тях, той допринася както за стабилизирането им, така и за успешния им развой, по пътя на който в слушателите се формират културни идеали и стремежи в съвременния смисъл на това понятие.

Обективно погледнато, чрез народните университети и четения се насочва и формира не само вкусът на слушателите, но те се превръщат в постоянен канал за разпространение на духовни, културни и научни ценности, за овладяване на нови знания, за събуждане на нови стремежи, които формират нова културна извисеност.

2.5. Списание "Читалище" като професионално издание и трибуна на читалищни дейци, библиотекари и книжовници

Започнало да излиза по решение на Читалищния съюз от 1911 г. като негов професионален орган, сп. "Читалище" си поставя за задача да продължи традициите, утвърдени от неговите създатели през 1870 г.²⁸⁵ и да следва програмата на сп. "Книгописец" и "Книжовник". С него се полагат основите на професионалния читалищен печат, който е една от главните форми за раздвижване на читалищната дейност в страната. Появата му е показател и за стремежа на читалищните и библиотечните дейци към изграждане на своя организация.

Задачите на "Читалище" са формулирани в "Програмна дума", написана от Хлебаров, избран от конгреса за негов редактор: "Да съдействува за обединението на всички читалища и културно-просветни дружества в страната в един общ съюз", съгласно целите му, изяснени от учредителния конгрес, както и да подпомага усъвършенстването и напредъка на библиотечното и читалищното дело. Като други приоритети се посочват стремежът за въвеждане на единство в "методите на библиотечната уредба" и организацията на читалищните библиотеки, работата за създаване на библиотечно и читалищно законодателство, подобно на европейското. Споделя се, че списанието ще се стреми да бъде "пълен периодичен справочник за всички нови появи в науката, литературата, библиографията и библиотечното дело у нас". Задача е и публикуването на статии за библиотечното дело в чужбина и такива по методика на "библиотеководенето". Списанието ще предлага и специална библиография по философия, литература и изкуство, като се посочват освен "съчинения в европейската литература" и тези, "що са преведени на български език"²⁸⁶.

Естествена база за изпълнението на такива задачи е професионалният периодичен печат, какъвто у нас по това

време няма. В страната тогава, както и днес, липсват различни по характер списания, каквито съществуват в други страни: едни - чисто научни, трибуни на теоретичната и изследователската мисъл, други - по общи професионални проблеми на библиотекарската професия, информиращи за постиженията в теорията и практиката на библиотекознанието, трети - специализирани по проблемите на различните по профил библиотеки и пр. Поради това всички тези функции се наема, в известен смисъл, да обедини сп. "Читалище". Макар и с известни прекъсвания по време на войните, от началото до средата на 40-те години на века то е единственото списание, профилирано за публикации с читалищен и библиотечен характер.

Разбира се, статии по въпроси на библиотечното дело, книгознанието и библиографията се поместват в немалко други списания с по-общ или специален характер, но те не могат да бъдат приемани като истински източници на професионална информация. Епизодично такива се появяват в сп. "Училищен преглед" (1896-1944), "Учителска мисъл" (1919-1934) и др. Издаваното от Т. Боров многообещаващо списание "Българска книга" (1930) просъществува само една година, а намерението на В. Класанов да издава частно библиотечно списание ("Библиотекар", 1938 г.) приключва с първата книжка. От 1925 г. проф. М. Арнаудов издава литературното списание "Българска мисъл", афиширано като втори орган на ВЧС, но финансирано от издателство "Факел". Като се изключат няколко статии в първите три годишнини, след това то с нищо не напомня, че е орган на ВЧС, въпреки че излиза до 1944 г. и основателно си спечелва авторитета на добро литературно-научно списание.

След като споделя тематичната си насоченост, "Читалище" информира, че ще я разработва в следните отдели:

I. Оригинални и преводни статии по различни въпроси из областта на библиотечното и читалищното дело.

II. Статии и приноси за живота и дейността на съюза и съюзените читалища.

III. Вести, бележки и оценки из нашия книжовен живот.

IV. Хроника на нашето библиотечно и читалищно дело.

V. Библиография. Български месечен книгопис. Отзиви и рецензии.

VI. Преглед и отчет за дейността на УС на Читалищния съюз.²³⁷

Очевидно е, че се замисля издаването на сериозно професионално списание, което при тогавашните условия изисква както упоритост, така и познания в очертаните проблемни области.

"Читалище" "прохожда" трудно и въпреки, че пътят му е неравен, то има дълготраен живот и своя физиономия. Очертало се като списание с демократичен характер, то се стреми да се дистанцира от държавната политика, но се старае и да бъде надпартийно, тъй като съгласно устава на съюза той и читалищата са длъжни да бъдат напълно неутрални спрямо партийни и политически течения, но невинаги успява. От страниците му редовно се сипят упреци и факти, компрометиращи държавната власт, която почти не полага грижи за читалищата.

Замислено като месечно издание, с 10 книжки годишно, по 2 коли до средата на 40-те години, то остава двумесечно издание с 5 книжки годишно, въпреки че ВЧС системно обсъжда неговата периодичност. Кой са причините за това? "Читалище" е едно "трудно издание", както сам го нарича редакторът му. Осъществявано с мизерната субсидия на ВЧС, за списанието никога не достигат пари. Особено е затруднен ВЧС след войните, когато цената на една кола лоша хартия от 50 лв. се покачва на 1200 лв. Поскъпват многократно и печатарските услуги. Липсват и средства за щат на списанието. Редакционната му "колегия" винаги се е състояла единствено от Ячо Хлебаров, който не само не получава хонорар, но, борейки се за оцеляването му, 14 години го издържа със собствени средства. Редакторът му се грижи не само за материалите и сътрудниците на списанието, но и за набавяне на хартията, за отпечатването и коригирането, за набирането на абонати и за разпращането на книжките. Списанието не плаща хонорари, а и кръгът от автори, можещи да пишат по проблематиката му, не е широк. Често на Хлебаров му се налага да пише не само уводните статии, но и по 2-3 статии в един и същи брой. За да не личи това, прибегва до псевдоними, подписва се с инициали, а някои статии остават без автор. Неговото име и това на сп. "Читалище" от онези години са почти синоними. Затова, когато говорим за "Читалище", пред нас изниква личността на неговия редактор. И когато припомняме делото на Хлебаров, неразделно свързваме с него и списанието, в което той се осъществява не само като автор, редактор и рецензент, но и като организатор.

Тези тежки условия, при които се списва изданието, продължават дълго, въпреки че конгресите редовно обсъждат трудностите и проблемите му. Изказвайки се по тях пред X конгрес на ВЧС, Ганчо Пеев изразява становището си така: "Според мене нямаме съюзно издание, а имаме едно списание, което всъщност не е издание на съюза, а като че ли остава лично издание на г. Ячо Хлебаров. Издаването на списанието с личните средства на г. Хлебаров... е едно ненормално положение, с което съюзът ще трябва да се справи и ще трябва да напругнем своите финансови сили, за да се издължим спрямо него."²⁸⁸ Но това намерение се осъществява едва през 1938 г. Липсата на средства, редакционна колегия и сътрудници слагат отпечатък върху списанието.

Каква е неговата **читателска аудитория** и защо, след като има известни предпоставки тя да бъде значително по-широка, практически се оказва по-ограничена? Замислено през 1911 г. като научно-професионално издание за читалищните библиотеки, то започва със 790 абоната при тираж 1000 екземпляра. Успехът се приема за "сравнително голям", особено ако припомним, че първата държавна статистика от 1908 г. едва успява да събере сведения за приходите и разходите на 386 читалища, в които според Хлебаров "библиотекарите са случайни, безплатно служащи, незапознати със същността на библиотечната уредба, но не и такива по професия"²⁸⁹. Най-често те са учителите, писарите и секретар-бирниците в селата и според С. Аргиров имат "мъгливи понятия"²⁹⁰ за библиотечното дело. Професията на библиотекаря се обособява трудно, а библиотекарите професионалисти са неколцина. Това са едни от причините за по-ограничената читателска аудитория на "Читалище".

Тенденциите към увеличаване на абонатите му, макар и бавни, са постоянни. Ако през 1926 г. тиражът е вече 2000, а абонатите 810, от които само 210 заплащат стойността му, то в 1928 г. изданието има вече 1330 абоната. През 1935 г., когато читалищата в страната са 2898, на платена работа в тях са ангажирани 938 души, от които 628 за постоянно и 310 временно. Преобладават обаче ангажираните безплатно - 1998 лица за същата година, значителна част от които са далеч от проблемите на списанието, което през тази година има 1481 абоната (приблизително двойно в сравнение с 1911 г.). През 1937 г. те са 1578, а през 1938 г. - 1622.

Друга от причините, поради които интересът към

списанието не е голям, е, че поради слабата обща култура и професионална неподготвеност, неговото равнище се оказва труднодостъпно и неразбираемо за преобладаващата част от хората, за които е предназначено. На това обръща внимание и комисията по печата към ВЧС, която следи развитието и на двете издания, излизащи от негово име. Мнението ѝ за тях е показателно. През 1928 г. тя изразява благодарност към Я. Хлеббаров и М. Арнаудов за "усилията и вещината", с които са ги уреждали, и отбелязва, че в "Читалище" са публикувани статии, третиращи въпроси, тясно свързани с живота на читалищното и библиотечно дело в страната. Но комисията смята, че те "отговарят на духовните интереси и нужди само на известна част от съюзните членове - преимуществено в градовете и на по-интелигентните в селата"²⁹¹. Затова предлага да се започне издаването на месечно читалищно списание, което да се редактира на популярен език, "достъпно за широката маса селски читалищни четци"²⁹². Направените бележки са основателни, особено като се има предвид и това, че през 1926 г. от 5754 населени места в страната градовете са едва 93, преобладават селата - 4272, а останалите 1389 са колиби. Придобивките на материалната и духовната култура обаче са далеч от селските маси, за което има дял и неграмотността, която през същата година за мъжете в градовете е била 16%, а в селата - 41%.

Поради комплекс от причини идеята за по-достъпно месечно списание не се реализира. Със своя концепция за предназначението и нивото на "Читалище" - Хлеббаров не променя равнището му.

В края на 1929 г., когато всеобщата икономическа криза, непозната дотогава по своите размери, силно се усеща и у нас, проф. М. Арнаудов отбелязва, че "Читалище" "едва смогва да се справи с паричните затруднения и не е умряло досега, благодарение само на упоритата воля на редактора, който дава в жертва и сили, и време, и вместо възнаграждение - парични жертви".^{*293}

За да получи то по-широко разпространение и да заинтересува по-голям брой читатели, а не "предимно уредниците на читалищните библиотеки", през 1933 г. комисията препоръчва да се разширят отделите му с културен и

* Отбелязано е, че вложените от Хлеббаров суми за хартия и печат на изданието са 59 479 лв.

просветен характер, като в тях се поместват и статии по хигиенни и стопански въпроси, които биха могли да се използват за беседи. Правят се и други предложения за промени в съдържанието му, целящи то да стане по-достъпно, за по-широка аудитория. Обсъждат се въпроси, свързани с неговия обем, периодичност, абонати, сътрудници.

За съществуването на всяко професионално списание е нужен екип от вещи сътрудници. Като не разчита на платен дописнически състав, а само на доброволното участие на онези, които са съпричастни и професионално свързани с проблемите на изданието, Хлебаров се стреми да привлече около него всички, които могат да му бъдат полезни. Още в първата годишнина автори в списанието са Ив.Д.Шишманов, Борис Дякович, И. Данов, П. Ненков, Н. Станев, Младен Ангелов и Тома Василев. Публикуват се и преводни материали от Л. Хавкина, Б.Ст.Боднарски, Н. Рубакин, но 12 от статиите Хлебаров написва сам. Сътрудниците не достигат. Познаващите проблематиката му са малко. Читалищните дейци са неподготвени за писане на статии, не знаят как, нямат навики за книжовен труд. Разбира се, сред тях се открояват единици, които със своя професионализъм не само печелят обществено признание и оставят следа в градежа на читалищното и библиотечното дело, но създаденото от тях е влог и в културната ни история. Сред тях са споменатите автори, които веднага подкрепят "Читалище".

Стремежът на Хлебаров да привлече по-широк кръг изявени личности - учители, писатели, учени и книжовници, не среща особено широка подкрепа, осъществява се бавно и с усилия. Свидетелство в тази насока е и мнението на комисията по печата. През 1936 г. тя отбелязва, че списанието е редактирано "вещо" и сочи, че цялата работа по него е "легнала изключително върху плещите" на Хлебаров, но упреква интелектуалци, учени, обществени и стопански дейатели от средите на съюза, че са били "индиферентни и не са дали своето сътрудничество"²⁹⁴ в съюзния орган. Дори членовете на УС на ВЧС рядко участват със статии в него.

С какво се обяснява тази индиферентност? Недорасла за свой печатен орган се оказва немалка част от библиотечните и читалищните дейци, които поради слабата си професионална подготовка недооценяват неговите възможности за собственото им развитие. Мнозина от учителите и другите специалисти предпочитат да сътрудничат в професионални и научни списания, които пряко ги интересуват. Недооценяват

необходимостта от подкрепа на списание от типа на "Читалище" и немалка част от писателите и учените, които се дистанцират от обществения и културния живот в страната. Списанието не плаща хонорари, но такава е била практиката и на други издания. Вероятно известна спънка е създавал и фактът, че редакцията на "Читалище" се намира в Плевен, макар че то се издава в София.

Въпреки затрудненията Хлебаров успява да привлече в списанието и добри автори. Ще се опитаме да анализираме състава им, тъй като характеристиката на всяко издание се определя и от тях.

В списанието средногодишно се явяват около 30 имена на автори, от които към 95% са български и около 5% - чужди, от различни националности. Както всички списания, така и "Читалище" има един относително постоянен кръг от сътрудници, преобладаващата част от които дават по една статия годишно. Малък е делът на авторите, които пишат по 2-3 статии. Само трима от тях пишат по 4-5 и повече статии.

В "Читалище" преобладаващият брой статии са от един автор. Като изключение се срещат статии от двама автори, а от трима - няма. Очевидно съавторството в нашата област и в миналото, както и днес е рядко явление и авторите публикуват предимно самостоятелно.

Опитът ни да проследим авторския състав по местоживеее показва, че като по-многобройна група се открояват сътрудниците от провинцията (около 80%) и само малка част от тях - 20% са от София.

По професия една част от тях са читалищни дейци. Други са библиотекари, работещи както в най-добрите читалищни библиотеки, така и в народните библиотеки в София, Пловдив, Варна и др. Немалко от сътрудниците са учители, писатели, учени, общественици. Част от имената им ще посочим, анализирайки тематичната насоченост на списанието. С общите им усилия и подкрепата, която те дават на "Читалище", то постепенно се превръща в трибуна на читалищната и библиотечна мисъл в България.

Каква е тематичната насоченост на изданието, което като цяло не е било обект на проучване и поради това неговото добро теоретично и професионално равнище е останало скрито и недооценено.

Без да се стремим към изчерпателност, ще се опитаме да очертаем проблемните области. Като единствена постоян-

на трибуна по въпросите на читалищното и библиотечното дело у нас, в тематичната си структура списанието обхваща всички аспекти на практиката и теорията в тези области. Прегледът на тематичното съдържание на статиите показва, че почти всички се отнасят към двата му основни профила. Но освен тях "Читалище" включва и статии по обществени, исторически, литературни и общокултурни въпроси, които само условно отнасяме към категорията "непрофилни". Това са предимно материали, свързани с чествания на исторически дати, на изтъкнати книжовници и културни дейци. Макар и формално нетретиращи читалищни и библиотечни въпроси, много от тях имат съществено значение за тяхната дейност и са в услуга на културно-просветната и възпитателната работа.

Прегледът на годишнините от 1911-1912 и 1926-1939 г., редактирани от Хлебаров, носят отпечатъка на личностното му присъствие, на неговата компетентност, чрез която се оформят и утвърждават както профила му, така и доброто научно равнище на поместваните материали. Разбира се, в него има и статии без необходимите качества, някои са наивни и с описателен характер, но те не са определящи. Тук получават осветление редица въпроси на организацията и историята, практиката и теорията на читалищното и библиотечното дело в страната и чужбина, а тематичният диапазон на публикуваните материали е твърде широк.

Голяма документална стойност днес има цикълът от статии, посветени на организационни въпроси на Читалищния съюз, целящи обединението на читалищата, в които се изясняват неговите демократични цели, задачи и структура. Редовно се публикуват отчетните доклади на конгреси и конференции, обсъжданите въпроси и взетите решения. Осветена е и ролята на ОЧС в живота на читалищата в отделни окръзи. Те са ценен извор на материал не само за развоя на читалищното дело, за неговите трудности и успехи, но и добра основа за изследователите в тази област. С особена значимост се открояват статиите на Ив. Шишманов, С. Чилингиров, С. Гидиков, Ив. Данов, Н. Кондарев, Я. Хлебаров, Кр. Вълков и др.²⁹⁵

Водещо място се отрежда и на публикации, свързани с исторически и съвременни въпроси на народните читалища, с техните цели, задачи и роля в миналото и при новите обществени условия. Достатъчно широко се отразяват опитът и постиженията на най-старите и най-добрите читалища,

утвърдили се не само като средища на духовен живот и книжовност, но и като модел за подражание. Налице е стремеж да се проявява диференциран подход към проблемите на градските и селските читалища, които са по-многобройни, но работят при значително по-трудни условия. Списанието се е стремяло да представи пълнокръвно многообразието и динамиката в развитието и проблемите на широк кръг библиотеки. Авторы в това направление са директорът на Народната библиотека в София - Велико Йорданов, библиотекарят ѝ Петър Иванов, директорът на Варненската градска библиотека Добрин Василев, читалищните дейци Константин Калчев, Стефан Гидиков, Люба Войводова, Гено Дочев, Йордан Кулелиев, Владимир Орозов, писателите Стилиян Чилингиров и Иван Сестримски, и самият Ячо Хлебаров, който с концепциите си обогатява практическите и теоретичните схващания в тази проблемна област и се изгражда като теоретик и историк на читалищното дело²⁹⁶.

Постоянна тема в списанието става читалищното законодателство. Опитът на развитите страни в тази област, необходимостта да се създаде такова и у нас, неговите цели и задачи не слизат от страниците му. Публикуват се и нормативни документи, допълнителни тълкувания и разяснения по прилагането им, упътвания за така важното за читалищата оземляване. Особено необходими са указанията и практическите съвети по цялостната процедура и реда за откриване и узаконяване на новосъздадените читалища. В тази област водещи автори са Ст. Аргиров, Ст. Чилингиров, Я. Хлебаров, Д. Денков, М. Влайков, Г. Манчев, Н. Монеv и др.²⁹⁷

Достатъчно широко се застъпват и въпроси на бюджета и отчетността в читалищата. В това тематично гнездо се дават важни практически съвети за поставянето им на законови основи. Някои от тези материали днес звучат елементарно, но за времето си, при пълната липса на указания и ръководства в тази област тяхната подчертана практическа насоченост е била полезна за широка аудитория, а техните автори Д. Денков, Теодоси Врачев и Гено Дочев са сред вещите в тази насока²⁹⁸.

Правилната библиотечна уредба на читалищните библиотеки, към която са насочвани практическите усилия на библиотекарите в страната, заема определящо място в списанието. За Ячо Хлебаров "най-важния въпрос" е "теорията

на библиотечното дело", без чието познаване е невъзможно цялостното осмисляне на библиотечните дейности. Подборът на книги и правилата за изграждане на библиотечните фондове, тяхната техническа обработка: инвертиране, сигниране и нареждане, както и проблемите на каталогизацията им, имат изявен акцент в списанието и поради авторското присъствие на Иван Данов, утвърдил се след П. Ненков като един от най-добрите познавачи на УДК. В стремежа си да разшири и утвърди приложението ѝ в библиотеките, "Читалище", следвайки линията на "Книжовник", системно я популяризира и това е важна негова заслуга. Появата на статии в тази област приближава неразработените територии на професионалното мислене до всекидневие на библиотеките и, което е по-съществено, дава известен тласък на процесите, в резултат на които библиотечната дейност престава да се възприема като един проблем, а статиите на Ив. Данов, Вл. Орозов, Ал. Петков, П. Орешков и Я. Хлебаров са в помощ на преобладаващата част от библиотекарите, които са със слаба подготовка и малък практически опит. Със същата насоченост са и някои преводни статии - на Е.И.Шамурин, Y. Tanhou и др. С публикациите си в това тематично гнездо "Читалище" дава принос за първоначалното поставяне върху научна основа работата на читалищните библиотеки²⁹⁹.

Поради особената си важност сред централните теми, присъстващи в тематичното разнообразие на списанието, е и тази за библиотечната професия и библиотечарските курсове. Библиотечната теория е обект на "специалисти библиотекари, у нас няма още такива, но те ще се създадат"³⁰⁰ - казва пред Учредителния конгрес на съюза Ячо Хлебаров. Виждайки в списанието едно от средствата за създаването им в бъдеще, неотстъпно работи и чрез него за тяхната поява и изграждане. Затова един от неоспоримите приноси на изданието е подкрепата на библиотечната професия, с която то благоприятства нейното утвърждаване. Някои от статиите разглеждат необходимите личностни качества на библиотекаря, други третират въпроси, свързани с общокултурната и специалната му професионална подготовка, трети отразяват ниския му социален статус. С тях се правят и първи стъпки за определяне на професиограмата на библиотекаря, от който се изискват системни научни и научно-приложни знания. Проблемите на библиотечарските курсове са обект на публикации, в които се обсъждат техните програми, планове и резултати, дават се препоръки за по-доброто им

осмисляне, а чрез материали за библиотечното образование на Запад се внася яснота в разбирането на спецификата на професията. Водещи сътрудници са Ст. Станчев, А. Босев, Ст. Коледаров и др.³⁰¹

Детските библиотеки, детското четене и детската книга не убягват от вниманието на редакцията. Те са сред водещите теми, които се разискват, тъй като децата и юношите винаги са най-активната читателска категория. Заслуга на списанието е, че публикува едни от първите статии в България, посветени специално на тях, и системно убеждава в необходимостта от създаването им. Опитът и постиженията им в западните страни са представени от Л. Хавкина и Маргарита Димчевска³⁰², завършила библиотечното училище към университета в Лондон. Ст. Чилингиров и учителите-библиотекари Калина Малина и Еню Николов³⁰³, като отбелязват бедността на фондовете на училищните библиотеки и липсата на средства за тях, подчертават невъзможността им да утолят духовния глад на учениците. Така хубавата книга остава чужда за голямото мнозинство от тях, въпреки че за учебната 1928-1929 г. само в първоначалните училища в страната има 3678 учителски и 2183 ученически библиотеки. Заслуга на Хлебаров е, че на страниците на списанието се обсъжда бедността на детската ни литература. Калина Малина, обогатена и от педагогическия си опит, внушава, че "каквото детето получи в детството си, то ще му остане за цял живот". Като изтъква обществената незаинтересованост към националната литература и апатията на народа към книгата, довела до липсата и на "традиция към хубавата и добре подредена семейна библиотека" в годините след войните, Гео Крънзов споделя в "Читалище", че "домашната библиотека у нас се смята за излишен лукс, за суетно пилеене на пари"³⁰⁴, а децата не се приучават да търсят книгата. Каква трябва да бъде детската книга? На този въпрос се опитват да отговорят писателите А. Каралийчев, К.П.Домусчиев, Ценко Цветанов, критикът Цветан Минков и др.

Свои възгледи в тази област застъпват Борис Дякович, Асен Босев и Иван Данов, които поставят издигането на библиографската култура на четенето у децата като важна задача пред библиотеките и училището³⁰⁵.

Статиите на Жени Божилова-Патева, Иван Тоушек и Маргарита Димчевска³⁰⁶ са израз на стремежите и грижата на списанието да приобщи към читалищата и книгата и българската жена, която поради своята трудна социална

участ нерядко е изоставала в своята грамотност и книжовна заинтересованост. Статистиката от началото на века, показваща, че 87% от жените у нас са неграмотни, кара И. Шишманов да се изуми: "Повече от милион и четвърт жени - безграмотни."³⁰⁷ За слабото приобщаване на жените към книгата може да се съди и от някои данни на Народната библиотека в София. През 1908 г. в читалнята ѝ са заети 10 889 тома от мъже и само 60 - от жени. За домашно ползване са заети 6 598 тома, от които от жени - 236 тома³⁰⁸. Тази разлика в книгозаеманията между мъже и жени е логична, ако се има предвид и това, че за 30 години от създаването на СУ в него са се дипломирали едва 293 жени³⁰⁹. Статистиките на читалищата също показват, че жените много рядко заемат книги и не посещават читалните им. За 1934 г. 1 228 читалища в страната, обединени във ВЧС, имат 60 012 членове, от които 54 185 мъже и 6 727 жени, или средно в едно читалище, членуват по 5-6 жени³¹⁰. Поради това списанието търси пътища за приобщаването им към книгата, виждайки в нея средство за издигане и на културата на българския дом.

Селяните и през 20-те и 30-те години са най-значителната социална категория в страната. Три пъти повече по численост от гражданите, неграмотността сред селското население е винаги по-голяма. По данни на демографа Г. Данаилов през 1887 г. грамотните в селата са 7% срещу 28% в градовете. През 1910 г. съответно те са 35% срещу 63%, а в отделни райони грамотността е много по-ниска³¹¹. Затова списанието проявява подчертано внимание и към тази социална група, стремейки се да повиши нейната обща, стопанска и книжовна култура³¹².

Въпросите на сравнителния анализ в областта на книгоиздаването също трайно привличат вниманието на редактора. Интересът на Хлеббаров към публикации с подобен характер, показващ и широката му книжовна култура, го кара да печата работи на Борис Дякович, който пръв у нас прави проучвания в тази насока, използвайки за база данни от текущата национална библиография. Статистическите наблюдения върху издаваната литература и анализът им са обект на интересите и на вещия библиограф-славист Павел Орешков - главен библиотекар на Народната библиотека в София,¹ на Н. Коларова и Никола Е. Начов (1859-1940) - библиограф-ерудит, ревностен продължител на делото на Ал.Т.Балан.

Проучванията им показват не само динамиката в

количеството издавани книги и тяхното разпределение по тематика, а така също и предпочитаните автори от българските издатели. Свой проучвания в тази област Орешков публикува както в "Читалище", така и в "Българска книга" и "Училищен преглед". Той изтъква, че обществото има сили, време и средства да се занимава с активно книгоиздаване предимно в условията на мир, а през войните книгите "не виреят". По-късно редица наши книговеди правят подобни анализи, но **най-ранните публикации с такава насоченост излизат в сп. "Читалище"**³¹³.

Редовно се застъпват и материали по социология на четенето, разкриващи същността на малко изследвани дотогава насоки, които дават отговори не само на въпроси като какво и как се възприема от книжнината в различните социални групи, кой чете и какво се чете у нас, колко се чете и кои са предпочитаните автори, но и на други, свързани с книжовността на нацията ни през 20-те и 30-те години на века.

Често се засягат и отношенията между читатели и творци, липсата на интерес към творбите на българските писатели, тяхната трудна социална участ, индиферентността на част от тях към обществените проблеми.³¹⁴ През 30-те години според Петър Горянски материалното положение на мнозинството наши писатели е плачевно: "Причините за това бяха много и най-различни. Като се започне от унизително нищожната заплата на дребни чиновници и се стигне до синекурните служби в МНП и гимназиите, както и библиотечните места, никой с получаваната заплата не можеше да задоволи и най-насъщните си материални и духовни нужди, камо ли и на семейството."³¹⁵

Дори първенците на литературата като Елин Пелин, Й. Йовков, А. Страшимиров, Г.П.Стаматов, Св. Минков, Н. Лилив са лишени не само от редовна заплата, но често нямат собствен дом. Създателят на българската карикатура Ал. Божинов пише в спомените си: "Бедно съществуване прекарваше Елин Пелин тогава - той нямаше никаква постоянна работа"³¹⁶, а сключените заеми за построяване на своя "къщичка" го принуждават ежемесечно да плаща лихви, "да подписва нови полици, да търси поръчители"³¹⁷. Йовков споделя пред К. Константинов: "Не мога дори себе си да храня, нито да работя."³¹⁸ Вл. Русалиев свидетелства за споделеното от А. Страшимиров: "Цял живот работих, жертвах всичко и пак беден и бездомен ще си замина"³¹⁹. Не по-

различна е и участва на Г.П.Стаматов, който според В. Полянов "едва изкръпаваше нещо"³²⁰ от писателския си труд. Въпреки престижа и обаянието, което си е спечелил, "Лилиев беше беден"³²¹, Св. Минков, работещ като библиотекар в БЗК банка, е "задлъжнял на много банки"³²², а казанлъшкият "консул" Чудомир е с обувки в "окаяно положение"³²³, твърди Полянов, общувал в своя живот отблизо с мнозина от изявените ни творци.

Докосвайки се до темата за социалното положение на българския писател, която е близка и на сп. "Читалище", ще подчертаем, че той сякаш по традиция живее в жертви и лишения. По-ранно свидетелство за оскърбителното му битие намираме и у проф. Шишманов. В "Наложителни реформи в читалищното дело", търсейки начини "добрата, хубава и полезна книга" на българския писател да попадне в библиотеките, той посочва и техните възможности да помогнат, "за да се създаде и у нас най-сетне едно по-независимо писателство, което няма да има нужда да подлага ръка на разни официални и неофициални "меценати" или да приема синекурни или затъпителни служби, за да не мре от глад. От нищо не се оплакваме в България тъй, както от липсата на твърди гръбнаци, на силни характери. Замислял ли се е обаче някой някога, колко малко икономически обезпечени хора имаме (особено между чиновнишката интелигенция) и колко често страхът от едно произволно уволнение кара и по-смелите да се гърчат и превиват врат? Поне писателите би трябвало да се спасят от това унижение"³²⁴. Шишманов смята, че в тази насока читалищата могат да окажат значителна подкрепа на българския писател, но за това те се нуждаят от средства, от постоянно действащи, устойчиви приходоизточници, необходими както за духовната, така и за материалната култура.

Частично обяснение за индиферентността към книгите на българския писател намираме у Д. Немиров, сътрудник на "Читалище". Той упреква писателя, който "затворил се в столицата", "нито веднъж не се запита кой го чете и защо някои го не четат, така както той сам би желал". От 500 хиляди "истински грамотни" нашият писател "едва ли намира 1000 читатели, а колкото до купувачи - много по-малко. Често от неговата книга не могат да се продадат и 500 екземпляра"³²⁵. В своя непубликувана статия, писана между 1930 и 1935 г., Немиров споделя: "Българската книга зъзне по витрини и лавици, без някой да спре поглед върху нея."³²⁶ Атмосферата, в която живеят и работят българските писа-

тели, е затормозявана и от отношението им един към друг. Емил Немиров, израсъл в кръга на десетки творци, установява, че "малцина, и то случайно", разтварят "някоя появила се книга на техен колега"³²⁷, с което сами дават пример за пренебрежение към собствените им произведения.

До аналогични заключения достига и С. Гидиков. Според него ценната и полезна книга "твърде малко се чете у нас, а още по-малко се купува". Тя се приема като "ненужен разкош", богатите не я купуват³²⁸. Разкривайки картини на книжовната ситуация и незаинтересованост сред селяните, Добрин Василев и Стефан Савов установяват, че "в селата нашите писатели от най-големия до най-малкия са неизвестни"³²⁹, а единствените книги, които се срещат там, са от рода на "Камък падна от небето", "Сънът на св. Богородица", "Приказките за Настрадаин Ходжа и Хитър Петър" и "разни календарчета със съновници и глупавите песнопойки на улични певци, продавани по пазарите на панаирите"³³⁰.

В унисон с изводите на сътрудниците на "Читалище" срещаме и други публикации. В "Кормило" (1935-1936) откриваме две многозначни статии на Иван Хаджийски (1907-1944): "Една забележителна анкета: кой, колко и какво чете в Троян?" и "какво може да се научи от статистическия годишник?" Първата е информативна и показва пълната дезинтересованост на занаятчийското съсловие в града от книгата. Отговорилите 42 души на анкета, правена от автора през 1931 г., са представители на "елита на еснафската младеж" в града. От тях 25 души (61%) през целия си живот освен учебниците не са прочели нито една книга, а 9 души не четат и никакви вестници. Тридесет души не ходят нито на театър, нито на кино.³³¹ Тази публикация разкрива и съществен факт от творческата биография на Хаджийски: с нея той прави първия си опит за социологическа анкета.

Коментарът към Статистическия годишник за 1926 г. е показателен не само с остроумните съпоставки, но и с констатациите. Представен като "чудна книга", "дебела като вечния календар, вместо с пророчества тя е пълна с цифри, "ситни като полетни мушици", които дават щедра възможност на социолога да покаже слабата връзка между населението и печатното слово. При 1 098 000 домакинства в страната през 1926 г. общият тираж на всекидневниците е едва 270 000 броя, т.е. само в едно от четири семейства прониква някакъв вестник. Хаджийски заключава: "Сигурно вестниците не пишат за всички хора, а дори и тия, които искат да

четат, нямат пари и ценят вестника повече за цигарени книжки, отколкото като културен вестител." След това съпоставя броя на населените места (5754) с броя на обществените библиотеки в страната (2519) и броя на основните и прогимназиалните училища (7445) с тиражите на книгите (по около 2000 екземпляра, от които най-често се продават около 300-400, "заедно с откупените от министерството").

Авторът привежда и статистически данни за всички потенциални читатели в страната. Установил не само, че са едва около 150 хил. души, но и че интересът към книгата сред тях е твърде слаб³³², той оставя без коментар изнесените факти, но те са показател както за общата книжовна незаинтересованост у нас в началото на 30-те години, така и за negliжирането на българските автори и техните книги, което според нас се очертава като постоянна тенденция почти до средата на 40-те години. Очевидно е обаче, че Хаджийски, както и сътрудниците на "Читалище", сериозно размислят за възприемането на творбата, за отношението текст-читател, предугаждайки интересите на рецептивната естетика, появила се значително по-късно.

Редица статии и на други сътрудници на списанието в тази тематична област като критикът Ц. Минков, М. Димчевска, Г. Дочев и И. Иванов, дават основание да се приеме, че интересът към четенето и книгата у нас в края на 20-те и средата на 30-те години не е разпространено явление, че обикновеният българин няма лична библиотека, която обаче за учените и хората на интелектуалния труд се превръща в инструмент от първа необходимост.

Прегледът на отделните годишници и броеве на списанието показва, че в редица статии се съдържат елементи на методическа насоченост и въздействие. Такива има дори и в някои от хроникалните съобщения. Стремешт е по възможност по-широко да се приобщават усилия на познаещите и можещите. Поради това е важна неговата стъпка към начално осмисляне на необходимостта от методическа дейност в библиотечното дело.

Да разширят професионалното и културното общуване с чуждестранните библиотеки имат за цел няколко десетки проблемни преводни статии. С тях Хлебаров "отваря" списанието към практическите и теоретични проблеми, разработвани от редица библиотеки по света. Поради това, че тази насоченост на списанието вече разкрихме в предходната глава, тук на нея няма да се спираме. Ще добавим, че нямаме

сведения статии от "Читалище" да са публикувани в чуждестранни периодични издания, което обаче не е изключено.

Списанието поддържа и постоянен отдел за рецензии. Всеобща практика сред професионалните списания от миналото е да се поместват рецензии за новоизлезли книги в съответната област, публикувани в страната или извън нея. Наличието на постоянен отдел за рецензии повишава научния му престиж, а от друга страна информира и насочва читателите за новото и ценното, което се публикува в областта им. Скромното количество от наши издания по читалищно и библиотечно дело и библиография са рецензирани без изключение от Я. Хлебаров и служат на професионалните интереси на съсловието. Те не само подпомагат неговата осведоменост и повишават критичния му усет, но са и **първи стъпки към създаване на професионалната ни критика.** В този раздел се оценяват подборно и издания от областта на художествената и научната литература. Целта е да се подпомогне комплектуването на фондовете на читалищните библиотеки, като им се оказва известна помощ при подбора на подходящи заглавия. Сред авторите на рецензии и отзиви са М. Арнаудов, Д. Габе и др. Значителна част от рецензиите са без сведение за автор, но ако съдим по стила им, можем да допуснем, че са дело на Хлебаров, а поддържането на отдела му е струвало доста усилия. Друга част от тях препечатва от авторитетни списания като "Българска мисъл", "Родна реч" (1927-1943), "Хиперион" (1922-1931), "Златорог" (1920-1944) и др.

С подчертана полза за практическите нужди на библиотеките и особено за унифициране на каталозите им е рубриката "Книгопис", поддържана от Иван Данов, където се публикуват прецизни библиографски описания и класификационните им индекси по УДК.

Списанието не е чуждо и на книговедските проблеми, разглеждани в оригинални статии и преводи, предимно на Иван Данов. Интересни са преводните статии на У.Г.Иваск, В. Ирецки и А.М.Ловягин³³³, чийто обобщаващ теоретичен труд "Основи на книгознанието" се оценява и днес като "квинтесенция на науките за книгата"³³⁴.

По традиция сред обществения слой, призван да ръководи читалищното дело, водещи са учителите. Те са и най-многобройната част от българската интелигенция. От 1878 г. до 1941 г. те се увеличават 23,3 пъти (от 1379 на 32 104), т.е. до 40% от интелектуалния потенциал на нацията. Затова

ролята на учителя за укрепване на културно-просветната традиция сред народа, както и средствата за осъществяването ѝ - книгата, театърът, народните университети и лекторите в тях, киното - са друга постоянна тематична зона на списанието.³³⁵ Ролята на книгата като инструмент за приобщаване към културния и книжовния живот е илюстрирана чрез мисли на Т.Г.Влайков, Е. Пелин, Й. Йовков, Д. Немиров, Г. Райчев, Н. Райнов, А. Каралийчев и др.³³⁶

На страниците на списанието се отбелязват културни събития у нас и в чужбина, които имат отношение към книгата, просветата и културата.³³⁷

Да утвърдят делото на писатели, учени, книжовници и хора на изкуството, дали свой влог в градежа на книжовността ни, цялят статии-персоналии, посветени на К. Величков, С. Чилингиров, Е. Пелин, К. Христов, А. Страшимиров, Н.В.Ракитин, И. Шишманов, А. Златаров, Н. Бончев, Хр.Г.Данов, Т. Чипев, П. Ненков, С. Шишков, В.Д.Стоянов, Хр. Морфова, Н. Образописец и др. Автори са - Ив. Вазов, С. Омарчевски, Е. Дамяни, Я. Хлебаров, М. Арnaudов, К. Гълъбов, С. Коледаров, С. Бартучийски, С. Нойков, И. Кирилов, Г. Чичовски, С. Станчев, В. Захариев и др.³³⁸

Направеният дотук преглед не изчерпва широкия проблемен кръг на списанието, което е полагало небезрезультатни усилия за постигане на тематична пълнота. Той е само пръв опит да се проследят част от неговите съдържателни области, който би могъл да послужи като основа за по-цялостно проучване и осмисляне на неговата роля и място в нашата културна история.

Споменатите автори са само част от онези, които със сътрудничеството си дават своята подкрепа на списанието. Сред тях са и писателите-читалищни дейци: А. Страшимиров, Н.В.Ракитин, Ст. Чилингиров, Чудомир, Т. Влайков. Тук печатат, макар и не често, учени като Стефан Младенов и Стефан Попвасилев, библиографите Никола Михов и Ценко Цветанов, министрите на просветата Стоян Омарчевски и Никола Найденов. От средите на учителите в изданието се изявяват Люба Войводова, Михаил Теофилов, Христо Каменов, Младен Ангелов и др. Хлебаров привлича към проблематиката на списанието и някои от изявените в миналото библиотечни специалисти като Елисавета Пеева, Маргарита Димчевска, Мара Тодорова-Камерани, журналистката Жени Божилова-Патева и др. Благодарение на общите им усилия "Читалище" се утвърждава не само като трибуна на про-

фесионалната мисъл, но става и средище за изява на читалищни дейци, библиотекари и книжовници.

Логичен въпрос в края на раздела е: Успява ли "Читалище" да изпълни своята програма? Отговорът ни е определено утвърдителен и не бива да се смята за пресилен. Кое е основанието ни за тази преценка? Проследявайки неговата "Програмна дума", установяваме, че то я е следвало последователно и неотклонно, преодолявайки затруднения с различен характер. Списание то подпомага и системно укрепването и утвърждаването на една социокултурна общност като Читалищния съюз. Съществен е делът му в борбата за създаване на читалищното законодателство, чиито полезни практически резултати очертахме в раздел втори на настоящата глава. То прави усилия за научно преосмисляне на натрупания практически и теоретичен опит в библиотеките, формира професионалните интереси на библиотекарите и ги подпомага в стремежа им да поставят работата си на правилни основи. То не само изпълнява своето основно предназначение на професионална трибуна и аудитория, но същевременно създава условия за общуване върху основата на общи интереси, в резултат на което от началото на века до края на 30-те години се утвърждава като единствено и меродавно професионално списание в страната, за което имат дял упоритостта и настойчивостта на неговия редактор, продиктувани от неговата прозорливост за необходимостта и ползата от издание с подобен характер.

ГЛАВА 3

Ячо Хлеббаров като библиотековед

3.1. Развитие на библиотековедската мисъл у нас от началото на века до средата на 40-те години

Формирането на библиотечната мисъл започва заедно с появяването на библиотеки като институти, предназначени за събиране, опазване и използване на ръкописни и печатни книги и други носители на информация. В различните исторически епохи в зависимост от социално-икономическите условия, състоянието на културата и просветата се развивали представите за ролята на библиотеки, а натрупаният опит в библиотечната работа служил като основа за развитието на библиотекознанието. Теоретичното му осмисляне като наука минава през различни етапи, които продължават не години и десетилетия, а векове. Процесите на зараждането и развитието на всяка наука обикновено продължават дълго. По правило в началото тя е недиференцирана и се развива в лоното на друга по-обща наука. Такъв е пътят и на науката за книгата, доказан и от направените аналитични обзори на гледищата за предмета на библиотековедските изследвания³³⁹, на които тук няма да се спираме, тъй като това би разширило рамките и обема на раздела.

Съвсем фрагментарно обаче ще се спрем накратко на някои водещи концепции, които оказват влияние както в света, така и върху развитието на българското библиотекознание от началото на века до средата на 40-те години.

От началото на XVIII в. до началото на XIX в. преобладаващата част от европейските специалисти застъпват схващането, че библиотекознанието е част от книгознанието, което освен него включва библиографията, печатното дело и каталогизацията.

Такова е гледището на младшия библиотекар при Мюнхенската придворна и държавна библиотека Мартин Шретингер (1772-1851), който в началото на XIX в. пръв въвежда в научно обращение термина "библиотекознание". Появата през 1808 г. на първия том от неговия двутомен труд "Опит за пълно учебно ръководство по библиотекознание"³⁴⁰

се сочи като дата на възникване на европейското библиотекознание. В него той определя библиотекознанието като съвкупност от практически сведения, необходими "сбирката от книги да се превърне в библиотека". Подобно определение дава и в своята по-късна работа "Ръководство по библиотекознание"³⁴¹. По следите на Шретингер тръгват по-късните немски теоретици на библиотекознанието Еберт, Молбах, Цоллер, Форстеман, Грезел, от руските - Хавкина, твърдейки, че в библиотекознанието се включват само знания, отнасящи се до библиотеката.

От втората половина на XIX в. библиотекознанието става водеща книговедска дисциплина. Фердинанд Ейхлер (1863-1945), хранител в Университетската библиотека в Грац, разширява значително предмета на библиотекознанието, което се вижда и от заглавието на известния му труд от 1923 г. "Библиотекознанието като наука за ценностите, библиотечната политика като световна политика". Тази негова концепция получава поддръжката и на теолога Адолф фон Харнак (1851-1930), генерален директор на Кралската библиотека в Берлин от 1905 до 1920 година. Твърдението, че библиотекознанието е всеобща наука за книгата, се застъпва и в многотомното немско "Ръководство по библиотечна наука" (1931-1934). То е дело на Фриц Милкау (1895-1934), който е не само създател на Института по библиотекознание при Берлинския университет, но е и най-представителната фигура в немското библиотечно дело през първата половина на нашия век, и на Георг Лай (1877-1968), който в продължение на две десетилетия ръководи най-старото професионално списание в Германия. Представителите на немската библиотечна школа оказват значително влияние върху формирането на професионалните възгледи на С. Аргиров и по-късно на Т. Боров.

В началото на XX в. въпросите на науката, обединяваща знанията, отнасящи се до книгата, привличат вниманието и на основателя на МБИ в Брюксел Пол Отле. Автор на неколкостотин работи по проблемите на теорията и практиката на библиографията, библиотекознанието и документацията, той въвежда обобщаващия термин "наука за документирането", в който включва библиографията и библиотекознанието. Неговата концепция има широко влияние както в света, така и върху представителите на Плевенската библиотечна школа у нас.

През този период водеща фигура в областта на биб-

биотечното дело в САЩ е Мелвил Дюи, чиито идеи изиграват значителна роля в библиотечното строителство на страната, в която се създава гъста мрежа от общодостъпни библиотеки за народа. Дюи е не само създател и председател на Американския съюз на библиотекарите, но и основател на първото библиотекарско училище в света, учредител и редактор на първото библиотечно списание в САЩ. Още през 1905 г. директорът на Конгресната библиотека във Вашингтон Х. Путнем пише за него: "Няма друг човек от живеещите сега, комуто да сме толкова задължени за активното развитие на библиотеките и за ръста на интереса към тях в последната четвърт на изтеклото столетие."³⁴² През последните сто години идеите му оказват голямо влияние върху развитието на библиотечното дело не само в САЩ, но и в света, а Ненков, Данов и Хлебаров се приобщават към тях още в началото на века.

Важна роля в развитието на дореволюционната библиотечна мисъл в Русия изиграват Н.А.Рубакин, А.А.Покровский (1879-1942) и Л.Б.Хавкина - първият доктор по библиотекознание в страната. Техните трудове утвърждават библиотекознанието като самостоятелен отрасъл на знанието със свой обект и структура. Формирали възгледите си до 1917 г., те се ръководят в своята дейност от принципите на американското библиотекознание, заемащо в началото на XX в. водещо място. Възгледите на американските библиотековеди намират отражение в издаваните от тях пособия и ръководства по библиотечно дело, в които те показват библиотеката като културно-просветно учреждение, чиито главни задачи са разпространението на просвета и популяризирането на знания сред народа при демократични условия. Разглеждат я като "надкласов", "безпартиен" институт, свободен от всякакви класови и политически влияния.³⁴³ Дори в брошурата си "Книга и библиотека" (1918) Хавкина се обявява против ръководната роля на съветската държава в библиотечното строителство, доказвайки категорично, че "библиотечната политика в никакъв случай не трябва да се отъждествява с политиката на държавата..., а библиотеката е длъжна да се изгражда върху фундамента на общочовешката култура"³⁴⁴. Нещо повече - тя твърди, че влиянието на държавната политика ограничава задачите ѝ, пречи на работата ѝ и ѝ придава тенденциозен и едностранчив характер, превръщайки я в оръжие за партийна борба, на която публичната библиотека "трябва да бъде чужда"³⁴⁵. Тези ѝ възгледи, невъзпри-

емани от привържениците на марксистко-ленинското учение за културата и библиотеките, както и тя самата многократно са обект на унищожителна критика.

Те обаче проникват в началото на века и у нас и оказват въдействие върху схващанията за задачите на библиотеките и тяхната надпартийност на проф. И. Шишманов и на Ячо Хлебаров.

На границата между XIX и XX в. се изграждат представи за библиотекознанието като наука, състояща се от две части - теоретична и практическа. Към теоретичния дял отнасят историята на библиотеките, библиотечната статистика и библиотечното законодателство. Приложният раздел на библиотекознанието, определян като "библиотечна техника" или "библиотекономия", се свежда до учението за устройството на библиотеката и нейното функциониране. Той включва широк кръг от въпроси, предимно от организационно-технически характер: за помещението и оборудването, за подготовката на библиотечен персонал, набавянето на книги и системите за тяхната организация, методите за използването им, тяхното описание и опазване, правилата за дейността на библиотеките и съставянето на отчети. Такова деление показва, че библиотековедите от тези години виждат теоретичния аспект само тези раздели на библиотекознанието, които се интегрират с други науки: история, статистика, право. Очевидно по това време в структурата на библиотекознанието не се включват културно-масовата работа на библиотеките и работата с читателите.

В края на XIX и началото на XX в. международните контакти между библиотекарите от Европа и САЩ се засилват, превръщайки се във фактор както за проникването в библиотечното дело на различните държави на чуждестранни идеи и методи за работа, така и в сила, влияеща върху социалното и духовното развитие на народите.

До 1926 г., когато на конгреса в Прага се решава да бъде създадена Международната федерация на библиотечните асоциации (ИФЛА), се провеждат 11 международни срещи за библиотекарите, които са едно от основните средства за полезно сътрудничество и за развитие на библиотечното дело в света. В някои от тях участват и представители на България.

Развитието на библиотечното дело в Европа, САЩ и Русия и все по-засилващите се прояви на професионално международно сътрудничество се следят с интерес от някои

учени и библиотекари и у нас. Независимо от съществуващите различия във формулировките за обекта и структурата на библиотекознанието, редица идеи на представители на различни школи в света проникват в страната и се превръщат в основа за развитие на библиотечната мисъл и в България, която в процеса на своето създаване и утвърждаване, преминава по труден и неравен път.

За нас е интересно да направим опит за проследяване на тематичната насоченост и характера на първите публикации по библиотекознание, на препятствията, през които те си пробиват път, а също и условията, при които се развиват и усъвършенстват. И въпреки че такъв опит вече е направен от А. Гергова в цитирания труд "Книгознанието в България", ще се опитаме да припомним разработките по библиотекознание у нас от началото до средата на 40-те години на века на фона на по-важните характеристики на българските библиотеки и социалните условия, които се отразяват и върху науката за дейността им, като се надяваме, че ще изкажем и свои виждания.

Пръв в българската културна история поставя въпроса за библиотекознанието като наука и необходимостта от специална подготовка на хората, работещи в библиотеките, К. Иречек (1854-1918). В рапорт от 1879 г. до МНП той отбелязва: "Съществува в света библиотечна наука, която трябва да владее всеки, който се нагърбва с управлението на една библиотека или работа в нея"³⁴⁶, но никой в страната не обръща внимание на неговото мнение нито тогава, нито десетилетия по-късно.

Сред водещите и трайни характеристики на българските библиотеки от началото на века до средата на 40-те години е техният демократизъм, формиран по силата не само на нашите традиции от предосвободенската епоха, но и под влияние на Европа и САЩ, където те отдавна престават да бъдат "храмове" на книгата и се превръщат в средища за образование на народа. Тези демократични тенденции в предназначението им, отговарящи и на общественото ни развитие, отбелязва и И. Шишманов в студията си от 1896 г. "Народните библиотеки, техният развой и тяхната уредба."³⁴⁷ Като рецензира два нови значителни труда на известния немски библиотековед и професор при Виенския университет Е. Райер върху развитието и организацията на библиотеките и ги препоръчва на всички, които имат отношение към тях, Шишманов изказва мнение и за организа-

цията на двете ни държавни библиотеки, които препоръчва да се "уредят върху принципа на народните библиотеки в Англия и Америка"³⁴⁸. Ученият споделя и свои виждания за цялостната система за библиотечно обслужване в страната, както и за задачите, на всички типове общообразователни библиотеки, включително и читалищните. Смята, че в големите градове трябва да има централна библиотека с "научен отдел" и филиали, а в малките селища - самостоятелни библиотеки, които могат да се развиват на базата на читалищата или в интеграция с училищните библиотеки. Засегнати са и проблемите на комплектуването им в тясна връзка с техните задачи и функции. Авторът завършва с настойчива препоръка към българската интелигенция да се проникне дълбоко от важността на този вид народообразователни заведения, които са "дали такива бляскави резултати в толкова страни и тъй мощно са съдействали за умственото и нравствено подготвяне на народните маси, за тяхното освобождение от ужасната "власт тъми". Работата на Шишманов има свое място в историята на библиотечната ни мисъл не само с това, че е първа рецензия за чужди библиотековедски трудове, но и защото за пръв път се представя по-цялостна концепция за играждане на мрежа от различни по тип библиотеки, взаимно свързани и допълващи се чрез техните задачи и функции. Тя е показател и за необходимостта от теоретични публикации по въпроси на библиотечното дело.

Библиотековедската мисъл в България се ражда при същите трудни икономически и социални условия, при които се развиват и библиотеките ни, аргументи за което приведохме в предходната глава. Независимо от слабата им материална подкрепа от държавата, отразила се и върху бедността на книжовните им фондове, **чрез труда на отделни библиотекар**и, изпълнен с възрожденски идеализъм, те се утвърждават като културни институти. Преосмислят се **научно и постиженията от тяхната практическа дейност и опит**.

Първа значителна проява в тази насока е издаденото през 1898 г. от С. Аргиров "Ръководство за уреждане на народни, общински, ученически и частни библиотеки". С него той цели не да теоретизира, а да даде предимно **полезни практически указания за работата на библиотеките**. Разбира се, авторът му дава и кратка дефиниция на библиотечната наука, чийто предмет вижда както в "теоретичните правила

за уреждане на една библиотека", така и в "историята на библиотечното дело". Според Аргиров структурно библиотечната наука "се разпада на библиотековедение и библиография"³⁴⁹ - схващане, издържано в светлината на теоретичните концепции на споменатите немски учени, застъпващи виждането, че науката за библиотеката е и наука за книгата. **Определението на Аргиров е пръв опит за изясняване предмета на библиотекознанието, което като наука е почти непознато у нас и сред немалка част от интелигенцията. Към създаване на труда си Аргиров пристъпва, след като е натрупал знания и опит в ръководството и уреждането на големи библиотеки - Народната библиотека в София (1893-1894) и Пловдивската народна библиотека, чийто директор е от 1894 до 1900 г. По-късно, по време на управлението на Демократическата партия Аргиров е назначен за директор на Университетската библиотека и остава на работа в нея 33 години (1903-1936). Това е "уникален пример в българското библиотечно дело"³⁵⁰, който може да се сравнява единствено с този на Борис Дякович - негов приемник в Пловдивската народна библиотека. Назначен през 1901 г. от тогавашния министър-председател Петко Каравелов със следното обяснение: "Пращам Ви там, за да запазите това, което не са доограбили чужденците. След четири месеца ще Ви върнем тук за директор на Народния музей"³⁵¹. Дякович ръководи библиотеката с високо чувство за отговорност цели 32 г. (1901-1932) и оставя трайна диря в историята ѝ.**

Аргиров е не само първият библиотекар, който поставя библиотечното дело у нас на научни основи, но и първият доцент по библиотекознание в Софийския университет (1923-1936). С основание той се приема за "основоположник" на библиотечната наука в България³⁵². С ръководството на Аргиров се полагат основите на библиотечната теория у нас. Въпреки че е предназначено за широк кръг библиотеки, то не получава голямо практическо приложение. Използва се единствено в двете народни библиотеки - в София и Пловдив и в Университетската библиотека. Потвърждение за слабото му разпространение, причините за което ще изясним в следващите раздели, срещаме както у С. Станчев, Б. Троянова и Е. Кирова,³⁵³ така и в други автори. Независимо от това, приносите на С. Аргиров в научния и културния живот на България са трайни, а делото му привлича интереса на учени от различни поколения и получава заслужено признание.

Ще припомним, че Петър Ненков - съзателят на Плевенската школа в областта на библиотечното дело, след като получава солидни лични впечатления и натрупва знания за устройството и работата на модерните библиотеки в Швейцария, Франция и Белгия, през 1910 г. пристъпва към издаването на споменатото "Извлечение от методичния каталог на Плевенската публична градска библиотека, нареден и класиран според десетичната библиографична система". Луксозното издание на "Извлечението", което съдържа около 1000 описания на книги и статии, подбрани от каталога на читалище "Съгласие", е не само важен момент от подготовката на Ненков за участието му в конгрес на МБИ, но то и години наред се използва от библиотеките в страната като първо ръководство за практическо приложение на УДК.

Да принесе "полза за библиотекарите и любителите на библиографното и библиотечното дело у нас"³⁵⁴ са авторските подбуди на Ячо Хлеббаров, които го карат през 1910 г., в няколко последователни броя на сп. "Книжовник", да публикува "Кратко ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в публичните библиотеки"³⁵⁵, което представя като "съкратено извлечение" от подготвения от него труд "Библиотечното дело у нас". В краткото въведение, озаглавено "Документация-книги-библиография-архиви-библиотекономия", прави втори опит (след Аргиров) да изясни обекта и структурата на библиотекознанието като наука. Очевидно повлиян от Отле, който през 1910 г. пръв употребява термина "документация", Хлеббаров още през същата година въвежда обобщаващото понятие "наука за документирането" и "посочва връзките и перспективите на взаимодействие на широк кръг от книжовни дейности"³⁵⁶.

Година по-късно в 4 последователни броя на сп. "Читалище" Хлеббаров публикува свой труд в 4 части с общо заглавие "Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки"³⁵⁷. Целта му е да изясни широк кръг от въпроси: принципите на организацията на библиотеките; архитектурните изисквания, на които трябва да отговарят библиотечните сгради; техния интериор и противопожарната им безопасност, както и качествата, които трябва да притежават библиотекарите. Следвайки логиката на изложението, към възгледите на Хлеббаров в тази област ще се върнем в следващите раздели на настоящата глава.

След публикуването на този труд настъпва мъртва зона за издания с подобно съдържание. Почти цяло десетилетие

в страната не се появява нито един труд в областта на библиотечното дело. Развитието на книжовното производство по време на трите войни върви в низходяща посока. Годишният брой на издаваните книги се понижава с около 43%. Ако за времето 1909-1910 г. се отпечатват 29 книги от областта на книгознанието, то за 11 години, от 1912 до 1923 г. те са едва 12 или средногодишно по 1 книга.³⁵⁸

Богатия си практически опит по приложението на УДК Иван Данов отразява в издадения през 1921 г. "Съкратен азбучен показател на десетичната библиографична класификация"³⁵⁹, нареден според френското издание на Международния библиографски институт и ръководството на покойния вече Ненков. По-късно, когато ВЧС поставя изискването големите читалищни библиотеки да въведат УДК, изданията на Ненков и Данов са двете основни помагала, които те използват. Преподавателската му работа в едни от първите курсове за библиотекари, в които работи с авторитети като М. Арnaudов, С. Аргиров, Чудомир и Ц. Минков, го кара да подготви ново ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в библиотеката, в обем от 10 коли, което според съобщение на в. "Северно ехо" (№ 1131 от 1939 г.) е "турено под печат" в Читалищната кооперация в София. За съжаление, вероятно поради обявяването на Втората световна война то остава неиздадено. Данов използва като учебно библиотечно помагало съкращения азбучен показател повече от 20 години. През 1943 г. за нуждите на ръководения от него библиотекарски курс в Шумен издава "Ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в библиотеките"³⁶⁰. Макар че е доста кратко, то дава знания на курсистите по редица въпроси от областта на документацията, библиографията, архивознанието и библиотекознанието и ги запознава със задачите на основните и спомагателните каталози и с класификацията на книгите. Втора глава е посветена на методиката на "библиотеководенето". Анализирани със съвременни критерии, и двете издания на Данов имат някои слаби страни, но като опит във време, когато библиотекарите са работели изолирани един от друг, всеки за себе си и не са имали нито ръководства, нито помагала, трябва да оценим по достойнство направеното от него.

Добре систематизиран минимум от основни знания за правилното нареждане на библиотеката се съдържа в малкото по обем "Упътване за уредба на училищна или читалищна библиотека", издадено от Моско Москов през 1923 г.

Авторът му, известен в Търново с богатата си литературна, издателска и преводаческа дейност, е назначен през 1922 г. за пръв директор на новооснованата тук Народна библиотека. Заел се с уреждането ѝ, той я ръководи 10 години. Подпомогнал уредбата и на други библиотеки в окръга, Москов успява в достъпна форма да посочи най-необходимите практически правила, прилагани при нареждането на библиотечните фондове³⁶¹.

Чуждестранната библиотечна мисъл е представена у нас единствено с труда на Л. Хавкина "Ръководство за малките и средните библиотеки"³⁶², преведено през 1928 г. от Г. Жечев. От 1904 до 1930 г. то претърпява в Русия 6 издания и се приема като най-добро сред съществуващите в страната ръководства. С енциклопедичен характер в областта на технологията на библиотечната работа, със своите 15 раздела то осветява широк кръг въпроси, интересувачи и българските практики.

Да популяризира чуждия опит и да запознае библиотечните работници у нас с устройството и методите, които се използват от детските библиотеки в света, си поставя като основна задача писателят Ценко Цветанов, който през 1930 г. публикува необемистия си труд "Детски библиотеки"³⁶³.

Свое място в създаването на практически пособия за библиотеките има и Петър Иванов, дългогодишен библиотекар в читалище "Развитие" в Разград, назначен в края на 30-те години, на работа в Народната библиотека в София. През 1934 г. той публикува "Десетична класификация. Ръководство за техническо уреждане на библиотеките"³⁶⁴. За липсата на квалифицирани специалисти и за безразличието, с което е посрещнато изданието, говори едно писмо на автора до Ячо Хлебаров, в което споделя, че от издадените на собствени разноски 300 екземпляра, 200 "лежат" у него, а изпратените до някои читалища 70 не са платени, което го поставя в сериозно материално затруднение, а надеждата му, че с него ще подпомогне библиотечното дело е "угасена"³⁶⁵. За качествата на издаденото от него през 1943 г. "Ръководство за обществените библиотеки" съдим от унищожителната критика на Тодор Боров, според който изданието е лош превод от руското издание на книгата на Отле и Воутерс "Руководство для общественных библиотек" (1924) и че МНП трябва да използва всички средства, "за да попречи на използването на книгата на П. Иванов като библиотечно ръководство в българските библиотеки"³⁶⁶.

В началото на 40-те години Т. Боров публикува "Домашни библиотеки" и "Книги. Библиотеки. Библиография"³⁶⁷, в която събира най-значителните си статии, отпечатани от 1922 до 1940 г. В тях разглежда широк кръг проблеми от областта на библиотекознанието, показващи склонността на автора към теоретично мислене. По своето съдържание и постановка на проблемите те се различават от всичко, издадено у нас дотогава. С тях, както и със статиите си, публикувани до средата на 40-те години, Боров поставя редица стратегически въпроси на националната библиотечна политика, пречупвайки ги през призмата на постигнатото в редица западни страни, чийто опит познава. Голямата му ерудиция и широките библиотековедски възгледи, формирани в Германия, където в Берлинския университет специализира библиография и библиотечно дело, съчетани с добрата му практическа подготовка, резултат от образцово уредената от него библиотека на БЗКБ, която ръководи в продължение на 14 години, са предпоставки за израстването му в частен хоноруван доцент по библиотекознание и библиография във Висшето търговско училище във Варна и в Свищов, а от 1943 г. и в София. Неговото научно дело, широко и многостранно, е достойно оценено от учени и последователи.

Прегледът на 14-те книги, издадени у нас в периода от 1898 до 1944 г., показва, че в количествено отношение те са малко. Средно на 3 години се е появявало по едно издание, което дава основание на Ст. Станчев през 1940 г. да направи извода, че "нашата литература по малките и големите въпроси на библиотечното ни дело е много оскъдна, за да не кажа, че изобщо у нас няма библиотечна книжнина"³⁶⁸.

По местоиздаване те се разпределят така: София (5), Плевен (4), Шумен (2), Пловдив (1), Търново (1) и Разград (1). Пет от тях са на представители на Плевенската библиотечна школа: още един факт, потвърждаващ водещото им място в тази област от началото на века до средата на 40-те години.

Преобладаваща част, написани кратко, делово и с пределна яснота, остават чужди на теоретизирането и имат предимно практически и познавателен уклон. Пет от тях имат за обект УДК и отговарят на интереса, който е предизвикало въвеждането ѝ у нас в читалищните библиотеки. Други популяризират чуждестранния опит, играл роля

както за демократизирането на библиотечното обслужване, така и за техническата организация на някои видове библиотечни дейности. Но всички те имат за цел да утвърдят и библиотекознанието като наука, и общественото признание на библиотекарството като професия, за която от началото на века до днес у нас не е издадено нито едно справочно издание.

През разглеждания от нас период се полагат и основите на библиотечното и читалищното законодателство. Създават се и някои правилници, с цел да се регламентират функциите и дейността на различни по вид библиотеки. Появата им е показател не само за осъзнатата необходимост от нормативно устройство на библиотечното ни дело, но и за засилване на интереса към проблемите на културата и книжовността.

Като директор на Народната библиотека в София Иречек съставя първата "Инструкция" за управлението ѝ, с която регламентира организирането на голяма публична библиотека. Като основа за изработването ѝ, както сам пояснява, се ръководи от правилата, прилагани предимно в университетските библиотеки в чужбина и най-вече от наредбите, използвани в Германия.³⁶⁹ Макар и предназначена за научна библиотека, инструкцията съдържа редица общовалидни изисквания, които могат да служат "за поука" и на общообразователните библиотеки в страната.

Първият министър, който проявява специални грижи за библиотечното законодателство, е К. Величков. С утвърдения от него през 1896 г. "Правилник за ученическите библиотеки и читални при средните и специални учебни заведения", се регламентира както тяхното създаване, така и задачите им: "Да допълнят добитите в училището знания, да доразвият и усъвършенстват умствено, нравствено и естетически"³⁷⁰ подрастващото поколение. Макар че вложените в документа замисли се осъществяват частично, той е показател и за стремежа на държавата да реши нормативно част от проблемите на училищните библиотеки.

15 години по-късно, след участие в защитата и приемането на Закона за свободата на печата в Източна Румелия, през 1896 г. Величков се заема с подхващания и изоставян проблем за запазването на българската национална книжнина, внасяйки в Народното събрание законопроекта за безплатното депозиране на печатните издания в двете народни библиотеки в страната. В изложението на мотивите върху

законопроекта той аргументира неговото политическо, социално и интелектуално значение. Като се позовава на богатите си наблюдения и впечатления, уведомява народните представители, че почти всички европейски държави влагат национален характер в делото за събиране на писмеността си и са въвели законодателни мерки. Той поставя и въпроса за регистрацията на безплатно депозираната печатна продукция като основа на националната библиография. [Предвижда се библиотеките да се задължат "периодически да публикуват описи на приетите съчинения и чрез тях по-лесно да се запознава публиката с тези съчинения"³⁷¹. На 31.I.1897 г. законът е приет. С него България, следвайки опита на цивилизованите страни, първа от балканските държави създава условия и поставя началото на текущата национална библиография.³⁷²

Важна предпоставка за развитието на библиотечното дело е и изработеният през 1898 г. от Стоян Аргиров "Правилник за народните библиотеки в София и Пловдив"³⁷³, който предлага за утвърждаване на министъра на народното просвещение. Изработен по образец на правилника на Виенската държавна библиотека влиза в сила от 18.VI.1898 г. и въпреки някои слабости, осигурява добри условия за развитието на двете главни библиотеки в страната до 1915 г., когато е изработен нов "Правилник за управление и уредба на Народната библиотека в София"³⁷⁴.

Израз на тенденциите към засилване на книжовността и на отношението на правителството към въпросите на културното, научното и просветното развитие са приетите през 1909 г. Закон за Народната библиотека и Закон за народното просвещение.³⁷⁵ Той е нов, демократичен закон, уреждащ основното, средното, висшето и художественото образование, като по законодателен път се регулират дейността и задачите на такива културни институти като музеите, народните библиотеки в София и Пловдив, Университетската библиотека. Автор на раздела за културните институти - музеи и библиотеки, е Борис Дякович. Познаващ добре развитието на библиотеките в Германия, Франция, Англия и САЩ и изискванията към директорите в тях, той предвижда в закона и високи претенции към директорите у нас. Те задължително трябва да имат средно или висше образование, знания по старите езици и оригинални трудове - научни, литературни или библиографски, защото според тогавашния министър на просветата Никола Мушанов "да

демократизираш високата наука, не означава да я дадеш на хората, които не са годни да отидат до нея"³⁷⁶.

При управлението на Демократическата партия ръководството на двете народни и Университетската библиотеки се поема от авторитетни учени. За периода 1908-1911 г. директорският състав на Народната библиотека в София е представен от Стоян Заимов, Михаил Арnaudов и Пенчо Славейков. Тяхната дейност се подпомага от главните библиотекари и учени като Н. Михов и А. Балабанов и езиковедите Л. Милетич и Б. Цонев.

В поредицата от законодателни документи ще припомним споменатите Закон за градските общини (1886), Закон за селските общини (1902), Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки (1920) и гласуваният през 1927 г. Закон за народните читалища, чиито резултати вече разгледахме. По съвкупност те поставят националното културно наследство и библиотеките под закрилата на държавата и дават тласък в развитието им.

В развитието на библиотечната мисъл от началото на века до средата на 40-те години известен дял имат и изследванията с исторически характер, преглед на които направихме в увода. Споменатите проучвания на С. Чилингиров и Я. Хлебаров, юбилейните сборници на някои читалища и статиите в сп. "Читалище", са единствените източници, разкриващи историческия път на българските читалища от Освобождението до средата на 40-те години на века. Трите публикации на Б. Дякович, В. Йорданов и В. Класанов, споменати в увода са приноси към историята на библиотечното дело на България, обобщаващ труд за което и до днес все още липсва.

Осъзнавайки ползата им за библиотечното дело, както и потребността тези издания да получат по-широка известност в професионалните среди, Я. Хлебаров ги рецензира, правейки начални опити за създаване на професионална критика в България.³⁷⁷

Библиотечната мисъл се развива и чрез статии в периодичния печат. Водещи са "Книжовник" и "Читалище", чиято тематична насоченост вече разгледахме. Издаваните от ВЧС вестници "Читалищни вести" (1923-1925) и "Българско читалище" (1929), както и някои по-дълготрайни издания на окръжните читалищни съюзи като в. "Читалищно ехо" (1925-1927, Плевен), в. "Читалищно дело" (1925-1944, Враца), "Читалищна дума" (1925-1948, Пловдив), "Читалищна просвета"

(1928-1931, Русе) и др., а също и сп. "Българска книга" на Тодор Боров публикуват статии по библиотечни въпроси, чиито тематичен обхват е доста широк. Те запознават читателите си със състоянието на библиотечното дело в Европа, САЩ и Русия, печатат преводни статии за дейността на различни библиотеки, рецензии, обзори и списъци на западни библиотечни издания.

Началните годишници на сп. "Българска мисъл" също показват приобщеност към библиотечните проблеми. В статии на автори като В. Класанов³⁷⁸, С. Аргиров³⁷⁹, С. Чилингиров³⁸⁰, Т. Боров³⁸¹, Ц. Цветанов³⁸² и К. Мутафов³⁸³ се обсъждат въпроси, свързани с читалищното законодателство, конгресите на ВЧС и съвременните каталогизационни тенденции. Ц. Цветанов и Т. Боров поставят на разглеждане въпроси, касаещи подготовката на библиотечни кадри и условията за професионалното им организиране.

Сред статиите, публикувани в издаваното от МНП сп. "Училищен преглед", се открояват особено две публикации на Т. Боров и една на А. Разцветников. В "Съвременни задачи на българските библиотеки" Т. Боров разработва насоките за изграждане на фондовете на Народната библиотека и на всички големи научни библиотеки в страната. И докато Ячо Хлебаров развива идеята за централизирано изграждане на мрежа от читалищни библиотеки под ръководството на ВЧС, тук Боров развива същата идея за научните библиотеки, които трябва да се направляват от Народната библиотека. Ценни са и предложенията му за по-рационално разпределяне и използване на депозитните екземпляри, както и за създаване на служба към Народната библиотека, чрез чиято дейност и България да се включи в системата на международния книгообмен.³⁸⁴

За Боров, както и за Ячо Хлебаров всичко в една библиотека започва и свършва с библиотекаря. Затова в статията си "Книги и библиотеки" той сочи главните промени, които трябва да се извършат не само в библиотеките, но и в библиотекарската професия. За него създаването на "един нов тип библиотека, която ще има задача не толкова да събира, колкото да избира, която ще се чувства отговорна да изтъкне, да издигне добрата книга, като изтиква настрана лошата, празната книга", е немислимо без присъствието на специалисти, които да отговарят на високите изисквания, поставени им от А. Харнак, дали му основание да определи техния пост като "царствена длъжност на библиотекаря"³⁸⁵.

Такива са вижданията на Боров за изграждане на библиотечното ни дело.

И ако статиите на Боров са пълни със задачи, решими в бъдещето, то тази на А. Разцветников - един от многото български писатели, работили и като библиотекари, е обърната към настоящето на училищните библиотеки и цели да им предложи конкретни методически съвети за тяхното уреждане. Посещавал уредените от МНП библиотекарски курсове през 1931 г., Разцветников постъпва на работа като учител по немски език в Трета софийска образцова мъжка гимназия. Като съвместява длъжностите на учител и библиотекар, каквато е била практиката в много от училищните библиотеки, посвещава значителни усилия за уреждането на тази при гимназията. За да сподели опита си, той пише голяма статия, начало на по-обстойно изследване, озаглавена "Техника на училищните библиотеки", която по същество се явява първа методика за тяхната уредба. Тя отразява и някои нововъведения, направени от Разцветников. По-главните се свеждат до следното: пръв прилага в практиката на библиотеките ни инвентарен фишов каталог; разработва и методика за нареждане на фонда, която дава възможност учениците "сами да си намират и поставят обратно книгите"³⁸⁶. С нея той се явява не само поддръжник на идеята за свободния достъп на Дюи, осъществена за пръв път в света през 1879 г. в САЩ, в библиотеката в гр. Паутукот, но и неин пръв реализатор в България.

Усетил необходимостта от развитие на библиотечната мисъл на страниците на чисто библиотечно издание, Васил Класанов - личност, чиито съществени приноси за читалищното и библиотечното дело са непроучени до днес, прави два опита в тази насока. Редактираният от него в. "Библиотечна мисъл" (1927, No 1-7) и частното му издание на сп. "Библиотекар" (Шумен, 1938), от което излиза само една, но доста обещаваща книжка, са стъпка към създаване на професионални теоретични издания. Но както в края на 20-те, така и в края на 30-те години мнозинството от библиотекарите, показвайки своята професионална неподготвеност и незреlost, остават ревнотушни към появата на тези издания, а усилията и опитите на Класанов остават напразни и неразбрани.

През разгледания период библиотековедската мисъл намира място, макар и скромно, и на страниците на годишниците, които съгласно чл. 388 от Закона за народното

просвещение от 1909 г. започват да издават народните библиотеки в София и Пловдив. Състоят се от два раздела - официален и неофициален или научен. В първия се дават сведения за състоянието и движението на книжовното им имущество, състава на читателите и четените книги, които и днес позволяват да се правят изводи за различни аспекти на културната ни история. Във втората част се публикуват отделни статии по въпроси на библиотекознанието, библиографията и книгознанието.

Със сходно предназначение са и издаваните от 1924 до 1943 г. "Известия на Габровската библиотека "Априлов-Палаузов", в които се публикуват разнообразни сведения не само за дейността на библиотеката, но и за цялостния културен живот в града и окръга.

Пълната липса на професионални и справочни издания, както и желанието му да подпомогне самообразованието на "лишените от помагала бибилотечни дейци", карат Стефан Станчев да изработи библиография на статиите, третиращи широк кръг библиотечни дейности, публикувани в сп. "Читалище" от 1911 до 1938 г. Отпечатаният през 1940 г. списък, съдържащ над 160 статии, групирани в седем проблемни дяла, не само по чисто библиографски начин представя разнообразната тематична насоченост на списанието, но е и **първата аналитична библиография с професионална тематика, публикувана в България.**³⁸⁷

Прегледът на тематичната насоченост и характера на публикациите в областта на библиотечната мисъл от началото на века до средата на 40-те години дава възможност да се направят някои изводи за тенденциите в нейното развитие. Първото нещо, което прави впечатление, е, че библиотечната теория се развива паралелно с тенденциите в изграждането на обществените библиотеки. За изминалите 40 години от началото на века у нас се създават основните типове и видове библиотеки: научни и общообразователни, народни, специални, училищни и читалищни, а библиотечната теория в своето развитие се стреми както да осмисли историческия им опит, така и да реши част от многобройните им практически въпроси. Проправяйки пътя за бъдещи изследвания, в този етап се създава неголям, но разнообразен фонд от публикации, а в преосмислянето на практическия опит се забелязват наченки на трансформирането му в научно знание. Налице е тенденция към ангажиране на общественото внимание с проблемите на библиотеките и библиотечната

наука. Очертани са основните задачи и социалните функции на библиотеките, изразяващи се преди всичко в насочване на тяхната дейност към възпитателното, културното и стопанското издигане равнището на народа. С появата на някои закони и устройствени правилници, както и на някои първи пособия и ръководства, се полага началото на законодателната и техническата уредба на библиотеките. Важен момент в развитието на библиотечната теория е опитът ѝ да внесе единство в широк кръг от практически дейности на библиотеците, като уеднаквяването и правилното водене на документите за инвентирание на новонабавените книги, използвани като източник на сведения за държавната и за библиотечната статистика, даваща възможност да се проследява динамиката на книжовната заинтересованост на различни групи от населението. Усъвършенства се и библиотечната техника както в научните, така и в голяма част от обществените библиотеки. Бележат се постижения в организацията на фондовете. Създават се и първите фишови и печатни каталози. Поставено е началото на въвеждането на единна класификационна схема в читалищните библиотеки.

Гласък за решаването на разнообразни практически и теоретични въпроси дава появата на първите библиотечни периодични издания, списания и годишници, които с публикуваните в тях статии, рецензии и обзори, насочват към правилна методика работата на библиотеките. Развиват се и формите и методите за обществено използване на книгите.

Липсата на обединяваща държавна институция, която да ръководи библиотеките, както и слабата им материална подкрепа слагат отпечатък и върху състоянието им, и върху науката за тяхното изграждане. Липсват достатъчно библиотекари с висока квалификация, които да развиват и библиотечната теория, а грижите за тяхната подготовка чрез краткосрочни курсове се поема от ВЧС, който в известен смисъл играе роля на библиотечна асоциация.

Въпреки лъкатушния път, който извървяват библиотеките и библиотечната теория в този период, осеян с войни, катастрофи и крушение на национални идеи, както и икономическите кризи, които се отразяват и върху развитието на културния и научния живот, направеното е съществено, особено ако се имат предвид предходният период и неговото изходно начало.

Библиотечното дело, както и библиотечната теория се развиват и бележат известен напредък благодарение на

идеализма на отделни специалисти, които работят за тяхното усъвършенстване, ръководейки се от демократичните принципи за обществено и културно строителство в западните страни.

Фактор за развоя на библиотечната теория у нас в тези години са и първите международни контакти, които се установяват между библиотечните работници от България и света. Проявите им в международни конгреси и конференции, командировките за проучване опита на големите европейски библиотеки, както и влиянието на библиотековеди от различни школи създават предпоставки за по-зрели достижения на библиотечната мисъл в България през следващите десетилетия.

Въпреки очевидния тласък, който бележи в своята еволюция и утвърждаване, библиотечната теория от началото на века до средата на 40-те години се намира в емпиричния си стадий. Емпиризъм, описателност, отсъствие на дълбоки теоретични изводи и обобщения - всичко това е характерно за развитието на библиотечната мисъл не само в България, но и в други страни. Статусът на библиотекознанието, неговият обект и предмет и вътрешната му структура са най-уязвимите места на библиотечната теория през посочения период, включително в страни с високо развито библиотечно дело. Потвърждение, че тези въпроси остават нерешени дори в САЩ и в края на 70-те години, намираме у Джес Шира (1903-1982) - виден американски библиотековед, допринесъл със своите над 400 публикации за значителното хуманизиране на библиотечното дело. През 1979 г. Шира остроумно отбелязва, че човек, възнамеряващ да пише за библиотекознанието в САЩ като наука, прилича на учен, който е принуден да започне труда си "За змея в Ирландия" с думите: "Говорейки сериозно, змей в Ирландия няма."³⁸⁸

Независимо от фрагментарното си развитие, библиотечната теория у нас показва стремеж към утвърждаване на библиотекознанието като наука. Установяват се някои от връзките му с близки по своя характер науки, започва прилагането в него на методи от други - история, педагогика, психология, социология, статистика. Натрупва се значителен фактологичен материал, характеризиращ както развитието на библиотечното дело в страната, така и неговата теория. Интересни и до днес са редица постановки в областта на организацията на отделни библиотеки, комплектуването и каталогизацията на библиотечните фондове. Полезни са и

изискванията за "надпартийност", "аполитичност" и "интелектуална свобода" в библиотечната дейност. Осмисля се историческият и практическият опит, полагат се основите на теорията, критиката и методиката за библиотечните дейности, набелязват се и редица бъдещи задачи в тези направления.

3.2. Многопосочност на интересите му към проблемите на библиотеките

Идеята за създаване на публични библиотеки, достъпни за всички и финансирани от обществените фондове, е възникнала в Европа около 1840 г. Довела до значителното им увеличаване през XIX в., тя била нова за САЩ, но в условията на демокрацията намира благоприятни условия за развитие. На американска почва бързо се пренасят европейските организационни структури, разбиранията за ролята на библиотеките в интеграцията им с културата, а така също и задачите им за подпомагане на образованието на населението.

В началото на XX в., когато в България науката за библиотеките прави първите си стъпки, развитието на библиотечното дело в Европа и Америка значително се активизира. В този период усилено се създават и асоциациите на библиотекарите: в Германия (1900 г.), Дания (1905 г.), Франция (1906 г.), Белгия (1907 г.), Холандия (1908 г.), Русия (1908 г.). Почти всяка от тях поставя началото и на свой печатен орган. Издават се и международни сводни каталози и указатели. Разработват се единни правила за описание и каталогизация, програми за подготовка на библиотекари, единна класификационна схема. Засилват се и тенденциите към унификация на редица библиотечни дейности в международен мащаб³⁸⁹.

Тези тенденции влияят и върху изграждането на професионалните възгледи на изявените представители на библиотечната практика и теория в България, сред които е и Ячо Хлебаров. Неговото наследство в областта на библиотечното дело е изцяло непроучено до днес.

Като читалищен деец той насочва вниманието си към въпроси, свързани предимно с читалищните библиотеки, най-многобройните у нас и тогава, както и днес, въпреки че познава проблемите на всички типове и видове библиотеки.

Липсата на по-голям брой специалисти по библиотечно

дело у нас, които биха могли да се профилират в практическата и теоретичната област на различни библиотечни дейности, го карат да изказва становища по широк кръг библиотечни проблеми, проявявайки многопосочност на интересите си към тях. Поради изтъкнатата причина тази многопосочност е характерна не само за него, но и за други, работещи в тази област. Принудени от условията в страната, те се стремят да осветляват въпроси с разнопосочен библиотечен обхват.

Представа за Хлеббаров като библиотековед ни дават неговите многобройни статии, рецензии и доклади, създадени в периода 1910-1939 г., ръкописите му на две библиотековедски книги, останали неиздадени, както и записките, водени от него при четенето на чуждестранни библиотековедски книги. Те ни дават основание да го приемем като един от основоположниците на библиотечната ни теория, за чието развитие има немалка роля. На него принадлежат работи с важно практическо и теоретично значение, в които се засягат съществени моменти от развитието на библиотековедската мисъл в България. Значението на библиотековедските възгледи на Хлеббаров се определя преди всичко и от това, че те не са загубили своя смисъл и със своето съвременно звучене са валидни и днес.

Хлеббаров поставя в печата и пред обществеността разнообразен кръг от библиотечна проблематика, засягаща функциите, задачите, организацията и уредбата на читалищните библиотеки. Особено място в публикациите му заемат въпросите, свързани с комплектуването, организацията и каталогизацията на библиотечните фондове. Интересни са и библиографските му възгледи. Негова постоянна грижа са проблемите на библиотечната професия и квалификация, без която библиотеките не биха могли да изпълнят онези културни и педагогически задачи, които той им поставя. Не помалко внимание отделя на детските библиотеки и детското четене, както и на изискванията към архитектурата на библиотечните сгради.

Една от заслугите на Хлеббаров към библиотечното ни дело е работата, която извършва в началото на века, за разясняване ролята на обществените библиотеки в организацията на обслужването с книги на широките народни маси. Разглеждайки библиотеката като учреждение, призвано да служи за подема на културата на народа, Хлеббаров формулира насоките за създаване на демократична организация

на библиотечното обслужване, чрез която да се обхване цялото население.

Изучаването на организационния опит на чуждестранните библиотеки за Хлебаров има целенасочен, практически характер. Той многократно подчертава преди всичко демократичните страни в тяхната работа: безплатното ползване, осигуряването на широк достъп на читателите до тях при минимални формалности и ограничения, удобното работно време. Хлебаров работи за либерална организация на читалищните библиотеки, изисквайки те да бъдат напълно демократизирани, общодостъпни и безплатни за всички слоеве и групи на обществото.

Още през 1911 г. Хлебаров излага цялостна модерна концепция за функциите, целите и организацията на обществените библиотеки, предлагайки система от средства за демократизацията им с цел да облекчи достъпа до книгите на широки слоеве от населението: ползването на библиотеките да бъде безплатно; те да бъдат достъпни за всички; да се отменят всички ограничения; да се организират филиални и подвижни библиотеки за обслужване на населени места, в които няма библиотеки; да се създават специализирани читални за деца. Според него "истинската обществена библиотека трябва тъй да се организира, че да дава възможност щото най-голям брой най-добри книги да проникнат сред най-широк кръг читатели"³⁹⁰. Очевидно Хлебаров е познавал формулировката на Дюи за целта на американските библиотеки да осигурят "най-добър избор за четене за широк кръг лица с най-малко загуби на време"³⁹¹. Тя е залегнала и в устава на ALA от 1876 г., чието учредяване съвпада със столетието от създаването на САЩ.

Според Хлебаров библиотеката трябва да е като народен университет, отворена за всички, където всеки може да допълва своето образование. Проявявайки се като привърженик на общественно-демократичното начало в работата на библиотеките и излагайки платформата си за демократизацията им, той иска те да принадлежат на цялото население и техен стопанин да бъде обществото.

Хлебаров придава особено значение на общественото ръководство на библиотеките, на неговото изборно начало, на демократичните устави и правилници за тяхното използване. Убеден е, че читалищните библиотеки трябва да се направляват от библиотечен съвет, избран от средата на нейните читатели върху основата на демократични принципи.

В трета част на "Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки", позовавайки се на опита във Франция и Америка, той изяснява редица конкретни практически и процедурни въпроси, свързани с избора на управителен съвет и неговите функции, брой и състав на членовете му, приемствеността в неговата дейност, както и задачите, които трябва да бъдат решавани от него. Тази негова статия звучи актуално и днес и в известен смисъл би могла да се приеме като първ методичен материал у нас по въпросите на общественото ръководство на читалищните библиотеки³⁹².

Хлебаров разкрива в своите публикации и социалната роля на библиотеките и взаимовръзките им с културата, социалните последици от активното използване на книгите от народа, библиотечната работа като възпитателен и образователен процес, както и възможностите на библиотечното дело за засилване на икономическия подем на България. Разглеждайки дейността на читалищата и библиотеките не изолирано, а като органична част от културния, стопанския и икономическия живот, той определя мястото им в обществото и настоява те да бъдат включени "между обществените органи на модерната демократична община"³⁹³.

Системата от библиотечни възгледи на Хлебаров се гради върху европейското разбиране за ролята и мястото на библиотеката като органична част от мрежата за просвета на народа. Според него три са главните ѝ форми за осъществяване: училището, извънучилищното образование, получавано чрез работата на библиотеките, и самообразованието. За него книгата е част от общия процес на образованието, както и образованието е част от функциите на книгата. Хлебаров има предвид, че всички форми на образованието се опират на книгите и библиотеките и вижда в тях жизненонеобходими за страната просветни учреждения, допълващи и продължаващи основите, положени в училищата. Той се стреми да посочи ролята на библиотеките в условията на демокрацията, както и задачите им в контекста на значителни социални промени, изисквайки читалищата да се превърнат в училища за възрастните хора. За него етапът, в който библиотеките са "услужвали само на жреците", на "отделни владетели", на "учената класа" и на образованите и просветени граждани, е изживян³⁹⁴. Отрича и схващането за средновековната роля на библиотекаря като пазител, както и възприемането на библиотеките като учреждения-музеи, предимно съхраняващи книжните богатства,

което в някои от тях продължава и през втората половина на XIX в. Показателен в това отношение е следният случай, изнесен от Д. Шири - дългогодишен декан на Библиотечния факултет при Кливлендския университет в Охайо. Лонгдън Сибли, директор на библиотеката при Харвардския колеж (1856-1879), среща президента на колежа Чарлс Елиът. "Как са работите в библиотеката?" - попитал президентът. "Прекрасно - отговорил Сибли. - Всички книги са на място с изключение на две. Те са у г-н Агасис и аз отивам за тях."³⁹⁵

В дейността на библиотеките Хлеббаров отбелязва две основни функции: **културна**, състояща се в съхранение, опазване и предоставяне на книгите за четене от народа, и **социално-педагогическа**, проявяваща се използването на книгите за социално възпитание на читателите и приобщаването им чрез печатното слово към културния и икономическия живот на страната.

Хлеббаров се стреми да утвърди в началото на века и нови ценностни критерии в разбирането за добре уредена библиотека, което се мени и е в зависимост и от развитието на теоретичната мисъл в страната. За него "добре уредена библиотека е оная, която може да послужи на най-голям брой читатели в най-кратко време, по възможност с най-голям избор на най-добри книги, при съвършено либерални условия на ползване и при пълни удобства на занимание."³⁹⁶

Като част от комуникационната система и важен културен институт, според Хлеббаров главната роля на библиотеките е не в съхранението, а в разпространението на книжовното богатство. Той изисква книгата "да се сближи с читателя, с масата, с тълпата, която толкоз много днес ненавиждат "учените" и "високоинтелигентни граждани"³⁹⁷. Особено ценно е изискването му библиотеките да демократизират използването на книгите, които са предназначени за "читателите, за хората, а не за да се пазят чисти и хубаво наредени по шкафовете и полиците... Престъпление е да се дават книгите от библиотеката само на образовани хора, защото те единствено могли да ги пазят добре."³⁹⁸

Хлеббаров обръща внимание и на бързината в обслужването на читателите, изисквайки книгите да се доставят в най-кратко време.³⁹⁹

Решаващата роля за приобщаването на народа към книгите и увеличаването на тяхното обръщение Хлеббаров възлага на библиотеките и техните ръководства. В стремежа си да демократизират използването на книжните фондове и

да привлекат по възможност по-голям брой читатели, те създават и полезни връзки между книгите и читателите, между постиженията на културата и обществото. Той е привлечен и от идеята на американските библиотекарски за създаване на подвижни или пътуващи библиотеки. Възникнала в края на XIX в., тя била експериментирана от Дюи още през 1892 г., оказвайки се полезна за САЩ, където през 1900 г. около 60% от населението са селяни, нерядко живеещи в райони с отдалечени библиотеки⁴⁰⁰. Насочвайки вниманието си към популяризирането на затворените дотогава духовни ценности сред народа и използването им от обществото, **Хлеббаров пръв у нас предлага** по примера на американските библиотеки, които сами тръсят читателите си в селата, фабриките и работилниците, **да се организират и тук филиали и подвижни библиотеки**. Така според него се създава и развива читателската публика, а освен това и библиотеките ще направят нова стъпка по пътя на своята социализация. Идеята му от 1911 г. за изграждане на филиална система и подвижни библиотеки е полезна не само когато част от населението ни места нямат библиотеки. Тя звучи съвремененно и има приложение и в днешната ни практика. В края на 20-те години мисълта за такива библиотеки ангажира вниманието както на библиотековеди като Стоян Аргиров, така и на учители-библиотекари като Калина Малина, която изтъква ползата от организирането на подвижни ученически библиотеки⁴⁰¹.

Библиотекарят за Ячо Хлеббаров заема особено място в процеса на социализацията на духовната култура, поради което **проблемите на библиотечните кадри и тяхната подготовка са постоянен обект на неговото внимание**. Новата социална роля на библиотекаря в обществото той вижда в максималното изпълване на духовните ценности за доброто на цялото общество, както и в посредническата му функция за приближаване на знанията до хората.

Раждането на съвременния тип библиотекар обикновено се отнася към 1872 г., когато Карл Дзяшко (1842-1903), едва 30-годишен, става ръководител на Университетската библиотека в Бреслау (дн. Вроцлав). Тогава за пръв път в културната история на света професионален библиотекар поема ръководството на университетската библиотека⁴⁰².

През 1876 г. едва ли някой в България е знаел за първата конференция на американските библиотекарски, където за пръв път в света се обсъждат проблемите на библи-

отекарската професия. Според М. Дюи 1876 г. "ще се разглежда като най-значителна година в историята на библиотеките, година, в която библиотекарят заявява за себе си и получава от ръцете на обществото своето място сред другите професии"⁴⁰³. По това време в България няма нито един професионален библиотекар, а известно признание на професията ще се постигне едва след повече от 70 години. Двадесетина години след казаното от Иречек през 1879 г. за библиотечната професия, С. Аргиров в споменатото вече ръководство отделя значително място на редица изисквания към библиотекаря, като поставя на първо място познаването на библиотечната наука. Библиотекар според Аргиров не може да бъде всеки, който има някакво образование, но не притежава онези специфични качества и познания, които ще му дадат възможност да изпълнява своите задължения: енциклопедични знания, знания в областта на историята, познаване на историята на науката, литературата и книгата, познания в областта на библиотекознанието и освен тях чувство за ред, памет и красив почерк. По-късно, в статия от 1937 г. Аргиров се възмущава от това, че МНП, което полага грижи за подготовка на столари, машинисти, домакини и др., нехае за подготовката на специалисти-библиотекари. За повече от половин век държавата, която щедро раздава субсидии за различни специализации в чужбина, не е дала нито една стипендия по библиотечната наука⁴⁰⁴, въпреки предупреждението на Иречек от 1879 г. Аргиров се бори срещу такова пакостно отношение към библиотекарската професия, което е във вреда на библиотечното дело. Той критикува остро правителствата, които нямат стратегия нито за развитието на библиотечното дело, нито за подготовката на библиотечните кадри.

В тази насока приобщава усилията си и Я. Хлебаров, който полага грижи не само за утвърждаването на библиотекарската професия, но и за подготовката на библиотекари за нуждите на читалищните и училищни библиотеки.

Още в изказването си пред Учредителния конгрес той посочва, че развитието на теорията на библиотечното дело е свързано с наличието на библиотекари-специалисти, каквито у нас още няма, но трябва да се създадат. Той се възмущава от факта, че у нас библиотекарите са случайни, безплатно служещи, незапознати със същността на библиотечната уредба, но не и такива по професия. Полага усилия, за да накара отговорни държавни чиновници да разберат, че

библиотекарството е професия, изискваща специално образование и познания. За целта той привежда многобройни примери за отношението към нея на Запад, където библиотскарят винаги е компетентно лице със специална подготовка⁴⁰⁵.

Твърде критично се отнася Хлебаров и към некомпетентното ръководство на Народната библиотека. Рецензирайки нейния "Годишник" за 1923 г. - първия, издаден след войните, той отбелязва, че тя има много основни недъзи, без премахването на които няма да може да изпълни своето предназначение. Изисква настотелно поверяването ѝ на "специалисти по библиотечно дело, които с нужната любов и вещина да се заемат с нейната пълна и изчерпателна уредба". Той е против синекурните назначения в нея на лица, които нямат познания по библиотечно дело⁴⁰⁶ и не са в състояние да сложат ред в огромното ѝ книжно богатство, за да може то да бъде използвано от читателите ѝ. Като илюстрация на високите изисквания, които се проявяват към длъжността на библиотекаря в чужбина, Хлебаров препечатва в "Книжовник" съобщение от руския периодичен печат, съдържащо условията, поставени от библиотечната комисия при "Думата" към кандидатите за вакантната длъжност: висше образование, за предпочитане юридическо, владеење на немски, френски и английски, познания по юридически и икономически науки, библиотечен опит.⁴⁰⁷

В архива му са запазени и много страници с подробни бележки за изискванията към библиотекарската професия във Франция, Австрия, Италия и др.⁴⁰⁸

Вижданията си за качествата на професионалния библиотекар, в чиято работа влага дълбок обществен смисъл, той излага в своя статия от 1911 г. Основните му изисквания към работещите в съвременните библиотеки са: "широко енциклопедично образование"; "здрав ум и силна, подробна памет" за книгите и техните места, главно поради това, че в голяма част от библиотеките липсват каталози на наличния фонд; "да познава библиотечната техника и да има обща и специална подготовка". Хлебаров изисква библиотекарят не само "да познава своята библиотека, но и да "може да намери по всеки въпрос материала, що се намира в нея, да даде съответната справка, отговор, помощ на читателя, както и да изпитва "силна обич и интерес към работата си". Познавайки се на Арним Грезел, Хлебаров посочва и някои лични качества, необходими за библиотекаря: акуратност,

трудолюбие и вежливост.⁴⁰⁹

Професията на библиотекаря е необичайна. Това и Хлебаров е почувствал като Фридрих Адолф Еберт, издигнал в девиз за всеки, който искал да стане библиотекар, често цитираното изречение: "Aliis in serviendo consumor."* Еберт също изисквал от библиотекаря и особена любов към своята професия и кръга на задълженията си и добавял: "Non fit sed nascitur."**⁴¹⁰

Една бегла съпоставка между качествата на професионалиста, формулирани от Аргиров и от Хлебаров, показва, че Хлебаров предвижда и нови: познаване на библиотеката, в която се работи, обич и интерес към работата, както и някои личностни качества, даващи възможност на библиотекаря да общува по-успешно с ползвателите на библиотеката. Комуникативните способности на библиотекарите за Хлебаров са особено важни, тъй като според него в новите условия те трябва сами да търсят своите читатели, като им предлагат книги, удобства и пълна свобода за работа, а не да бъдат само пасивни раздавачи. Стремешт му библиотеките да популяризират и разкрият в по-голяма степен съдържанието на своите фондове, като се доведе затвореното в тях знание до възможно по-широк кръг читатели, е очевиден. В това негово желание за излизане от пределите на библиотеката се изразява и най-съществената част от съвременните ѝ функции.

Формулираните от Аргиров и Хлебаров изисквания, касаещи необходимите знания, интелектуалната и емоционалната сфера, както и качествата на личността, представляват първи опити в професионалната ни литература да се състави психологическа професиограма на библиотекаря. Те са най-значителното в тази област, което е получила библиотечната ни наука от началото на века до средата на 40-те години.

Анализирайки причините за ниския статус на библиотекаря, Хлебаров пръв в професионалната ни литература прави и социално-икономическа характеристика на професията. В края на първото десетилетие на века, той подчертава, че главно поради безпаричието на читалищните библиотеки обикновено длъжността "се изпълнява безплатно, а

* Служейки на другите, раздавам себе си (лат.)

* Те не се създават, а се раждат (лат.)

често се поверява и на "неграмотни служаци". В липсата на средства, непозволяващи да се плаща на "образовани хора, запознати с книгите и литературата" и честата смяна на библиотекарите поради необезпеченото им материално положение, както и в липсата на социално осигуряване Хлебаров вижда част от причините за ниския престиж на професията, който почти не се променя до средата на 40-те години. Убеден е, че едва когато се подобрят условията на труд и заплащането в библиотеките, към библиотекарите ще могат да се предявят изискванията за обща и специална подготовка и само тогава ще има смисъл те да се стремят към получаването ѝ. Затова той неведнъж поставя на вниманието на конгресите техните социални и професионални проблеми.

През 30-те години Т. Боров публикува своите констатации и възгледи за състоянието на библиотечното дело и професията в България, за тяхното "опашкарско" положение в полето на българската просвета и култура. "Български библиотекари ли? Нима има такава професия в България?"⁴¹¹ - пита той, изказвайки съмненията си за съществуването ѝ у нас, 70-80 години след създаването и признаването на библиотекарството като самостоятелна професия в Европа и Америка. В началото на 1938 г. според изчисленията на Боров във всички библиотеки в страната има около 150 платени "библиотекари", мнозинството от които "попадат в библиотеките съвсем случайно, по липса на друга работа и остават случайни, за жалост, и до края на библиотечната си кариера, която често не е съвсем недълготрайна"⁴¹². Голяма част от българските библиотекари и през тези години са хора, които не са подготвени за библиотекарска работа и "за тях библиотекарството си остава и до край една длъжност за изкарване на хляба"⁴¹³. Към професията на библиотекаря липсва добро отношение и от страна на държавата, тъй като то е функция от отношението ѝ към библиотеките, а такова почти няма.

Печално свидетелство за липсата на интерес към проблемите на библиотеките и професията на библиотекаря, дори в големи градове като Варна, ни е оставил Д. Василев. Резултат от близо 30-годишния му труд е издадената през 1942 г. "История на българския театър" - от древността до наши дни. С много знания и впечатления от културата и библиотеките в десетки страни, които е посетил, Василев записва в дневника си: "Сегашното положение на библиоте-

ката, със своя негоден персонал, прилича на оня негоден театър, в който по силата на човешкото невежество могат да се допуснат да играят - един гъгнивец, един заскващ и един едноок. За театъра не позволяват това, а за библиотеката го допускат."⁴¹⁴ Помощник-библиотекарят бил некадърен и Василев предлага да се назначи образован библиотекар. Секретарят на общината му отговорил: "Няма нужда да се туря там свестен човек, който и да турят, ще се омързеливи, понеже няма работа. Пазенето на книги не е работа."⁴¹⁵ Гледайки така на библиотечната професия, помощник-кметът възнамерявал от съображения за икономичност да назначи тогавашните певци от проектираната общинска опера и за библиотекарите едновременно.

Познаващ състоянието на библиотечната професия и образование по света, Хлебаров настоява и у нас, както в редица европейски страни, библиотекарската длъжност да се дава само на лица, които са издържали установен със специален закон изпит. За съжаление и в Закона за народното просвещение от 1909 г., многократно променян и допълван до 1940 г., не се изисква специална подготовка за библиотекарите.

Пълното неразбиране към изискванията на библиотекарската професия намира израз и в Закона за учредяване на достъпни библиотеки, в чийто чл. 5 се казва, че управлението на достъпните народни библиотеки се възлага на специален библиотекар, подпомогнат от необходимия помощен персонал, а според предвидените изисквания от двама кандидати се предпочита той, който се е проявил с литературни трудове. Така според този закон най-подходящи за библиотекарската длъжност са хора, които се занимават с литературна дейност. Мисълта на законодател е ясна: все пак това са грамотни личности, общуват с книги и следователно могат да бъдат библиотекарите.

Това тълкуване на закона дава възможност към професията на библиотекаря да се приобщат значителна част писатели и учени като: П.Р.Славейков, П.П.Славейков, П.Ю.Тодоров, П.К.Яворов, д-р Н. Михов, проф. М. Арнаудов, д-р И. Димитров, С. Чилингиров, К. Христов, Елин Пелин, Калина Малина, Д. Немиров, А. Разцветников, С. Минков, О. Василев, Н. Райнов, Д.Б.Митов, С. Станчев и др., част от които работят в Народната библиотека. Липсата на библиотекарите-професионалисти според А. Балабанов е причина дори нейното управление да бъде поверено през първото

петдесетилетие на случайни хора, които не са имали и "най-далечна представа за методите, по които би могъл тоя важен народен институт да се държи на висотата си"⁴¹⁶ и да служи за подема на българската култура и наука.

Интересни виждания за писателите-библиотекари, обогатили не само библиотеките със своето културно присъствие, но и българската литература, развива Т. Боров в статията си "Народна библиотека и българската литература"⁴¹⁷.

Управителният съвет на ВЧС е имал правилно разбиране за библиотечната професия, поради което чл. 10 от Законопроекта за народните читалища (във варианта му от 1923 г.) е бил посветен изцяло на професионални въпроси на библиотекарите. С този закон се е целяло да се решат важни проблеми, свързани с тях: подготовка, условия на труд, заплащане, професионална закрила и др. Решаването им би довело и до утвърждаване престижа на професията. Това е първият и единствен у нас опит проблемите ѝ да бъдат решени по законодателен път. До 1927 г., когато законът е приет от Народното събрание, проектът претърпява редица изменения и в последния вариант много от тези постановки отпадат. Но те са показателни за отношението и разбирането, което са имали неговите създатели, между които е и Хлебаров, към професията на библиотекаря. Постигнато е запазеното изискване на чл. 7, ал. 2 от същия закон, според който библиотекарите, които получават заплатата, са длъжни най-късно в срок от 2 години да завършат курсовете, уреджани от ВЧС и МНП. С това за първи път в държавен документ се предявяват специални изисквания към лицата, работещи като библиотекари.

Търсейки форми за подготовка на библиотекари - главно за читалищните и училищните библиотеки, ВЧС стига до идеята за организиране на курсове, които получават подкрепата и на МНП. В доклада си до Министерския съвет Стоян Омарчевски, изнасяйки редица тревожни факти за състоянието на библиотечното дело, между другото подчертава, че в "страната има само 5-6 подготвени лица за уредници на библиотеките, поради което голяма част от работещите в библиотеките нямат и елементарни познания върху науката библиотекостанение. А знайно е, че както училището иска своя подготвен учител, така и библиотеката се старее да се сдобие със свой подготвен персонал".⁴¹⁸ През годината, в която Омарчевски пише този доклад, първото

училище за библиотекари в света, създадено през 1887 г. от Мелвил Дюи при Колумбийския университет, с което се полагат основите на библиотечното образование, отбелязва своята 35-годишнина. През 1949 г. когато у нас все още няма нито едно библиотечно училище, в САЩ 21 училища дават званието бакалавър по библиотекознание, 5 училища присъждат званието магистър, а от 1920 г. Висшето библиотечно училище при Чикагския университет присъжда и докторати.

Задачата на курсовете, чието начало е поставено през 1923 г., е да дадат необходимия минимум от професионални знания на библиотекари, работещи в читалищни и училищни библиотеки, както и на някои от държавните учреждения и да ги подготвят системно за работа в тях. До средата на 40-те години тези курсове, в които се подготвят около 550 човека, са почти единствената форма за подготовка на библиотекари у нас. Техен директор от 1923 до 1927 г. е С. Аргиров, а от 1928 до 1938 г. - Я. Хлебаров.

Четири месеца след приключването на първия курс, в който участват 136 библиотекари, ръководството ЧС внася пред министър-председателя и министъра на просветата пакет от предложения, имащи за цел да подобрят подготовката на библиотечни кадри в страната. Предлага се: да се предвидят в учебния план на Историко-филологическия факултет и часове по библиотекознание, като се даде възможност на студентите, вместо друг второстепенен предмет, да изучават дисциплината по избор и да полагат изпит по нея; ЧС със съдействието на МНП ежегодно да организира двумесечни курсове за библиотекарите от читалищата, държавните учреждения и учебните заведения; да се уреди в София самостоятелен библиотечен музей, в който участниците в курсовете, студентите по библиотекознание в СУ и всички, занимаващи се с библиотечно дело, да се запознаят с модерната библиотечна уредба; още през същата година да се изпратят в чужбина за 2 години поне 15 човека с висше филологическо образование, посочени от ЧС, за да специализират библиотекознание, които след завръщането си да бъдат назначени за библиотекознание, в окръжните читалища и държавните библиотеки; на учителите-библиотекари да не се възлагат повече от 8 часа седмично, за да могат да изпълняват добре задълженията си като библиотекари.⁴¹⁹ Въпреки че министър-председателят обещава да проучи исканията на съюза и да направи всичко за тяхното изпълнение, нито едно от тях не било осъществено.

Ръководството на ВЧС се стреми да привлече като лектори в курсовете едни от най-подготвените ни специалисти: С. Аргиров (Библиотечна история и описание), д-р Н. Михов (Библиография и библиотекари), В. Класанов (Читалищно дело и библиотекознание), Я. Хлебаров (Читалищно дело и читалищно законодателство), М. Димчевска (Библиотечна класификация и каталогизация). По-късно тази дисциплина се поема от Ив. Данов и С. Станчев. Освен специални дисциплини курсистите слушат лекции по българска и европейска литература четени от М. Арnaudов, Б. Пенев, Ив. Шишманов, български фолклор и етнография (Ст.Л.Костов и А. Стоилов) и българска история (Марин Пундев). След всеки курс програмата се подобрява и усъвършенства. От петнадесетдневни те стават месечни. Повишават се изискванията към участниците, които полагат изпити по специалните дисциплини.

След петия библиотекарски курс (1927 г.), чувствайки все по-остро необходимостта от добре подготвени библиотекарски, Аргиров и Хлебаров правят предложение библиотекознанието да се въведе като учебна дисциплина в средните и висшите учебни заведения в страната, което остава неосъществено не само тогава, но и днес, въпреки очевидната полза от една такава стъпка. Въпреки че по Закона за Университета в него се създава Катедра по библиотекознание, в която от 1924 до 1935 г. чете лекции С. Аргиров, те са факултативни, посещават се от единици, поради което не дават никакви резултати за професията. Тодор Боров, по това време студент, вече "запаянко по библиотечните работи" и един от двамата слушатели на Аргиров през 1924-1925 г., твърди, че лекциите му били толкова безинтересни, че "мухите умираха от скука" и дори големият му "личен интерес" не е в състояние да го накара да ги издържи докрай.⁴²⁰

Курсовете на ВЧС стават все по-популярни, интересът към тях се повишава, за което говори и фактът, че за осмия курс (1-31.VII.1930, София) желаещите били 250 човека, но са приети едва 60.

През 1931 г., по време на общата икономическа криза в Европа, когато много държави са принудени да прибегнат до съкращения на разходите за култура и образование, МНП отказва финансирането на библиотекарските курсове в София. Тогава Хлебаров решава да се организират краткосрочни, седемдневни курсове в околийските центрове. Само през

1932 г. той и Иван Данов провеждат такива в Ловеч, Плевен и Велико Търново, като двамата поемат цялата организационна и преподавателска работа. В писмо от 14.VI.1932 г. Иван Георгиев от Ловеч му пише тревожно: "... курсът започва, но без лектори. Разчитаме само на Вас с г. Данов."⁴²¹

През 1938 г. в СУ се провежда IX и последен библиотекарски курс на ВЧС в периода до средата на 40-те години, в който участват 73 човека, предимно учители. Той се ръководи от Ст. Чилингиров, който чете и лекциите по читалищно дело. Хлебаров чете курса по читалищно законодателство, а библиотекознание чете Ив. Данов. В практическите занятия помага С. Станчев, който в бележките си за курса отбелязва: "С чувство на предан деятел в читалищното поле, Я. Хлебаров разгледа читалищното законодателство и успя да запали сърцата на слушателите с огъня на своята вяра в бъдещето на нашите читалища и библиотеки."⁴²²

Въпреки трудностите, някои слабости и несъвършенства, които съпътстват курсовете, те имат голямо значение за укрепването на библиотечното дело и библиотекарската професия в България. В продължение на 15 години са единствената форма за подготовка на библиотекари у нас. Те се запазват и провеждат благодарение и на личностното присъствие на Хлебаров в тях, който и чрез участието си в организирането им, и чрез лекциите, които чете, дава израз на разбирането си за тяхното място и ролята им в процеса на създаването на библиотекаря в страната.

Друга област, в която Хлебаров насочва своите интереси, са проблемите на детското четене и детските библиотеки, чрез които подрастващите усвояват духовната и материалната култура, подготвяйки се за навлизане в обществото на страната ни, в която по това време процентът на завършващите средно и висше образование, в сравнение с общия брой на подлежащите на обучение, е значително по-малък. От края на XIX и началото на XX век тези въпроси привличат вниманието и на някои педагогически, библиографски и литературни списания като "Учител" (1893-1912), "Училищен преглед", "Учителска мисъл", "Свободно възпитание" (1922-1928), "Книгопис" (1928), "Българска мисъл", които чрез преводни и оригинални статии утвърждават детските библиотеки като образователен фактор, който по своето значение не отстъпва на училището и без които то стеснява своите цели.⁴²³

Като бивш учител Хлебаров разбира голямото значение

на библиотеките като възпитателни институти за децата и по различни поводи се стреми да докаже, че те имат добри педагогически възможности и че библиотекарите са също възпитатели, както учителите. За него библиотечното обслужване на децата има особено важно значение не само за библиотеките като културни институти, но и за бъдещето на обществото, което се формира в детството, поради което децата повече от всяка друга категория читатели изискват обслужването с книги да се приближи до тях. Като педагог той вижда в детското четене важно средство за умственото, нравственото и трудовото възпитание.

Своите възгледи в тази насока Хлеббаров изгражда и под влиянието на някои трудове на западни и руски педагози, в които търси отговор на интересуващите го въпроси. Свидетелство за интересите му в това направление са и неговите записки, тезиси и конспекти по темите: За четенето; Задачите на детското четене; За подбора на книгите; Какво да се чете; Как да се чете; Добрите книги; Оценката на книгите; Детските библиотеки; Ученическите библиотеки; Домашните библиотеки.⁴²⁴ Те показват и значението, което той сам придава на книгата като средство за възпитанието на децата и общото културно издигане на народа.

Въпросите за значението на книгите за развитието на децата, как да четат, какво да четат, как да си избират книги, създаването на навици за четене го занимават постоянно. Хлеббаров често се позовава на мисълта на Белински, че "да се чете лошо избрана книга за децата е по-лошо и по-вредно, отколкото нищо да не се чете". Той е убеден, че случайното четене без подбор и без умение да се чете дава малко. Тук вижда голямата роля на библиопсихологията, чиято главна задача се състои в това, да посочва на всеки читател онези книги, от които той с най-малка загуба на време и сили би могъл да получи максимално количество знания и идеи.

Свои идеи за детските книги и читални Хлеббаров споделя и в статията си "На работа за културата", където между другото пише: "Особено внимание трябва да се отдели на детското четиво. Нужно е при всяко читалище да се организира детска читалня, която да се завежда или от специалист библиотекар, или от местните учители. В тая читалня безплатно всички деца трябва да четат избрано четиво и от нея за домашен прочит трябва да се дават безплатно на всички деца. Така ще може още от ранна възраст да се повлияе благотворно върху нежната и любоз-

нателна душа на детето и се облагороди и развие неговият дух.⁴²⁵

Познавайки спецификата на работата с децата, Хлебаров поставя и въпроса за необходимостта от специално подготвен библиотечен персонал, който да отговаря на специфични изисквания: да има знания по детска литература, да обича децата и разбира спецификата и особеностите на различните възрасти, да проявява педагогически такт, както и умение да насочва тяхното четене. Тези изисквания са били предпоставка за откриването през 1904 г. в Питсбург на първото специално училище в света за подготовка на детски библиотекари.

Хлебаров поставя пред библиотечните работници редица задачи, свързани с възпитаването на навици и култура на четенето у децата, както и за изграждането у тях на правилно отношение към книгата и на умения за самостоятелна работа с литературата.

Важен момент в неговите възгледи е идеята за приобщаване на децата към книгата от най-ранна възраст. "Научете децата да четат от малки и те като свикнат от рано да четат, ще четат до дълбока старост... Който не е свикнал на младини да чете, на старост никак няма да чете"⁴²⁶ - твърди той в реферата си пред XI читалищен конгрес, в който разглежда и постиженията на американските библиотеки в работата с децата. За него тяхното четене е важна социална предпоставка, имаща отношение и към подготовката на "поколение, полезно за обществото".⁴²⁷

Какво да се направи, за да стигне полезното четиво до подрастващите в момент, в който и в читалищата, и в училищата детската книга "се използва много слабо и безразборно", а "грижи за детското четиво почти не съществуват?"⁴²⁸ Отговор Хлебаров се опитва да даде и в предговора си към книгата на Ц. Цветанов "Детски библиотеки", в която авторът изяснява ролята им в страни с развито библиотечно дело. Хлебаров държи грижите за децата и за "хубавото детско четиво" да заемат първостепенно място в дейността на читалищните библиотеки. Той ги насочва и към "коопериране на просветната работа"⁴²⁹ с тази на училищата, базирайки се на добрите резултати, дали първите подобни опити в САЩ от 1879 г. Акцентирайки върху постигнатото в тази насока и от страни като Англия и Германия, Хлебаров посочва и разнообразните форми и средства, използвани от тях, за оказване на "благодарно влияние върху моралното

и естетическо развитие на децата".⁴³⁰ За Хлебаров създаването на необходимост да се чете системно е дълъг процес, започващ от семейната среда, който се продължава от училището и библиотеката и се поддържа през целия живот. За него е особено важно и учителят, и библиотекарят да развиват и насърчават проявите на детската любознателност и стремеж към четене, в практическото осъществяване на които те имат равностойно участие.

Хлебаров има високи изисквания не само към книгите за деца, които преди всичко трябва да съдържат дълбока мисъл, разширяваща кръгозора на младия читател и съответстваща на неговите умствения възможности. Според него и самите автори трябва както да обичат и разбират децата, така и да познават техните психологически особености.

Възгледите на Хлебаров за детското четене и детските библиотеки, за тяхното място и значение за образователната система са безспорно полезни. Несъмнени са и усилията му и чрез публикации в сп. "Читалище", които вече разгледахме, те да получат по-широк отзвук в страната, но поради комплекс от социални причини те остават без значителна реализация.

Не остават встрани от интересите на Хлебаров и проблемите на библиотечната архитектура. Още през 1911 г. в статията си "Библиотечната сграда. Библиотечните пожари. Мебел и обстановка" той показва разбирането си за сградата на библиотеката като важно условие за осъществяване на цялостната ѝ дейност. Съществен момент във възгледите му за библиотечната архитектура е изискването за нуждите на библиотеките да се строят самостоятелни, специални сгради, отговарящи на техните цели и предназначение. Категоричен е, че помещенията, строени за други цели и приспособени за библиотеки, никога не могат да имат функционалността на специално проектираните сгради и спъват както цялостната дейност на библиотеката, така и качественото обслужване на читателите. Убеден е, че проектите трябва да бъдат дело на архитект-специалист по библиотечно строителство, който, разработвайки архитектурния план, е длъжен да го съобрази с особеностите на конкретната библиотека, като наличен фонд, годишен прираст, начин на нареждане и др., при задължителни консултации с ръководството на библиотеката, гарантиращи създаването на добър проект.

Не по-маловажен момент е изборът на място, отго-

варящо на комплекс от условия, едно от които е възможността за разширението на сградата при бъдещото ѝ развитие. За него е важно постройката да е съобразена с "модерните технически изисквания", на които трябва да отговарят както книгохранилището и читалнята, така и всички останали помещения. Хлебаров отделя специално внимание и на въпросите, отнасящи се до отоплението и осветлението в сградата, които имат отношение към цялостното ѝ функциониране, препоръчвайки като най-подходящи централно водно или парно отопление и светлина, падаща отгоре - посредством стъклен покрив, или странично осветление.

С оглед охраната на библиотечния фонд от пожари, Хлебаров поставя и изисквания към електрическата инсталация. Позовавайки се на огромните загуби за световната култура, предизвикани от пожари в редица европейски библиотеки, той препоръчва не само книгохранилището да бъде построено от огнеупорни материали и библиотеката да е съоръжена с противопожарна уредба, но и да бъдат застраховани и сградата, и фондът. Специално за книгохранилището изтъква предимствата на западната система (Magazin System, Stacks), която дава възможност за пълното му изолиране и предпазване от пожари. Тя позволява на сравнително малка площ да се разположат много книги по начин, улесняващ значително библиотечния труд. Хлебаров се спира и на някои основни изисквания към функционалността на интериора на библиотеките, създаващ удобства за работа на читателите.⁴³¹

Макар и скромна тази статия увеличава стойността си и от това, че е писана във време, когато в страната ни има едва 24 архитекти, от които нито един не е специалист в областта на библиотечната архитектура, но те и трудно се създават. Дори в Европа през 1934 г. те са "още редки птици" - пише Пол Ладевиг (1858-1940), в труда си "Politik der Bücherei".⁴³² Какво остава тогава за страна като България, в която за 60 години след Освобождението ни са построени само две специални библиотечни сгради - Университетска библиотека, в проектирането на която участва С. Аргиров, и Библиотеката при БЗКБ, строена под ръководството на Т. Боров.

Необходимостта от строителство на специални библиотечни сгради е разбираана добре и от създателите на Закона за народните читалища, съгласно чл. 11, на който всяко читалище, което няма собствена сграда, се задължава да

създаде специален Фонд постройка на читалищно здание, сумите от който не могат да се изразходват за други цели.

Възмущавайки се от мизерната и неподходяща сграда, в която се намира Народната библиотека през първите 50 години от нейното съществуване, Хлебаров неколкратно заявява, че "сегашното нейно помещение е годно за всичко друго, но не и за библиотека". Той предявява остро искане към българските управници да намерят средства и съградят една "специална сграда за тая огромна национална съкровищница"⁴³³.

Ще припомним, че през 1936 г. самият той сключва договора с архитект Ямантиев за построяване на читалищна сграда в Плевен, в клаузите на който са отразени част от вижданията на Хлебаров за библиотечната архитектура. Прави впечатление, че в него за първи път в България се предвижда проектирането на кабинети за самостоятелни занимания, каквито дори днес, 55 години по-късно, не притежава нито една библиотека у нас.

Публикациите на С. Аргиров и Я. Хлебаров по проблемите на строителството на библиотечни сгради, колкото и фрагментарни и несвършени да ни се струват днес, са първи опити в тази насока, в която и днес в България липсват особено големи постижения. До средата на 40-те години в същата област имат прояви както М. Димчевска, така и Т. Боров,⁴³⁴ който познавайки теорията и практиката в библиотечното строителство на някои западни страни, търси оптимални решения за строежа на първата библиотека в страната ни.

Изложеното дотук не изчерпва кръга на интересите на Хлебаров в областта на библиотеките. Привличат го трайно и проблемите на комплектуването и организацията на фондовете им, и тяхната каталогизация, а така също и някои въпроси на библиографията. Възгледите му в тези области са разгледани в следващите раздели.

3.3. Комплектуването и организацията на библиотечните фондове в публикациите на Хлебаров

В продължение на векове понятията "библиотека" и "библиотечен фонд" се отъждествявали, поради което под библиотека се разбирало по-голяма или по-малка колекция от книги. Концепцията за библиотеката като сбирка от книги поддържат десетки западни и руски библиотековеди, които

са единодушни, че фондът представлява нейната същност. Тези емпирични възгледи в съчетание с тогавашното разбиране за главното предназначение на библиотеките - да опазват старателно събраните фондове, имат положително въздействие и върху теорията, и върху практиката на библиотечното дело. Те стават причина за задълбочената разработка на редица въпроси, свързани с подбора и с опазването на книгите, а благодарение на представите за основното предназначение на библиотеките до нас достига голяма част от книжовното и културното наследство на миналото.

В течение на столетия се натрупват сведения за рационални методи за комплектуване и организация на фондовете. Първите опити да се обобщят теоретично знанията в тази област в Европа се отнасят към началото на XIX век.

Важността на проблемите на комплектуването е съзнавал и първият ни библиотековед С. Аргиров, поради което в ръководството си от 1898 г. им посвещава самостоятелна, но кратка глава "Увеличаване и намаление на библиотечния имот", разкриваща възгледите му в тази насока.

Тя е и пръв опит в професионалната ни литература не само за теоретично обобщение на практическия опит на автора, но и за излагане на по-цялостни разбирания за комплектуването на фондовете на библиотеките, които са изследвани и получават оценка в споменатата студия на В. Хаджихристова и Х. Хаджихристов.

Следващ съществен принос в разработката на теорията за комплектуване на библиотечните фондове у нас от началото на века до средата на 40-те години са публикациите на Хлебаров, който изгражда схващанията си в тази област под влиянието на различни автори. Струва ни се, че превес сред тях имат Н. Рубакин и Л. Хавкина.

Същността на възгледите на Хлебаров за изграждане на библиотечните фондове, които до днес не са били обект на внимание от страна на библиотековедите, според нас, се изразяват в следните по-съществени положения. Той формулира някои от основните, валидни и днес принципи за комплектуване - системност, икономичност и профилираност. През 1911 г. поставя изискването набавените книги във фондовете на библиотеките да съответстват на техните задачи и интересите на читателите. В основата на процесите, свързани с комплектуването полага идеята за подбора на най-добрите книги. За целта той препоръчва да се привличат специалисти от различни области на знанието,

както и да се използват различни видове библиографии - главно препоръчителната и критичната. Пръв у нас предлага в помощ на комплектуването на читалищните библиотеки да се изработи аотиран типов каталог, който по същество е библиографски модел на ядрото на фонда им. Единствен в страната още през 1911 г. подсказва идеята за координация в комплектуването на читалищните библиотеки, като изтъква и предимствата ѝ. В началото на века предлага да се организира бюро за книгообмен и МЗС за нуждите на читалищните библиотеки, както и да се уреди централизирано комплектуване за тях. Хлебаров правилно преценява, че по този начин ще бъдат подобрени съставът и качеството на фондовете им, които на места били бедни и незадоволителни.

Въпреки че са ориентирани към читалищните библиотеки, възгледите му имат особена практическа ценност, поради това, че са с общ характер и са приложими и в останалите общообразователни библиотеки.

Съвременната теория за изграждане на библиотечните фондове, не само че не отхвърля нито една от тези постановки, но ги използва и доразвива. Поради комплекс от причини, една от които е непознаването на публикациите на Хлебаров, името му не се споменава никъде, а възгледите му в тази област (за разлика от тези на С. Аргиров) остават почти неизвестни и непопулярни, въпреки не по-малката им научна и практическа значимост.

Хлебаров няма публикации, посветени единствено на въпросите на комплектуването на фондовете, макар че върху тях акцентира постоянно. Схващанията си за тях разкрива в статии, посветени на различни читалищни и библиотечни въпроси, в реферати и изказвания, които позволяват да се проследят възгледите му в тази важна за работата на библиотеките област, както и да се направят някои изводи.

Големият и важен въпрос, който го занимава постоянно, е за подбора на книгите, интересувал учени и библиотекари от древността до днес.

Теорията за подбора в цялостен вид създава Рубакин. В свои трудове той излага същността, целта и принципите на подбора, особено на ядрото на библиотечния ѝ фонд, както и критериите за оценка на книжните сбирки. Въпреки някои противоречия във възгледите му, те оказват влияние върху Я. Хлебаров.

Л.Б.Хавкина, която също разработва идеите за подбора,

подчертава, че проблемът не е в количеството, а в качеството на книгите, и смята за необходимо да се отчитат местните условия при подбора им. Тя отдава голямо значение на ролята на библиографията при комплектуването, отбелязвайки и важноста на координацията в работата на библиотеките при изграждането на фондовете им.

Съветвайки в библиотеките да не се набавя всичко, което излиза от печат, а само определени книги, тъй като фондовете им са ценни не изобщо с обема си, а "главно с количеството на добрите книги"⁴³⁵ Хлеббаров насочва вниманието на библиотекарите към формиране на качествения състав на книжните сбирки. Но проблемите на подбора опират до теорията за ценността на изданията, която както в началото на века, така и днес не предлага точни критерии за отчитането ѝ. Тогава кой и как да направи този подбор, за да попаднат в библиотеките действително "най-ценните книги"? Разбирайки, че подборът на книгите е интелектуален процес, изискващ преценка, която не е по силите на едно отделно лице, Хлеббаров изтъква необходимостта той да бъде поверен на "сведущи лица, по възможност специалисти за всеки отдел".⁴³⁶ Уникалността на книжния фонд на читалище "Съгласие", заел водещо място по ценността си сред библиотеките през първото десетилетие на века, обяснява като резултат от обстоятелството, че тук всички книги се избират от комисия, състояща се от специалисти от различни области на знанието. Така и теоретично, и с пример от практиката Хлеббаров аргументира необходимостта от създаване на съвет по комплектуване, включващ експерти, избрани сред местните жители, чрез които ще се подобри значително подборът на библиотечните фондове.

Хлеббаров засяга и важни въпроси, свързани със състава на библиотечните фондове. Той изисква те да притежават "всички най-ценни творения на човешкия дух"⁴³⁷ и да имат "енциклопедичен" характер, позволяващ задоволяването на интересите на читатели с различна подготовка и с разнообразни духовни потребности. Той наблюдава с тревога състава на фондовете на селските читалища, които представляват около 90% от общия им брой в страната. Немалка част от тях обаче разполагат с фонд от 500 до 1000 тома, без особена научна и художествена стойност, поради което Хлеббаров го оценява като незадоволителен и в количествено, и в качествено отношение. Съставът на литературата в тях е най-често случаен, поради което липсват книги

по теми, които биха заинтересували селския читател: обработка на почвата, торене, напояване, борба с вредителите по земеделските култури и др. Затова Хлебаров настоява не само във фондовете им да се набавят книги, които съдържат полезни и необходими знания за селяните, но и цялостната дейност на библиотеките "да се организира с оглед на местните и конкретни нужди на населението, с оглед на неговия живот и поминък".⁴³⁸ Разбирайки, че успешното развитие на стопанския и обществения живот е възможен само при висока култура на населението, той поставя изискването да се изграждат профилирани фондове, съответстващи на социално-икономическия характер на района, обслужван от библиотеките, искайки и събраните в тях знания да заработят за прогреса на нацията. Хлебаров единствен в българското библиотекознание отделя специално внимание на проблемите на фондовете на селските читалищни библиотеки, търсейки и конкретни практически решения за снабдяването им с действително полезни книги. Негова е идеята да се основе специално издателство за ценни и евтини книги, чрез което за десетина години те да подобрят състава на фондовете си.

В стремежа си да определи критериите, от които да се изхожда при подбора на книги, Хлебаров достига до обобщението, че "трябва да се вземат под внимание нуждите и изискванията на читателите, членовете на библиотеката, както и общите задачи, които преследва библиотеката".⁴³⁹ Макар че не употребява думата "съответствие", Хлебаров очевидно поставя изискването за съответствие на състава на фондовете на интересите на читателите и задачите на библиотеката. Тази негова формулировка, останала незабелязана до днес, предхожда с повече от 50 години тази на Юрий Григорьев (1899-1973) от края на 60-те години за "съответствието на състава и обема на фондовете на задачите на библиотеката и интересите на нейните читатели",⁴⁴⁰ изведена в ранг на основен закон на комплектуването. Във формулировката на Хлебаров липсва единствено изискването за съответствие на обема на фондовете, но в тези години, когато стотици читалища в страната имат в библиотеките си едва по няколко десетки книги, такъв критерий не само, че не е необходим за нашите реалности, но липсват и предпоставки, които да обусловят извеждането му като условие, на което да се подчини подборът на книги. Това основно правило, формулирано от Хлебаров, се прилага и

днес почти във всички видове и типове библиотеки, и е принос в развитието на теорията ни за изграждане на библиотечните фондове.

Той засяга и въпроса за необходимостта от създаване на библиографски указатели в помощ на комплектуването на фондовете, изтъквайки, че трудностите на подбора се усложняват както от липсата на теоретични ръководства, така и от тази на препоръчителни библиографски пособия, без които "най-добрите книги" трудно стигат до библиотеките и читателите. Съществуващите библиографски издания според него не могат да се използват при подбора на книги, тъй като в тях липсва анотация, съдържаща оценка на книгата от специалисти, а библиографското описание не разкрива в необходимата степен съдържанието им. За него **критичната библиография е друго важно средство**, което може да улесни библиотекарите при подбора на полезни книги, поради което съветва да се набавят своевременно тези, които "добрата критика" посочва и да ги предлагат на читателите.

В търсене на средство за преодоляване на "безпътицата" в комплектуването на читалищните библиотеки той идва до идеята за създаване на анотиран препоръчителен библиографски указател, включващ най-добрите книги от всички отрасли на знанието, издадени у нас, която излага в статията си "Да се създаде нормален каталог за нашите читалища". Но тъй като тя разкрива част от библиографските му възгледи, ще я разгледаме в пети раздел.

Хлебаров отделя внимание и на начините за комплектуване на фондовете на читалищните библиотеки. И в онези години въпреки ограничените средства, с които са разполагали библиотеките, покупката на книги е била основен начин за попълване на фондовете, но Хлебаров изисква тя да се извършва не случайно, а "своевременно" и "систематически". Тъй като в системното набавяне вижда известна гаранция за своевременното попълване на фонда, той смята, че периодичната покупка на книги трябва да бъде "задължителна" за всяка библиотека.

Насочвайки вниманието си към абонамента, той предлага всички читалища и културно-просветни дружества да набавят необходимите им книги и периодични издания от България и чужбина чрез ВЧС, който за целта да сключи споразумения с издателите. Хлебаров изяснява и предимствата на това централизирано комплектуване. То ще осигури

правилен подбор на постъпленията и ще влияе върху състава на фондовете и същевременно ще е икономически по-изгодно поради търговската отстъпка от издателите при покупка на едро. Идеята му от 1911 г. за централизирано комплектуване е частично осъществена чрез създадената през 1929 г. Читалищна кооперация. Ръководството ѝ си поставя за цел да издаде най-ценните творби в областта на науката, литературата и изкуството - наши и чужди, като ги предложи на читалищата на крайно ниска цена и така да подобри състава на фондовете им.

В края на 1936 г. кооперацията предприема издаването и на специална библиотека "Българско народно читалище". Уредниците ѝ, сред които е и Хлебаров, си поставят за задача да отпечатат съчиненията на големите български писатели - от Паисий до съвременните, на крайно достъпни цени. Библиотеката е и форма за подкрепа и на българските писатели, много от които не са материално осигурени.

Въпреки че цялостната дейност на кооперацията, както вече отбелязахме, не дава онези резултати, към които се стреми Хлебаров, чрез нея той полага усилия да компенсира липсата на библиотечен колектор в България, чиито цели и задачи е познавал от опита на развитите страни.

Даренията според него са твърде несигурен източник за комплектуване на фондовете на читалищните библиотеки, защото често нямат необходимата художествена и научна стойност, а са случайни и безсистемни.

В изказването си пред Учредителния конгрес на Съюза на читалищата Хлебаров пръв у нас развива идеята за **стойностен книгообмен с ненужните дубликати** между читалищните библиотеки. В книгообмена с издания от минали години вижда не само възможност за докомплектуване, но търси и рационална форма да се активизира част от пасивните фондове на библиотеките. Знаейки, че издания, които за дадена библиотека са ненужни, може да са необходими за друга, той предлага и конкретно организационно решение: да се създаде "специално бюро при съюза", където да се изпращат дубликатите, срещу които ще се получават други книги на същата стойност. В това изказване **предлага да се създаде и МЗС**, която позволява да се заемат книги между библиотеките с цел "едно градско читалище, което има много и ценни книги да може да заеме на друго, което е бедно",⁴⁴¹ като по този начин, се подпомага и улеснява работата по обслужване на читателите.

Поставяйки въпросите не само за **икономично**, но за **профилирано комплектуване**, Хлебаров иска всяко читалище да набавя само действително нужните му книги, а "много скъпите" и "строго специалните" да се заемат от други, по-богати градски читалища. Хлебаров засяга и важни въпроси, свързани с **координацията на комплектуването** между библиотеките, ратувайки още в началото на века за известна съгласуваност между тях при набавянето на книги и замисля използването на фондовете им да бъде достъпно за всички желаещи ползватели.

Средство за осъществяване на идеята си за МЗС Хлебаров вижда в създаването на своден "централен каталог", отразяващ фондовете на всички читалищни библиотеки. Макар и очертана твърде схематично, идеята му за използване на сводни каталози в работата на библиотеките се среща за пръв път в професионалната ни литература. Тя обаче не се развива, тъй като в страната липсват предпоставки за създаването им. Тези негови предложения показват, че Хлебаров е смятал, че времето на изолираните и независими библиотеки, разчитащи само на своите фондове, е отминало и предлага форми, чрез които съвкупният фонд на всички читалища може да се използва по-активно. Идеите му, очевидно заимствани от САЩ, колкото и модерни да са за началото на века, не се реализират практически поради това, че са подходящи за страни с развито библиотечно дело, от което България се оказва далече.

В своите статии Хлебаров засяга комплекс от проблеми, свързани с фондовете на читалищните библиотеки, като: богати ли са българските читалища с книги и добри ли са те; как се използват наличните фондове от населението; кой и колко чете в България. На всички въпроси той отговаря отрицателно. България е бедна на книги, а разпространението им е лошо и неправилно. Много от библиотеките имат малки книжни фондове, а хубавите книги в тях са рядкост. Броят на читателите е малък, а особено малко четат жените и селяните. Малко чете дори българската интелигенция.

Подчертано "неглижирана" е българската книга и в края на 30-те години, когато макар че мащабите на читателските занимания и книжовната обстановка у нас са значително по-добри в сравнение с първото десетилетие на века, като цяло са плачевни.

Дребни наглед факти са база за известен социален сондаж и изводи не само за книголюбието на българина в

края на 20-те и 30-те години, но и за състоянието на книжовните сбирки на читалищните библиотеки, данни за които намираме и у Ячо Хлебаров. В статията си "Съюз на българските писатели" (1939 г.) по повод 25 години от създаването му, като отбелязва, че съюзът има 122 членове, които не само, че не могат да се издържат от своя труд и лишенията ги съпътстват постоянно, изнася и обезсърчителни факти за книголюбието на различни слоеве от населението ни. При 100 хил. души със средно и висше образование, от които към 31 хил. са преподаватели в различни училища, от книгите на българските писатели се продават едва по 2-3 хил. екземпляра. Заключениеето си, че "малко, много малко чете не само нашият народ, но и нашата интелигенция",⁴⁴² подкрепя с унищожителен статистически аргумент, показващ, че у нас годишно на жител не се пада дори по една прочетена книга, а културните народи четат по 4.

Свидетелство за окаяната книжовна обстановка е и статията на Д. Василев "Кой какво чете", установил, че в края на 20-те години у нас чете само 1 от 100 жители, а осемдесет на сто от завършващите средно и висше образование след това престават да четат, губят интереса си към книгите, а вътрешната потребност от самообразование и духовно усъвършенстване угасва. Сред читателските категории превес имат учащата младеж, учителството, журналистите и писателите, а в провинцията се чете по-интензивно от столицата. Такава е тревожната картина на читателската публика и нейните интереси според Я. Хлебаров и Д. Василев.

Докосвайки се и до въпроса за количеството и състава на личните библиотеки в "заможни" и "високопоставени" семейства, Василев установява, че те са крайно незадоволителни и не подсказват сериозни книжовни интереси, защото това са главно "десетина-двадесетина романа от "Мозайка" или "Икономия и домакинство"... Тук-там може би някое томче от Вазов. Но всичките забутани, а може би и на тавана."⁴⁴³ Дори у масовия тип интелигент все още има утилитарно отношение към домашната сбирка от книги, липсват трайни фамилни книгосъбирателски традиции.

За разлика от обикновения българин, който няма лична библиотека и в края на 30-те години, значителна част от интелигенцията ни както през Възраждането, така и към края на трите войни притежава собствени библиотеки, които имат значение и за масовизиране на литературата и културата. На интересни проучвания за редица частни библиотеки през

посочените периоди се натъкваме в изследвания на Д. Леков и А. Гергова⁴⁴⁴, показващи както книголюбистото на определени категории от интелигенцията ни (книжовници, учители, писатели, учени, журналисти), така и привързаността им към книжовния труд. През 20-те и 30-те години сред хората на интелектуалния труд тенденциите към създаване на лични библиотеки не само се засилват, но стават и белег на книжовна култура. Осъдил завинаги "на смърт" интелектуалците без библиотеки, Г. Бакалов заявява: "Какво ще спорите с мен, Вие нямате дори библиотека." Този негов израз, станал знаменателен за "българския или по-скоро за софийския интелектуален свят",⁴⁴⁵ кара мнозина да се насочат към антикварите.

Вгледаме ли се в живота на редица учени, литературни и културни дейци от края на 20-те и 30-те години, представени ни в мемоарите на техни близки, непременно попадаме и на сведения за техните библиотеки, които заемат в домовете им почетно място.

Петър Горянски, оставил ни сведения за не една лична библиотека, отбелязва, че бюрото в скромно обзаведения кабинет на Т. Влайков е отрупано с книги и вестници, а "три библиотечни шкафа в тъмен червеновиновен цвят грижливо съхраняваха зад стъклените витрини подвързани в черно книги", сред които се открояват съчиненията на "големите руски писатели" и "западноевропейските класици"⁴⁴⁶.

Посетил дома на Ст. Чилингиров през 1935 г., Н. Месечков го заварва в "малкия задръстен с книги кабинет", а в поведения разговор домакинът с болка споделя: "Години наред не съм видял младеж с книга в ръка."⁴⁴⁷ Това е тъжно свидетелство за слабата книжовна заинтересованост на младежта от средата на 30-те години. Голямата библиотека на писателя, с вид на "истинско книгохранилище", прави впечатление на всички, които са го познавали отблизо. Четирите високи стени са "облицовани до тавана с няколко хиляди тома най-разнообразни по формат, книговезко оформление и съдържание произведения", събирани "с обич" и пазени с "пословична, стигаща до педантичност грижа".⁴⁴⁸

В библиотеката на К. Константинов, която по количество не е особено голяма, се "гушат" в оригинал произведенията на световноизвестни писатели, всички с "посвещения от самите автори", които увеличават стойността на книгите му.⁴⁴⁹

В приятния дом на проф. Асен Златаров приемният

салон се огражда от дълга коридорна библиотека във форма на буква "Г.", "натъпкана с ценни и редки издания от всички области на културата, на всички езици, с отделна по-ниска библиотечка за неговите публикации. На видно място в библиотеката, отбелязва К. Кръстев, "се мъдреше четлива бележка "Книги не се заемат абсолютно никому". Казваше: "Който иска да чете, е добре дошъл, ще го храня и поя, книга оттук не се изнася."⁴⁵⁰ Това вероятно е по-късен "режим" на библиотеката му, породен от обичайното приятелско невръщане на книги, защото К. Гълъбов в спомените си от 1959 г. пише: "Асен Златаров имаше пари и купуваше много книги, които не криеше от приятелите си, както правят други, ами и раздаваше за прочит. От него вземаше често книги и Димчо Дебелянов, та го сварях понякога у дома му."⁴⁵¹

Не по-малък интерес предизвиква и огромната колекция от лични книги на Михаил Арнаудов, събирани в продължение на повече от 80 години. "Беше празник да го посетиш там, където свещенодействуваше сред книгите и библиотеката"⁴⁵² - отбелязва пак К. Кръстев. Продължил да работи и в затвора, професорът получава книги от къщи, често "спирани от полуграмотните вардяни".⁴⁵³

Значимостта на личните библиотеки се определя не толкова от количеството им, колкото от качеството на съдържащата се в тях литература. Това най-често са специално подбирани сбирки от ценни научни съчинения, отпечатъци, юбилейни издания, старопечатни книги, книги на чужди езици - понякога единствени екземпляри в страната, които отразяват не само научните и културните интереси на притежателите си, но и носят отпечатък от личността им и са свидетелство за търсенията им в науката. Богат фактологичен материал за обема и състава на личните библиотеки на няколко десетки учени, членове на БАН, писатели, литературни критици и обществени дейци, формирани до средата на 40-те години, а по-късно дарени на библиотеките в системата на БАН, се съдържа и в статия по този въпрос на М. Аргирова⁴⁵⁴, потвърждаваща изводът ни, че въпреки общата книжовна незаинтересованост и липсата на библиотеки в домовете на обикновения българин, за част от интелигенцията ни те са духовна и професионална необходимост.

При положение, че и в средата, и в края на 30-те години книгите твърде скромно присъстват в обикновения български дом, логично е да се запитаме какъв е обемът на фондовете

на най-масовите български библиотеки и как са използвани те.

През 1937 г. ВЧС издава юбилеен сборник по случай 25 години от създаването си. Материалите за него Хлебаров събира повече от 2 години. Обобщените в него данни показват, че 2100-те читалища, изпратили сведения, притежават 1 700 000 тома, от които 650 000 са в градските и 1 050 000 тома - в селските читалищни библиотеки. Средно на градска библиотека се падат по 800 тома, а на селска - по 525 тома. И ако редица градски читалища имат богати книжовни сбирки, не такова е положението в селските читалищни библиотеки. В част от тях книжният фонд продължава да бъде крайно беден и недостатъчен. В някои от основаните след 1927 г. той не надхвърля и стотина тома. По данни на Ячо Хлебаров, през 1935 г. читалище "Съзнание" в с. Дъскотна има 79 тома, "Пробуда" в с. Мъглиж - 81 тома, "Хр. Ботев" в с. Баня - 79 тома, "Петър Янев" в с. Надежда - 24 тома, "Хр. Ботев" в с. Пчела - 45 тома, а като тях са и немалко други. Именно за тези читалища мисли Хлебаров, когато поставя началото на библиотека "Българско народно читалище".

През 1935 г. за домашно четене от читалищата в страната са раздадени 892 401 тома на 473 037 читатели, а в читалните са регистрирани 2 948 970 посещения. Това е малко, но официалната статистика за периода 1933-1939 г. показва, че фондовете на читалищните библиотеки, както и средствата за тях, нарастват постоянно. Една от причините за това е тяхното по-добро материално обезпечаване в резултат на Закона за народните читалища, за което говори и фактът, че от 1927 до 1936 г. читалищата изразходват за книги и периодични издания средно по 4 млн. лв. годишно срещу 2417 лв., получени от държавата през 1908 г. От 1933 до 1939 г. в тях постъпват средно годишно по 136 654 тома. В предвоенната 1939 г. фондовете на читалищата са 2 133 512 тома⁴⁵⁵, влияние за което оказва както по-високият ръст на книгоиздаването, чиято годишна продукция се увеличава почти два пъти и е около 2500-2600 книги, така и големият брой периодични издания, печатани в страната.

След 30-те години читалищните библиотеки бележат чувствителен напредък не само по броя на книгораздаванията, но и по броя на посещенията в читалните. Това личи от сведенията на официалната статистика за 1939 г., която отразява седемгодишен период.⁴⁵⁶

Едно сравнение с фондовете на някои градски библиотеки в Англия през 1925 г. - една от най-напредналите страни тогава, с тези на някои наши градски читалищни библиотеки показва, че те не само притежават двойно повече книги от английските, но и книгоосигуреността на един жител у нас е по-висока,⁴⁵⁷ въпреки че българинът чете значително по-малко.

Важен въпрос, пряко свързан с проблемите на комплектуването на библиотечните фондове, е този за тяхната правилна организация, имащ отношение преди всичко към обслужването на читателите.

Научните основи на организацията на фондовете се изграждали постепенно. Първоначално те се разглеждали несамостоятелно и били отнасяни към онзи дял от библиотекознанието, занимаващ се с въпроси на библиотечната технология, наричан библиотечна техника. Значението на правилната организация на фондовете се увеличава пропорционално с тяхното нарастване, поради което през първата половина на XIX в. те неведнъж са предмет на разгорещени спорове. Библиотековедите в Европа застъпват различни гледни точки, понякога напълно противоположни. Сред въпросите, които се решавали и проверявали в практиката, се открояват тези за тяхната регистрация и избора на ефективни и целесъобразни начини за тяхното сигниране и нареждане в библиотеките.

С известно закъснение от разработването им в света, те се поставят и у нас. Първи спират вниманието си върху тях С. Аргиров и Я. Хлебаров. Техните публикации в тази област са единствени до средата на 40-те години.

В своето ръководство Аргиров отделя на инвентарирането на фонда по-малко от една страница, без да изясни значението и функциите на този важен, макар и чисто технически процес. Той не обяснява и основните правила, чието познаване е необходимо за правилното водене на инвентарната книга, която според тогавашната терминология е наричана "инвентарен каталог". За да илюстрира инвентарирането и част от прилаганите правила, авторът отпечатва страница от инвентарна книга, в която са вписани седем заглавия, с които не се изчерпват правилата в тази насока, като допуска и някои неточности. Ако съдим по илюстрацията, за заглавието на едно отделно произведение, Аргиров неправилно използва от 2 до 4 реда. При вписването на книги от 1 автор са допуснати различия и известни неточности. На

въпросите на регистрацията Аргиров не посвещава други публикации, а в ръководството му те са разработени непълно и схематично.

Своите изисквания в същата област Хлебаров отразява в "Кратко ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в публичните библиотеки", което е втора публикация в тази област, но първа, предназначена специално за читалищните библиотеки. С него авторът си поставя за цел да посочи основните изисквания, според които те трябва да се уреждат. Той не пропуска и тези за инвентирание на библиотечните фондове, които изяснява обстойно. Те звучат съвсем съвременно, тъй като се покриват с основните изисквания, валидни и днес в тази област. Хлебаров изисква "инвентарния каталог" да се води така, че да дава отговор на важни въпроси, като: кога е постъпила отделната книга; колко книги притежава библиотеката; кои и какви са те (автор, заглавие, местоиздаване, година на издаването); от кои отдели на знанието са; на какъв език са; каква е формата на изданията (книга, брошура, атлас, карта и т.н.); в колко тома е отделното съчинение; каква е цената; откъде са постъпили (покупка, дар); подвързани ли са и каква е цената на подвързията.⁴⁵⁸ Хлебаров дава конкретни указания за редица подробности, свързани с правилната регистрация на фонда, показвайки доброто си познаване на основните ѝ задачи.

В ръкописния вариант на ръководството, който е значително по-обемист от публикувания, Хлебаров уточнява и много подробности за регистрацията на периодичните издания. Той отделя внимание на особеностите на инвентирането на специалните видове издания: карти, графики и ноти, като за тях изисква да се води отделна инвентарна книга. В дадените указания личи стремеж да се уточнят и уеднаквят регистрационните единици на печатните издания за библиотеките, което е стъпка към подобряване на библиотечната статистика в страната, намираща се в плачевно състояние. Тук за пръв път в професионалната ни литература Хлебаров изяснява и методиката за водене на инвентарен фишов каталог. Формулирайки с безспорен професионализъм документиращата, информационната, контролната и статистическата функция на регистрацията на фонда, той предявява към нея и редица съвременни изисквания като: задължителност, точност и пълнота на сведенията за фонда; своевременност, непрекъснатост и опе-

ративност при осъществяването ѝ, както и еднообразие на документацията, използвана от библиотеките⁴⁵⁹. За да се унифицират инвентарните каталози на читалищните библиотеки, Хлебаров предприема и някои практически стъпки. Още през 1910 г. издателство "Буревестник" отпечатва такива, за които съобщава, че са "наредени според най-новите явления в библиотекономията и библиографията".⁴⁶⁰ През 1911 г. Хлебаров поставя като задача на ЧС да осигури печатането на еднакви инвентарни каталози за всички библиотеки, а по-късно с тях ги снабдява Читалищната кооперация, чрез която се подпомага внасянето на еднаквост в практиката чрез единство в средствата, използвани за инвентариране на фондовете.

И Аргиров, и Хлебаров обръщат внимание както на сигнирането, така и на нареждането на библиотечните фондове, но позициите им са диаметрално противоположни. Аргиров с присъщия му консерватизъм показва трайна привързаност към форматното сигниране и нареждане, предложено за първи път от Ришар де Фурнивал в средата на XIII в. Отнасящо се към формалните типове за групиране на книгите, то разделя тези с еднородно съдържание. Удобно за фондовете в книгохранилищата на големи научни библиотеки, то е неподходящо за фондовете на читалищни библиотеки.

Ячо Хлебаров насочва своите предпочитания към систематичното сигниране и нареждане, отнасящо се към съдържателните (семантични) типове, в което вижда известни предимства - книгите се групират по отрасли на знанието върху основата на определена библиотечна класификация, приета от библиотеката. Още в края на първото десетилетие на века Хлебаров проявява предпочитания към УДК, която Аргиров отрича категорично. В своето ръководство Хлебаров изяснява, че книгите съобразно сигнатурата са разделени на десет главни отдела, а всеки от тях се дели на десет подотдела. По това време според УДК са наредени книгите единствено в читалище "Съгласие".

Фондовете на останалите читалищни библиотеки според преценката на Хлебаров се намират в "пълнен безпорядък: изпокъсани, хаотично разположени, потънали в прах, лежат изоставени на произвола на съдбата",⁴⁶¹ а библиотекарите в тях не познават методите за организацията им. Хлебаров прави немалко за подобряване организацията на фондовете на читалищните библиотеки. Изяснявайки, че сбирката от

книги, струпани без ред, не бива да се отъждествява с понятието библиотека, се позовава на френския библиотекар Габриел Ноде (1600-1653),⁴⁶² който в труда си: "Съвети за уредба на библиотеката", сочен от някои автори като първо печатно ръководство по библиотечно дело, отбелязва, че неорганизираната сбирка от книги, колкото и голяма да е, не може да се нарече библиотека така, както и тълпата от 30 000 войника без командир и организация не може да се нарече армия, а купищата от камъни и материали - дворец.⁴⁶³

Разбирането на Хлебаров за библиотека включва и нареждането на книгите по определена система, а правилната организация на фондовете е задължителна за всяка добре уредена библиотека. Смисълът и значението на нареждането зависят от избора на подходящ начин, който улеснява както читателя, така и библиотекаря за бързото намиране и раздаване на книгите. На библиотечната техника и правилното нареждане на фондовете Хлебаров се спира в редица статии, подчертавайки, че главното им предназначение е чрез тях книгите на всяка библиотека да се използват по-интензивно и "да добият най-голямо обръщение между членовете на обществото".⁴⁶⁴

Във всичко писано за организацията на фондовете се отразяват и идеите на Хлебаров за ролята и предназначението на библиотеките в демократичното общество. "Книгите в библиотеките са за хората, следователно там трябва да се дават, а не да стоят по шкафове с години, непобутвани от човешка ръка. Отворете свободно вратите на всяка библиотека за всички"⁴⁶⁵, настоява той през 1911 г. и по свой начин 20 години по-рано открива и осмисля съдържанието на първия от петте закона на библиотекознанието на Шиали Ранганатан (1892-1972)⁴⁶⁶, гласящ: "Книгите са, за да бъдат използвани."

Съпоставката между възгледите на Аргиров и Хлебаров в областта на организацията на фондовете ни кара да мислим, че Хлебаровите са по-модерни, а концепциите му, обогатени и разширени, макар и не като негови лични, са съхранени изцяло в съвременната теория за организация на фондовете в общообразователните библиотеки. Нито една от идеите му не е загубила своята актуалност и днес. Задачата за приобщаване на цялото ни население към библиотеките не е изпълнена и в наши дни и за реализацията ѝ биха били полезни и препоръките на Хлебаров.

3.4. Схващанията му в областта на каталогизацията

Свързващо звено между читателите и фондовете на библиотеките безспорно са каталозите, чието значение се утвърждава в работата им още през древността, но развитието на каталожните видове и пълноценното им използване става едва в ново време. Изграждани върху основата на определени правила, те разкриват фондовете на една или на група библиотеки и подпомагат читателите при ориентигането им в тях.

Необходимостта от каталози още в древността формирала потребността от правила за съставяне на описание на книгите, което било на крайно ниско ниво поради слабата библиографска култура, характерна както за късната античност, така и за Средновековието.

Изключително важна роля за изграждането на принципите на описанието изиграло възникването на книгопечатането. Появила се необходимостта да се отличават отделните издания. Съществен недостатък в методиката на описанието на книги през XVI и XVII в. бил стремежът към механично възпроизвеждане на заглавната страница.

Развитието на библиотеките и растежът на техните фондове, както и различните въпроси на читателите поставяли постоянно нови задачи пред библиографското описание и стимулирали по-нататъшното усъвършенстване на принципите му.

Както във всяка друга област на човешката дейност, развитието и подобряването на методите, използвани при съставянето на библиографското описание вървели неравно. Наред с появяването на отделни библиографски трудове, отличаващи се с високо равнище на описанието, продължавало публикуването на многобройни указатели, описанието в които било примитивно, изобилствало с грешки и неточности.

Историческите обзори на развитието на принципите за описание през XVI в. сочат като най-съществена крачка в тази област тритомния труд "Всобща библиотека или Пълен каталог на всички писания на трите езика: латински, гръцки и еврейски"⁴⁶⁷ на известния швейцарски учен и библиограф Конрад Гестнер (1516-1565), приет за родоначалник на западноевропейската библиография. Библиографското описание в работата му предизвикало възторга на неговите

съвременници с изобилието и пълнотата на включените сведения. Заслуга на Гестнер е разработената и последователно приложена методика на описанието, която заедно с цялостните достойнства на съчинението му, става причина той да бъде приет и за основоположник на съвременната методика на описанието.

Събитие в историята на библиографското описание става появата на първата в света национална библиография - "Каталог на английските печатни книги" (1595), съставена от английски книжар Андре Монсел⁴⁶⁸, който направил важна крачка в методиката на описанието. В редна дума той поставил фамилията на автора, а не личното име, каквато била дотогавашната практика. В обръщението му към издателите и книжарите, поместено в "Каталога", били изложени използваните от него принципи на описанието, които покъсно се разглеждат като една от първите инструкции по описание.

Последвалото развитие на науките и книгоиздателското дело през XVII в. довежда до значителното увеличаване фондовете на европейските библиотеки. На първо място кралските, а след тях и университетските започват да се превръщат в истински национални книгохранилища. Те стават фактори, които в продължение на столетия определят развитието на теорията и практиката на каталогизацията и играят решаваща роля за формирането на каталогизационните идеи през XVII в.

По това време на учените и библиотекарите станало ясно, че библиотека може да се нарече само онази сбирка от книги, която е добре организирана и снабдена с добър справочен апарат във вид на система от каталози. Френският медик, публицист, книговед и библиотекар Г. Ноде утвърждава тази мисъл в своите "Съвети за устройството на библиотеките" (1627 г.). В предложената от него система от каталози той настоявал за необходимостта и от азбучен каталог в библиотеките, равнопоставяйки го със систематичния, който в предлаганите по-рано системи винаги бил поставян на първо място.⁴⁶⁹

През XVII и XVIII в. в Западна Европа, започнали да се разработват инструкции по описание на книгите за най-големите библиотеки в света. Първата национална инструкция с каталогизационни правила, появила се в края на XVIII в. във Франция (1791 г.), е тясно свързана с Френската буржоазна революция. Тя била и първата инструкция, ори-

ентирана към създаването на фишов каталог.⁴⁷⁰ Реализацията на фишовата форма на каталога, станала в наше време основна, има голямо значение за каталогизационната практика. Бързото нарастване на библиотечните фондове все повече затруднявало съставянето на каталозите във вид на книга. Предимствата на фишовите каталози, позволяващи своевременно и без нарушение в структурата им да се отразяват новите постъпления, постепенно се осъзнават от библиотекарите в много страни. През XIX в. фишовият каталог прониква все по-широко в практиката на библиотеките и от втората половина на столетието става основна каталожна форма.

Центрове за развитие на каталогизационната теория най-често стават националните библиотеки. В Западна Европа теорията за описание на книги и съставяне на азбучния каталог получила бързо развитие в работите, провеждани във връзка със съставянето на азбучния каталог на библиотеката на Британския музей. Утвърждавайки необходимостта от изработването му, през 1848 г. в доклада си пред Комисията на попечителите на Британския музей английският писател и историк Томас Карлайл (1795-1881) изтъква: "Няма нищо по-лошо от библиотека без каталог."⁴⁷¹

Изработването на азбучния каталог на библиотеката е ключов момент в областта на теорията и практиката на каталогизацията. Тя е свързана с името на Антонио Паници, по-късно директор на библиотеката, и с подготвените от него "Правила за съставяне на каталога", получили впоследствие широка известност под названието "деветдесет и едно правила на Паници" и станали "велика хартия" за всички следващи каталогизационни инструкции.⁴⁷² "Правилата" на Паници са най-детайлната инструкция, разработена по това време, в която принципите на описания на книгите са изцяло поставени в зависимост от задачите на азбучния каталог.

Особено важно е да подчертаем, че Паници в своите "Правила" най-точно поставя пред азбучния каталог двете му задачи, които и до днес се приемат за основни: да покаже притежава ли библиотеката определена книга и да събере под една форма на редна дума произведенията на един автор, както и всички издания и преводи на определено произведение. Важно принципно значение има препоръката на Паници трудовете на учреждения и организации да се описват под "колективен автор", като по този начин той разширява понятието "автор". В инструкцията на Паници се признава

и приоритетът на заглавната страница за описанието.

Съществен принос в теорията за описание на книги от II половина на XIX в. са двете инструкции на американците Чарлз Джюит (1816-1868) и Чарлз Кътър, работещ в Бостънския Атинейум. През 1876 г. Кътър публикува "Правила за съставяне на речников каталог". "Правилата" на Кътър и Паници и инструкцията на Джюит от 1852 г. послужили за основа на англо-американската система за описание.

По път, различен от този на американските и английските библиографи, тръгва в Германия немският библиограф Карл Дзяцко, разработвайки през 1874 г. "Инструкция за нареждането на описанията в азбучния фишов каталог на Кралската и Университетската библиотеки в Бреслау".⁴⁷³ Неговата инструкция, приета от почти всички пруски библиотеки, е положена в основата на пруската система за описание, базираща се на старите традиции на европейските библиотеки в областта на каталогизацията. Различаваща се значително от англо-американската система за описание, тя се характеризира с редица слабости, които предопределят както нейния консерватизъм, така и бързото загубване на авторитета ѝ. Каталогите на редица библиотеки в Германия, Австрия, Чехия, Полша, Швеция, Дания, Норвегия и Швейцария, построени на базата на пруската инструкция, се ползват трудно дори от самите немци. Поради това тя е многократно критикувана, а след Втората световна война много немски библиотеки се отказват от прилагането ѝ.

В англо-американската инструкция са формулирани някои от основните принципи на съвременното описание, поради което тя има редица силни страни и влияе върху каталогизационната практика в Америка, Европа и Азия.

Спряхме се по-обстойно върху появата и характера на тези две инструкции, тъй като на границата между XIX и XX в. те имат определящо значение за изграждане на библиотечните каталози не само в света, но и в българските библиотеки, както и за формиране на каталогизационните възгледи на Аргиров и Хлебаров. Според нас в техните схващания в тази област има съществени различия. В какво се изразяват те?

Аргиров е траен привърженик на консервативната пруска инструкция за описание, а Хлебаров - на англо-американската. Това е първото, но съществено противоречие, което те застъпват и в публикуваните от тях ръководства.

Първа проява в тази специфична библиотечна дейност е ръководството на Аргиров, в което основателно най-значително място е отредено на описанието на книги и изграждането на библиотечни каталози. Многобройните примери с описания са според пруската инструкция. Трудните ѝ правила както за описание, така и за нареждане на каталога утежняват търсенето в него и на библиотекарите, и на читателите. Това е главната причина, поради която според нас изданието получава твърде слабо разпространение, свидетелство за което намираме у редица автори. 30 години след издаването му Харитина Пеева пише, че по ръководството на Аргиров са изработени каталозите на "нашите големи библиотеки: Софийската и Пловдивската народна и Университетската..."¹⁴⁷⁴, поради което описанието в техните каталози е според изискванията на пруската инструкция. Нито една читалищна библиотека не изгражда каталозите си по това ръководство.

В своето ръководство Хлебаров дава примерите според англо-американската инструкция, която получава разпространение в каталозите на читалищните библиотеки. Нейните предимства са безспорни и доказани не само от широкото ѝ използване в света, но и от утвърждаването ѝ след края на 40-те години в практиката на всички български библиотеки.

Съществена част в схващанията на Хлебаров за библиотечните каталози са **възгледите му за библиографското описание**. За него, както и за Аргиров, то има ключова роля не само за поставянето върху научни основи на каталогизационната теория в страната, но и за развоя на българската библиография, който следи отблизо. Хлебаров поставя и въпроса за въвеждане на единни правила за описание на печатните произведения, но професионалната ситуация в страната не благоприятства осъществяването му.

Второто им съществено противоречие е за формата на азбучния каталог. Недооценявайки предимствата му във вид на картички, Аргиров препоръчва изработването му във вид на книга. Тя обаче се попълва трудно, защото е необходимо към всяка буква да се оставят празни страници или между вписаните заглавия да се оставят празни редове за добавяне на сведенията за новополучените книги. Тази каталожна форма е архаична, изхабява се бързо, не е прегледна и се ползва трудно от читателите. И в тази насока Аргиров е привърженик на отживялата практика на редица

западни библиотеки, против която се обявява и големият руски библиотековед Василий Соболищников (1813-1872), автор на първото руско ръководство по библиотечно дело от 1859 г. "Об устройстве общественных библиотек и составлении их каталогов". Посетил в средата на XIX в. около 20 големи библиотеки в Европа, той отразява впечатленията си от тях в "Обзор больших библиотек Европы в начале 1859 г."⁴⁷⁵, критикувайки рязко каталозите им, които са в книжна форма, намират се в лошо състояние и са неудобни за ползване. В своето ръководство, издадено 40 години по-късно, Аргиров не приема фишовата каталожна форма нито за азбучния, нито за систематичния каталог. Той я препоръчва единствено за служебния каталог, който нарича основен. Показател за консерватизма му в тази насока са и някои факти от световната практика. В Англия през 1854 г. книжната форма е изоставена и се поставя въпросът за централизирано отпечатване и изпращане в библиотеките на печатни картички. От 1889 г. и Конгресната библиотека ги въвежда в САЩ. Това обаче не е достатъчно, за да се променят вижданията на Аргиров за формата на каталозите.

Хлеббаров не само изцяло възприема фишовата форма за всички каталози, но през 1910 г. предлага и в България да се приеме установеният през 1876 г. международен формат за размерите на картичките, въведен "вредом на Запад", който Аргиров също не приема. Това е видно както от примерите с описания, дадени в ръководството му, така и от замразените днес каталози на УБ, изработени под негово лично ръководство. Това е третото, макар и формално различие в разглежданите тук техни възгледи.

Следващото много съществено и сериозно противоречие в каталогизационните им виждания е в различното отношение към систематичния каталог. Застъпвайки отново книжната му форма, Аргиров изцяло го отрича, показвайки предпочитанията си към предметния каталог, на който смята, че принадлежи бъдещето. Хлеббаров е категорично за систематичния каталог. Колкото до УДК, Аргиров не скрива както недоверието си към нея, така и скептичното си отношение към класификационните схеми изобщо. Като пример за илюстрация на систематично групиране на книгите в ръководството си той използва твърде остарялата схема на Виенската университетска библиотека. В статията си "Каталожната проблема на днешните библиотеки", писана почти 30 години след отпечатването на ръководството му,

отново показва упоритост в отричането си на систематичния каталог, който според него е една "вкамменела форма с относително неподвижна структура", неспособна да се развива паралелно с науките. За него това е основание да се иска "неговото пълно захвърляне"¹⁴⁷⁶.

В изтъкнатите тук противоречия между двамата се сблъскват архаичната закостенялост на Аргиров с модерното мислене на Хлебаров, който показва професионална далновидност. Той бързо усеща и възприема новото, като държи сметка и за практическите удобства. Развитието на каталожната практика сама защити и утвърди изцяло вижданията на Хлебаров, доказвайки неговата прозорливост. Аргументирайки някои безспорни предимства на схващанията на Хлебаров, не бихме искали обаче да се смята, че не оценяваме стореното от Аргиров за развитието и на теорията, и на практиката в областта на библиотечните каталози, което е изтъквано неведнъж.

В началото на века, когато Хлебаров изгражда възгледите си в областта на каталогизацията и публикува споменатото "Кратко ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в публичните библиотеки", в 99% от читалищните библиотеки няма каталози. Единствената библиотека сред тях с добре подредени каталози, според него е тази на читалище "Съгласие". В цялостната ѝ уредба са приложени всички изисквания на модерната библиотечна теория и практика. За Хлебаров каталогът е "нерв", чиято наредба е "най-важната работа на всяка добре уредена библиотека"¹⁴⁷⁷. Това негово разбиране се определя от факта, че той има и професионално виждане за основните функции на каталозите: образователната и справочната, които формулира със съвременна точност. Изтъквайки мястото на библиотеките в самообразователния процес на читателите, той изисква фондовете да бъдат наредени по известна библиотечна система и да са разкрити чрез съответни каталози, в които всеки читател ще намери книгите, "които го интересуват, за да може да почерпи знания и наука за своето самообразование"¹⁴⁷⁸.

За Хлебаров добрите каталози са основа на справочно-библиографската дейност на библиотеките и без тях тя е невъзможна. Затова препоръчва всяка библиотека да има каталози, "наредени според всички най-нови изисквания на библиотекознанието", а библиографските справки да бъдат "подробни" и да стават бързо "при най-малка загуба на

време"⁴⁷⁹. Формулировките на Хлеббаров от началото на века за ролята, значението и функциите на каталозите, значително изпреварили тогавашната практика на читалищните библиотеки, са основополагащи и за съвременната каталогизационна теория.

Важен елемент в неговите схващания в областта на каталогизацията е **концепцията му за системата от каталози**, която препоръчва на библиотеките за разкриване на фондовете. (Тя е сходна с тази на Аргиров.) Обособявайки ги в две групи - основни и специални, в първата той включва инвентарния, азбучния и методичния или систематичен каталог.

Ще си позволим да разгледаме и интерпретацията на отделните видове каталози, показваща както научната подготовка на Хлеббаров в област, в която специалистите се изграждат бавно и трудно, така и очертаната от него стратегия за развитие на каталогизационната практика в страната за десетилетия напред.

Изискванията му към инвентарния каталог, който по същество е инвентарна книга, разкрихме в раздел 3.3.

Хлеббаров изяснява изчерпателно справочно-информационните възможности на **азбучния каталог** и всички въпроси, на които той може да даде отговор. Разкривайки фонда на библиотеката по авторски признак, той дава сведения за притежаваните заглавия от конкретни автори, показва броя на екземплярите от дадено заглавие и дава сведение за лингвистичната им характеристика. "Такъв вид справка е много лесна по азбучния-авторски каталог" - обяснява Хлеббаров, давайки и редица необходими правила от методиката за нареждане на картичките в него.

Методичен (предметен) каталог. Така Хлеббаров нарича систематичния каталог, тъй като в европейската теоретична литература класификацията за систематизиране на фондовете и каталозите се е наричала "класификация за методично разпределение на книгите", а отделите и "предмети". Научно издържано, в стила на тогавашната терминология, той формулира главната му информационна задача - "да отговаря на въпроса: какви съчинения има в библиотеката по известен предмет - философия, психология, логика и т.н."⁴⁸⁰. За разпределение на книгите в него по материя Хлеббаров препоръчва "библиографичната" система на МБИ.

Тези два каталога и днес са основни за всички библиотеки.

Интересно е да се отбележи, че в работата по изграждане на систематичния каталог Хлеббаров препоръчва използването на четири цвята картички - бели, зелени, червени и портокалови, като всеки цвят има и строго определено предназначение. Белите картички - за основните описания на книги, вестници и списания, които нарича "фиши за съчинения". Зелените картички са предназначени единствено за аналитични описания на статии от периодичния печат. Червените са за описания на рецензии и критични материали за книги.

Портокаловите се използват единствено за разделителите.

Хлеббаров дава и конкретни указания за нареждането им. Разделителите с портокалов цвят се подреждат по възходящ ред на индексите в УДК. Зад всеки разделител - съответстващите му по съдържание бели картички в строг азбучен ред. След поредицата с основни описания, в същото систематично деление по азбучен ред се нареждат зелените картички с аналитичните описания. Червените картички с рецензиите се поставяли зад съответното основно или аналитично описание в зависимост от връзката с рецензираното произведение, като по този начин червените фиши се нареждали винаги смесено - между белите и зелените. Така изисква да се нареждат картичките във всеки отдел, подраздел, раздел и подраздел, следвайки тяхната логична последователност. Описаната от Хлеббаров методика е уникална в професионалната ни литература.⁴⁸¹ По този начин са били изработени каталозите на читалище "Съгласие", които са първите фишови каталози в страната, изградени върху УДК.

Към втората група каталози, които нарича специални или спомагателни, Хлеббаров отнася: каталог на инкунабули, каталог на ръкописи, каталог на географски карти, каталог на нотни и музикални издания. Те включват описания, подбрани по азбучния или систематичния каталог, съобразно специалните задачи на библиотеката. Поставят се в специализираните ѝ читални, като се предоставят на читателите за самостоятелна работа и за извършване на справки по специални въпроси и области на науката.

Към същата група включва и други каталози, като: каталог на книгите от свободния достъп в читалнята, каталог на периодичните издания и каталог на дубликатите.

Системата от каталози, която предлага Хлеббаров, се обуславя от големината и съдържанието на библиотечния

фонд като цяло и от обособяването му в специализирани отдели и читални. Очевиден е стремежът му към една богата, разгърната каталожна система, чрез която цели фондовете на библиотеките да се разкрият многоаспектно за читателите им.

Хлебаров е познавал и предметния каталог, макар че не го препоръчва на читалищните библиотеки. В неиздаденото му "Ръководство по библиотечно дело" се натъкваме на интересен съпоставителен анализ между систематичния и предметния каталог. Отнасяйки го към групата на реалните каталози, разкриващи фонда на библиотеката по съдържание, той вярно обосновава различията им в принципите за групиране на литературата.⁴⁸²

Ключов момент обаче за систематичния каталог е изборът на класификационна схема и положената в основата ѝ класификация на науките. Редица документи ни убеждават, че Хлебаров е познавал някои антични и средновековни опити за създаване класификация на науките, както и тези на Френсис Бейкън (1561-1626), Джон Лок (1632-1704), Сен Симон (1760-1825), Огюст Конт (1798-1857) и др. Изучавал е и опитите на К. Геснер, Джеймс Браун (1862-1914), М. Дюи и Ч. Кътър за създаване на класификации на книги. Ориентирал се е и в класификациите, използвани за организацията на каталозите на големите библиотеки в Европа, Америка и Русия. Този кръг от знания му дава възможност да оцени комплексното и методологичното значение на класификацията, определяйки я като "скелет на интелектуалния организъм на библиотеката"⁴⁸³, стоящ и в основата на систематичния каталог. И ако Аргиров използва като пример за систематизация отживялата схема на Виенския университет, а Ал. Теодоров-Балан, за да групира книжовната продукция на страната за сто години, прилага класификацията на Хинрих, състояща се от 18 отдела, обозначени с римски цифри, чиито привърженик е и Васил Класанов, и я препоръчва на читалищните библиотеки, то Хлебаров без колебание избира УДК. Той не само я приема, но я пропагандира и популяризира последователно в продължение на 30 години, аргументирайки и нейните достойнства. Преглеждайки писаното от него през 1910 върху структурата ѝ, ни изненадва лекотата, с която я обяснява, правейки я достъпна и разбираема за желаещите да се приобщат към нея. Кратко, но научно издържано, той изяснява предназначението на таблиците от корпуса - "методичната част", и

функциите на АПУ към нея - "азбучната част", както и взаимовръзките между тях. Свидетелство за доброто му ориентиране в УДК е и статията му "Уредба на читалищните библиотеки"¹⁴⁸⁴, в която изтъква всичките ѝ достоинства: универсалност, логичност, безкрайност, устойчивост, еластичност, мнемоничност, както и предимствата на индексацията ѝ.

Съществен елемент в каталогизационните разбирания на Хлебаров е схващането му за необходимостта да се внесе "единство в уредбата на библиотеките", средство за което вижда в приемането на УДК от всички библиотеки в страната. От началото на века до средата на 40-те години той единствен поставя този важен за библиотечната ни практика проблем. От тези съображения е продиктувано и специалното решение на ВЧС в тази насока, взето не без натиск от негова страна, нужен поради това, че не всички са били убедени в необходимостта от прилагането ѝ. За мнозина тя не само била трудна за усвояване, но и въвеждането ѝ изглеждало напълно безсмислено.

Едно писмо от 1928 г. до Хлебаров от Трайко Доревски, библиотекар и участник в курса на ВЧС, в състава на който са и доста учители с висше образование, е показателно за тези неблагоприятни тенденции. В него се изтъкват редица недоволства от курса и основните лектори: Аргиров и Димчевска, от които според автора на писмото "мнозина останаха недоволни". Като представя Аргиров в доста неблагоприятна светлина, Доревски изказва негодуванието си и от очевидната липса на "единство" между него и Димчевска по съществото на преподаваната материя. Посочените факти показват, че се касае за съществени противоречия между представители на две различни школи - консервативна и модерна, правилно забелязани и от участниците в курса. Но по-важното тук е, че слушателите останали недоволни и от Димчевска, преподавала им УДК. Нескриваните ѝ усилия да изясни нейната структура и методиката на приложение се възприемат не само като "подигравка", но и като показател, че тя е излишно "вманиячена в известна идея". Стремещът ѝ да я предаде и обясни се оценяват като опит "да вманиячи и нас" в "нотацията на някой си Дюи", чиито индекси остават за слушателите непонятни "йероглифи от цифри и букви". В заключение Доревски обобщава, че таблицата трябва да се спомене "за сведение", а не да се изучава задълбочено поради това, че разделянето и нареждането на книгите не може и

не бива да става по общи правила, "еднакви за всички библиотеки, особено за по-малките"⁴⁸⁵.

Не по-различно е и мнението за УДК на А. Разцветников. Според него освен че е неприемлива за училищните библиотеки, тя е и сложна.⁴⁸⁶ Пречка за утвърждаването ѝ е и отричането ѝ от Аргиров, чието мнение е известно на библиотечните среди, сред които той има авторитет.

Колко прав е бил Хлеббаров в настоящата си и изпреварваща политика за утвърждаване на УДК, показват и някои данни за разпространението ѝ, особено след Втората световна война, когато се наблюдава тенденция на отлив от ДК на Дюи и по-силна ориентация към УДК, която започва да се внедрява усилено в практиката на редица страни и библиотеки, ставайки най-разпространената класификация в света. Днес тя се прилага в десетки европейски, латиноамерикански, азиатски, арабски и други страни. Само в 12 държави тя има повече от 100 хил. различни потребители. Използва се и за нуждите на 38 национални библиографии⁴⁸⁷.

Важно е да отбележим, че Хлеббаров предприема и редица полезни практически стъпки, подпомагащи утвърждаването на УДК в библиотеките. Ще припомним, че той не само още в 1911 г. я публикува в сп. "Читалище" и по нея се индексира книгописа в него, но дава място и на поредица от статии, изясняващи предимствата ѝ и нейната методика. За да улесни библиотеките в изграждането на каталозите им, чрез Читалищната кооперация той организира производството и продажбата на каталожни картички с международния формат, разделители за систематичния каталог с индекси по УДК, както и каталожни блокове. Планира и подбраните от кооперацията книги да се изпращат с готови картички с библиографски описания, но тази негова идея остава неосъществена.

Кое е главното и същественото в схващанията на Хлеббаров, отнасящо се до науката за каталозите, с което той не само я обогатява от началото на века до средата на 40-те години, но и поради относителната устойчивост, с която тя се характеризира, стоят в основата и на съвременната теория?

Разбирането му за каталозите като задължителна необходимост за всички библиотеки и главно средство не само за разкриване на фондовете им за читателите, но и като основа на справочно-библиографската им дейност, продължава да бъде водещо гледище и в съвременната наука за тях.

Съхранени са изцяло и схващанията му за основните функции на каталозите. С подчертано висока стойност е и стремежът му към унификация на библиографското описание, както и опитът му да въведе УДК като единна схема за класификация на фондовете и за изграждане на систематичните каталози на читалищните библиотеки. Последните днес се развиват именно в насоките, дадени от Хлеббаров. Безспорна е и стойността на разбиранията му за системата от каталози, зависеща преди всичко от обема на книжния фонд и структурата на библиотеката. Валидно и днес е изискването му за приоритет на систематичния каталог в общообразователните библиотеки. Съвременна трактовка имат и предпочитанията му към систематичния каталог от групата на реалните, включваща и предметния. Безспорно полезна е и разнообразната му дейност за въвеждане на УДК, с която несъмнено подготвя почвата за по-лесното ѝ възприемане в края на 40-те години, когато тя е приета като задължителна за всички общообразователни библиотеки в страната.

Според нас възгледите на Хлеббаров в очертаната проблемна област, паралелно с тези на Аргиров, имат основополагащо значение за нейното развитие от началото на века до средата на 40-те години и са най-значителното, създадено в сферата на библиотечните каталози през този период.

3.5 Библиографските му възгледи

Библиографията е спътник на книгата, възниква заедно с нейната поява и се развива паралелно - както с историята ѝ, така и с тази на културата, от които е неотделима. По своята същност библиографията дава не само знание за книгата, но и проправя пътя към нея. С нарастването на световния информационен поток тя става все по-необходима за потребителите му, изправени пред понякога непреодолими препятствия в опита си да се ориентират в него. Единствено библиографията е в състояние да извади от това затруднение както учения, така и обикновения читател, като им дава не само методи за откриване на търсените книги, но и по-късите пътища за приближаване към тях. Оценявайки възможностите ѝ да ускорява и разширява разпространението на книгите сред хората, Я. Хлеббаров разглежда библиографията винаги в тясна връзка и с работата на библиотеките.

В края на първото десетилетие на века са изминали

над 60 г. от първия опит за библиографско обхващане на излезлите дотогава към 200 български книги от Иван Шопов (1826-1853), с когото обикновено днес започва историята на българската библиография. Въпреки това тя се намира все още в своя начален етап на развитие и тепърва предстои да се работи за нейното утвърждаване като наука. Поради културната и книжовната изостаналост на нацията ни в началото на века, само неколцина учени разбират значението и смисъла ѝ. Липсват и условия за обособяване на професията на библиографите.

По това време Хлебаров има не само изградени схващания за ползата и необходимостта от библиографията, но е "узрял" и за издаване на библиографско списание, съзнавайки важната му роля за приобщаването на една по-широка публика към проблемите ѝ.

Своите възгледи за библиографията той формира под влияние на някои теоретични концепции на П.Отле и идеите на МБИ, които на границата между XIX и XX в. стават популярни в света и у нас. От желание за сближаване с постигнатото от европейската библиография е продиктуван стремежът му да издава "Книжовник" - списание за критико-библиографичен, научен и библиотечен преглед, което, както вече отбелязахме, остава единствен опит в нашата културна история за издаване на списание с подобна тематична насоченост в провинцията.

През 20-те години Хлебаров разширява представите си за библиографията, изучавайки фундаменталния труд на големия немски библиограф Георг Шнайдер (1876-1960), "Ръководство на библиография", в което авторът проследява историческото ѝ развитие в света от откриването на книгопечатането до момента на създаване на труда си.⁴⁸⁸

В написаната от Хлебаров "Програмна дума"⁴⁸⁹ се изяснява тематичната насоченост на "Книжовник", поставящ си за задача да публикува: статии и материали, отнасящи се до развитието на критиката и статистиката на книжнината, библиографията, науката и библиотечното дело; вести, бележки и оценки за книжовния живот в България, славянските и европейските страни; важни нови появи в чуждестранната книжнина и български месечен книгопис.

Хлебаров си поставя за цел и да продължи традицията на издаването от Ал.Теодоров-Балан и Н. Николаев през 1904 г. първо библиографско списание "Книгописец", което поради липса на условия просъществувало едва една година. Разчи-

тайки на сътрудничеството на просветени хора, като професори, учители, писатели, издатели, книжари и библиотекари, Хлебаров ги приканва да изпращат подходящи "приноси" в обсега на очертаната програма. Редакцията изпраща покани за сътрудничество на кръг от образовани личности, сред които е и проф. Шишманов⁴⁹⁰, но подобно на "Книгописец", и "Книжовник" не получава онази широка подкрепа, необходима за всяко периодично издание. И въпреки че сред първите сътрудници са И. Данов, П. Ненков и Б. Дякович, налага се Хлебаров да пише по 2-3 статии за брой, подписвайки ги с името си, с инициали и псевдоними. Интересно е да се отбележи, че в съдържанието на предадената за печат, но неизлязла кн. 6-10, са включени за публикуване "История на нашата библиография" от д-р Н. Михов. "Десетична библиографична система" от Б.С.Боднарски, както и статии на Ал. Балабанов, С. Гидиков и И. Кирилов.

Програмата, реализирана от "Книжовник" и отчасти от "Читалище", както и публикуваните от Хлебаров двайсетина рецензии, разглеждащи критично всички по-значителни библиографски прояви, дават възможност да се проследят някои от основните му възгледи в областта на библиографията, към която той проявява не само трайни интереси, но показва и ролята ѝ в усвояването на духовните ценности. Те са показател и за осъзнатата от него полза, която библиографията принася в развитието на науката, книжовната ни култура и библиотечната работа във време, когато в полето ѝ у нас работят единици "прозорливи учени ерудити", които със собствени сили, неподкрепяни от никого, събират "градиво" за онези "удивляващи ни и до днес фундаментални библиографски трудове"⁴⁹¹, без които българската наука не би имала напредък.

С името на Хлебаров е свързано публикуването на едно от ранните определения за библиографията у нас. Дефинирайки я като "част от науката за документирането, която се занимава с изследване и описване на съществуващите печатни и ръкописни документи, с цел да докаже съществуването им в разни народи и през различни времена"⁴⁹², Хлебаров на практика споделя широко застъпваното в Европа от началото на века до края на 40-те години становище за задачите на библиографията от теоретици като Ш.В.Ланглоа, Г. Шнайдер, Л.Н.Малклес.⁴⁹³

Показателна за интересите и разбиранията на Хлебаров за ретроспективната библиография е рецензията му за труда

на Балан "Български книгопис за сто години" (1806-1905), която е и първата обстойна рецензия за тази фундаментална библиографска работа. Изхождайки от схващането си, че "библиографията е" азбука на всяка наука", без която успехите ѝ остават "скрити за научно-работещия и намирането им е съпроводено с най-големи затруднения", Хлебаров прави вярна характеристика не само на качествата на библиографа Балан, но и на библиографа въобще. Той разкрива и някои съществени страни от характера на библиографския труд във време, когато той е подчертано пренебрегван.

Изтъквайки, че никой у нас освен Балан не би могъл да се справи с подобен труд, тъй като за съставянето му се изисква "библиографична подготовка и опитност, знания, вещина и голяма любов към работата", която не може да бъде "обект на просто занаятчийство", рецензентът прави редица уместни бележки, които показват и личната му библиографска култура и подготовка. Той сочи и някои съществени причини, резултат от ниската книжовна култура на нацията ни, довели до наличието на пропуски в изданието: липса на надежден архив на българската книга, неспазване на закона за депозиране на печатните произведения от издателите и др. Оценявайки високо книгописа на Балан, Хлебаров пръв у нас прогнозира, че той "ще бъде класически труд" и ще "съставя основата, върху която ще се гради нашата национална библиография, била тя обща или специална"⁴⁹⁴. Рецензията на Хлебаров отразява не само трудните условия, в които се развива българската библиография и липсата на интерес към нея, но и пълното неразбиране на труда на неколцината работещи в тази област. Оскърбително е, че една година след излизането на труда на Балан, ако се изключат някои шаблонни съобщения в печата, за него не се появява друга значителна рецензия.

Дълго продължилото подценяване на "духоморния" труд на библиографа дори и от представители на интелигенцията, се потвърждава и от един разговор между поета К.Христов и С.Чилингиров, воден след Първата световна война в дома на историка на читалищното дело. К.Христов завари Чилингиров, потънал сред двестата хиляди описания на печатаните в българските вестници и списания статии от 1844-1910 г., над издирването на които той работи с десетилетия. Домакинът му обяснил над какво се труди и не без гордост, посочил "купчината подредени фишове". В отговор поетът му казал: "Село гори, баба се реше". Усетил, че Чилингиров не

го разбира, гостът обяснил, че според него той се занимава с "празни работи" и че неговото "библиографско губи време" му напомня за оня чуждак, който, като нямало какво да прави, "седнал да брои космите на една заешка кожа"⁴⁹⁵. Това пренебрежително отношение към труда на библиографа се запазва трайно и до средата на 40-те години.

Хлебаров проявява постоянни интереси и към проблемите на националната библиография, което личи от четирите му рецензии за "Библиографически бюлетин" 1906-1907 г. и "Български книгопис" за 1924-1925, 1930 и 1931 г., писани по различно време. Подходът му към анализа ѝ се определя от познанията му за състоянието и постиженията на библиографското дело и националните библиографии на Полша, Германия, Англия и Франция. Изследвайки "Бюлетина", издаван от Народната библиотека, той прави много бележки и ценни препоръки, с които показва не само познанията си по методика на библиографската работа. Още в началото на века предявява редица съвременни изисквания към текущата регистрационна библиография на България: бързина, пълнота, точност, определяйки и стратегия за развитието ѝ за десетилетия напред. Сред многото ѝ недостатъци на първо място той поставя нередовното ѝ излизане, което обезмисля значението ѝ като текуща информация за българската печатна продукция. Това принуждава научния работник, за който е необходимо да има информация за новоизлезлите книги "всеки месец, дори и неделя", да чака с години, за да види "най-сетне какво се е изнесло на книжовния пазар"⁴⁹⁶. Предложението му от 1910 г. за месечно издание на книгописа се осъществява едва през 1949г., въпреки че още тогава отбелязва, че това положение "не може повече да се търпи"⁴⁹⁷.

Като посочва и редица слабости в библиографското описание, което не е съобразено с "правилата, които научният книгопис е установил"⁴⁹⁸ той аргументира необходимостта да се включват в него сведения за приложенията, цената и тиража на изданията, както и означаването на формата им по метричния способ. Като изказва неудовлетвореност както от азбучното групиране на материала, така и от липсата на показалци, рецензентът прави полезни препоръки за подобряване на националната библиография. Той настоява описанията да се номерират, тъй като азбучното им нареждане не дава представа за количествените показатели на издаваната в страната книжовна продукция. Особено полезна е

препоръката му материалът в книгописа да се групира систематично и към него да се публикуват статистически таблици, авторски и предметни показалци, чрез които значително се увеличават информационните възможности на изданието.

Ячо Хлебаров прозорливо подсказва и необходимостта да се отдели националната библиография от Народната библиотека. В искането му изработването ѝ да бъде поверено на "специално бюро (комитет) по печата", чиито функции са твърде различни от тези на библиотеката, се прокрадва идеята за създаване на специално библиографско учреждение у нас, което да се занимава главно с въпросите на текущата национална библиография.

Той поставя остро и въпроса за квалификацията на специалистите, които работят "Бюлетина", изисквайки те да имат "необходимата библиографска опитност", вещина и знания, тъй като тяхната работа "не може да бъде обект на просто занаятчийство"⁴⁹⁹. В страната обаче до средата на 40-те години липсват условия за профилиране на библиографите като специалисти. Свидетелство за непроменената професионална ситуация четвърт век след препоръките на Хлебаров намираме в статия на С.Станчев. Той констатира, че "в другите страни книгописанието вършат техниците библиотекарите, но у нас ученият и техникът библиотекар са едно и също лице, поради останалото надире развитие на българското библиотечно дело"⁵⁰⁰. В началото на 40-те години Т.Боров също улавя трайните и неблагоприятни тенденции в това направление. В "Пътят към книгите" - първия теоретичен труд у нас в областта на библиографията, той отбелязва: "Ние нямаме и досега поне една специална библиографска длъжност при Народната библиотека в София, например, чрез която да се подготвя и организира нашето участие в мрежата на справочните бюра в чужбина"⁵⁰¹. Исканото от Хлебаров през 1910 г. отделяне на задачите на българската библиография от тези на Народната библиотека става едва през 1953 г., когато ББИ, следвайки опита на понапреднали страни, поема функциите на българска книжна палата.

В рецензии за "Български книгопис" за 1924-1925, 1930 и 1931 г.⁵⁰² като отбелязва някои подобрения в сравнение с предходните години, Хлебаров посочва, че изданията отново не го удовлетворяват. Упорито, но безрезултатно предлага още през 1931 г. книгописът да се нарежда и индексира по

УДК, възприета в изданията на националната библиография на страни с по-висока книжовна култура. Мотивите за тази препоръка са продиктувани и от съображения с голяма практическа стойност. Хлебаров цели чрез него да се внесе единство в описанието на каталозите и систематизация на фондовете на библиотеките в цялата страна. С тази цел книгописната рубрика в сп. "Читалище" се индексира и се нарежда по УДК, изпреварвайки в тази насока националната ни библиография с 80 г., която нарежда материала в изданията си по нея едва от началото на 1991 г.

Документ, потвърждаващ правилността на схващанията на Хлебаров за развитието на националната ни библиография, е и статията на Т.Боров "Основната българска библиография"⁵⁰³, в която то ѝ не само повтаря проблемите, които Хлебаров е засегнал преди 30 г., но развива и своя концепция за бъдещето ѝ.

Заслужава да отбележим и факта, че в "Книжовник" Хлебаров публикува първата българска персонална библиография за Л. Толстой.⁵⁰⁴ Изработена от Данов, тя се отличава с библиографска прецизност, а включените 102 заглавия са подредени хронологично според издаването им в България. Интерес към нея проявява Боднарски, който през същата година публикува в Москва "Библиография произведения на Л.Н.Толстого", рецензирана в сп. "Читалище" от Хлебаров. Наред с другите ѝ достойнства, изтъква и това, че тя е систематизирана по УДК, което позволява бързо да се намерят всички произведения на писателя, отнасящи се до определен въпрос.⁵⁰⁵

На страниците на "Книжовник" Хлебаров публикува и едни от първите преводни статии по въпросите на библиофилството⁵⁰⁶ и библиографията, чрез които българският читател получава основни познания в тази област издига своята книжовно-библиографска култура и изгражда представи за постиженията на чуждестранната библиографска теория и практика. С такава насоченост е и професионалният обзор на И.В.Ягич.⁵⁰⁷ Той разкрива както основни библиографски източници в областта на славянските литератури в Полша, в която интересите към библиографията се развиват паралелно с тези към историята на литературата, така и имената на някои значителни полски библиографи, сред които и Карол Естрейхер (1827-1908), направил много за развитието на полската национална библиография.

Интерес представлява и отделът "Отзиви и рецензии",

въведен от № 2-3, в който се публикуват сравнително кратки преценки за български и чуждестранни книги. Отзивите са лаконични, понякога не особено задълбочени. Те най-често съдържат препоръка и посочват положителните им страни. Прави впечатление, че рецензираните издания са представени с пълно библиографско описание, професионално издържано, което улеснява читателите при издирването им в каталозите на библиотеките.

В отдела "Книгопис" се дава информация за част от излезлите у нас книги, без претенция за пълнота, тъй като редакцията не е имала възможност да следи цялата излизаща в страната продукция. Тук отново заслужава внимание библиографското описание на включените книги, тъй като в значителна степен отразява не само възгледите и изискванията на Хлеббаров, но и познанията му в това направление, особено важни за практическата страна на библиографската дейност. Разбиращ ключовото място на описанието както в системата от библиотечни каталози, така и в структурата на библиографските издания, Хлеббаров подхожда научно към комплекса от функции, които то изпълнява и държи на прецизното му съставяне. За да не "страда нашата национална библиография" от липсата в книгите на редица основни елементи за описанието, като сведения за преводач, за годината на издаване, на печатницата, за издателя и др., той **първ в България, още през 1910 г. предлага да се създаде "държавен закон"**, чрез който "да се урегулира тая материя, като се заставят печатарите да изискват от издателите да поставят всички необходими библиографични сведения върху кориците на книгите".⁵⁰⁸ Предложението отразява в значителна степен разбиранията му за информационните възможности на библиографското описание и необходимостта то да включва с максимална пълнота всички елементи, характеризиращи изданията. Последователното подреждане на елементите на описанието Хлеббаров изисква да се прави съгласно правилата на англо-американската инструкция, чиито предимства вече изтъкнахме. Полезната му идея за "закон" за издателите, гарантиращ едновременно качеството на библиографските описания и на библиографските издания, е подкрепена по-късно и от И. Данов със статията му "Коричния и заглавния лист на печатните произведения".⁵⁰⁹ Тя практически се реализира у нас едва през 1956 г. с публикувания "БДС 2497-56 Библиографски данни при издателското оформление на книгите".

Динамичното развитие на науките в Европа от средата на XIX в. и особено това на естествените и техническите е съпроводено както с бързото нарастване на броя на специализираните списания, така и с повишаването на ролята им за развитието на научния живот. Те са една от причините, поради което от средата на XIX в. се изменя обектът на библиографиране. Наред с книгите започва библиографирането и на статиите от научните списания. По-нататъшното развитие и успехите на отрасловата библиография укрепват значението на статията и като източник на информация, и като обект на библиографията.

Показател за разбиранията на Хлебаров за **аналитичната библиография като източник на информация** е разделът в "Книжовник" "Статии из списанията", застъпен във всички излезли броеве. В него са включени подробно описания на по-обширни статии от широк кръг периодични издания с разнообразна тематична насоченост: право, икономика, естествени и приложни науки, педагогика и др., предназначени и за допълване на раздели на систематичните каталози, в които литературата е по-ограничена. Белег за библиографската компетентност на Хлебаров са и аналитичните описания, публикувани в списанието, които включват същите елементи, прилагани от съвременната аналитична библиография.

Несъмнено **Балан е ценял библиографа у Ячо Хлебаров**. През 1918 г., когато той се опитва да привлече кръг от културни и научни работници, които разбират значението ѝ и имат отношение към библиографската наука за да постави началото на Българския библиографски институт, наред с него, С. Аргиров, Н. Начов, д-р Н. Михов, Б. Дякович, С. Чилингиров и още неколцина интелигентни българи, Ячо Хлебаров е сред седемнадесетте му учредители. Той получава и устава му с молба за преглед, както и покана за участие в общото събрание за избиране на настоятелство на института, на което редом с д-р Н. Михов и Н. Начов е избран за съветник на ръководството му. Този избор е още един факт, потвърждаващ библиографската опитност на Ячо Хлебаров. Разбира се, опитът на Балан от 1918 г. не успява не само поради липса на елементарни условия за съществуването на пособен културен институт, но и поради отсъствие на каквато и да е подкрепа от страна на държавата.

Поемайки редактирането на сп. "Читалище" през 1911 г., Хлебаров не се разделя с проблемите на библиографията,

въпреки че то е ориентиран предимно към читалищни и библиотечни въпроси. На неговите страници той развива схващанията си за **ролята на препоръчителната библиография в четенето и нейното място в подбора на литературата**, комплектувана във фондовете на читалищните библиотеки, формирани върху основата на опита в някои англо-саксонски страни. В края на XIX в., макар и вървяла по свършено различни пътища, в Англия и САЩ възниква препоръчителната библиография за широките народни маси. Докато в Англия съставянето на такива библиографии от самото начало е дело на отделни лица и отразява техните лични пристрастия и вкусове, то в САЩ първата подобна библиография е създадена по идея на Мелвил Дюи с колективните усилия на Американската библиотечна асоциация (АЛА). Една от най-ранните и същевременно най-големите препоръчителни библиографии от съвременен тип е на големия лондонски издател Уилям Сван Зонненшейн (1855-1931)⁵¹⁰ "Best books" ("Най-хубавите книги"), чието първо издание се появява през 1887 г. и съдържа около 25 хил. описания. Въпреки че е преиздавана многократно и запазва своята популярност до наши дни, тя има и съществени недостатъци. Най-значителният от тях е, че тя е съставена в семеен кръг, без привличане на компетентни консултанти, което неизбежно влошава качествата на подбора.

Първият американски опит за общ препоръчителен указател е свързан с дейността на АЛА, която си поставя за цел да изработи аотиран препоръчителен каталог за неголемите обществени библиотеки, с който да организира четенето на американски масов читател и да повдигне неговото културно равнище. Появата на първото издание на "Каталог на АЛА" от 1904 г., включващ 7520 т., е предшествувана от 20-годишна борба за създаването му. Той се състои от две части. Първата систематизира описанията на аотираните книги по ДК на Дюи, а втората съдържа речник каталог, изработен безупречно от сътрудници на Конгресната библиотека. Упоритата привързаност на Дюи към идеята за препоръчителен каталог, то непременно аотиран, въпреки големия труд вложен в него, довела до създаването на указател на средно ниво, макар че предварителните списъци били разпратени за мнение на около 300 специалисти, а "авторитетите", чиито отзиви били използвани за аотациите били към 150 души.

До 1926 г. каталогът на АЛА претърпява няколко

различни издания, а от 1926 до 1949 г. периодично се издават допълнения към него. Съставителите му непрекъснато внасят подобрения в методиката на подбора в анотациите, но той не удовлетворява напълно нито американските библиотекари, работещи в обществените библиотеки, нито техните посетители. Той е успешно конкуриран през 30-те години от общия препоръчителен указател "Типов каталог за обществените библиотеки", публикуван от издателство Уилсън. "Типовият каталог" е ориентиран също към неголеми общодостъпни библиотеки, но подборът в него е на значително по-голяма висота. Анотациите, съпровождащи описанията, са групирани пак по ДК Дюи. Той се оказал особено полезен за консултантите на читателите в големите библиотеки, както и за някои библиотеки при колежи и университети, поради което до 1947 г. има седем издания.

Опитът на САЩ има определящо място при изграждане възгледите на Хлеббаров за ролята на препоръчителната библиография при подбора на книгите в читалищните библиотеки и стои в основата на идеята му за създаване на аналогичен каталог у нас. Отчитайки лошото качество на фондовете на немалка част от библиотеките и ползата, която би принесъл подобен каталог в цялостната им дейност, в две последователни статии през 1938 г. "Предстоящи задачи на Читалищния съюз" и "Да се създаде нормален каталог за нашите читалища"⁵¹¹, той изяснява както неговите цели, така и методиката на създаването му и поставя изработването му като главна задача на ВЧС. Сред водещите аргументи на Хлеббаров е необходимостта от подбор на най-добрите книги за читалищните библиотеки. Изтъквайки, че в много от тях липсват творбите на българските писатели и ценните оригинални и преводни научни и художествени произведения, Хлеббаров предлага създаването на типов каталог с препоръчителен характер, включващ подборно всички полезни книги, издавани у нас. В него вижда надеждно средство за подобряване състава на фондовете на читалищата. В съставянето му планира да участват много от изтъкнатите специалисти от различни области на знанието.

Поради това, че библиографското описание не разкрива достатъчно пълно съдържанието на книгите, той настоява да има и анотации. Според него препоръчваните книги трябва да бъдат индексирани по УДК, като по този начин се окаже помощ на библиотеките както за изграждането на систематичните им каталози, така и при нареждането на фондовете

им.

Хлебаров се заема с организационната работа по създаване на каталога, но Втората световна война осуетява неговото съставяне и отпечатване.

Потребността от такава препоръчителна библиография, както и правилността на възгледите на Хлебаров се потвърждават и от практиката на създадения през 1939 г. но успял да започне работа едва след средата на 40-те години Български библиографски институт, който под ръководството на Т.Боров търси верните пътища за развитие в насоките, очертани в известната му беседа "Защо ни е нужен Български библиографски институт"⁵¹², в която набелязва стратегията му за десетилетия напред. Първата значителна проява на института в областта на препоръчителната библиография е изработването на "Типов каталог за масови библиотеки"⁵¹³, в съставянето на който участва колектив от сътрудници, ръководени от Ц.Цветанов, който е познавал замисъла на Хлебаров.

Съпоставяйки методиката на съставянето на каталога и задачите, изяснени в предговора към него от Т.Боров, с тези на Хлебаров, установяваме, че между тях по същество има покритие - още един немаловажен факт, потвърждаващ верността на схващанията му за препоръчителната библиография. Широкото практическо приложение и действителната полза от създадения "Типов каталог" налагат само след няколко години да бъде направено ново издание, а също да се състави такъв за детските библиотеки. Активното им използване е друго потвърждение за умението на Хлебаров да разбира библиографските проблеми и да търси професионални форми за решаването им.

Ако днес не можем да си представим формирането на фонда на която и да е съвременна библиотека както без предварително изграден модел на ядрото ѝ, така и без използването на библиографски източници - надеждно средство за подбор на действително необходимата литература, то в края на 30-те години идеята на Хлебаров, отнесена към читалищните библиотеки, е не само нова за нашите условия, но и твърде полезна, ако се има предвид състоянието на фондовете им и липсата на широк кръг от специалисти, познаващи правилата за тяхното изграждане.

Ще напомним, че сходните схващания и старанието за развитието не само на библиографията, но и на книжовността ни сближават Хлебаров с учени като А.Теодоров-Балан,

Ц.Цветанов, д-р П.Орешков и д-р Н.Михов, издирвал повече от 40 г. библиографски материали по история на България до Освобождението, пръснати в най-големите книгохранилища в света. Като "украшение на българската библиография" и "бляскав документ на българското вещо старание в областта на европейската библиография".⁵¹⁴ Хлебаров оценява труда на д-р Михов "Библиография на статиите от немски, английски, френски и италиански периодични издания върху Турция и България", издаден през 1938 г. от БАН на френски език.

Известявайки го, че приготвя "усилено" статия за сп. "Читалище", изградена върху статистически материали за книгата в България, през 1930 г. д-р Орешков споделя с Хлебаров, че прилага оригинален статистически метод, опитвайки се да установи онези елементи, които характеризират книжовното производство като "резултат от интелектуалния живот на нацията".⁵¹⁵ Хлебаров вижда в националните книжовни статистики основите на международната, поради което поставя пред тях важните изисквания за единство на прилаганите методи, пълнота и точност. Тези свои разбирания, както и интересите си в областта на статистиката той показва в рецензията си за труда на М.Ивински "Международна статистика на книгата"⁵¹⁶, подготвен за конгреса в Брюксел (1910 г.). Отчитайки значимостта на проблемите ѝ, в "Книжовник" и "Читалище" той дава място на поредица от статии с такава насоченост.

Важен момент в библиографските схващания на Хлебаров, е разбирането му за библиографията като основа на библиотечната дейност. Достигнал още в началото на века до убеждението, че тя заема възлово място в практиката на библиотечното дело и че в нея то отразява своята същност, Хлебаров полага усилия да разшири кръга на приобщените към нея. Той често изяснява ролята ѝ като наука и ползата, която тя принася на умеещите да я използват в своите научни и практически занимания. Стремейки се да даде обективна научна оценка на редица съществени библиографски прояви у нас от началото на века до средата на 40-те години, той не само сочи верните пътища за развитието на библиографията, но и подготвя почвата за онези бъдещи процеси, които водят към усъвършенстването ѝ, като оставя и собствена диря в историческия ѝ развой.

В публикувания през 1933 г. "Очерк болгарской библиографии" акад. Н.С.Державин, познаващ развитието на българската книжовност, като отбелязва бедственото състо-

яние на библиографския бюлетин, издаван от Народната библиотека, пише следното: "Във всеки случай това издание за българската библиография след 1906 г.- дата, отбелязваща столетие от създаването на българската книга, представлява източник от първостепенно значение. Редом с него трябва да бъдат поставени специалните библиографски списания: "Книгописец" г.І, 1904-1905; г.ІІ 1920-1922 г. "Книжовник" г.І 1910 и "Българска книга" (1930).⁵¹⁷ Така Державин вярно посочва следата, оставена от стореното от Хлебаров за развитието на българската библиография, което и до днес не е оценено по достойнство от историците ни в тази област. Изключение са авторитетните признания на А.Теодоров-Балан и Ц.Цветанов, които вече отбелязахме в увода, както и на Б.Боднарски, цитирано в първа глава.

Казаното дотук далеч не изчерпва дирята, която Хлебаров оставя в областта на българската библиография. То е първа крачка към едно по-цялостно изследване, което не само ще разшири представите за него, но и ще запълни едно бяло поле в историята на националната библиография.

Заклучение

Трудът ни е пръв опит за оценка на личността и делото на Я.Хлебаров като културен деец, организатор на читалищното дело и библиотековед. Едва в последно време благодарение на започналата демократизация на обществото стана възможно да се установят, систематизират и очертаят действителните му приноси в споменатите проблемни области, както и да се направи по-обективна оценка на проявите му за развитието на книжовността на нацията ни.

След като върху основата на документален материал, добросъвестно събиран години наред, изградихме известна представа за делото му в културната история на страната ни в периода от началото на века до средата на 40-те години, ще се опитаме накратко да обобщим казаното дотук.

Убеден, че смисълът на живота на истинската интелигенция се заключава в готовността ѝ да даде всичко от себе си за доброто на своя народ, Хлебаров поставя високи изисквания както пред себе си, така и пред нея.

Той е типичен представител на истински народната интелигенция през посочения период. Чрез търсенията, възвращенията и делата, осмислили полезно изживения му живот, може да се проследят и тези на една цяла генерация заслужили уважението на синовете на България. Проникнати от грижа за културната и социалната съдба на нацията ни, те изпълняват достойно дълга си към нея, работейки за формиране на културното и гражданското съзнание на народа ни.

Стремейки се да осмисли живота си по един неконвенционален начин, чужд на личния интерес, чрез проявите си Хлебаров оставя значима следа в културната история на Плевен, и на страната ни.

Какво определя неговото място в културната ни история?

Основната идея за българското културно развитие, трайно поддържана от Хлебаров, е за голямото значение и роля на образователния фактор за напредъка на нацията. Той вижда, че всичко действително ценно в живота на Европа

и Америка се дължи на науката, която им е осигурила не само едно добро благосъстояние, но и по-висока духовност, която се отразява както върху техните нрави, така и върху културния и социалния им статус. Ето защо той се стреми да превърне всички видове и форми на читалищна дейност в полезни двигатели за догонване на постигнатото от цивилизованите страни.

Като се позовава многократно на световния опит, Хлебаров идва до извода, че образованието има решаващо значение и за събуждането на духовните и творческите заложби на българите. Затова и чрез проявите на културната си дейност, и когато насочва политиката на ВЧС, той не пропуска да изтъкне покрай нерадостните си наблюдения за изостаналостта на народа ни и твърдото си убеждение в способностите на българина и вярата си в неговата духовна и нравствена сила. Убедеността му в културните възможности на нацията е водещ мотив не само в читалищната му дейност и в стремежа му да тласне развитието на библиотечното дело напред, но и в желанието му наред с училището да се превърнат във важен образователен фактор.

Я.Хлебаров е една от представителните личности и в националното читалищно движение, което се оказва плодотворно за издигане развнището на нашата духовна култура. Той прави немалко за културното развитие на страната ни и чрез политиката, провеждана от ВЧС, изграден от неговия УС като най-значителната организация в България в областта на културата и извънучилищното образование до средата на 40-те години. Създаденото от него е с трайна следа в историята на читалищното дело. Участието му в ръководството и определянето на задачите на ВЧС, работата му за неговото организационно, нормативно и финансово укрепване, приносът му за организирането на народните университети и народните четения и личното му участие в тях са влог, който не може да се сбърка с ничий друг.

Благодарение на редактираното от него сп. "Читалище" днес можем да проследим важни моменти от развитието както на читалищното дело, така и на библиотечната мисъл у нас. Списанието не само подпомага укрепването и утвърждаването на една социокултурна общност, каквато е Читалищния съюз, но се изгражда и като трибуна на професионалната мисъл. То става средище за изява на читалищни дейци, библиотекари и книжовници, подпомагайки ги в стремежа им да поставят библиотечната работа на верни

основи. Струва ни се, че направеното от нас проучване за ролята на сп. "Читалище" в развитието на читалищното и библиотечното дело би могло да послужи като база на едно по-широко изследване в бъдеще, което ще даде възможност по-цялостно да се изясни неговото място в контекста на културната история на страната.

С името на Я.Хлебаров е свързано и развитието на библиотековедската мисъл у нас от началото на века до средата на 40-те години. Направеният анализ на проявите ѝ е стъпка по пътя към изучаване на тези от средата на 40-те години до днес, които са колкото разнообразни, толкова и противоречиви. Цялостният комплекс от библиотековедски възгледи на Хлебаров се гради върху европейското разбиране за ролята и мястото на библиотеката като част от системата за просвета на народа. Библиотековедските му възгледи, широки и разнопосочни, ни дават основание да го поставим сред основоположниците на модерното библиотекознание у нас.

Поради това, че схващаният му за цялостната уредба на библиотеките са твърде изпреварващи културната обстановка в онези години, те не само не са загубили своя смисъл, но имат съвременно звучене и са валидни в цялостта си и днес. Вижданията му за комплектуването и организацията на библиотечните фондове, за същността на библиотечните каталози изграждат представа за присъствието в науката ни на един завършен библиотековед с универсална насоченост от голям мащаб.

Желанието ни бе с настоящото изследване да докажем присъствието на Я.Хлебаров и дирята, оставена от него в очертаните проблемни области, които са част от духовния ни живот.

Във връзка със задачата ни да представим Хлебаров като открояваща се личност в духовната биография на едно ярко поколение читалищни и библиотечни дейци, се наложи известна съпоставка между него и някои от съвременниците му като С.Аргиров, Ст.Чилингиров, П.Ненков, Ив.Данов, В.Класанов, Д.Василев, С.Станчев, работили с не по-малка преданост за преуспяването на читалищата и библиотеките. Те също оставят своя следа, интересна и значителна, която заслужава да бъде обект на изследователски търсения. Надяваме се, че нашият опит ще послужи като подтик за полезна работа в тази насока. Има немалко забравени личности, чиито дела се нуждаят от преоткриване и преос-

мисляне.

На Ячо Хлебаров му се полагаше да "дочака" едно по-цялостно и обективно изследване. Налага го делото му, често премълчавано и не винаги вярно оценявано.

Според нас, фактите, които приведохме в настоящия труд, са достатъчни, за да потвърдят тезата ни, че Хлебаров е не само един от строителите на читалищното и библиотечното дело в страната, но и че личността му е между безспорните богатства на българската култура в периода от началото на века до средата на 40-те години. Издигнал се над материалното, приел културата като начин на живот, той си отива от този свят огорчен, но с достоинството на чист пред себе си и пред българската култура интелектуалец. Той не получи дължимото морално и обществено признание за действителния си принос в нейния развой, защото не се огъна, не направи компромис, не измени нито на себе си и на своите разбирания за нейното предназначение, нито на духовните идеали на народа ни.

Ние не претендираме, че изследването ни е последна дума по въпроса за изграденото от Ячо Хлебаров като културен деец, организатор на читалищното дело и библиотекоевед. За личности като него не може да се каже всичко в едно изследване. На това проучване гледаме като на първи опит за по-цялостна интерпретация, който, надяваме се, ще бъде последван и от други, породени както от интересната му личност, така и от съдържанието на изграденото от него.

Накрая бихме искали да отбележим, че жанрът персоналия има свое място в научната литература. Народите с по-високо културно самосъзнание проявяват по-голяма отзивчивост към такъв вид изследвания не само защото проблемите "личност-култура" и "личност-общество" са възлови културологични проблеми, но и поради това, че личностите създават колорита на всяка епоха, в тях най-ярко се отразяват духовното начало на нацията, на която те са надежда и опора.

Литература и бележки*

Увод

1 ЧИЛИНГИРОВ, Стилиан. Българските читалища преди Освобождението. Принос към историята на българското Възраждане. С., 1930, 683; Чилингиров, С. Читалищата след Освобождението. С., 1929, с. 23.

2 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Българските читалища преди Освобождението. Читалище, 1931, No 8-10, с. 180

3 БОРОВ, Тодор. Българските читалища преди Освобождението. Мир, No 9317, 31 юли 1931.

4 Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура. (1911-1936). Юбилеен сб. ч. 1. С., 1937, с. 400; Читалищата в България. - В: Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура (1911-1936). Ч. 2. С., 1937, 1-153.

5 КОНДАРЕВ, Никола, Ст. Сираков и П. Чолов. Народните читалища в България. В 2 тома. Т. 2. Народните читалища след Освобождението. С., 1979, с. 339.

6 ЛАЗАРОВ, Ст. Основи на читалищното дело. Експериментален уч. за XI кл. на Националното средно училище по културата. С., 1987, с. 224.

7 ЙОВЧЕВ, Лазар. Слово за ползите от читалищата, казано от... на петдесетнищ (16 май), годишният празник на цариградското българско читалище. - Читалище, 1871, No 17, 513-528.

8 ЧИЛИНГИРОВ, Стилиан. Нашите библиотеки и читалища. Към историята и задачата им. - Българска мисъл, 1927, No 2, 387-396.

9 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Нашето народно читалище. Поява и развитие до наши дни. - В: Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура (1911-1936). С., 1937, 11-32; Хлебаров, Я. Нашите читалища. - Читалище, 1911, No 2-3, 49-53; Хлебаров, Я. Развитие на читалищното дело. - Чита-

* За икономия на място при повторно и следващо цитиране на един и същ източник, сме приели препращане към номера с първото посочване, под който са дадени пълните библиографски сведения за него.

лице, 1933, No3-4, 65-68; Хлеббаров, Я. Делото на българското читалище. - Читалище, 1936, No 3-4, 65-67; Хлеббаров, Я. Нашето народно читалище. - Читалище, 1937, No 9-10, 257-260; Хлеббаров, Я. Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура. - Читалище, 1937, No 1-2, 6-10; Хлеббаров, Я. Читалище "Постоянство", Лом. - Читалище, 1936, No 5-6, 175-176; Хлеббаров, Я. Публичната градска библиотека в гр. Плевен. - Читалище, 1911, No 4-5, 109-114; Хлеббаров, Я. Плевенското читалище Съгласие. - Читалище, 1929, No 7-8, 211-215.

10 ШИШМАНОВ, Ив.Д. Наложителни реформи в читалищното дело. С., 1924, с. 22; Шишманов, Ив.Д. Ролята на читалищата и кооперациите в народната обнова. - Читалищен преглед, 1919, No 7-10, 249-251.

11 МАРИНОПОЛСКИ, Йордан. Читалищата пред Освобождението. - Учит. преглед, 1924, No 5-6, 429-441.

12 Образцово читалище "Добри Войников", 1856-1956. Юбил. лист, издаден по случай 100 г. от основаването на читалището. Коларовград, 22 ян. 1956, с. 4; Класанов, Васил. Сграда за библиотека и музей в града. - Шуменски общ. вестник, No 9, 11 март 1940; Класанов, В. Стари български библиотеки. - В: Класанов, В. Кратка история на библиотеките. Шумен, 1937, 6-14; Станчев, Ст. Деветдесет години духовно строителство. - Читалище, 1946, No 10, 441-443; Станчев, Ст. Нашето културно възраждане. Най-старото българско читалище "Архангел Михаил" в Шумен. - Бълг. журналист (Шумен), No 4, 25 септ. 1943; Чилингиров, Ст. Към историята на Шуменското читалище. - Шуменски вести, No 38-39, 27-29 май 1925.

13 Юбилеен сборник. Ломско гражданско читалище "Постоянство" за 70-годишния му юбилей. Лом, 11 дек. 1927, с. 16; Деветдесет години читалище "Постоянство", 1856-1946. Юбил. лист. Лом., чит. "Постоянство", 15 дек. 1946, с. 8; Каменов, Страхил. Бележки из историята на Ломското читалище-столетник. - Отечествен зов (Враца), No 590, 8 ян. 1956.

14 Юбилеен сборник на читалище "Еленка и Кирил Д. Аврамови". Свищов, 1856-1931. Свищов, 1931, VIII, с. 300; Деветдесет години Свищовско читалище. 1856-1946. Юбил. лист., Свищов, 1946, с. 6; Аргиров, Стоян. Най-старото българско читалище. - Родна култура, 1924, No 1, 64-68; Ганчев, Ст. Свищовското читалище. - В: Ганчев, Ст. Свищов. Принос за историята на града. Свищов, 1929, 1-34; Хлеббаров,

Ячо С. Седемдесет и пет годишнината на читалище "Еленка и Кирил Д. Аврамови" в гр. Свищов (1856-1931) - Читалище, 1931, No 6-7, 113-118.

15 Юбилеен сборник по случай 70 години от основаването на читалище Съгласие, Плевен. 1869-1939. Плевен, 1939, с. 143; 100 години народно читалище "Георги Димитров" - Плевен. Юбил.сб. С., 1969, с. 299; Рафаслов, А.* Публичната градска библиотека в гр. Плевен. - Читалище, 1911, No 4-5, 109-114; Хлебаров, Я.С. Библиотеката на читалище Съгласие в гр. Плевен. - В: Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура. 1911-1936. С., 1937, 155-158.

16 ГЕОРГИЕВ, М. Из миналото на "Искра" и на учебното дело в Казанлък. Истор.бележки. Казанлък, 1907, с. 166; Калайджиев, П. Образцово народно читалище "Искра", Казанлък. С., 1954, с. 55; Юбилеен сборник на ученолюбива дружина "Искра" в гр. Казанлък. По случай 50-годишния ѝ живот и културно-просветна дейност. 1873-1923. Казанлък, 1923, с. 240.; Василев, Ст. Дружина "Искра" и нейното дело. - В: Казанлък в миналото и днес. Юбил.кн., С., 1929, 486-496.

17 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Седемдесетгодишнината на българското народно читалище "Зора" в гр. Сливен (1860-1930). - Читалище, 1930, No 5-7, 129-131.

18 ШИКЛЕВ, Стоян., П. Чолов и М. Въжарова. Сто години народни читалища. Библиогр.указател. Състав... Под ред. на Т. Боров. С., 1956, с. 180.

19 ДЯКОВИЧ, Борис. Исторически преглед на Народната библиотека и музей в Пловдив до Съединението. - Учил.преглед, 1906, No 10, 959-1000.

20 ЙОРДАНОВ, Велико. История на Народната библиотека в София. По случай 50 годишнината ѝ. 1879-1929. С., 1930, с. 360. Рец.: Ячо Хлебаров. Софийската народна библиотека. (1879-1929). - Читалище, 1930, No 8-10, с. 212.

21 КЛАСАНОВ, Васил. Кратка история на библиотеките. Шумен, 1937, VII, с. 80.

22 ЦВЕТАНОВ, Ценко и Елена Кирова. Общо библиотекознание. С., 1956, с. 199.

23 КИРОВА, Елена. История на библиотеките. С., 1975, с. 238.

24 ШУМАНОВА, Нина. Списание Библиотекар. Тема-

* А. Рафаслов е псевдоним на Я. Хлебаров.

тичен показалец. 1953-1983. С., 1989, с. 272.

25 КИРИЛОВ, Иван. Петър Ненков - паметния библиотекар на дружество Съгласие и читалищното-библиотечно дело. - Читалище, 1937, No 3-4, с. 80; Шиклев, Ст. Петър Ненков. - Библиотекар, 1957, No 8-9, 51-53; Чолов, Петър. Петър Ненков. - "Библиотекар", 1968, No 6, 33-35; Кантарев, Н. Един забележителен библиотечен работник в България - Петър Ненков. - "Библиотекар", 1970, No 7-8, 68-72; Христова, Жана и Латинка Христова. Български принос. - Библиотекар, 1981, No 1, 26-29; Младенова, Мария. Пионер на каталожната теория и практика в България. - Библиотекар, 1982, No 9, 34-38.

26 ХРИСТОВА, Жана. Научна сесия, посветена на Иван Данов. - Библиотекар, 1982, No 8, 40-45; Станчев, Стефан. Няколко думи за Иван Данов. - "Ведрина", No 44(68), 28 март, 1947; Шиклев, Стоян, Иван Данов. - Библиотекар, 1958, No 2, 33-35.

27 АРНАУДОВ, Михаил. Иван Д. Шишманов. - Читалище, 1928, No 5-6, 119-120; Хлеббаров, Ячо, Ст. Проф. Ив. Д. Шишманов (Първит председател на ВЧС.) - "Читалище", 1928, No 5-6, 115-118; Врачев, Теодоси. Проф. д-р Иван Шишманов. - Читалище, 1979, No 11, 3-4; Миятев, Петър. Първият преседател на Съюза на народните читалища в България. 120 г. от рождението на Иван Д. Шишманов. - Читалище, 1982, No 7, 27-28; Сестирмски, Иван. Проф. Иван Д. Шишманов - виден читалищен деец. - В: В чест на 80 годишнината на проф. Т. Боров. С., 1984, 288-297.

28 ГЕРГОВА, Ани. Константин Величков - на следосвободенския културен хребет. Пробл. на кул., 1987, No 5, 69-79; Василев, Стефан. Константин Величков - обществено-политически и културен деятел. - Септември, 1968, No 1, 199-207; Гечев, Минко. Просветното дело на Константин Величков. - Нар. просв., 1957, no 12, 49-55; Тодоров, Илия. Личността и делото на Константин Величков. По случай 130 г. от рождението му. - Лит. мисъл, 1985, No 4, 16-35.

29 ХАДЖИХРИСТОВА, Величка и Хр. Хаджихристов. Ролята на Стоян Аргиров за развитието на българското библиотекознание. - Изв. на Нар. библи. "Кирил и Методий", т. XIII(XIX). С., 1973, 367-382; Шиклев, Стоян. Стоян Аргиров - изтъкнат деятел на библиотечното дело. (1870-11938). - Библиотекар, 1969, No 3, 48-53; Емануилова, Евдокия. Първостроител на библиотечното дело в България. 110 г. от рождението на Ст. Аргиров. - Септ. знаме (Пазарджик), No

28, 6 март 1980; Павлова-Харбова, Ел. Документалното наследство на Стоян Аргиров, съхранено в Нар. библиотека "Кирил и Методий". По случай 110 г. от рождението му. - Изв. на Нар.библ. "Кирил и Методий", т. XVI(XXII). С., 1981, 583-603; Постаджян, Мари. Приносът на Стоян Аргиров за развитието на Пловдивската народна библиотека. - Изв. на Нар.библ. "Кирил и Методий", т. XVII(XX). С., 1984, 325-335.

30 БЕНБАСАТ, Алберт. Хиляда живота - една библиотека. - "Пламък", 1981, No 11, 162-166; Десев, Борис. Стилиян Чилингиров като библиограф. - Изв. на Нар.библ. "Кирил и Методий", т. XIII(XIX). С., 1973, 525-554; Първанова, Анастасия. Стилиян Чилингиров. 1881-1981. - Читалище, 1981, No 9, 25-26; Чилингиров, Любомир. С любов към родното читалище и неговите дейци. Отделни моменти от интереси и прояви на Ст. Чилингиров. - Читалище, 1970, No 9-10, 44-45.

31 АТАНАСОВ, Любен. Библиографска приемственост. Никола Михов и Тодор Боров. - В: В чест на 80 годишнината на проф. Тодор Боров. С., 1984, 328-337; Дуйчев, Иван. Спомени. По повод 80 год. от рождението на проф. Т. Боров. - "Лит. Мисъл", 1981, No 2, 120-125; Зотова, Кремена. Приносът на проф. Т. Боров в развитието на българската библиография. - В: В чест на 80 годишнината на проф. Тодор Боров. С., 1984, 361-378; Зотова, Кремена. Строител на библиотечното дело в България. Проф. Т. Боров на 85 г. - Библиотекар, 1986, No 1, 26-31; Янакиева, Татяна. Тодор Боров и българската литературоведска библиография. - "Бълг.библиогр. за 1985". С., 1986, 61-75; Гергова, Ани. Липсвали ли ни континуитет. - Библиотекар, 1991, No 1, 41-43; Атанасов, Любен. Тодор Боров на 70 години. - Септември, 1971, No 12, 242-244.

32 МЛАДЕНОВА, М. Ячо Хлебаров - строител на читалищното дело в България. По случай 100 г. от рождението му. - Библиотекар, 1987, No 12, 35-39; Младенова, М. Ячо Хлебаров като културен и библиотечен деятел. - Библиотекар, 1991, No 27-31; Младенова, М. Ячо Хлебаров и българската библиография. - Бълг.книга, 1992, No 2, 57-61; Младенова, М. Плевенският преводач Ячо Хлебаров. - Архив за поселищни проучвания, 1991, No 1.

33 ШИКЛЕВ, Стоян. Васил Класанов (1890-1950). - Библиотекар, 1960, No 7, 26-28.

34 ПАНДОВА, Мария. Добрин Василев. По случай 10 години от смъртта му. - Библиотекар, 1967, No 12, 34-35; Великов, Стефан. Стефан Станчев - писателят и библиоте-

карят. - Библиотекар, 1987, No 3, 38-40; Ковачев, Марин. Малко известно помагало. - Библиотекар, 1978, No 6, 19-20.

35 БАН. Ф. 11, к., оп. 3, а.е. 1077, л. 25.

36 ТЕОДОРОВ-БАЛАН, Ал. Към читателите. - Книгописец, 1920, No 1-2, с. 1.

37 ГЕОРГИЕВ, Коста. Един час при председателя на Читалищния съюз Ячо Хлебаров. - Лит.глас, No 250, 21 ноемв. 1935, 1-2.

38 ДАНЧОВ, Иван и Никола Данчов. Българска енциклопедия. С., 1936, с. 1648.

39 КЛАСАНОВ, Васил. Цит.съч., с. 59.

40-41 ХРИСТОВ, Петко. Двадесет и пет годишна читалищна дейност. - В: Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура. (1911-1936), Юбил.сб. С., 1937, с.193.

42 Читалище Съгласие. 1869-1939. Юбил.сб. по случай седемдесет години от основаването на читалище "Съгласие" в гр. Плевен. Плевен, 1939, с. 143; Рец.: Стефан Станчев. 70 години читалище "Съгласие". - Читалище, 1939, No 9-10, с. 318.

43 ХРИСТОВА, Жана. Исторически развой на библиотеката на образцово народно читалище "Георги Димитров" в гр. Плевен. - В: Сто 100 години народно читалище "Георги Димитров" - Плевен. С., 1969, с. 100.

44 КОНДАРЕВ, Никола. Ст. Сираков и П. Чолов. Цит.съч., т. 2. С., 1979, с. 339.

45 ЦВЕТАНОВ, Ценко. Обща библиография. Истор.преглед и днешно състояние. 2 прераб.изд. С., 1957, с. 102.

46 ДУНЧЕВ, Любен. Мястото на Плевен в развитието на българското книгоиздаване 1878-1918 г. - Изв. на Нар.библ. "Кирил и Методий", т. XIII(XIX). С., 1973, 683-724; Дунчев, Любен. Плевенският издател на Горки и Луначарски. - Поглед, No 47, 22 ноемв. 1976, с. 9; Дунчев, Л. Българо-руски културни взаимоотношения (1878-1944). С., 1985, с. 259.

47 АЛЕКСАНДРОВ, Л. Проблеми и насоки в литературния живот в Плевен до 1944 г. - В: Панорама на литературния живот в Средна Мизия. Кн. 1, Плевен, 1973, с. 141.

48 ХРИСТОВА, Жана. Научна сесия, посветена на Иван Данов. - Библиотекар, 1982, No 8, 40-45.

49 ГЕРГОВА, Ани. Книгознанието в България. С., 1987, с. 54.

Глава I. Прояви в областта на културата

50 МАНАФОВА, Райна. Политиката на Демократическата партия за развитието на научните институти (1908-1911 г.) - "Истор. преглед", 1975, No 3, 81-92.

51 СТАНЕВ, Никола. Преди двадесет и пет години. - В: Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура (1911-1936). Юбил. сб. С., 1937, с. 86.

52 ДРИНОВ, Марин. Писмо до българските читалища. - В: Дринов, М. Съчинения. В 2 тома, т.2. С., 1911, с. 127.

53 РАЧЕВ, Г. Статистика на завършилите в странство. - Архив на Мин. на нар. просв., 1, 1910, No 1, с. 273.

54 ВЪЛЕВ, К. Развой на образователното дело в Плевен. - Год. на Плевенската държ. мъжка гимназия уч. 1908-1909 г. Плевен, 1910, 60-69.

55 ЦДИА. Ф. 1324, оп. 1, а.е. 3, л. 9.

56 БАКАЛОВ, Георги. Марксистката книга в България. Историко-библиографичен очерк за годините 1875-1929. - Звезда, 1932, No 10, с. 444.

57 ГЕОРГИЕВ, Коста. Вж. цит. статия под No 37, с. 1.

58 БАКАЛОВ, Георги. Етапи на книгоиздаването у нас. - Нов път, 1924, No 3, с. 81.

59 ГОРКИ, М. Войници. Прев. Цв. Парашкевов. Плевен, 1908, с. 45.

60 ПУШКИН, А.С. Мъртвата царска дъщеря. Прев. Ран Босилек. Плевен, 1907, с. 32; Пушкин, А.С. Евгени Онегин. Плевен, 1919, с. 152; Пушкин, А.С. Приказки. Плевен, 1919, с. 72.

61 АНДРЕЕВ, Леонид. Проклятието на звяра. Прев. Я. Хлебаров. Плевен, 1908, с. 49.

62 УАЙЛД, Оскар. Саломея. Драма. Прев. Н.В. Ракитин и Ячо Хлебаров. Плевен, 1919, с. 98; Уайлд, Оскар. Стихотворения в проза. Приказки. Прев. Ячо Хлебаров. Плевен, 1909, с. 48.

63 ХАУПТМАН, Г. Пред изгев слънце. Прев. Евг. Димитрова. Плевен, 1908, с. 82.

64 СТРИНДБЕРГ, Август. Госпожица Юлия. Прев. Г. В-ски. Плевен, 1908, с. 51.

65 ТЕТМАЙЕР, Казимир. Стихотворения в проза. Прев. Хр. Каменов. Плевен, 1909, с. 52.

66 МИРБО, Октав. Разкази. Прев. Ив. Георгиев. Плевен, 1909, с. 44.

67 ПШИБИШЕВСКИ, Станислав. Златното руно. Прев.

Я. Хлеббаров. Плевен, 1908, с. 75.

През 1907 г. превежда и романа "Синове на земята", печатан като подлистник на в. "Гражданин" (Плевен).

68 ШНИЦЛЕР, Артур. Из самотен път. Драма, Прев. от рус. П.М. Плевен, 1908, с. 68.

69 ПЛЕХАНОВ, Г.В. Хенрих Ибсен. Прев. от ориг. Я.С.Хлеббаров. Плевен, 1907, с. 68; Плеханов, В.Г. и В. Рогачевски. Новата насока в творчеството на Максим Горки. Прев. от ориг. А. Рафаелов. С., 1909, с. 20.

70 БЕЛИНСКИ, В.Г. Творчеството на Пушкина. Прев. Ив. Кирилов и Ячо Хлеббаров. - В: Пушкин, А.С. Евгений Онегин. Роман в стихове. Прев. от ориг. Рафаел Делов. Плевен, 1919, с. 5-42.

71 ФРИЧЕ, Владимир. Художествената литература и капитализма. (Германия, Австрия, Скандинавия, Англия.) Прев. от ориг. Я.С.Хлеббаров. С., 1908, с. 132.

72 КОГАН, Питер. Очерки по история на западноевропейските литератури. Плевен, 1910, 476 с.

73 ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСКИ, Дм. Руската художествена литература през XIX в. Плевен, 1909, 102 с.

74 РОГАЧЕВСКИ, Василио Г. Леонид Андреев и неговото творчество. Прев. Ячо Хлеббаров, Плевен, 1908. 101 с.; Антон Павлович Чехов и неговото творчество. Прев. Я. Хлеббаров. Плевен, 1907. 136 с.; Послесловие за Антон П. Чехов. Прев. Я. Хлеббаров. Плевен, 1908. 21 с.

75 РЪСКИН, Джон. Лекции за изкуството. Прев. Тр. Братоев. Плевен, 1909. 59 с.

76 ВАГНЕР, Рихард. Изкуството и революцията. Прев. П. Розенсен. Плевен, 1909. 47 с.

77 ЛУНАЧАРСКИ, Ан. Морис Метерлинг. Прев. от ориг. Ар. Розентал. Плевен, 1907. 87 с.; Луначарски, Ан. Основите на позитивната естетика. Прев. от ориг. Пеньо Стойчев. С., 1909. 71 с.

78 КАУЦКИ, Карл. Произход на морала. Прев. Я.С.Хлеббаров. Плевен, 1907. 68 с.

79 КАУЦКИ, К. и Фр. Меринг. Размирното в драмите на Шилера. Щилер и великите социалисти. Прев. Я.С.Хлеббаров. Плевен, 1907. 59 с.

80 БЮХЕР, Карл. Произход на поезията и музиката. С прил. от Г.В.Плеханов. Изкуството у първобитните народи. Прев. Я.С.Хлеббаров и Г.Бакалов. Плевен, 1908. 182 с.

81 ДИЦГЕН, Йосиф. Материалистическата философия. Прев. А.Дончев и Хр. Стоянов. Плевен, 1908. 108 с.

- 82 ПШИБИШЕВСКИ, Ст. Златното руно. Плевен, 1908.
- 75 с. Гръб на корицата.
- 83 БОРОВ, Тодор. Живот с книги. 1942-1972. С., 1973, с. 17.
- 84 КАНЕЛ, В.Я. Социализиране на семейното възпитание. Прев. Я.С.Хлебаров. - Учит. мисъл, 1905, No 1, 1-15; Коган, П. Семейството и възпитанието в бъдещото общество. Прев. Я.С.Хлебаров. - Учит. мисъл, 1906, No 2, 1-14; Свентоховски, А. Два философа. Прев. Я.С.Хлебаров. - Учит. мисъл. 1906, No 8, 47-51.
- 85 ЛОМБРОЗО, Паола. Животът на детето. С 32 детски рис. Прев. Пеньо Стойчев и Я. Хлебаров. Плевен, 1906, 159 с.
- 86 Учил. мисъл, 1907, No 8, с. 80.
- 87 ЛОЗИНСКИ, Евгени. Етични проблеми. Прев. от рус. Плевен, 1906, 69 с.; Хлебаров, Ячо. (Отзив). - Учил. мисъл, 1906, No 7, 77-80; Венгерова, З. Морис Метерлинг като художник и мислител. С., 1907. 64 с.; Хлебаров, Ячо (Отзив). - Учит.мисъл, 1907, No 6-7, 122-124.
- 88 - АЛЕКСАНДРОВ, Л. Панорама на литературния живот в Плевен до 1944 г. Плевен, 1973, 141-142.
- 89 Книгопис, 1928, No 1, с.3.
- 90 Плевенски вестници, списания и юбилейни листове, в които Ячо Хлебаров участва като инициатор за създаването им, член на редакционния комитет, редактор или сътрудник: в. Северно ехо (1921-1944); в. Поглед (1927-1937); в. Нов поглед (1931); в. Народен глас (1909-1911); в. Читалищно ехо (1925-1927); в. Читалищни вести (1923-1924); в. Съгласие (1927); в. Плевен (1911-1914); в. Вит (1933); сп. Книжовник (1910); сп. Млад читател (1911); сп. Наша родина (1913-1915); сп. Родна мисъл (1921-1924); Ед. л. Н.В.Ракитин 1908-1933 г. Плевен, 30 апр. 1933, 20 с.; Ед.л.Ник.Вас.Ракитин. Пет години от смъртта му. Изд. Плевенската дружба в София. С., печ. Художник, 2 май 1939. 6 с.; Ед.л.Плевен. 11.XII.1877-1927. Юбил. изд. на Плев. гр. и общински съвет по случай 50 г. от Освоб. на града. Плевен, печ. Изгрев, 1927. 24 с.
- 91 - Вит, No 1,2 април 1933, с.1.
- 92 ЕСКЕНАЗИ,Ж. Литературата на руски език в ч-ще Г.Димитров - Плевен (1877-1944). - Библиотекар, 1982, No 9, 42-44.
- 93 ХЛЕБАРОВ,Ячо. На работа за културата. - Читалище, 1928, No 1-2, с.7.
- 94 Професор Михаил Арнаудов в Плевен. - Сев. ехо,

№ 47, 15 ноем. 1928, с.1.

95 ПОПОВА, Рена. Живият труп. Отзыв. - Сев.ехо, № 10, 3 март 1927, с.1; Бърдаров Илия. Още няколко думи за "Живия труп". Едно писмо до г-жа Рена Попова. - Сев. ехо, № 11, 10 март 1927, с.2; Попова, Рена. Още две думи за "Живия труп". Отговор на писмото на г-н Илия Бърдаров. - Сев. ехо, № 12, 17 март 1927, с.2.

96 ЦДИА. Ф.1324, оп.1, а.е. 47.

97 Откриването на Театралния сезон в Плевен. - Читалище, 1939, № 1, с. 53.

98 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Водоснабдяването на Плевен. - Сев. ехо, № 4, 22 ян. 1932, с.2; Водоснабдяването в Плевен. - Сев. ехо, № 32, 18 авг. 1932, с.2; Водоснабдяването в решителна фаза. - Сев. ехо, № 759, 8 април 1934, с. 5.

99 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Стопански инициативи и предприятия. - Плевен, 11.XII.1877-1927, 1927, с.12.

100 Дода-Плевен, ЧП 163, а.е. 1.

101 КРЪСТЕВ, Кирил. Спомени за културния живот между двете световни войни. София, 1988, с. 276.

102 КЕПОВ, Ив.П. Нашата действителност. Пловдив, 1927, с.112.

103 НЕНКОВ, Петър. Извлечение от Методичния каталог на Плевенската публична градска библиотека. Плевен, 1910, 118 с.

104 НЕНКОВ, Петър. Как е наредена Плевенската градска библиотека. - Тръба, (Плевен), № 2, 26 окт. 1908, 2-3; № 3, 2 ноем., 1908, 2-3.

105 Читалище, 1911, № 6-7, 173-182.

106 РАФАЕЛОВ, А. Публичната градска библиотека в гр. Плевен. - Читалище, 1911, № 4-5, с. 109.

107 Васил Илиев ГЕРДЖИКОВ (1881-?) р. Шумен. От 1902 до 1905 г. е щатен деловодител-библиотекар в ч-ще "Арх.Михаил", а от 1906-1907 г. е член на настоятелството и библиотекар в ч-ще "Напредък". От 1908-1914 г. работи в Университетската библиотека при Ст. Аргиров, който му съдейства да замине в Москва, където завършва висша библиотечна школа. От 1915 до 1932 г. е уредник на библиотеката при Нар. събрание. Автор е и на статии по библиотечно дело.

108 ГЕРДЖИКОВ, Васил. Първото ми библиотекарство. - В: Сто години народно читалище "Добри Войников". Коларовград, 1856-1956. Юбил. сб. С., 1958, с. 272.

109 Цит. по: Домусчиев, Г.П. Сенки от стария Плевен.

С., 1988, с. 23.

110 Цит. по: Бързакова, Надежда. Писма на проф. Иван Шишманов до проф. д-р Парашкев Стоянов. - Изв. на Държ. архиви, т.16. С., 1968, с. 189.

111 БАН, Ф. 11к, оп.2, а.е. 555, л. 21.

112 КИРИЛОВ, Ив. Петър Ненков - паметния библиотекар на дружество Съгласие и читалищно-библиотечното дело. - Читалище, 1937, No 3-4, с. 80.

113 Хаджихристов, Христо. Приносят на Плевен за развитието на българското библиотечно дело. - Изв. на Нар. библи. "Кирил и Методий". (Под печат).

114 ПАНТАЛЕЕВ, Димитър. Объркани спомени. С., 1986, с. 157.

115 ЦДИА, Ф. 1273, оп.1, а.е.62.

116 ЦДИА, Ф. 1273, оп.1, а.е. 57.

117 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Никола Василев Ракитин. Личност и творчество. - л. Н.В.Ракитин. 1908-1933. Плевен, 30 април 1933, 3-4; Ник. Вас. Ракитин. Личност и творчество. - Лит. глас, No 192, 30 април, 1933, 1-2; Никола Вас. Ракитин. Личност и творческо дело. - Читалище, 1933, No 5-6, 130-134; Злочестата съдба на Н.В.Ракитин. - Лит.глас, No 243, 13 май 1934; Злочестата съдба на Н.В.Ракитин. - Читалище, 1934, No 5-6, 130-132; Никола В. Ракитин. По случай трагичната му кончина. - Сев.ехо, No 763, 6 май 1934, с.2.

118 МЛАДЕНОВА, Мария. Никола Ракитин - поет и читалищен деец. - Библиотекар, 1984, No 7, 42-44.

119 ГЪЛЪБОВ, Константин. Спомени весели и невесели за български писатели. С., 1957, с.210 и сл.

120 ГОРЯНСКИ, Петър. Когато светлините не гаснат. С., 1984, с. 205.

121 КАЗАСОВ, Димо. Някогашните наши градове. С., 1975, с. 181 и сл.

122 ДИМИТРОВ, Кръстьо. Българската интелигенция при капитализма. Професионална, генетична и социално-класова структура, С., 1955, с.51.

123 ЦДИА, Ф.1324, оп. 1, а.е. 26.

124 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е. 18.

125 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.239

126 ХЛЕБАРОВ, Я. Писатели и читатели. Слово пред юбилейното тържество по случай 25 г. от създаването на Съюза на писателите. - Дума на българските писатели, No 6, февр. 1939, с. 26; Хлебаров, Я. Съюз на българските писатели. - Читалище, 1939, No 1-2, с.3.

127 ХЛЕБАРОВ, Я. Антон Страшимиров си отиде. - Читалище, 1938, No 1-2, с.3.

128 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е.56.

129 ХЛЕБАРОВ, Я. Проф. д-р Асен Златаров. - Сев.ехо, No 10, 3 март 1932, с.2; Хлебаров, Я. Д-р Асен Златаров. 25 години научна и литературна дейност. - Читалище, 1932, No 3-4, 49-50; Хлебаров, Я. Проф. Асен Златаров. - В: В дар на Асен Златаров. Юбил. сб. С., 1932, 217-218; Хлебаров, Я. Проф. д-р Асен Златаров. (4.II.1885-22.XII.1936). - Читалище, 1936, No 9-10, с.257.

130 ХРИСТОВ, Петко. Вж. статията, цит. под No 40, с. 193.

131 Читалище, 1928, No 5-6, 115-118.

132 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е. 74.

133 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е.61.

134 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.34.

135 ДОБРЕВ, Димитър. Читалищният деец. - Читалище, 1938, No 7-8, 205-206.

136 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.84.

137 Читалище, 1936, No 5-6, с-147.

138 Пегас. На конгрес в Казанлък. - Сев.ехо (Плевен), No 1044, 5 юни 1938.

139 Читалище, 1935, No 3-4, с.158.

140 ПЕТКАНОВ, Константин. Характерни черти на българите. - Фил.преглед, 1930, No 4, с.362.

141 КАЗАНДЖИЕВ, Спиридон. Духът на нашето образование. - Златорог, 1933, No 9, с.411.

142 ПОПДИМИТРОВ, Емануил. Ибсен и ибсенизмът в литературата. С., 1924, с.92.

143 РАЧЕВ, Г. Статистика на завършилите в странство. - Архив на Мин. на нар. просв., 1, 1910, No 1, с. 73 и сл.

144 КОНСТАНТИНОВ, Константин. Път през годините. 2. доп. изд. С., 1966, с. 167.

145 ПОЛ ОТЛЕ - белгиец, юрист, ценител на библиографията. Генерален секретар и директор на Международния библиографски институт, който през 1934 г. е преименуван в Международен институт по документация, а от 1937 г. е реорганизиран в Международна федерация по документация. Ръководи в продължение на много години разработката на УДК.

Анри Лафонтен, белгийски сенатор-социалист, председател на Международното бюро за мир, получил за дейността си в тази област Нобелова награда през 1913. Юрист и

специалист по езикознание, естествени и технически науки. Взема дейно участие в разработването на УДК. Сам съставя предметно-азбучния указател към второто изд. на класификацията.

146 Международен библиографски конгрес в Брюксел. - Книжовник, 1910, No 1, 9-10.

147 ХЛЕБАРОВ, Ячо. Кратко ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в публичните библиотеки. - Книжовник, 1910, No 1, с.8; Гергова, Ани. Книгознанието в България. С., 1987, с.13; с.54; Otlet, Paul. Traite de documentation. Le livre sur le livre. Theorie et pratique. Bruxelles, 1934. 436 p.

148 ЛУКАШОВ, Ч. Взгляды советских специалистов на статус библиотековедения (20-е - 30-е г.г.). - Сов. библиотековедение, 1991, No 2, с. 56.

149 Парижката библиотека. - Книжовник, 1910, No 1, с. 10; Библиотеката на Британския музей в Лондон. - Книжовник, 1910, No 2-3, 56-58; Императорската публична библиотека. - Книжовник, 1910, No 4-5, 122-125.

150 ДАНОВ, Ив. Някои градски библиотеки на Англия в числа през 1925 г. - Читалище, 1929, No 5-6, 17-19; Камерани-Теодорова, Мара. Английски публични библиотеки. - Читалище, 1933, No 3-4, 82-90; Орозов, Вл. Малката библиотека в Ингустан (Америка). - Читалище, 1928, 9-10, 247-250; И.К. Библиотечното дело в Америка и у нас. - Читалище, 1929, No 5-6, 140-152; Камерани, В. Настоящото положение на италианските библиотеки. - Читалище, 1935, No 7-8, 223-232; Фукс, Херман. Немски библиотеки. - Читалище, 1931, No 6-7, 132-134; Кирилов, д-р. Библиотеките и читалищата в Германия. - Читалище, 1935, No 9-10, 137-141; Василев, Добрин. Библиотеки и читалища в Нова Турция. - Читалище, 1932, _ 5-6, 125-126; Библиотеките в Цариград през 1874. - Читалище, 1934, No 1-2, 17-23; Библиотеките днес в Турция. - Читалище, 1936, No 1-2, 23-26; Георгеско-Тисту, Н. Библиотеки и библиография в Румъния. - Читалище, 1929, No 1-2, 5-11; Мартин, Йозеф. Една чехословашка библиотека. - Читалище, 1934, 87-88; Пеева, Ел. Библиотечното дело в Чехословакия. - Читалище, 1928, No 9-10, 244-246.

151 РАДАЦ, Елизабета. Публичните библиотеки на Берлин. - Читалище, 1931, No 6-7, 119-124; Камерани-Теодорова, Мара. Библиотеката на Международния земеделски институт в Рим и нейното ново здание. - Читалище, 1934, No 9-10, 260-265; Дочев, Г. Подвижни учителски библиотеки

в Турция. - Читалище, 1933, No 7-8, 210-211; Gayesaque, Ern. Мюнхенската трамвайна библиотека. - Читалище, 1933, No 5-6, 140-142; Янтарски, Георги. Славянската библиотека в Прага. - Читалище, 1933, No 3-4, 135-139. Димчевска, Маргарита. Детските библиотеки в чужбина. - Читалище, 1930, No 5-7, 146-149.

152 Странствующи библиотеки. - Книжовник, 1910, No 2-3, 63-64.

153 ФУКС, Х. Шеста международна конференция по библиография и документация. - Читалище, 1926-1927, No 9-10, 221-223; Организация на професионалните библиотекари. - Читалище, 1938, No 9-10, 290-291; Дочев, Г. Немската дружба за народно образование. - Читалище, 1931, No 3-5, 221-223; Максимов, Ст. Тристагодишнината на френската академия. - Читалище, 1936, No 1-2, 11-15, Камерани-Теодорова, М. Изложба на художествената религиозна книга в Рим. - Читалище, 1932, No 9-10, 247-249; Х.Г. Изложба на българската книга в Прага. - Читалище, 1933, No 9-10, 267-271; Втора славянска изложба на илюстрирани и професионални списания в Прага. - Читалище, 1933, No 9-10, с. 308; Григоров, Пепо. Българската книга в чужбина. - Читалище, 1929, No 3-4, 81-82; Strannik, K. Юбилеят на българската наука. - Читалище, 1930, No 1-2, 19-29; Мисана, Иван. Културо-просветни институти в чужбина. - Читалище, 1932, No 5-6, 127-130.

154 LaNGFELDT, I. Ръководствата на Шведския библиотечен съюз. - Читалище, 1932, No 9-10, 228-233; Sparrn Enriquer. Las bibliotecas con cien y mais incunables y su distribucion geografica sobre la tiera. Contribucion a la ciencia des los incunables y a la geografia de la cultura. Cordova, 1927. 72 p. Вж. Рец.: M.Louis Polain. - Читалище, 1930, No 3-4, 121-128; The librarians round table.: Вж Рец.: Henri Lemautre. - Читалище, 1930, No 5-7, 203-204; Public Libraries Communittee. Report on public libraries in England and Wales. London, H.M.Stationery office, 1927. Рец.: Henri Lemaitre. - Читалище, 1930, No 9-10, 281-282; A Survey of libraries un the United States. In 4 V. Chicago, American Library Association, 1926. Рец.: Henri Lemaitre. - Читалище, 1930, No 1-2, 60-61.

155 КРАВЧЕНКО, А. Американски училища за подготовка на библиотечни работници. - Читалище, 1932, No 1-2, 15-19; Jurgens, Ad. Положението на публичните библиотеки в американското образование. - Читалище, 1929, No 7-8, 202-207; Таблица за курсовете на Bibliothekswissenschaftlieches

institut през учебната 1928-1929 г. - Читалище, 1929, No 5-6, 174-175; Аргиров, Ст. Задължителният библиотечен данък в Америка. - Читалище, 1926-1927, No 6-8, 169-170; Закон за публичните библиотеки в Белгия. - Читалище, 1926-127, No 6-7, 149-151.

156 ШИШМАНОВ, Ив. Д. Андре Карнеги. - Слънце, 119, No 9-10, 296-303; Коледаров, Ст.Н. Андре Карнеги. - Читалище, 1938, No 7-8, 217-219; Симеонов, Ас. Карнеги и делото му. - Читалище, 1938, No 9-10, 296-298.

157 РУБАКИН, Н.А. Добрите книги. - Читалище, 1912, No 6-7, 158-163; Рубакин, Н.А. Книжните богатства, тяхното изучаване и разпространение. - Читалище, 1926, No 2-3, 48-50; Рубакин, Н.А. Задачи на работниците от народната просвета. - Читалище, 1929, No 1-2, 19-21.

158 Държ. библ. В.И.Ленин. Ф.358, а.е. 225,48, л. 80-81.

159 МЛАДЕНОВА, М. Списание "Българска книга" на Тодор Боров, Иван Дуйчев и Николай Рубакин. - В: Един живот за книгата. Юбил. сб. в чест на проф. Т. Боров по случай 90-годишнината му. В. Търново, 1992. (Под печат).

160 РУБАКИН, Н. Д е тайната на успеха на библиотечната работа. - Родна култура, 1924, No 1, 59-63; Рубакин, Н.А. Какво значи "Книгата влияе върху читателя?" Науката за книгата: библиологическа психология. - Бълг. мисъл, 1925, No 2, 193-208; Рубакин, Н. Какво е библиография и каква трябва да бъде тя. Кратки бележки по теорията и практиката на библиографията. - Бълг. книга, 1930, No 4-5, 351-364.

161 ШИШМАНОВ, Иван, Н.А.Рубакин. - Читалище, 1921, No 2-3, 49-52; Дуйчев, Ив. Н.А.Рубакин. - Възраждане, 1928-1929, No 7-8, 246-250; Дуйчев, Ив. Николай Рубакин. - Бълг. книга, 1930, No 2, 156-160; Станчев, Стефан. Библиологията и нейният основател. - Читалище, 1936, No 5-6, 132-137.

162 ХАВКИНА, Л.Б. Библиотекосзнание, теоретическо и практическо. Чуждата литература по библиотечно дело. Периодични издания. Руската литература по библиотечно дело. - Читалище, 1911, No 4-5, 115-119; No 6-7, 169-172.

163 ХАВКИНА, Л.Б. Библиотеки, их организация и техника. Ръководство по библиотековедению. 2-е перераб. и доп. изд. Спб., 1911, VIII, 404; Рец.: Я. Хлеббаров. - Читалище, 1911, No 4-5, 126-127.

164 ХАВКИНА, Л.Б. Детски библиотеки. - Читалище, 1926, No 2-3; Хавкина, Л.Б. Книгата и библиотеката. - Читалище, 1928, No 1-2, 10-14; Хавкина, Л.Б. Юбилейният

конгрес на американското библиотечно сдружение (ALA). - Читалище, 1929, No 1-2, 12-18; Хавкина, Л.Б. Библиотечните мрежи в големите американски градове. - Читалище, 1933, No 5-6, 201-204.

165 Държ. библ. В.И.Ленин. Ф.573, к.36, а.е. 17, л.8.

166 Пак там, к.46, а.е. 37, л.1; Боднарски, Б. Ст. Сокращенія таблици десятичной Библиографической класификации. Пер. с фр. Под ред. и с предисл... М.,1910, 67 с.; Рец.: Петър Ненков. - Книжовник, 1910, No 4-5, 113-115.

167-168 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 14, л.1.

169 БОДНАРСКИ, Б. Ст. Първият конгрес по библиотечно дело в Русия. - Читалище, 1911, No 2-3, 74-76; Боднарски, Б. Ст. Кратко изложение на десетичната библиографична класификация. - Читалище, 1911, No 6-7, 173-182.

170 ДОБИЯШ-РОЖДЕСТВЕНСКА, Олга. Ленинградската публична библиотека. - Читалище, 1930, No 8-9, 222-225.

171 Цит. по: Хлеббаров, Я. Читалищните библиотеки. - Читалище, 1936, No 5-6, с. 131.

Глава 2. Ячо Хлеббаров - организатор на читалищното дело

172 ГЕРГОВА, Ани. Книжнината и българите. С., 1991, с. 154.

173 Цит. по: Кондарев, Н., С. Сираков и П. Чолов. Народните читалища в България, Т.2. С., 1979, с. 15.

174 ВЛАЙКОВ, Т. Спомени. - Мисъл, 1892, No 7, с.7

175 ГЕРГОВА, Ани. Цит. съч., с. 163.

176 БОРОВ, Тодор. Българската печатна книга и нейното библиографско покритие. - В: Боров, Т. Живот с книги. 1942-1972. С., 1973, с.16.

177 ГЕРГОВА, Ани. Цит. съч., с.170.

178 БЛАГОЕВ, Димитър. На прага на две нови години. - Ден, 1891, No 9-10.

179 БКП в резолюции и решения. 1891-1918. 2 изд. Т.1. С., 1987, с.143.

180 ШИШМАНОВ, Ив. Цит.съч. под No 10, с.6.

181 КЕПОВ, Иван. Нашата действителност. Пловдив, 1927, 90-91.

182 ГИДИКОВ, Стефан. Четвърт век читалищно съюзяване. - В: Двадесет и пет години в служба на... С., 1937, с.57; Станев, Никола. Преди двадесет и пет години... - В: Пак

там, 85-87.

183 Библиотечно дело. - Книжовник, 1910, No 2-3, с.72.

184 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е.27.

185 Книжовник, 1910, No 1, 5-7; No 2-3, 45-48; No 4-5, 108-110.

186 Пак там, с.6.

187-188 Пак там, с.7.

189 ХРИСТОВ, Петко. Вж статията, посочена под No 40, с.191

190 ХЛЕБАРОВ, Я. Шестнадесетия конгрес на читалищата в България. - Читалище, 1935, No 9-10, с. 293.

191 ХЛЕБАРОВ, Я. Читалищният съюз (1911-1936). - В: Двадесет и пет години в служба на... С., 1937, с. 266.

192 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 134, л.132-136.

193 ХЛЕБАРОВ, Я. Върховният читалищен съюз на читалищата в България. - Читалище, 1926, No 1, с.5.

194 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е. 134, л.140.

195 ХЛЕБАРОВ, Я. Пред десетия конгрес на Читалищния съюз. - Читалище, 1928, No 3-4, с. 58.

196 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 134, л.144.

197 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж статията, посочена под No 193, с.6.

198 Пак там, с. 7.

199 Отчет на УС на ВЧС в България за 1935 и 1936 г. С., 1937, с.21; Предстояща дейност на ВЧС и съюзените читалища. - Читалище, 1932, No 7-8, 198-199.

200 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е. 134, л.146.

201 ХЛЕБАРОВ, Я. Писатели и читатели. - Дума на бълг. писатели, No 6, 1939, с.26.

202 Конференция на представителите на читалищните кина. - Читалище, 1932, No 1-2, 23-24.

203 Читалище, 1911, No 1, с.7.

204 БАКАЛОВ, Георги. Мъртва ивица в нашата литература. - В: Бакалов, Г. Литературни статии и изследвания. С., 1973, с. 266.

205 ОРЕШКОВ, Павел. Българската книга през войната. - Бълг. книга, 1930, No 3, 263-267; Георгиева, Ани. Книжнината и българите. С., 1991, 230-231.

206 Читалище, 1926, No 1, с.8.

207 Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура. С., 1937, 361-362.

208-209 Читалище, 1927, No 6, с.165.

210 Из дейността на УС на ВЧС. - Читалище, 1929, No

9-10, с.300.

211 Вж сборника, посочен под No 207, с.358.

212 Читалище, 1931, No 1-2, с.4.

213 ХЛЕБАРОВ, Я. Нашето народно читалище. - В: Двадесет и пет години в служба на... С., 1937, с.28.

214 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е.98.

215 ШИШМАНОВ, И. Читалищният съюз. - Читалище, 1911, No 1, с.4.

✓ 216 Читалище, 1939, No 5-6; с.131.

217 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 134, л.144.

218 Закон за градските общини. - Държ. вестник, No 69, 19 юли 1886.

219 Закон за селските общини. - Държ. вестник, No 270, 11 дек. 1902.

220 Закон за народното просвещение. - Държ. вестник, No 49, 5 март 1909.

221 Закон за народното просвещение. - Държ. вестник, No 42, 9 февр. 1910.

222 Дневници на XIX обикновено нар. събрание, I редовна сесия. 1920. Кн.2. С., 1922, с. 529.

223 Книжовник, 1910, No 1, с.7.

224 Лит. беседа, 1911, No 8-10, с.274.

225 Цит. по сб.: Двадесет и пет години в служба на... С., 1937, с.265.

226 Читалище, 1911, No 1, с.7.

227 Читалище, 1911, No 2-3, 50-51.

228 Читалище, 1911, No 4-5, с. 107.

229 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 146; Ф. 1168, оп.1, а.е. 3, л.75.

230 Читалище, 1926, No 2-3, 41-47.

231 Читалище, 1927, No 4-5, с.93.

232 ДАНОВ, Иван. Извънредна читалищна конференция. - Читалище, 1927, No 9-10, с. 243.

233 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 98.

234 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж студията, цит. под No 213, с.27 и сл.

235 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е. 40.

236 Пак там, а.е. 40, л.2.

237-239 Пак там, а.е.116.

240 - 41 Пак там, а.е.49.

242 КОНДАРЕВ, Н., Ст. Сираков и П. Чолов. Цит.съч. Т.2. С., 1979, с.270.

243 Ведрина, No 1,2 окт. 1944, с.4.

244 Ведрина, No 3,1 дек. 1944, с.4.

245 ГЕНЧЕВ, Николай. Традицията в българската литература. - Пробл. на култ., 1986, No 2, 18-32.

246 ХЛЕБАРОВ, Я. Читалищната кооперация. - Читалище, 1928, No 9-10, 233-236; Хлебаров, Я. Нашето читалищно дело. Създаване на Читалищната кооперация. - Читалище, 1929, No 5-6, с. 158.

247 ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 150, л.36-37

248 Устав на българското кооперативно сдружение "Кооперация на читалищата", с ограничена отговорност за кредитиране, доставки, издателство и представителство. - В: Двадесет и пет години в служба на... С., 1937, с.158.

249 Читалище, 1911, No 1,5-8.

250 Читалище, 1911, No 2,58-59.

251 КОНСТАНТИНОВ, Константин, Цит.съч., с.108.

252 Читалище, 1912, No8-10, 201-208.

253 ШИШМАНОВ, Ив. Цит.съч. под No 10, с.18.

254 КОНСТАНТИНОВ, Константин. Цит.съч., с. 319.

255 Пак там, с. 340.

256-257 ПОЛЯНОВ, Владимир. Среци по дългия път. Кн.2. С., 1988, 212-213.

258-259 МЕСЕЧКОВ, Недялко. Завръщане към миналото. С., 1978, с.98 и с. 146.

За свидетелства, потвърждаващи качествата на Антон Страшимиров като сказчик. Вж и: Кръстев, Кирил. Спомени за литературния живот между двете войни. С., 1988, 262-266; Русалиев, Владимир. Мемоари. С., 1977, 28-29; Чилингиров, Стилиан. Моите съвременници. С., 1955, 191-192.

260 Рачо Стоянов, Николай Райнов, Стоян Загорчинов и Константин Константинов в спомените на съвременниците си. С., 1978, с.247.

261 КРЪСТЕВ, Кирил. Цит. съч., 185-200; Вж и: Гълъбов, Константин. Спомени, весели и невесели за български писатели. С., 1959, 216-241; Горянски, Петър. Дни без залези, С., 1981, 170-179.

262 КОНСТАНТИНОВ, Константин. Цит. съч., с.361.

263-264 КРЪСТЕВ, Кирил. Цит.съч., с.131.

265 Вж статията, посочена под No 93, с.5.

266 Читалище, 1934, No 9-10, с. 257.

267 Окръжна читалищна сбирка в гр. В.Търново. - Читалище, 1929, No 5-6, с.177.

268 КУЛЕЛИЕВ, Йордан. Окръжна читалищна сбирка. - Читалище, 1929, No 7-8, д.208-210.

269 Читалищен ден в с.Пордим, Плевенско. - Читалище, 1928, No 1-2, с. 43.

270 Читалище "Неофит Рилски", с. Марашки Тръстеник, Плевенско. - Читалище, 1933, No 3-4, с.118.

271 Пунктова читалищна конференция в с.Гулянци, Никополско. - Читалище, 1933, с.3-4, с.119.

272 Читалище, 1929, No7-8, с.235.

273-274 Из живота и дейността на читалищата. - Читалище, 1935, No9-10, с.302.

275 Читалище, 1934, No 7-8, с.248.

276 Светлоструй (Щръклево), No 10, 10 юни, 1934, с.8.

277-278 ЦДИА. Ф.1324, оп.1, а.е.141, л.5.

279-282 Пак там, л.15-17.

283-284 Пак там, л. 24-25.

285 Сп. Читалище (1.X.1870-31.VIII.1875) се издава от Цариградското читалище. Първият му главен редактор е Марко Д.Балабанов. След него го редактират Лазар Йовчев, П.Р.Славейков, Тодор Икономов, С.С.Бобчев и Драган Цанков.

286-287 Читалище, 1911, No 1, 1-2.

288 Читалище, 1928, No 9-10, с.259.

289 ХЛЕБАРОВ, Я. Нашите читалища. - Читалище, 1911, No 2-3, с.50.

290 Аргиров, Стоян. Ръководство за уреждане на народни, общински, ученически и частни библиотеки. Наредил... Пловдив, 1898, с.II.

291-292 Вж сборника, посочен под No 207, с.364.

293 Читалище, 1929, No 9-10, с.277.

294 Читалище, 1936, No 5-6, с.157.

295 ШИШМАНОВ, Ив. Читалищният съюз. - Читалище, 1991, No 1,3-4; Чилингиров, Стилиян. Читалищното дело. - Читалище, 1928, No 3-4, 84-86; Чилингиров, Стилиян. Читалища и национална култура. - Читалище, 1930, No 5-7, 150-151; Гидиков, Стефан. Кога и как се зароди идеята за читалищно съюзяване. - Читалище, 1930, No 5-7, 143-145; Гидиков, Стефан. Четвърт век читалищно съюзяване. - Читалище, 1937, No 1-2, 12-19; Данов, Иван. Учредителният читалищен конгрес. - Читалище, 1911, No 1,9-11; Данов, Иван. Първият редовен конгрес на читалищата. - Читалище, 1912, No 6-7, 168-169; Кондарев, Никола. Да създадем творчески организационен читалищен живот. - Читалище, 1939, No 5-6, 145-147; Хлебаров, Я. Пред конгреса. - Читалище, 1912, No 6-7, 153-157; Хлебаров, Я. Делото на X-ия читалищен конгрес.

- Читалище, 1928, No 7-8, 169-172; Хлебаров, Я. Върховният читалищен съюз. 20 години от неговото създаване. - Читалище, 1931, No 1-2, 3-6; Хлебаров, Я. Тринадесетият конгрес на читалищата. - Читалище, 1932, No 5-6, 113-115; Хлебаров, Я. Пред XVI конгрес на читалищата. - Читалище, 1935, No 1-2, 3-5; Хлебаров, Я. Юбилейният конгрес на читалищата. - Читалище, 1937, No 3-4, 65-68; Хлебаров, Я. Пред осемнадесетия конгрес на читалищата. - Читалище, 1938, No 3-4, 65-67; Хлебаров, Я. - Читалищните конгреси. - Читалище, 1939, No 5-6, 129-131; Вълков, Крум. Читалищното дело в Софийска област. - Читалище, 1939, No 3-4, 83-85; Кулелиев, Йордан. Читалищното дело в Търновски окръг през 1929 г. - Читалище, 1930, No 5-7, 165-173; Кулелиев, Йордан. Читалищното дело във Великотърновски окръг. - Читалище, 1936, No 3-4, 74-80; Лазаров, Цано. Състояние и дейност в читалищата в Тетевенско. - Читалище, 1936, No 1-2, 16-18; Дочев, Гено. Из живота на читалищата в Казанлъшко. - Читалище, 1937, No 3-4, 81-83.

296 ЙОРДАНОВ, Велико. Хранилище на българската книга. - Читалище, 1932, No 7-8, с. 168-170; Иванов, Петър. Народната библиотека в София. - Читалище, 1938, No 9-10, 279-283; Василев, Добрин. Варненската градско-общинска библиотека през 1935 г. - Читалище, 1936, No 3-4, 105-106; Василев, Добрин. Варненската градска общинска библиотека през 1936. - Читалище, 1937, No 9-10, 264-265; Василев, Добрин. Варненската градска общинска библиотека през 1937 г. - Читалище, 1938, No 5-6, с. 149-150; Василев, Добрин. Петдесет години Варненска градска библиотека. - Читалище, 1932, No 9-10, 241-244; Калчев, Константин. Цариградското читалище. - Читалище, 1911, No 1, 15-19; Войводова, Люба. Читалищното дело и неговата роля днес. - Читалище, 1937, No 7-8, 219-221; Дочев, Гено. Казанлъшката ученолюбива дружина "Искра". - Читалище, 1934, No 3-4, 80-81; Дочев, Гено. Читалище "Искра". - Читалище, 1936, No 3-4, 81-88; Дочев, Гено. Читалище "Искра" гр. Казанлък, през 1936. - Читалище, 1937, No 3-4, 84-85; Дочев, Гено. Народното читалище е средище на духовен живот във всяко селище. - Читалище, 1938, No 9-10, 260-269; Кулелиев, Йордан. Имената на нашите читалища. - Читалище, 1929, No 3-4, 87-88; Кулелиев, Йордан. Читалището и въпросите на живота. - Читалище, 1932, No 5-6, 116-121; Орозов, Владимир. Днешната роля и значение на читалищата ни. - Читалище, 1928, No 5-6, 135-141; Чилингиоров, Стилиян. Читалищното дело. -

Читалище, 1928, No 3-4, 84-86; Сестримски, Иван. Читалище "Виделина" - гр. Пазарджик. (По случай 75-годишнината му). - Читалище, 1939, No 5-6, 142-144.

Статиите на Я. Хлебаров с историческо съдържание Вж към No 9, 14, 15 и 17.

297 Устав на Върховния читалищен съюз. - Читалище, 1926, No 2-3, 82-88; Закон за публичните библиотеки в Белгия. - Читалище, 1927, No 6-8, 149-151; Закон за народните читалища. Текст. - Читалище, 1927, No 4-5, 95-98; Правилник за прилагане закона за народните читалища. - Читалище, 1927, No 6-8, 157-164; Найденов, Никола. Законопроекта за народните читалища. (Реч произнесена на ХХI Нар. събрание. IV редовна сесия. Десето заседание по законопроекта на народните читалища). - Читалище, 1927, No 6-8, 142-148; No 9-10, 207-220; Аргиров, Стоян. Задължителният библиотечен данък в Америка. - Читалище, 1927, No 6-8, 169-170; Чилингиров, Стилиан. Необходимост от културен данък. - Читалище, 1927, No 9-10, 224-232; Хлебаров, Ячо. Библиотечно и читалищно законодателство. - Читалище, 1926, No 2-3, 41-47; Хлебаров, Ячо. Закон за народните читалища. - Читалище, 1927, No 4-5, с. 89-93, No 6-8, 137-141; Хлебаров, Ячо. Прилагане Закона за народните читалища. - Читалище, 1929, No 5-6, 129-132; Хлебаров, Ячо. Необходими изменения в устава на Върховния читалищен съюз. - Читалище, 1937, No 7-8, 193-198; Денков, Д.С. Оземляване на читалищата от фонда Т.З.С. - Читалище, 1930, No 3-4, 79-82; Денков, Д.С. Създаване на читалищни имоти. - Читалище, 1929, No 5-6, 133-136; Влайков, М. Дирекцията на Т.З.С. и Закона за народните читалища. - Читалище, 1927, No 9-10, 239-240; Оземляване на читалищата. - Читалище, 1936, No 1-2, 38-40; Манчев, Георги. Оземляване на читалищата. - Читалище, 1929, No 1-2 22-23; Монеv, Никола. Как да си основем читалище. - Читалище, 1928, No 1-2, 24-26.

298 ДЕНКОВ, Д.С. Бюджет и счетоводство на читалищата. - Читалище, 1928, No 5-6, 148-153; Врачев, Теодоси. Читалищно сметководство. - Читалище, 1938, No 7-8, 207-210; Дочев, Гено. Бележки по отчетите на няколко от големите читалища през 1933 г. - Читалище, 1934, No 1-2, 6-16; Сотиров, Д. По обгербването на сметките, фактурите и сметкоразписките. - Читалище, 1928, No 9-10, 256-257.

299 ДАНОВ, Иван. Международна десетична библиографична класификация. - Читалище, 1926, No 2-3, 51-56; Данов, Иван. Международната десетична класификация в нашите

читалищни библиотеки. - Читалище, 1930, No3-4, 72-78; Данов, Иван. Класификация на България по десетичната система на Международния библиографски институт. - Читалище, 1932, No 1-2, 55-58; Данов, Иван. Коричния и заглавния лист на печатните издания. - Читалище, 1936, No 5-6, 141-143; Данов, Иван. Може ли да се подвързват няколко книги в I том. - Читалище, 1930, No 8-10, 218-221; Орозов, Владимир. Библиотека и библиотечна техника. - Читалище, 1937, No 3-4, 77-79; Петков, Ал. Уредба на читалищните библиотеки по Десетичната международна библиографска система. - Читалище, 1931, No 8-9, 185-187; Орешков, Павел. Запазване на библиотечните книги. - Читалище, 1935, No 7-8, 193-208; Хлебаров, Ячо. Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки. Библиотеките и народа. - Читалище, 1911, No 1, 20-22; Хлебаров, Ячо. Коя библиотека е добре уредена. - Читалище, 1911, No 2-3, 77-79; Хлебаров, Ячо. Обзавеждане на библиотеката. Библиотекарят, неговото положение и подготовка. - Читалище, 1911, No 4-5, 122-125; Хлебаров, Ячо. Библиотечна сграда. Библиотечни пожари. Мебел и обстановка. - Читалище, 1911, No 6-7, 183-186; Хлебаров, Ячо. Уредба на читалищните библиотеки. - Читалище, 1938, No7-8, 196-200; Шамурин, Е.И. Каталогът и неговите видове. Каталогите някога и днес. Книгоописание и каталогизация. - Читалище, 1935, No 9-10, 268-270; Tanchou, Y. Избор на книги за публична библиотека. - Читалище, 1929, No 3-4, 89-99.

300 Читалище, 1911, No 4-5, с.148.

301 СТАНЧЕВ, Стефан. Библиотеката и библиотекарят. - Читалище, 1939, No 3-4, 69-73; Босев, Асен. Библиотекарят, No 1-2, 31-32; Коледаров, Ст. Впечатления от тазгодишния библиотекарски курс. - Читалище, 1938, No 9-10, 222-223; Петков, Ал. Библиотекарският курс. Мисли и впечатления от един курс. - Читалище, 1930, No 8-10, 260-266; Георгиев, Иван. Един библиотекарски курс. - Читалище, 1932, No 9-10, 244-246; Кравченко, А. Американски училища за подготовка на библиотечни работници. - Читалище, 1932, No 1-2, 15-19; Таблица за курсовете на "Bibliothekswissenschaftliches institut" през учебната 1928-1929. - Читалище, 1929, No 5-6, 174-175.

302 ХАВКИНА, Л.Б. Детски библиотеки. - Читалище, 1926, No 2-3, 56-60; Димчевска, Маргарита. Детските библиотеки в чужбина. - Читалище, 1930, No 5-7, 146-149.

303 ЧИЛИНГИРОВ, Стилиан. Детски библиотеки. -

Читалище, 1935, No 5-6, 132-133; Калина Малина, Подвижни библиотеки. - Читалище, 1938, No 3-4, 81-82; Калина Малина. За ролята на детската книга. Доклад пред XV к-с на ВЧС. - Читалище, 1934, No 7-8, 235-238; Николов, Еню. Класни библиотеки. - Читалище, 1926, No 1, 23-24.

304 КРЪНЗОВ, Гео. Семейството и книгата. - Читалище, 1934, No 3-4; 85-86.

305 КАРАЛИЙЧЕВ, Ангел. Книгата и малкия читател. - Читалище, 1929, No 3-4, 79-80; Домусчиев, К.П. Нашата детска литература. - Читалище, 1936, No 7-8, 202-206; Цветанов, Ценко. Учителят и детската книга. - Читалище, 1933, No 1-2, 3-5; Минков, Цветан, Книгата. - Читалище, 1927, No 4-5, 120-126; П.Ст.П. Детската художествена литература у нас. - Читалище, 1934, No 3-4, 69-17; Дякович, Борис. Ученическото четене. - Читалище, 1926, No 2-3, 63-66; Босев, Асен. Детето и книгата. - Читалище, 1937, No 9-10, 295-296; Данов, Иван. Съвременните библиотеки. - Читалище, 1929, No 1, 23-24; Георгиев, Кирил. Детска библиотека при читалището. - Читалище, 1930, No 8-10, 239-242.

306 БОЖИЛОВА-ПАТЕВА, Жени. Читалището като светилник в родината и българската жена. - Читалище, 1934, No 7-8, 206-226; Тоушек, Иван. Да създадем интелигентни майки в селата. - Читалище, 1937, No 7-8, 222-223; Димчевска, Маргарита. Майката, книгата и детето. - Читалище, 1932, No 7-8, 166-167; Българката и читалището. - Читалище, 1936, No 5-6, 168-169.

307 Цит. по: Арнаудов, Михаил. Дела и завети на бележити българи. С., 1969, с. 443.

308 КАЗАСОВ, Димо. Улици, хора, събития, С., 1959, с. 331.

309 ГЕОРГИЕВ, Иван. Развой на университетското образование в България. С., 1923, с. 28.

310 Читалище, 1934, No 7-8, с. 216.

311 ДАНАИЛОВ, Георги Т. Изследвания върху демографията на България, С., 1930, с. 79

312 БРАТОЕВ, Вл. Селските читалища като училища за възрастни. - Читалище, 1928, No 1-2, 27-29; Братоев, Вл. Читалищното дело в селата. - Читалище, 1938, No 1-2 8-10; Великов, Ж. Читалището и българското село. - Читалище, 1931, No 1-2, 29-31; Диков, Гр. Селското читалище. - Читалище, 1934, No 4-5, 74-75; Пуев, М.П. За делото на селските читалища. - Читалище, 1937, No 9-10, 298-299; Бахчовански, Т. Повече просвета за българското село! - Читалище, 1937,

№ 9-10, 296-297.

313 ДЯКОВИЧ, Борис. Статистика на нашата периодическа книжнина през 1910 г. - Читалище, 1911, № 2-3, 70-73; Дякович, Борис. Българският периодичен печат през 1923 г. - Читалище, 1926, № 1, 17-20; Дякович, Борис. Българската книга през 1926 г. - Читалище, 1928, № 1-2, 15-23; Дякович, Борис. Класификация на книгите, излезли през 1927. - Читалище, 1929, № 7-8, 216-222; Орешков, Павел. Статистически елементи за книгата в България през 1930 г. - Читалище, 1931, № 8-10, 161-177; Коларова, Н. Издадените книги в Царството през 1931 г. - Читалище, 1933, № 5-6, 143-151; Начов, Никола. Между книгите и списанията. - Читалище, 1938, № 5-6, 155-160; Вж също и: Орешков, Павел. Българската книга през войните (1912-1918). Бълг. книга, 1930, № 3, 263-267; Орешков, Павел. Българската книга след войните (1919-1928). Книгописна статистика. - Бълг. книга, 1930, № 4-5, 379-390; Орешков, Павел. Книжнината ни в навечерието на войните и съдбата ѝ до 1928. - Учил. преглед, 1931, № 7, 1507-1609.

314 ГОЧЕВ, Г. Четене произведенията на българските писатели. - Читалище, 1932, № 1-2, 20-21; Василев, Добрин. Кой какво чете? - Читалище, 1932, № 7-8, 194-195; Дочев, Гено. Кой чете и какво чете у нас? - Читалище, 1937, № 3-4, 72-76; Василев, Добрин. Варненската общинска библиотека през 1937. - Читалище, 1938, № 1-2, 149-150; Василев, Добрин. Читатели и автори. - Читалище, 1936, № 7-8, 238-239.

315 ГОРЯНСКИ, Петър. Очи в очи. Спомени и очерци. С., 1990, с. 115.

316 АНТОН СТРАШИМИРОВ, Елин Пелин и Йордан Йовков в спомените на съвременниците си. С., 1962, с. 165.

317 Пак там, с. 274

318 КОНСТАНТИНОВ, Константин. Цит.съч., с.325.

319 РУСАЛИЕВ, Владимир. Мемоари. С., 1977, с. 25.

320 ПОЛЯНОВ, Владимир. Среци по пътя. Мемоарни импресии. Кн.2. С., 1988, с. 17.

321 Пак там, с. 41.

322 МЕСЕЧКОВ, Недялко. Цит.съч., с. 164.

323 Пак там, с. 133.

324 ШИШМАНОВ, Иван. Цит.съч.под № 10, с.19.

325 НЕМИРОВ, Емил. Добри Немиров. Спомени от един свидетел на неговия живот. Пловдив, 1986, с. 126.

326 - 327 Пак там, с. 250.

328 ГИДИКОВ, Стефан. Читалището и книгата. - Читалище, 1932, No 3-4, с. 51.

329 ВАСИЛЕВ, Добрин. Кой какво чете. - Читалище, 1932, No 7-8, с. 195.

330 САВОВ, Стефан. Книгата и селото. - Читалище, 1932, No 7-8, с. 196.

331 ХАДЖИЙСКИ, Иван. Една забележителна анкета. Кой колко и какво чете в Троян. - Кормило, No 21, 19 февр. 1936.

332 ХАДЖИЙСКИ, Иван. Какво може да се научи от статистическия годишник. - Кормило, No 26, 25 март 1936.

333 ДАНОВ, Иван. Читалище "Съгласие" - Плевен. Старопечатни български книги в читалищните библиотеки до края на 1933 г. - Читалище, 1934, No 7-8, 183-184; Данов, Иван. Първата българска печатна книга. - Читалище, 1932, No 9-10, 225-227; Иваск, У.Г. Инкунабули. - Читалище, 1933, No 78, 205-209; Ирецки, В. Бъдещето на съвременните книги. - Читалище, 1929, No 5-6, 137-139; Ловягин, А. За трудът на библиографа и библиолога. Прев. Ив. Данов. - Читалище, 1933, No 9-10, 260-266.

334 Цит.по: Георгова, Ани и А. Хаджиева. Основи на книгоиздаването. С., 1987, с. 9.

335 ДОЧЕВ, Гено. Учителят и училището. - Читалище, 1926, No 1, 25-27; Учителят и читалището. - Читалище, 1930, No 8-10, 265-266; Дочев, Ир. Учителят и селото. - Читалище, 1934, No 5-6, 151-153; Орозов, Вл. Училища и читалища. - Читалище, 1936, No 7-8, 207-209; Дочев, Гено. Българският народен учител и българското народно читалище. - Читалище, 1937, No 5-6, 129-131; Цанков, Иван. Учителят, читалището и кооперацията. - Читалище, 1939, No 5-6, 148-150; Читалището и интелигенцията. - Читалище, 1939, No 1-2, 45-46; Хлебаров, Ячо. Читалището и задачата на българската интелигенция. - Читалище, 1934, No 7-8, 243-246; Хлебаров, Я. Читалищата и българската книга. - Читалище, 1927, No 9-10, 201-206; Хлебаров, Я. Книгата и българското читалище. - Читалище, 1928, No 3-4, 65-68; Хлебаров, Я. Ден на българската книга. - Читалище, 1932, No 1-2, 9-11; Хлебаров, Я. Книгата, читалището и българския писател. - Читалище, 1932, No 7-8, 161-165; Хлебаров, Я. Българската книга в Югославия. - Читалище, 1934, No 7-8, 193-195; Хлебаров, Я. Ден на българската книга. - Читалище, 1935, No 5-6, 129-131; Пеева, Елисавета. Денят на книгата. - Читалище, 1933, No 5-6, 197-200; Драганова, Е. Празник на книгата. - Читалище,

1931, No 1-2, 19-24; Иванов, Иван. Читалищата и седмицата на българската книга. - Читалище, 1939, No 3-4, 78-80; Страхилов, С. Народните четения у нас. - Читалище, 1911, No 2-3, 57-60; Хлебаров, Я. Народните университети. - Читалище, 1934, No 9-10, 257-259; Шишманов, Иван. Читалищният съюз и народните четения. - Читалище, 1912, No 8-10, 201-208; Как може да се създадат в България народни университети. - Читалище, 1930, No 8-10, 261-263; Максимов, Ст. Народен университет. - Читалище, 1936, No 3-4, 71-73; Народни университети в селата. - Читалище, 1937, No 5-6, 167-168; Станчев, Стефан. Задачи на народните университети. - Читалище, 1937, No 9-10, 261-263; Братоев, Вл. Четенето на сказките. - Читалище, 1938, No 5-6, 147-148; Народните университети, учителят и кооперацията. - Читалище, 1938, No 7-8, 240-241; Хлебаров, Я. Читалището и театърът. - Читалище, 1936, No 1-2, 40-41; Хлебаров, Я. Читалище, театър и кино. - Читалище, 1936, No 1-2, 4-7; Читалище, кино, театър. - Читалище, 1936, No 5-6, 166-167; Киното като възпитател. - Читалище, 1936, No 5-6, 152-158; Читалищните кина. - Читалище, 1930, No 1-2, 39-40; Киселов, Хр. Читалището и киното. - Читалище, 1930, No 1-2, 39-40.

336 Българските писатели за българската книга. - Читалище, 1929, No 3-4, 73-80.

337 ГРИГОРОВ, Пепо. Българската книга в чужбина. - Читалище, 1929, No 3-4, 81-82. Strannik, К. Юбилеят на българската наука. Прев. от фр. Ел. Пеева. - Читалище, 1930, No 1-2, 19-29; Камерани-Теодорова, М. Изложба на художествената религиозна книга в Рим. - Читалище, 1932, No 9-10, 247-249; Втора славянска изложба на славянски илюстрирани и професионални списани в гр. Прага. - Читалище, 1933, No 9-10 с. 308; Х.Г. Изложба на българската книга в Прага. - Читалище, 1933, No 9-10, 267-271; Станчев, К. Изложба на книги в читалище "Априлов-Палаузов" - Габрово. - Читалище, 1936, No 1-2, с. 8; Максимов, Ст. Тристагодишнината на Френската академия. - Читалище, 1936, No 1-2, с. 11; Иванов, Иван. Читалищата и седмицата на българската книга. - Читалище, 1939, No 3-4, 78-80.

338 ВАЗОВ, Иван. Възпоменателни бележки за Константин Величков. - Читалище, 1933, No 1-2, 19-22; Омарчевски, Стоян. Стилиян Чилингиров. - Читалище, 1933, No 3-4, 65-76; Господинов, Печо. Стилиян Чилингиров - писател и общественик. - Читалище, 1933, No 3-4, 77-78; Дамяни, Енрико. Елин Пелин. - Читалище, 1939, No 3-4, 65-68; Дамяни,

Енрико. Юбилеят на българския поет Кирил Христов. - Читалище, 1938, No 9-10, 270-274; Арнаудов, Михаил. Иван Д. Шишманов. - Читалище, 1928, No 5-6, 119-120; Гълъбов, Константин. Заветът на Шишманова. - Читалище, 1928, No 5-6, 121-123; Коледаров, Ст. Непо Бончев - първият преводач у нас. - Читалище, 1939, No 1-2, 23-25; Барутчийски, С. Христо Г. Данов. - Читалище, 1929, No 9-10, 257-266; Нойков, Стефан. Т.Ф.Чипев. - Читалище, 1937, No 9-10, 266-270; Кирилов, Иван. Петър Ненков. - Читалище, 1937, No 3-4, с. 80; Чичовски, Г. Стою Шишков си отиде. - Читалище, 1938, No 1-2, 59-60; Станчев, Ст. Васил Д. Стоянов и неговото дело в Народната библиотека. - Читалище, 1939, No 5-6, 158-160; Христина Морфова. - Читалище, 1936, No 5-6, 149-151; Захариев, Васил. Никола Ив. Образописец. - Читалище, 1934, No 5-6, 140-141.

За статии-персоналии на Я.Хлебаров, публикувани в "Читалище" вж No 117, 127 и 129.

Глава 3. Ячо Хлебаров като библиотековед

339 БАРЕНБАУМ, И.Е. Место библиотекovedения и библиографovedения в системе книговovedения. - Книга. Исследов. и материалы. Т.24. М., 1972, 5-22; Проблемы общей теории книговovedения. Сб. статей. М., 1978, 126 с.; Симон, К.Р. История иностранной библиографии. М., 1963, 736 с.; Гергова, Ани. Книгознанието в България. С., 1987, 11-25.

340 Schrettinger, Martin. Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliotheks-Wissenschaft. V. 1-2. München, 1808-1829.

341 Schrettinger, M. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Viena, 1834.

342 Писмо от Х.Путнем до Съвета на попечителите в Колумбийския колеж в Ню Йорк, цит. в кн.: Dawe, Grosvenor. Melvil Dewey. Chicago, 1932, p.226; Rider, Fremont. Melvil Dewey. Chicago, 1944, p.152.

343 РУБАКИН, Н.А. Этюды о русской читающей публике. Спб. 1895, 118 с.; Рубакин, Н.А. Основные задачи библиотечного дела. Спб., 1907, 92 с.; Рубакин, Н.А. Письма к читателям о самообразовании. Спб., 1913, 54 с.; Покровски, А.А. Библиотека и работа с книгой. Спб., 1906, 112 с.; Хавкина, Л.Б., Библиотеки, их организация и техника. Руководство по библиотековедению. Спб., 1904, VIII, 276 с.; 2-е

изд. Спб., 1911, VIII, 404 с.; Руководство для небольших библиотек. М., 1911, 132 с.; Изд. 2-е. М., 1917, VII, 242 с.; Изд. 3-е. М., 1918, VIII, 248 с.

344-345 ХАВКИНА, Л.Б. Книги и библиотека. М., 1918, с. 21-22.

346 Цит. по: Цветанов, Ц. и Е.Кирова. Общо библиотекосзнание. С., 1956, с. 26.

347 Учил. преглед, 1896, No 4, 381-403; No 5, 506-514.

348 Пак там, с. 509.

349 Аргиров, Стоян, Цит.съч. под No 290, с. 2.

350 ХАДЖИХРИСТОВА, Величка и Христо Хаджихристов. Вж първата статия към No 29, с. 369.

351 Цит. по: Мосенгов, Ат. Отгласи. Пловдив в света на книгата. Пловдив, 1985, с. 93; Вж и: Колева, Радка. Борис Дякович. 120 г. от рождението му. - Библиотекар, 1988, No 3, 44-46.

352 ЦВЕТАНОВ, Ц. и Е. Кирова. Цит.съч. под No 346, с. 86.

353 СТАНЧЕВ, Стефан. Предслов. - Читалище, 1940, No 5-6, с. 179; Кирова, Е. и Б. Троянова. Теория и практика на библиотечното дело. С., 1965, с. 156.

354 Книжовник, 1910, No 1, с. 7.

355 Вж библиогр. данни за него към No 185.

356 ГЕРГОВА, Ани. Книгознанието като учебен предмет. - Библиотекар, 1990, No 7, с. 18.

357 ХЛЕБАРОВ, Я. Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки. - Читалище, 1911, No 1, 20-22, No 2-3, 77-79; No 4-5, 122-129; No 6-7, 183-186.

358 ОРЕШКОВ, Павел. Българската книжнина в навечерието на войните и съдбата ѝ до 1928 г. - Учил.преглед, 1931, No 7, с. 1065.

359 ДАНОВ,Иван. Съкратен азбучен показател на десетичната библиографична класификация. Плевен, 1921, 54 с.

360 ДАНОВ, Иван. Ръководство за описване, класиране и нареждане на книгите в библиотеките. Шумен, 1943. 44 с.

361 МОСКОВ, Моско. Упътване за уредба на училищна или читалищна библиотека. Търново, 1923. 16 с.

362 ХАВКИНА, Л. Ръководство за малките и средните библиотеки. Прев. от рус. Г.Жечев. Шумен, 1928, 207 с.

363 ЦВЕТАНОВ, Ц. Детски библиотеки. Устройство, методи и значение, С., 1930. 62 с.

364 ИВАНОВ, Петър. Десетична класификация. Ръко;

водство за техническо уреждане на библиотеките. Разград, 1934, 112 с.

365 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е. 42.

366 ИВАНОВ, Петър. Ръководство за обществените библиотеки. Наръчник на библиотекаря. Състав... С., 1943, 274 с.; Рец.: Тодор Боров. - Учил.преглед, 1944, No 5-10, с. 416.

367 БОРОВ, Т. Домашни библиотеки. С., 1941. 30 с.; Боров, Т. Книги. Библиотеки. Библиография. С., 1941, 230 с.

За изчерпателна библиогр. на публикациите на Т.Боров Вж Янакиева, Т. Тодор Боров. Библиогр. 1920-1981. - В: В чест на 80-годишнината на проф. Т.Боров, С., 1984, 10-44.

368 СТАНЧЕВ, Ст. Опис на статиите по библиотечни въпроси, печатани в сп. Читалище от 1911 до 1938 г.- Читалище, 1940, No 5-6, с. 179.

369 ИРЕЧЕК, К. Инструкция за управлението на Българската народна библиотека.- В: Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София. С., 1930, 106-113.

370 Учил. преглед, 1896, No 12, 1240-1243.

371 ВЕЛИЧКОВ, Константин. Изложение на мотивите върху законопроекта за депозиране на печатни издания в народните библиотеки. - В: България. Нар.събрание. Дневници на Деветото обикновено нар. събрание. I редовна сес., IX заседание. Кн.1. С., 1897, 205-206.

372 Закон за депозиране печатни издания в Народните библиотеки в София и Пловдив. - Държ. вестник, No 41, 22 февр. 1897; Иванов, Стефан. Константин Величков и първият български закон за депозита. - В: Деветдесет 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография на България. Сборник. С., 1988, 77-92; Цветанов, Ценко. Българска библиография. С., 1957, 68-72; Колева, Радка. Законодателството за задължителния депозит, текущата национална библиография и Народна библиотека "Иван Вазов". Минало и настояще. - В: Деветдесет 90 години законодателство за... С., 1988, 92-104.

373 Учил. преглед, 1898, No 6, 585-595.

374 Държ.вестник, No 223, 24 септ. 1915.

375 За пълния текст на закона Вж Държ.вестник, No 49, 5 март 1909; За текста, отнасящ се до СУ Вж Год. на СУ, 7. С., 1910-1911, 59-69.

376 Реч на Никола Мушанов, министър на нар.просв. по законопроекта за народното просвещение. Произнесена в Нар.събрание на заседанието му на 22 ноем. 1908 г. - В

България. Нар.събрание. Стенографски дневници на Четиринадесетото обикновено нар. събрание. I редовна сес., XXIV заседание. С., 1908, с. 722.

377 ХЛЕБАРОВ рецензира: "Юбилеен сборник на българското народно читалище "Зора" в гр. Сливен, 1860-1910. С. 1910. 305 с. Рец.: Я.С.Х. - Книжовник, 1910, No 2-3, 87-88; Годишник на Народната библиотека в Пловдив. За 1926 г. С., 1927. 132 с.; Рец.: Я.Хлеббаров. - Читалище, 1928, No 9-10, 289-290; Сборник на Габровската народна библиотека Априлов-Палаузов. Габрово, 1925, 92 с.; Рец.: Я.Хлеббаров. - Читалище, 1928, No 1-2, 50-52; Ломско Гражданско читалище "Постоянство". Юбил. сб. 1856-1926. Лом, 1927, 165 с.: Рец.: Я.Хлеббаров. - Читалище, 1928, No 3-4, 108-109; Юбилейна книга на с. Мекиш. Под ред. на Ал.Петков. Тръмбеш, 1930, 216 с.; Рец.: Я.Хлеббаров. - Читалище, 1931, No 6-7, 157-158; Библиотекар. Г.И. Тримес. сп. за библиотечна теория и практика. Ред. Васил Класанов. Шумен, Г.И, 1938; Рец.: Я.Хлеббаров. - Читалище, 1938, No 9-10, с. 313.

Вж и рецензиите на Я.Хлеббаров, посочени към No 2, 20, 163, 406, 494, 495, 502, 505, 514 и 516.

378 КЛАСАНОВ, Васил. Висшият съюзеи съвет и неговите решения. - Бълг. мисъл, 1925, No 1, 114-117; Класанов, В. Осми редовен читалищен конгрес. - Бълг. мисъл, 1925, No 2, 235-236; Класанов, В. Библиотечен музей. - Бълг.мисъл, 1925, No 3, 338-339; Класанов, В. Законопроект за народните читалища. - Бълг. мисъл, 1926, No 1, 77-78.

379 АРГИРОВ, Стоян. Последният международен конгрес на библиотекарите и библиографите в Париж. - Бълг. мисъл, 1925, No 4-5, 475-478; Аргиров, С., Читалищното законодателство в чужбина и у нас. - Бълг. мисъл, 1927, No 3, 231-234; No 4, 312-315; Аргиров, С. Десетичната библиографична система. - Бълг. мисъл, 1927, No 9, 627-632; Аргиров, С. Преценка на десетичната библиографична система. - Бълг. мисъл, No 10, 696-698.

19 380 ЧИЛИНГИРОВ, Стилиан. Нашите библиотеки и читалища. Към историята и задачите им. Истор. преглед със статистически данни за състоянието на читалищата. - Бълг. мисъл, 1927, No 2, 387-396.

381 БОРОВ, Тодор. Организация на българските библиотекари. - Бълг. мисъл, 1938, No 1, 59-68

382 ЦВЕТАНОВ, Ценко. Подготовката на библиотечен персонал. - Бълг. мисъл, 1930, No 9, 625-629; No 10, 703-705.

383 МУТАФОВ, Константин. Първата обществена биб-

- лиотека в България. - Бълг. мисъл, 1925, No 6-7, 568-570.
- 384 БОРОВ, Т. Съвременни задачи на българските библиотеки. - Учил. преглед, 1932, No 1, 120-136.
- 385 Цит.по: Боров, Т. Книги и библиотеки. - Учил. преглед, 1940, No 5-6, 762-767.
- 386 РАЗЦВЕТНИКОВ, Асен. Техника на училищните библиотеки. - Учил. преглед, 1932, No 7, с. 1256.
- 387 СТАНЧЕВ, Стефан. Вж цит.библиогр. под No 368, 179-189.
- 388 Shera, Jesse. Ten years of Journal of librarianship 1969-1979. - Journal of librarianship, 1979, V. 11, Nr. 1, 1-3.
- 389 Международные конгрессы в Брюсселе.- Библиотекарь, 1910, т.1, вып.2, 28-31; вып. 3-4, 57-60; Сафронеев, Н. Международный конгресс библиотекарей и архивистов в Брюсселе. 15-18авг., 1910 г.- Библиотекарь, 1910, т.1, вып. 3-4, 50-56; Щеглов, В.Международный съезд архивистов и библиотекарей 1910 г.- Журнал Мин. нар. просв., 1911, февр., 55-57.
- 390 - 391 ХЛЕБАРОВ, Я. Как трябва да бъдат уредени публичните библиотеки. Библиотеките и народа. - Читалище, 1911, No 1, с. 21.
- 392 Читалище, 1911, No 4-5, 122-123.
- 393 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж статията, посочена под No 289, с. 53.
- 394 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж статията, посочена под No 390, с. 21.
- 395 ШИРА, Джес. Введение в библиотековедение. М., 1963, с. 94.
- 396 Читалище, 1911, No 2-3, с. 79
- 397 Читалище, 1911, No 1, 21-22.
- 398 - 399 ХЛЕБАРОВ, Я. Коя библиотека е добре уредена. - Читалище, 1911, No 2-3, с. 78.
- 400 ТАЛАЛАКИНА, О.И. История библиотечного дела за рубежом. М., 1982, с. 142
- 401 АРГИРОВ, С. Преносни (подвижни) библиотеки. - Бълг. мисъл, 1928, No 3, 228-231; Калина Малина. Подвижни ученически библиотеки. - Учит.мисъл, 1929, No 7, 461-464.
- 402 За Карл Дзяцко и неговото дело вж некролога по случай смъртта му през 1903 г. - Schwenke, P.m Karl Dziazako. ZFB, Jg. 20, 1903, p.133;
- За развитието на библиотекарската професия вж и Боров, Т. От библиотекаря на Шпицвег до съвременния библиотекар. - В: Боров, Т. Живот с книги. 1942-1972. С., 1973,

403 Dewey, Melvil. The American Library Association. - The American Library Journal, 1, 1877, Nr. 2, 245-246.

404 АРГИРОВ, С. Професионалната подготовка на библиотекаря. - Библиотекар, 1938, No 1, с. 6.

405 ХЛЕБАРОВ, Я. Обзавеждане на библиотеката. Библиотекарят, неговото положение и подготовка. - Читалище, 1911, No 4-5, с. 122.

406 Годишник на Нар.библ. в София за 1923 г. С., 1924, 281 с. Ред.: Я.Хлебаров. - Читалище, 1927, No 6-8, с. 196.

407 Книжовник, 1910, No 1, с. 33.

408 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.181, л. 56.

409 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж статията, цит. под No 405, с. 123.

410 Цип. по: Кунце, Хорст. Избранное. М., 1983, с. 137.

411 БОРОВ, Т. Вж статията, посочена под No 381, с.

59.

412 - 413 Пак там, с. 60.

414 - 415 Цит. по статията на М.Пандова, посочена към No 34, с. 34.

416 БАЛАБАНОВ, Ал. Из един живот. 1898-1934. С., 1934, с. 253.

417 Септември, 1980, No 1, 183-197.

418 Доклад до Мин.съвет и МНП No 11739, от 15 май 1923. - Читал.вести, No 5, 1 юни, 1923, с. 4.

419 Вж юбил.сб.на ВЧС, цит. под No 211, с. 321.

420 БОРОВ, Т. Моят университет. С., 1919, с. 29.

421 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.29.

422 СТАНЧЕВ, Ст. Библиотекарският курс през 1938 г. - Читалище, 1939, No 1-2, с. 22.

423 Няколко думи за нуждата от ученически библиотеки при основните народни училища. - Учител, 1894, No 5, 212-215; Детските библиотеки в Англия и Америка. - Учител, 1899-1900, No 1, 18-25; Петров, А. Детските библиотеки в нашите основни училища. - Учител, 1899, No 1, 394-404; Гочев, Хр. Детска библиотека в Бостон. - Учител, 1903, No 6, 485-487; Синигерски, М. Извънкласното четене на нашите ученици при средните и специални училища. - Учил.преглед, 1898, No 3, 277-284; Бенев, Т. Детско юношески библиотеки. - Учил.преглед, 1899, No 4, 394-404; Данчев, Ив. Ученически библиотеки. - Учит.мисъл, 1927, No 8, 496-498; Детските библиотеки. - Свободно възпитание, 1925, No 3-4, 109-113; Цветанов, Ценко. Култура, книга и библиотека. - Книгопис, 1928, No 3-4, 82-86; Цветанов, Ценко. Детски библиотеки. -

- Книгопис, 1928, No 5-6, 135-138. Хазар, Пол. Как четат децата.
- Бълг.мисъл, 1928, No 1, 66-70; Монеv, Никола. Детски
читални и библиотеки. - Бълг. мисъл, 1928, No 4, 308-310.
- 424 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е.167.
- 425 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж статията, цит.под No 93, с. 9;
а също и: Хлебаров, Я. Книгата, читалището и нашият
писател. - Читалище, 1932, No 7-8, 161-165.
- 426 - 427 ЦДИА. Ф.1324,оп.1,а.е.134,л.147-148.
- 428 - 430 ХЛЕБАРОВ,Я. Предговор. - В: Цветанов,
Ценко. Детски библиотеки. С., 1929, с. 5.
- 431 ХЛЕБАРОВ,Я. Библиотечната сграда. Библиотеч-
ните пожари. Мебел и обстановка. - Читалище, 1912, No 6-
7, 183-186.
- 432 Ladevig, Paul. Politik der Bücherei. Leipzig,1934,p.81.
- 433 За мнението на Хлебаров по този въпрос Вж
рецензията му, цит. под No 406, с. 196, както и публикацията
му "Софийската Народна библиотека. 1879-1929". - Читалище,
1930, No 8-10, 209-212, в която също засяга въпроси, свързани
със сградата й.
- 434 ДИМЧЕВСКА,М. Модерни библиотечни сгради. -
Бълг.книга, 1930, No 1, 64-68; Боров, Т. Сграда за Народната
библиотека. - В: Боров, Т. Книги, Библиотеки. Библиография.
2 изд. С., 1947, 113-153.
- 435 ХЛЕБАРОВ,Я. Да се създаде нормален каталог за
нашите читалища. - Читалище, 1938, No 9-10, с. 258.
- 436 ХЛЕБАРОВ,Я. Вж посочена статията под No 357,
с. 123.
- 437 ХЛЕБАРОВ, Я. Читалищните библиотеки. - Чита-
лище, 1936, No 5-6, с. 130.
- 438 ХЛЕБАРОВ, Я. Вж статията, посочена под No 195,
с. 59.
- 439 ХЛЕБАРОВ,Я. Вж статията, посочена под No 357,
с. 123.
- 440 ГРИГОРЪЕВ,Ю. Методологические проблемы со-
ветского библиотековедения. - Уч.зап.Моск.гос. ин-т куль-
туры, 1968, вып.15, с. 69.
- 441 Протоколи на Учредителния конгрес на читалища-
та. - Читалище, 1911, No 4-5, с. 147.
- 442 ХЛЕБАРОВ,Я. Съюз на българските писатели. -
Читалище, 1939, No 1-2, с. 4.
- 443 ВАСИЛЕВ, Добрин. Вж статията, посочена под No
329, с. 196.

444 ЛЕКОВ, Дочо. Литература, общество, култура. С., 1982, с. 222 и сл.; Гергова, А. Книжнината и българите. С., 1991, 235-237.

445 Вж сборника, посочен под No 260, с. 874.

446 ГОРЯНСКИ, П. Цит. съч. под No 120, с. 17

447 МЕСЕЧКОВ, Н. Цит. съч., 61-62.

448 ГОРЯНСКИ, П. Цит. съч. под No 120, с. 157.

449 Пак там, с. 309.

450 КРЪСТЕВ, Кирил. Цит. съч. под No 101, с. 198.

451 ГЪЛЪБОВ, Константин. Цит. съч., с. 224.

452 КРЪСТЕВ, Кирил. Цит. съч. под No 101, с. 243.

453 ДИМИТРОВА, Блага. Днес повече от всякога. - Летописи, 1991, No 5, с. 77.

454 АРГИРОВА, Мария. Даренията в библиотеките от системата на БАН. - Библиотекар, 1985, No 9, 21-23.

455 Статистически годишник на Царство България. Т. XXXIII. С., 1940, с. 73.

година	книжен фонд в библиотеките	набавени книги	изразходвани средства	% на разходи за библиотеките спрямо всички читал. разходи
1933	1 424 692	114 064	3 407 000	11.2
1934	1 531 929	147 447	3 723 000	10.8
1935	1 642 316	143 986	3 797 000	9.3
1936	1 800 102	130 468	4 301 000	10.8
1937	1 904 357	144 534	4 857 000	11.7
1938	2 021 052	135 105	4 837 000	14
1939	2 133 512	143 971	5 101 000	15.1

456 Пак там, с. 73

година	раздадени книги	година	регистрирани посещения в читалните
1933	692 401	1933	2 748 970
1934	705 967	1934	2 807 758
1935	791 683	1935	2 556 587
1936	934 027	1936	2 669 762
1937	1 111 594	1937	2 897 799
1938	1 130 038	1938	3 172 390
1939	1 207 664	1939	3 436 211

457 Читалище, 1929, № 5, с.174.

Англия

България

град	население	библ.фонд	книго- осигуреност на жител	град	население	библ.фонд	книго- осигур. на жител
Варвик	13 000	9 500	0.7	Лом	14 400	6 400	0.4
Кентърбъри	23 700	19 000	0.8	Ловеч	9 100	11 230	1.2
Фолкестън	37 500	21 200	0.6	В.Търново	12 700	13 600	1
Шатам	42 000	11 300	0.3	Плевен	28 800	26 000	0.9
Есгбурн	62 000	26 000	0.4	Свищов	12 000	11 700	1

458 Хлебаров, Я. Кратко ръководство за описване... - Книжовник, 1910, № 4-5, с.118.

459 ЦДИА, Ф 1324, оп.1, а.е.181, с.81-82.

460 Книжовник, 1910, № 1, гръб на загл. стр.

461 Хлебаров, Я. Вж статията, посочена под № 289, с.51.

462 Габриел Ноде - френски библиотекар и библиограф, организатор на библиотеките на кардинал Ришельо и Маза-рини.

463 NAUDE, Gabrie.. Advis pour dresser une bibliotheque. Paris, 1627, p.112.

464-465 Хлебаров, Я. Вж статията, посочена под № 398, с.78.

466 Шиали Ранганатан - виден индийски библиотековед и документалист, автор на широко известните 5 закона в библиотечното дело и на фасетната класификация, организатор на библиотечното дело и библиотечното образование в Индия. На него принадлежат голям брой работи, сред които и "Петте закона на библиотекознанието" (1931), "Класификация с двоеточие" (1933), "Комплектуване на библиотеките с книги" (1952) и др.

467 GESNER, Conrad. Bibliotheca universalis sive Catalogus omnius scriptorum locupletissimus in tribus linguis Latina, Graeca et Hebraica... In 3 v. Tiguri, 1545-1555.

468 NAUDE, Gabriel. Цит.съч., с.118.

469 HYDE, Thomas. Catalogus impressorum librorum Bibliothecae in Academica Oxoniensi. Oxonii, 1674.

470 Цит.по: Рудомино, М.Ш. К истории международных библиотечных связей. - Библиотеков и библиогр. за рубежом, вып. 63, М., 1977, с.22.

471 Цит.по: Рудомино, М.Ш. К истории международных библиотечных связей. - Библиотеков и библиогр. за рубежом, вып.63, М., 1977, с.22.

472 Panizzi, A. Pules for the compilations of the catalogie.

- In: Catalogue of printed books in the British Museum. V.1. London, 1841, V-IX.
- 473 Dziatzko, Karl. Instruktion für die Organung der Tittel im alphabetischen Zettelkatalog der Königlichen und Universitätsbibliothek zu Breslau. 1886, p.200.
- 474 Пеева, Харитина. Стоян Аргиров 60-годишен.- Бълг.книга, 1930, № 2, с.200.
- 475 Соболевский, В.И. Об устройстве общественных библиотек и составление их каталогов. Спб., 1859. 56 с.; Соболевский, В.И. Обзор больших библиотек Европы в начале 1859 года. Спб., 1860, 89 с.
- 476 Аргиров, Стоян. Каталогната проблема на днешните библиотеки. - Бълг.мисъл, 1927, № 2, с.151.
- 477 Хлебаров, Я. Вж публикацията, посочена под № 357, с.78.
- 478 Хлебаров, Я. Уредба на читалищните библиотеки. - Читалище, 1938, № 7-8, с.196
- 479 Хлебаров, Я. Вж статията, посочена под № 357, с.78.
- 480 Хлебаров, Я. Кратко ръководство за... - Книжовник, 1910, № 4-5, с.118.
- 481 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.181, с.32.
- 482 Пак там, с.103-105.
- 483 Хлебаров, Я. Кратко ръководство за... - Книжовник, 1910, № 4-5, 119-120.
- 484 Читалище, 1938, №7-8, 196-199.
- 485 ЦДИА, Ф.1324, оп.1, а.е.32, с.1-4.
- 486 Разцветников, А. Вж статията, посочена под № 386, с. 1247.
- 487 Lloyd, G.A. Universal decimal classification. - In: Classification in the 1970, 145-146.
- 488 Scheider, G. Handbuch der Bibliographie, Leipzig, 1923. XVI, 544 p.
- За записките на Хлебаров върху изданието Вж ЦДИА. Ф. 1324, оп.1, а.е. 179.
- 489 Книжовник, 1910, № 1, 3-4.
- 490 БАН. Истор.архив, Ф. 11К, оп.3, а.е. 428.
- 491 Гергова, Ани. Цит.съч. под № 147, с.58.
- 492 Хлебаров, Я. Кратко ръководство за... - Книжовник, 1910, № 1, с.8.
- 493 Langlois, Ch. Manuel de bibliographie. 2, ed. Pares, 1901, p. VIII; Schneider, G. Einführung in die Bibliographie. Leipzig, 1936, p.4; Malcles, L. - N. Les sources du travail bibliographique. T.1. Geneve, 1950, p.1-3.

494 Теодоров-Балан, Александър. Български книгопис за сто години. 1806.1905. С., 1909. 1667 с. Рец.: Я.Хлебаров. - Книжовник, 1910, № 2-3; 39-44.

495 - 498 Хлебаров, Я. Библиографически бюлетин (1906-1907). - Книжовник, 1910, № 4-5, с.105.

499 Пак там, с. 104.

500 Станчев, Ст. Българският книгопис. - Книжовен преглед, 1936, № 1, с.96.

501 Боров, Т. Пътят към книгите. Увод в библиографията. С., 1942, с. 19.

502 Библиографически бюлетин за депозираните книги в Софийската народна библиотека през 1924-1925 г. Год. XXVIII-XXIX. С., Нар. библ. 1926. 500 с. Рец.: Ячо Хлебаров. - Читалище, 1929, № 1-2, 59-61; Български книгопис за 1930. Год. XXXIV. Т.2. Списания и вестници. С., Нар.библ. 1932. XIII, 557 с. Рец.: Я.Хлебаров. - Читалище, 1932, № 7-8, 220-221; Бълг.книгопис за 1931. Год. XXXIV. Т.1. С., Нар.библ. 1931. XVIII, 528 с. Рец.: Я.Хлебаров. - Читалище, 1932, № 1-2, 44-45.

503 Боров,Т. Основната българска библиография. - Бълг. мисъл, 1940, № 1,51-56.

504 Данов, Иван. Л.Н.Толстой. Библиогр. Състав... - Книжовник, 1910, № 2-3, 131-140.

505 Боднарски, Б.Дн. Библиография произведения С.Н.Толстого. Опыт систематического указателя. М., 1910, 24 с. Рец.: Ячо Хлебаров. - Читалище, 1991, № 2-3, 85-86.

506 Цобелтиц, Ф. Библиофилство и библиомания. - Книжовник, 1910, № 2-3, 59-63; Какво трябва да знае библиофила? - Книжовник, 1910, № 4-5, 125-126.

507 Ягич, Н.В. Дейност в областта на славянската библиография. История на славянските литератури. 1. У поляците. - Книжовник, 1910, № 4-5, 110-112.

508 Хлебаров, Я. Кратко ръководство за... - Книжовник, 1910, № 4-5, с.54.

509 Читалище, 1936, № 5-6, 141-143.

510 Sonnenschein, W.S. The best books. A readers' guide a literary reference book being a contribution towards systematic bibliogr. 1st ed. Londonq 1887. XVI, 713 p.

511 Читалище, 1938, № 5-6, 120-132; Читалище, 1938, № 9-10, 257-259.

512 Учил. преглед, 1941, № 1, 11-26.

513 Типов каталог за масови библиотеки. Израб. под ръков. на Ц.Цветанов. Обща ред. Т.Боров. С., 1950, XXIV, 240

с.; Типов каталог за масови библиотеки. Израб.кол. Ред. Т.Боров, Ново изд. С., 1957, VII, 242 с.; Даскалова-Рибарска, Лора, Надежда Тодорова и Виолета Стоилова. Типов каталог за детски библиотеки. Ред. Ц.Цветанов. С., 1958. VIII, 175 с.

514 Читалище, 1939, № 1-2, с.61.

515 ЦДИА, Ф. 1324, оп.1, а.е. 74.

516 Рафаелов, А. Международна статистика на книгите.

- Книжовник, 1910, № 2-3, 48-50.

517 Державин, Н.С. Очерк болгарской библиографии.

- В: Сборник статей посвященны акад. А.С.Орлову. С., 1933, с. 57.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Живот в дати

- 1887 4.III. Роден в Плевен
- 1905 | Завършва Педагогическото училище в Лом.
- 1905-1906 Работи като начален учител в Плевен и сътрудничи с преводи на сп. "Учителска мисъл"
- 1907 Основава издателство "Буревестник" в Плевен.
- 1907-1911 Занимава се с издателска и преводаческа дейност.
- 1910.VIII. Излиза кн. 1 от сп. "Книжовник".
- 1911 Закрива "Буревестник"
- 1911 Участва в създаването и редактирането на детско-юношеска библиотека и списание "Млад читател".
- 1911 12-14.IV. Участва в работата на Учредителния конгрес на Читалищния съюз. Избран е в УС за деловодител и за редактор на сп."Читалище".
- 1911 15.IV Приема всички деловодни книжа и суми от Стефан Гидиков.
- 1911 1.V. Заедно с проф. Ив.Д.Шишманов, присъства на годишния празник на ч-ще "Цар Борис" в Бистрица, Софийско.
- 1911 9.V. С проф. Шишманов съставят текстовете на окръжни No 5 и 6 и ги изпращат до всички читалища в страната.
- 1911.VII. Излиза от печат кн. No 1 на сп. "Читалище".
- 1912 Сред инициаторите за създаването на издателство "Образование" в Плевен за учебна и педагогическа литература.
- 1912 29-30.III. Участва в работата на I редовен конгрес на Читалищния съюз.
- 1912 29.III. Изнася отчетния доклад на съюза.
- 1912 30.III. Пред конгреса чете реферата "Средства за стабилизиране на съюза". Из-

- 1913-1915 бран е за редактор на сп. "Читалище".
Със Спиридон Георгиев и Коста Домусчиев, започват издаването на сп. "Наша родина" (Плевен) - месечно списание за ученици.
- 1915 Завършва СУ, след правни и държавни науки - диплом No 918.
- 1915 Мобилизиран е на фронта - в състава на 9-а дивизия.
- 1917 9.XI. В Женева умира Петър Ненков.
- 1918 Участва в учредяването на Българския библиографски институт.
- 1918 22.XII. Избран е в ръководството на театралния комитет в Плевен.
- 191 Избран е в настоятелството на читалище "Съгласие" и за председател на "Фонд читалищна сграда".
- 1919-1923 Участва в основаването и дейността на издателство "Наша родина".
- 1920-1939 Участва в дейността на Народния университет в Плевен.
- 1921 Сътрудничи на в. "Северно ехо" (Плевен).
- 1921-1924 Участва в редактирането на сп. "Родна мисъл" (Плевен).
- 1923-1924 Участва в редактирането на в. "Читалищни вести", издаван от ч.ще "Съгласие"
- 1925 22.II. Участва в Учредителната конференция на окръжния читалищен съюз в Плевен. Избран е за негов подпредседател.
- 1925 21-22.III. Участва в работата на Национална читалищна конференция с участието на представители на окръжните читалищни съюзи.
- 1925 1.XI. Участва в 30 год. юбилей на ч.ще "Пчелин", в с. Караш (Луковитско).
- 1925 27-29.XI. Участва в работата на VIII редовен конгрес на Читалищния съюз. Избран е за член на УС и за редактор на сп. "Читалище" и го редактира до кн. 6, 1939 г.

- 1925 30.XI. При конструирането на устава е избран за подпредседател на Читалищния съюз и работи като такъв до 1931 г. Възлага му се и да изработи устава на "Фонд съюзен дом".
- 1925 11.XII. Произнася слово при откриването на новия театрален салон в Плевен. 1925-1927 Участва в редактирането на в. "Читалищно ехо" (Плевен).
- 1926.I. Участва в учредяването на "Фонд съюзен дом" към ВЧС.
- 1926 26.III. Присъства на конференция на ОЧС-Плевен. Участва в разискванията по устава и бюджета. Избран за негов председател и остава такъв до 1932 г.
- 1927 Участва в редактирането и сътрудничи на в. "Съгласие".
- 1927 20,21.II. Участва в работата на IX извънреден читалищен конгрес. Избран е за подпредседател на ВЧС и за член на комисията по законопроекта за читалищата.
- 1927 10.IV. В Ловеч участва в работата на III конференция на съюзените читалища в Плевенски окръг. Изнася реферата "Читалищен съюз и читалищно законодателство".
- 1927 4.IX. Придружава Енрико Дамяни при посещението му в Плевен.
- 1927 2.X. Пред окръжна читалищна конференция в Плевен, говори по закона за народните читалища и неговото приложение.
- 1927 15-16.X. Ръководи работата на извънредна читалищна конференция в София с участието на представители на всички културни и професионални съюзи за създаване на Общокултурен комитет към ВЧС. В реферат излага целите и задачите му.
- 1927 16.X. В аудитория 45 на СУ изнася реферата "Прилагане на закона за народните читалища".

- 1927 20.XII. На среща с министъра на народната просвета Никола Найденов, се обсъждат решенията на извънредната читалищна конференция, както и въпросите по приложение на Закона за народните читалища и тяхното оземляване.
- 1927 При откриване на Народния университет в с.Пордим, основан от Е.Хаскел, говори на тема: "Нуждата от просвета в селото".
- 1928 29.I. Придружава шведския консул, който изнася в Плевен лекция за "Културното и икономическото развитие на Швеция".
- 1928 1.III. Изнася в Плевен сказката: "Град Плевен - стопанско приложение и бъдещо развитие".
- 1928 5-7.III. Организира изнасянето в Плевен на три сказки от проф. Асен Златаров: "Емил Зола - човекът и делата му", "Храна и здраве" и "Биологичната проблема за живота и смъртта".
- 1928 1-31.VIII. Открива и ръководи работата на едномесечния библиотекарски курс в София. Чете лекции по "Читалищно дело. Извънучилищно образование. Читалищни библиотеки".
- 1928 5-7.X. Участва в работата на X конгрес на ВЧС. Изнася отчета му за 1927/1928 г.
- 1928 7.X. В петото заседание докладва по въпроса за измененията в устава на ВЧС. Избран е в комисията по устава. Изнася и реферата "Нашето читалищно дело. Създаване на читалищна кооперация".
- 1928 8.X. При конструирането на УС е избран за подпредседател на ВЧС и за редактор на сп. "Читалище".
- Възлага му се да изработи проектоустава на Читалищната кооперация
- 1928 20.XI. Придружава проф. Ст.Младенов, който изнася в Плевен лекцията: "Аспа-

- руховите първобългари и златното им съкровище във Виена".
- 1929 27.I. Участва в провеждането на годишно-то отчетно събрание на Обществено-образователното дружество "Съгласие" - Плевен.
- 1929 20-23.II. Сред организаторите е на четири сказки, изнасени от проф. Асен Златаров.
- 1929 9.III. На заседание на УС на ВЧС е приет "Устав на кооперацията на читалищата в България" изработен от него.
- 1929 11-12.III. Придружава Енрико Дамяни, който изнася в Плевен две сказки: "Италианските маски и тяхната роля в италианския театър" и "Сегашната италианска литература".
- 1929 28.IV. На околийска читалищна конференция в Ст.Загора, изнася реферат: "Читалището като стимул за всестранното напредване на страната".
- 1929 26.V. На читалищна конференция във В.Търново говори на тема: "Съвременната просвета и култура".
- 1929 1.VI. В София се учредява Читалищната кооперация. Докладва проектоустава ѝ. Избран е за неин председател и работа като такъв до 1945 г.
- 1929 1-30.VIII. Ръководи работата на библиотекарския курс в София.
- 1929 6.X. На окръжна читалищна конференция в София говори за "Задачите на окръжните читалищни съюзи".
- 1929 13.X. В Плевен се чества 60 г. от основаването на ч-ще "Съгласие". Открива тържеството със слово.
- 1929 14.X. В читалищния салон в Плевен, изнася сказка върху "История на читалището и неговите задачи".
- 1929 26.X. Със заповед No 4048 е назначен за член на Висшия читалищен съвет към МНП.
- 1929 31.X. Сред организаторите е на Яворова

- вечер в Плевен с участието на Л.Стоянов, Рена Попова, Н.В.Ракитин, Георги Караиванов, Димитър Панталеев и др.
- 1929 8-10.XI. Участва в подготовката и в работата на XI редовен конгрес на ВЧС. Изнася реферат "Задачи и постижения на българското читалище".
- 1929 10.XI. На заседание на УС на ВЧС е избран за негов подпредседател и редактор на "Читалище".
- 1929 11.XI. На заседание на Висшия читалешин съвет към МНП изнася реферата: "Кооперативен строеж на читалищни сгради".
- 1929 25-26.XI. Проф.К.Гълъбов, поканен от Хлебаров, изнася в Плевен сказки за: "Новата българска литература" и "П.К.Яворов".
- 1929 30.XI. Сред организаторите е на писателска вечер в Плевен с участието на: Владимир Василев, Елисавета Багряна, Георги Райчев, Ангел Каралийчев, Н.В.Ракитин, Вела Ушева, Николай Райнов, Йордан Ступел и Никола Фурнаджиев.
- ✓ 1930 26.I. Пред годишното събрание на дружество "Съгласие" изнася отчетния доклад.
- 1930 9.II. В Шумен на читалищна конференция говори върху "Ролята на самообразованието за стопанския, нравствения и политическия живот на един народ".
- 1930 2.III. Взема участие в работата на читалищна конференция в Орехово.
- 1930 4.III. Участва в работата на читалищна конференция във Враца.
- 1930 16.III. На читалищна конференция в Плевен, той и проф. М.Арnaudов, изнасят реферати за значението на читалищата като културен фактор.
- 1930 13.IV. Ръководи окръжна читалищна конференция в Пловдив. Изнася реферат на

- тема: "Задачи и постижения на българското читалище".
- 1930 1.31.VII. Участва в организирането на едномесечен библиотекарски курс. Чете и лекции по "Читалищно дело. Извънучилищно образование. Читалищни библиотеки".
- 1930 17.XI. Участва в работата на читалищна конференция в гр. Елена.
- 1930 23.XI. На годишното събрание на околийския читалищен съюз в Ловеч реферира на тема: "Просветата и културата и задачите на нашата интелигенция".
- 1930 27.XI. Участва в работата на читалищна конференция в гр. Павликени.
- 1931 1.II. В Плевен изнася сказката "Същност и задачи на демокрацията".
- 1931 15-17.IV. Открива и ръководи работата на XII конгрес на ВЧС. Изнася и реферат на тема: "Читалищата и интелигенцията в служба на народа ни".
- 1931 19.VI. На заседание на новоизбрания УС на ВЧС е избран за негов председател и е преизбран на този пост до средата на 1939 г.
- 1931 24.V. От името на ВЧС поднася приветствие по случай 75 г. юбилей на ч-ще "Еленка и Кирил Аврамови" - Свищов.
- 1931 В Плевен се основа водоснабдителната кооперация "Здраве", на която за известно време е и председател.
- 1932 7.II. Избран за председател на настоятелството на дружество "Съгласие".
- 1932 9-14.II. Участва в работата на библиотекарския курс в Плевен. Чете лекции по "Организация, задачи и постижения на читалищата".
- 1932 2.III. Участва в организирането на юбилей на А.Златаров в Плевен, по случай 25 г. научна, писателска и културно-обществена дейност.
- 1932 3.III. Участва в литературното четене в чест на А.Златаров, устроено от ли-

- тературната задруга "Предел", в което участват и: Владимир Русалиев, Панчо Михайлов, Панчо Господинов, Сотир Янев, д-р Димитър Стоевски, Никола Кантарджиев, Пъша Тодорова, Васил Каратеодоров, Иван Хаджимарчев и др.
- 1932 20.III. На конференция на окръжния читалищен съюз в Плевен чете реферат на тема: "Нашето читалищно дело и задачите на българската интелигенция в служба на народа ни".
- 1932 26.III. Участва в работата на общото събрание на читалищната кооперация.
- 1932 27.III. Присъства на читалищна сбирка в с.Еница, Белослатинско.
- 1932 10.IV. В Ловеч на околийска читалищна конференция изнася реферата: "Интелигенция и народ във връзка с целите и задачите на читалищата".
- 1932 29-31.V. Открива и ръководи работата на XIII конгрес на ВЧС. Говори и за делото на българското читалище.
- 1932 27.VIII. С беседа закрива библиотекарския курс в Ловеч.
- 1932 16.X. Ръководи срещата с представителите на читалищните кина. Обсъждат се въпроси, свързани с дейността им.
- 1932 4-5.XI. Придружава Мара Белчева в Плевен, която разказва спомени и впечатления за Пенчо Славейков, П.К.Яворов, П.Ю.Тодоров и д-р К.Кръстев.
- 1932 20.XI. По случай деня на книгата в Плевен е организиран празник, на който Хлебаров произнася слово за книгата и нейното значение.
- 1932 5.XII. Съпровожда Калина Малина, която в Плевен говори за "Ролята и просветата в услуга на поминъка на нашия селянин".
- 1933 20.I. Включен е в комисия по водоснабдяването на Плевен.
- 1933 5.II. Изнася отчетния доклад пред годиш-

- ното събрание на Обществено-образователното дружество "Съгласие".
- 1933 25.II. Открива юбилейна вечер в Плевен, посветена на М.Горки със слово за писателя.
- 1933 4.III. В София, участва в работата на окръжната читалищна конференция и изнася реферат.
- 1933 19.III. Пред околийска читалищна конференция в с.Гулянци, Никополско изнася реферат на тема: "Задачи и постижения на нашето читалище".
- 1933 25.III. Пред годишното събрание на Читалищната кооперация изнася отчетния доклад за работата ѝ.
- 1933 26.III. На читалищна конференция в Луковит изнася реферат.
- 1933 30.IV. В Плевен се организира юбилей на Н.В.Ракитин, по случай 25 г. писателска и обществена дейност. Хлебаров е председател на организационния комитет. Взема участие и в редактирането на юбилеен лист "Никола Василев Ракитин"
- 1933 6-8.V. Участва в организираното и работата на XIV конгрес на ВЧС, проведен в Плевен. Изнася и реферата "Задачи и постижения на българското читалище".
- 1933 8.V. С делегатите на конгреса посещава Народния селски университет на Едуард Хаскел в с.Пордим, Плевенско.
- 1933 20-27.VII. Пред курса за библиотекари в Севлиево изнася лекции за "Значението и ролята на читалищата и каква трябва да бъде тяхната дейност".
- 1933 19.IX. Пише писма до мин. Кисъв в защита на Н.В.Ракигин.
- 1933 26.XI. Открива и ръководи работата на извънредна читалищна конференция в София, посветена на културнопросветната им дейност
- 1933 19.III. В ч-ще "Неофит Рилски", в с.Марашки

- Тръстеник изнася беседата: "Науката и просветата в услуга на поминъка на нашия селянин".
- 1933 Участва в редактирането на в. "Вит".
- 1934 3.III. Присъства на конгрес на Съюза на писателите от провинцията, проведен в Плевен.
- 1934 18.III. На областна читалищна конференция в Червен бряг, изнася реферата "Развой и значение на читалищата в България".
- 1934 29-30.IV. Открива и ръководи работата на XV редовен конгрес на ВЧС. Изнася и реферат на тема "Читалището и задачите на нашата интелигенция".
- 1934 29.IV. В 13.30 ч. говори по Радио София за задачите на българските читалища.
- 1934 2.V. Умира Н.В.Ракитин.
- 1934 8.XI. Участва в работата на читалищна конференция във Видин и изнася реферат.
- 1934 19.XI. По случай 65 г. от основаването на ч-ще "Съгласие", изнася беседа за "Книгата и нейното значение за човечеството".
- 1934 21.XI. Открива и ръководи работата на читалищната конференция в София. Изнася реферат върху "Задачите на българското читалище в настоящия момент".
- 1934 23.XII. Произнася приветствена реч по повод 50 г. юбилей на ч-ще "Развитие" във Враца.
- 1935 27.I. По негова инициатива при ВЧС се основава комитет "Н.В.Ракитин" и се приема уставът му.
- 1935 30-31.III. Пред околийска читалищна конференция в с. Джъркелово, Русенско изнася реферата "Просветата в духа на новото време".
- 1935 6.IV. Провежда годишното събрание на Читалищната кооперация и прочита отчета ѝ.

- 1935 2.V. Организира първото литературно четене в Плевен на литературния кръжок "Н.В.Ракитин".
- 1935 5-6.V. Открива XVI конгрес на ВЧС в София и ръководи работата му. Изнася и реферат за "Задачите на читалището в духа на новото време". Докладва и върху предстоящи изменения в устава на съюза. Конгресът му възлага да събере материали за издаването на юбилеен сборник по случай 25 г. от създаването на Читалищния съюз.
- 1935 15-30.VIII. Участва в провеждането на библиотечарски курс в Ловеч. Чете лекции по "Читалищно дело".
- 1935 31.VIII. Закрива със слово библиотечарския курс и връчва дипломите на курсистите.
- 1935 12.X. В салона на ч-ще "Развитие" в Севлиево, пред читалищна конференция изнася реферат на "Задачите на българското читалище"
- 1935 14.XI. Пред аудитория на народния университет към ч-ще "Съгласие" изнася сказка на тема: "Интелигенция и народ".
- 1935 17.XI. В ч-ще "Пробуда" в Бургас, пред читалищна конференция изнася сказка върху "Просветата и културата в духът на новото време".
- 1935 18.XI. В ч-ще "Зора" в гр. Сливен изнася реферата "Интелигенция и народ".
- 1935 30.XI-1.XII. Пред окръжна читалищна конференция в гр.Плевен изнася реферат "Интелигенция и народ". Ръководи и работата на конференцията.
- 1935 8.XII. В Русе, на околийска читалищна конференция изнася реферата "Задачите на народните читалища".
- 1935 9.XII. Сред организаторите е на литературно четене в Плевен с участието на Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Йордан Ступел и Славчо Красин-

- ски.
- 1936 25.I. Сред организаторите е на литературно четене в Плевен от членове на "Обществото на българските писатели есеисти от София". Сред участниците са: проф. К.Гълъбов, проф. Андрей Стоянов, Жана Николова, Кирил Кръстев, Георги Томалевски.
- 1936 17.II. Изнася отчетния доклад пред годишното събрание на дружеството "Съгласие". Преизбран е за негов председател.
- 1936 28.III. Изнася отчета пред годишното събрание на Читалищната кооперация.
- 1936 21.V. От името на ВЧС произнася приветствено слово на юбилейното тържество по случай 80 г. от създаването на ч.ще "Постоянство" - Лом. Изнася и реферат "За мястото и ролята на нашето читалище и ролята на нашата интелигенция като водач на народа".
- 1936 4-5.X. На околийска читалищна конференция в Ловеч изнася реферата "Интелигенция и народ".
- 1936 5.XI. В Плевен изнася сказката "Българският народ и неговите водачи"
- 1936 10.XI. Произнася слово и участва в работата на околийска читалищна конференция в Казанлък.
- 1936 22.XI. На окръжна читалищна конференция в Пловдив изнася сказката "Интелигенция и народ".
- 1936 1.XII. Подписва договора с арх. Ямантиев за проектирането на библиотечна сграда в Плевен.
- 1937 31.I. Открива годишното събрание на дружество "Съгласие" и изнася отчетния доклад.
- 1937 20.III. На годишно-отчетно събрание на Читалищната кооперация изнася отчетния доклад.
- 1937 11-12.IV. Участва в работата на юбилейния XVII конгрес на ВЧС. Произнася при-

- ветствено слово. Награден е с орден "Св.Александър".
- 1937 12.IV. Изнася реферат на тема: "Българският народ и неговите водачи".
- 1937 13.IV. Преизбран е за председател на ВЧС и редактор на сп. "Читалище".
- 1937 2.V. Участва в утро, посветено на Н.В.Ракитин, организирано в Плевен от Съюза на писателите от провинцията.
- 1937 10.VI. Произнася слово при откриването на новата сграда на библиотеката на ч-ще "Искра" в Казанлък.
- 1937 7-8.XI. На събор на читалищните дейци от Харманлийска околия изнася реферата "Просвета и култура".
- 1938 11.XII. На окръжна читалищна конференция в Шумен изнася реферата "Българският народ и неговите водачи".
- 1938 30.I. Изнася отчетния доклад пред годишното събрание на дружество "Съгласие".
- 1938 19.III. Ръководи работата на конференция в София, посветена на защитата на читалищните кина.
- 1938 31.III. Присъства на годишното събрание на Читалищната кооперация.
- 1938 7.IV. На тържество по случай 10 г. от създаването на околийски читалищен съюз в Севлиево, произнася поздравително слово.
- 1938 8.IV. В Севлиево изнася сказка на тема: "Дългът на интелигенцията към народа".
- 1938 29-30.V. Открива VIII конгрес на ВЧС, проведен в Казанлък. Изнася отчет за дейността му през 1937 г. и доклад за належащите изменения в устава. Преизбран е за председател на УС на ВЧС. 1938 26.VI. В с. Хлеvene, Ловешко изнася сказка "Необходимостта от просвета в селата".
- 1938 X. Произнася слово за театъра при откриването на театралния сезон в Плевен.

- вен.
- 1938 XI. Заедно с Ив. Данов посещават ч-ще "Напредък" в гр. Дупница и участват в заседание на читалищното ръководство.
- 1938 13.XI. Открива и ръководи работата на извънредна читалищна конференция в София, свикана във връзка с предвидените изменения в Закона за народните читалище от МНП.
- 1938 18.XII. На читалищна сбирка в Габрово, говори на тема: "Читалището в миналото и неговото значение днес".
- 1939 II. Произнася приветствено слово на юбилейното тържество по случай 25 г. от създаването на Съюза на българските писатели.
- 1939 20.III. Пише изложение от името на УС на ВЧС до министъра на финансите по повод предстоящите изменения в Закона за държавните привилегии, акцизите и патентите, изискващ читалищните кина, да плащат данък върху прихода от входните билети.
- 1939 25.III. Изнася отчета на Читалищната кооперация пред годишното ѝ събрание.
- 1939 IV. Участва в редактирането на лист "Н.В.Ракитин", издаден по случай 5 г. от смъртта му.
- 1939 6-7.V. Открива и ръководи работата на XIX конгрес на ВЧС. Изнася отчетен доклад за дейността му. Избран е в УС като съветник.
- 1939 VI-VII. Самооттегля се от читалищна дейност.
- 1939 19.X. Във в. "Северно ехо" съобщава, че заедно със Ст.Коледаров ще издават двуседмично списание "Ново читалище".
- 1941.I. Пише изложения до министър-председателя и до МНП против предстоящите изменения в закона за читалищата.
- 1942 29-30.XI. Провежда се XX конгрес на ВЧС. В

- негово отсъствие е избран за член на УС.
- 1944 15.IX. Избран е в състава на областния комитет на ОФ.
- 1944 25.IX. Заедно с Иван Рачев приемат архива на ВЧС, евакуиран в с.Кардам.
- 1944 19.X. Със заповед No 145 на министъра на вътрешните работи е отстранен бившия УС на ВЧС. Със същата е назначен за член на Временния управителен съвет на ВЧС.
- 1944 10.XII. Провежда се годишното събрание на Читалищната кооперация. Отново е избран за неин председател.
- 1946 От 9.VII. - за шест месеца е въдворен в ТВО Росица.
- 1947 19.III. Умира Иван Данов.
- 1947 Заличен е от списъка на адвокатите и са му отнети адвокатските права.
- VII.1949-VII.1951 Въдворен е в ТВО в Белене, където прекарва две години.
- 1951 24.XII. Умира в Плевен.

Индекс

А

- Агасис 173
 Агънски
 Никола 52
 Адам
 Георг 61
 Александров
 Л. 14, 31, 248, 251
 Амичис
 Едмондо де 63
 Ангелов
 Младен 83, 142, 155
 Андреев
 Леонид 26, 28, 61, 62, 253,
 254
 Анков
 Найчо 98, 112
 Аргиров
 Стоян 8, 10, 83, 97, 107,
 108, 129, 139, 152, 164,
 168, 169, 170, 174, 177,
 187, 188, 189, 190, 194,
 195, 200, 201, 202, 203,
 207, 208, 209, 210, 211,
 213, 214, 215, 216, 224,
 237, 241, 243, 249, 254,
 258, 260, 264, 268, 270,
 271
 Аргирова
 Мария 198, 268
 Арнаудов
 Михаил 12, 36, 37, 49, 54,
 83, 97, 98, 107, 113, 115,
 119, 132, 135, 147, 148,
 158, 163, 179, 182, 198,
 237, 242, 257, 261, 279

Атанасов

- Георги Маестро 120
 Любен 238

Б

- Багряна
 Елисавета 12, 37, 51, 279
 Бадев
 Йордан 113
 Бакалов
 Георги 23, 26, 29, 30,
 61, 94, 197, 241, 240, 250
 Балабанов
 Александър 12, 37, 53, 120,
 122, 163, 179, 197, 218,
 266
 Балзак
 Оноре 61
 Балмонт
 К.Д. 38, 62
 Бенев
 Т. 267
 Баренбаум
 И.Е. 261
 Барутчийски
 С. 261
 Батенберг
 Александър княз 122
 Бах
 Й.С. 62
 Бахчовански
 Т. 257
 Бешков
 Илия 51
 Бетовен
 Лудвиг Ван 62
 Безеншек
 Антон 119

Белий
 Андрей 62
 Белински
 В.Г. 23, 27, 184
 Бейкър
 Френсис 213
 Белчева
 Мара 281
 Бергстром 28
 Берков
 Павел Н. 70
 Бишоп
 В.В. 64
 Благов
 Димитър 77
 Блок
 Александър 62
 Бобчев
 С.С. 59, 60, 253
 Боднарски
 Богдан Ст. 18, 44, 45, 64,
 67, 70, 71, 136, 218, 222,
 229, 249, 271
 Божилова-Патева
 Жени 141, 148
 Божинов
 Александър 143
 Бончев
 Нешо 148, 261
 Боров
 Тодор 7, 8, 10, 68, 113,
 132, 151, 159, 160, 164,
 165, 178, 180, 182, 187,
 188, 221, 222, 227, 236,
 237, 238, 248, 249, 263,
 265, 267, 271, 272
 Босев
 Асен 141, 256, 257
 Ботев
 Христо 24, 199
 Браун
 Джеймс 213

Братоев
 Вл. 30, 257, 260
 Тр. 241
 Брюсов
 Валери 62
 Будевска
 Адриана 12, 36
 Бунин
 Иван 62
 Бурже
 Пол 61
 Бърдаров
 Илия 36, 243
 Бърдслей
 Одри 38
 Бързакова
 Надежда 244
 Бьорнсон
 Бьорнесте 28, 60
 Бюхер
 Карл 26, 31

В

Вагнер
 Рихард 26, 27
 Вазов
 Иван 60, 76, 112, 148, 196
 Васерман
 Якоб 61
 Василев
 Борис 238
 Владимир 113, 279
 Добрин 10, 139, 145, 178,
 179, 196, 232, 238, 246,
 254, 258
 Орлин 51, 179
 Никола 244, 282
 Стефан 237
 Стоян 236
 Тома 136

Величков
 Константин 10, 260, 263
 Великов
 Ж. 257
 Венгерова
 Зинаида 242
 Верлен
 Пол 28
 Вернхарн
 Емил 28
 Виардо
 Полина 61
 Винаров
 Иван 38
 Владигеров
 Панчо 12
 Влайков
 М. 139, 255
 Тодор 12, 20, 53, 74,
 87, 107, 148, 197, 249
 Войводова
 Люба 139, 148, 254
 Боутерс
 Л. 159
 Врачев
 Теодоси 139, 237, 255
 Въжаров
 Марин 112, 113
 Въжарова
 Мария 236
 Вълев
 К. 240
 Вълков
 Крум 138, 254

Г

Габе
 Дора 51, 52, 54, 147
 Ганчев
 Ст. 235

Генчев
 Николай 252
 Георгеско-Тисту
 Н. 246
 Георгиев
 Иван 183, 240, 256, 257
 Кирил 257
 Коста 239, 240
 М. 236
 Спиридон 29, 30, 275
 Христо С. 21
 Гергова
 Ани 15, 154, 237, 238, 239,
 246, 249, 261, 262, 268,
 270
 Герджиков
 Васил 243
 Геснер
 Конрад 213
 Гечев
 Минко 237
 Гидиков
 Стефан 79, 80, 138, 139,
 145, 218, 249, 253, 259,
 274
 Гончаров
 Иван 62
 Горки
 Максим 23, 25, 27, 28, 61,
 62, 239, 240, 241, 282
 Горянски
 Петър 51, 143, 197, 252
 Господинов
 Печо 260
 Панчо 281
 Гочев
 Г. 258
 Гочев
 Хр. 266
 Грация
 Мария 28

Грезел
 Арним 64, 151, 176
 Григоров
 Пепо 247, 260
 Григорьев
 Юрий 192, 267
 Грубшлиева
 Мария 51
 Гълъбов
 Константин 51, 148, 198,
 244, 252, 261, 268, 279,
 285
 Гьоте
 Й.В. 61, 71

Д

Дамяни
 Енрико 148, 260, 276, 278
 Данаилов
 Георги 142, 257
 Данов
 Иван 10, 14, 23, 30, 34, 35,
 42, 43, 46, 47, 48, 49,
 64, 65, 108, 116, 136,
 138, 140, 141, 147, 152,
 158, 182, 183, 218, 222,
 223, 232, 237, 239, 246,
 251, 253, 255, 256, 257,
 259, 262, 271
 Цанко 15
 Хр.Г. 148, 261
 Д'Анунцио
 Габриел 28, 61
 Данчев
 Иван 266
 Данчов
 Никола 239
 Иван 239
 Дарвин
 Чарлз 62

Дараков
 Юрий 42
 Даскалова-Рибарска
 Лора 272
 Дебелянов
 Димчо 76, 198
 Делов
 Рафаел 241
 Демел
 Рихард 61
 Денков
 Д.С. 139, 255
 Дестре
 Ж. 31
 Державин
 Николай 18, 67, 70, 228,
 229, 272
 Джером
 К. Джером 62
 Джюит
 Чарлз 207
 Дзивгов
 Александър 49
 Дзяцко
 Карл 174, 207, 265
 Диков
 Гр. 257
 Димитров
 Иван 179
 Кръстьо 51, 244
 Димитрова
 Блага 268
 Евгения 240
 Димчевска
 Маргарита 146, 148, 182,
 188, 214, 247, 256, 257,
 267
 Динеков
 Петър 54
 Дицген
 Йосиф 241

Добияш-Рождественска
 Олга 72
 Добрев
 Димитър 55, 245
 Домусчиев
 Георги П. 34, 42, 45, 50,
 243
 Коста П. 30, 141, 257, 275
 Дончев
 А. 241
 Доревски
 Трайко 214
 Дочев
 Гено 139, 146, 246, 247,
 254, 255, 258, 259
 Драганов
 Злати 56
 Драганова
 Е. 259
 Дринов
 Марин 20, 240
 Дуйчев
 Иван 68, 113, 238, 248
 Дунчев
 Любен 15, 239
 Дюи
 Мелвил 64, 65, 152, 165,
 171, 174, 175, 181, 213,
 214, 215, 225, 226
 Дякович
 Борис
 8, 136, 141, 142, 156, 162,
 163, 218, 224, 258, 262

Е

Еберт
 Фридрих Адолф 151, 177
 Ейхлер
 Фердинанд 151

Елин Пелин 12, 37, 54, 61,
 143, 179, 258, 260

Елиът
 Чарлс 173
 Емануилова
 Евдокия 237
 Ескенази
 Жак 242
 Естрейхер
 Карол 222

Ж

Жеромски
 Стефан 28
 Жечев
 Георги 159, 262

З

Загорчинов
 Стоян 252
 Заимов
 Стоян 23, 34, 38, 163
 Захариев
 Васил 148, 261
 Златаров
 Асен 23, 37, 49, 51, 53, 54,
 120, 121, 122, 148,
 197, 198, 245, 277, 278,
 280
 Златарски
 Георги 59
 Васил 59, 119
 Зола
 Емил 28, 277
 Зонненшейн
 Уилям Сван 225
 Зотова
 Кремена 238
 Зудерман
 Херман 27, 61, 62

И

- Ибсен
Хенрих 27, 28, 31, 61,
241, 245
- Иванов
Вичо 51
Иван 110, 146, 260
Петър 139, 159, 254, 262,
263
Стефан 263
- Иваск
У.Г 147, 252
- Ивински
М. 228
- Икономов
Матей 36
Тодор 253
- Ирецки
В. 147, 259
- Иречек
Константин 154, 161, 175,
263
- Иширков
Атанас 59, 119

Й

- Йовков
Йордан 121, 143, 148, 258
- Йовчев
Лазар 8, 234, 253
- Йорданов
Велико 8, 139, 163, 236,
254, 263
Н. 32

К

- Казанджиев
Спиридон 57, 245

- Казасов
Димо 51, 244, 257
- Калайджиев
П. 236
- Калина Малина 37, 52, 141,
174, 179, 257, 265, 281
- Калчев
Константин 81, 139, 254
- Каменов
Страхил 235
Христо 148, 240
- Камерани-Теодорова
Мара 148, 246, 247, 260
- Канел
В.Я. 31, 242
- Кантарджиев
Никола 281
- Кантарев
Н. 237
- Каравелов
Петко 156
- Каравелова
Екатерина 119
- Карагъзов
Васил 51
- Караиванов
Георги 279
- Каралийчев
Ангел 37, 50, 141, 148, 257,
279, 284
- Каратеодоров
Васил 281
- Карима
Ана 34
- Карлайл
Томас 206
- Карнеги
Андре 248
- Кауцки
Карл 31, 241

- Кепов
 Иван П. 39, 243, 249
 Кирилов
 Д-р 246
 Иван 30, 34, 42, 46, 50,
 148, 218, 237, 241, 244,
 261
 Кирков
 Васил 12
 Киров
 Стефан 36, 59
 Кирова
 Елена 156, 236, 262, 236
 Киселов
 Хр. 260
 Кисьов
 Иван Ат. 50
 Класанов
 Васил 8, 13, 83, 87, 97,
 101, 107, 108, 132, 163,
 165, 182, 213, 232, 235,
 236, 238, 239, 264
 Ковачев
 Йордан 53
 Марин 239
 Коган
 Питер 241, 242
 Коларова
 Н. 142, 258
 Колева
 Радка 262, 263
 Коледаров
 Ст.Н. 141, 148, 248,
 256, 261, 287
 Кондарев
 Никола 111, 112, 113, 138,
 234, 239, 249, 251, 253
 Коменски
 Ян Амос 73
 Константинов
 Георги 113
 Алеко 76
 Константин 62, 119, 122,
 143, 197, 245, 252, 258
 Конт
 Огюст 213
 Конфорти
 Борис 65
 Костов
 Ст.Л. 12, 182
 Костурков
 Стоян 107
 Кравченко
 А. 247, 256
 Красински
 Славчо 284
 Крилов
 Иван 62
 Крусев
 Димитър 10
 Крънзов
 Гео 141, 257
 Кръстев
 Кирил 38, 51, 119, 122,
 198, 243, 252, 268, 281,
 285
 Кулелиев
 Йордан 128, 139, 252, 254
 Кунце
 Хорст 266
 Куприн
 Александър 28, 62
 Кътър
 Чарлз 64, 207, 213

Л

- Лабуле
 Едуард 73

Лагерльоф
 Селма 28
 Ладевиг
 Пол 187
 Лазаров
 Стойко 234
 Цано 254
 Лай
 Георг 151
 Ланглоа
 Шарл 218
 Лафонтен
 Анри 63, 245
 Лвов-Рогачевски
 Василио 27
 Леков
 Дочо 197, 268
 Лилиев
 Николай 143, 144
 Лисовски
 Николай 70
 Ловягин
 Александър 70, 259
 Лозински
 Евгени 242
 Лок
 Джон 213
 Ломброзо
 Паола 31, 242
 Лукашов
 И.В. 246
 Луначарска
 Ирина 18
 Луначарски
 А.В. 18, 23, 27, 32, 239, 241
 Ляпчев
 Андрей 53, 107

М

Малклес
 Луис-Ноел 218

Маковски
 Сергей 38
 Макса
 Прокоп 52
 Максимов
 Ст. 247, 260
 Ман
 Томас 61
 Манафова
 Райна 240
 Манчев
 Георги 139, 255
 Маринополски
 Йордан 235
 Мартин
 Йозеф 246
 Меринг
 Франц 31, 241
 Масарик
 Томаш 52
 Месечков
 Недялко 122, 197, 252, 258,
 268
 Метерлинк
 Морис 27, 28, 61
 Милев
 Гео 37, 50, 120, 121
 Милетич
 Любомир 59, 119, 163
 Милкау
 Фриц 151
 Минков
 Светослав 143, 144, 179
 Цветан 112, 141, 146, 257
 Мирбо
 Октав 28, 240
 Мисана
 Иван 65, 247
 Миятев
 Кръстьо 113
 Петър 287

Митов
Д.Б. 37, 52, 179
Антон 37, 76, 119, 122
Михалчев
Димитър 59, 119
Михайлов
Панчо 281
Михов
Никола 44, 55, 119, 148,
163, 179, 182, 218, 224,
228, 238
Младенов
Стефан 37, 120, 148, 277
Младенова
Мария 237, 238, 244, 248
Молбах
Х. 151
Молиер
Жан 61
Моллов
Владимир 59
Моне
Клод 62
Монев
Никола 112, 139, 255, 267
Монсел
Андре 205
Монтен
Мишел 73
Мореас
Жан 61
Морфова
Христина 148, 261
Мосенгов
Атанас 262
Москов
Моско 10, 158, 159, 262
Мушанов
Никола 162, 263

Мутафов
Константин 264
Чавдар 123
Мърквичка
Иван 76
Мюсе
Алфред дьо 61

Н

Найденев
Никола 53, 108, 148, 255,
277
Начов
Никола 142, 224, 258
Недева
Златина 36
Некрасов
Николай 62
Немиров
Добри 52, 144, 148, 179,
258
Емил 145, 258
Ненков
Петър 10, 12, 14, 23, 34,
35, 42, 43, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 64, 70, 71, 81,
136, 140, 148, 152, 157,
158, 218, 232, 237, 243,
244, 249, 261, 275
Николаев
Николай 116, 217
Николов
Еню 257
Николова
Жана 285
Ницше
Фидрих 61
Ноде
Габриел 64, 203, 205, 269

Нойков
С. 148, 261

О

Образописец
Никола Ив. 148, 261
Овсянко-Куликовски
Дм. 26, 241
Огнянов
Сава 12
Ожешко
Елиза 28
Омарчевски
Стоян 51, 54, 102, 148,
180, 260
Орешков
Павел 55, 94, 140, 142,
143, 228, 256, 258
Орлов
А.С. 272
Орозов
Владимир 65, 139, 140,
246, 254, 256, 259
Отле
Пол 15, 151, 157, 159, 217

П

Павлова-Харбова
Ел. 238
Паисий
Хилсндарски 194
Пандова
Мария 238, 266
Панков
Хрисан 35
Паници
'Антонио 64, 206, 207

Панталеев
Димитър 49, 244, 279
Парашкевов
Цв. 240
Пастухов
Кръстьо 24
Патева
Жени 141, 148, 257
Пашев
Борис 112
Пеев
Ганчо 98, 134
Пеева
Елисавета 148, 246,
259, 260
Харитина 208, 270
Пегас 245
Пенев
Боян 182
Песталоци
Й.Х. 73
Петров
А. 266
Петканов
Константин 57
Петков
Александър 140, 256, 264
Плеханов
Г.В. 18, 23, 25, 27, 241
Покровски
А.А. 152, 261
Полянов
Владимир 122, 144
Попвасилев
Стефан 113, 148
Попдимитров
Емануил 58
Попвърбанов
Тома 112
Попов
Методи 59

Попова
 Рена 36, 243, 279
 Попова-Мутафова
 Фани 113
 Постаджян
 Мари 238
 Прево
 Марсел 61
 Прюдом
 С. 28
 Пуев
 М.П. 257
 Пундев
 Марин 182
 Пушкин
 А.С. 23, 26, 27, 32, 62,
 240, 241
 Путнем
 Х. 261
 Пшибишевски
 Станислав 26, 28, 31, 32
 Първанова
 Анастасия 238

Р

Рабле
 Франсоа 73
 Разцветников
 Асен 51, 164, 165, 179,
 215, 270, 284
 Райер
 Е. 154
 Райнов
 Николай 122, 148, 179,
 252, 279
 Райчев
 Георги 148, 279
 Райх
 Емил 31

Ракитин
 Никола 14, 23, 30, 34, 37,
 38, 42, 47, 49, 50, 51, 53,
 97, 115, 116, 148, 240,
 242, 244, 279, 282, 283,
 286
 Ран Босилек 240
 Ранганатан
 Шиали 269
 Рафаелов
 А. 14, 30, 105, 236, 241, 272
 Репин
 Иля 62
 Рид
 Майн 30
 Рил
 Алоиз 31
 Роден
 Огюст 62
 Розенсен
 П. 241
 Розентал
 Ал. 241
 Романски
 Стоян 59
 Рубакин

 Николай 18, 64, 67, 68,
 136, 152, 189, 190, 248,
 261
 Рудомино
 М.И. 269
 Русалиев
 Владимир 143, 252, 281
 Ръскин
 Джон 26, 31, 32

С

Савов
 Стефан 145, 259
 Сакарски
 Марко 111

Сарафов
 Кръстю 12, 36, 51
 Сафронеев
 Н. 265
 Свентоховски
 А. 242
 Серафимович
 Александър 28
 Сестримски
 Иван 139, 255
 Славейков
 Пенчо 50, 76, 163, 179, 281
 Петко Р. 76, 179, 253
 Сибли
 Лонгдън 173
 Симеонов
 Ас. 248
 Симон
 К.Р. 261
 Сен 213
 Синигерски
 М. 266
 Сираков
 Станьо 8, 234, 239,
 249, 251
 Соболичков
 Василий 209, 270
 Сотиров
 Д. 255
 Станчев
 К. 260
 Стефан 10, 13, 55, 141,
 148, 156, 160, 166, 179,
 182, 183, 221, 232, 235,
 237, 238, 239, 248, 256,
 260, 261, 262, 263, 265,
 266, 271
 Станев
 Никола 81, 83, 95, 101,
 119, 136, 240, 249

Стамболийски
 Александър 121
 Стаматов
 Г.П. 34, 143
 Стефанов
 Константин 59
 Страхилев
 С. 80, 118, 260
 Страшимиров
 Димитър 50
 Антон 12, 23, 34, 37, 49,
 52, 54, 120, 121, 122,
 143, 148, 245, 252
 Стриндберг
 Август 26, 27, 28
 Стоев
 Никола 112
 Стоевски
 Димитър 51, 281
 Стойчев
 Пеньо 30, 241, 242
 Стоилов
 Васил 13
 Ангел 182
 Стоилова
 Виолета 272
 Стоянов
 Васил Д. 148, 261
 Андрей 285
 Захари 76
 Рачо 252
 Людмил 12, 51, 54, 279
 Парашкев 44, 45, 244
 Хр. 241
 Ступел
 Йордан 279, 284

Т

Талалакина
 О.И. 265

Талев

Димитър 113

Тарашманов

Никола 112

Твен

Марк 61

Теодоров-Балан

Александър 12, 55, 142,

213, 217, 219, 224, 227,

229, 239, 271

Теофилов

Михаил 148

Тетмайер

Казимир 26, 28, 240

Тодоров

Илия 237

П.Ю. 34, 76, 179, 281

Надежда 272

Теобалдо 65

Тодорова

Надежда 272

Пъша 281

Толстой

Лев 61, 62, 71, 222, 271

Томалевски

Георги 285

Томов

Благовест 31

Тоушек

Иван 141, 257

Траянов

Теодор 50

Трифонов

Юрдан 119

Троянова

Божана 156

Тургенев

Иван 62

У

Уайлд

Оскар 26, 31, 32, 38, 240

Ушева

Вела 279

Ф

Фердинанд

Цар 60

Франс

Анатол 28, 61

Франц-Хорачик

Мария 17

Фриче

Владимир 26, 27, 241

Форстеман

Е. 151

Фурнаджиев

Никола 279

Фурнивал

Ришар де 202

Фукс

Херман 246, 247

Х

Хавкина

Любов 18, 64, 68, 69, 136,

141, 151, 152, 159, 189,

190, 248, 249, 256, 261,

262

Хаджиева

Ангелка 259

Хаджийски

Иван 145, 146, 259

Хаджимарчев

Иван 281

Хаджихристов

Христо 14, 49, 189, 237,
244, 262
Хаджихристова
Величка 189, 262
Хазар
Хамсун
Кнут 27, 28, 61
Харнак
Адолф фон 151, 164
Пол 267
Хаскел
Едуард 126, 277, 282
Хауптман
Герхард 26, 27, 28, 61, 240
Хендел
Георг Фридрих 62
Хербст
Йосиф 50
Херман
Г. 62
Херцен
Александър 23
Хесе
Херман 61
Хлебаров
Ячо 234, 235, 236, 237,
238, 239, 240, 241,
242, 244, 245, 248, 249,
252, 253, 254, 255, 256,
259, 260, 261, 264, 266,
267, 269, 270, 271
Холт
Евелина 51
Христов
Добри 12, 120
Кирил 32, 50, 148, 179,
219, 261
Петко 13, 54, 81
Христова
Жана 15, 237
Латинка 237

Ц

Цанков
Драган 253
Александър 107
Иван 259
Цветанов
Ценко 9, 14, 55, 141,
148, 159, 164, 185, 227,
228, 229, 257, 262, 263,
266, 267, 271, 272
Цветков
Андрей 99, 109, 112
Церковски
Цанко 52
Цобелтиц
Цоллер
Едмунд 151Ф. 271
Цонев
Беньо 119, 163
Цочев
Ир. 259

Ч

Чехов
Антон П. 61, 62, 241
Чилингиров
Любомир 238
Стилиян
7, 8, 10, 50, 52, 83, 97,
101, 112, 115, 120, 126,
138, 139, 141, 148, 163,
164, 179, 183, 197, 219,
224, 232, 234, 235, 238,
252, 253, 254, 255, 256,
260, 264
Чипев
Тодор Ф. 148, 261
Чолов
Петър 8, 124, 234, 236,
237, 239, 249, 251
Г. 148, 261

Чудомир 52, 112, 144, 148,
158

Ш

Шамурин

Е.И. 140, 256

Шевченко

Тарас 62

Шекспир

Уйлям 28

Шивачев

Борис 49

Шилер

Фридрих 241

Шиклев

Стоян 236, 237, 238

Шира

Джес 168, 173, 256

Шишков

Стою 148, 261

Шишманов

Иван 8, 10, 13, 18, 19, 23,
26, 45, 46, 48, 51, 54, 59,
66, 68, 74, 77, 81, 83,
87, 92, 93, 94, 100, 101,
107, 119, 120, 126, 136,
138, 142, 144, 148, 153,
154, 155, 182, 218,
235, 237, 244, 248, 249,
251, 252, 253, 258, 260,
261, 274

Шлайермахер

Андреас 64

Шнайдер

Георг 217, 218

Шниллер

Артур 26, 28, 241

Шопов

Иван 217

Шретингер

Мартин 150

Шуманова

Нина 9, 236

Щ

Щеглов

В. 265

Я

Яворов

П.К. 76, 179, 278, 279, 281

Ягич

В.И. 222, 271

Ямантиев

Нено 34, 188, 285

Янакиева

Татяна 238, 263

Янев

Сотир 281

Янтарски

Георги 247

Ясенов

Христо 50

D

Dawe

Grosvenor 261

Dewey

Melvil 261, 266

Dziatzko

Karl 270

G

Gayesaque

Ern. 247

Gesner

Conrad 269

H

HYDE

Thomas 269

J

Jurgens

Ad. 247

L

Ladevig

Paul 267

Langlois

Charl 270

Lemaitre

Henri 247

Lloyd

G.A. 270

M

Malcles

Lousie-Noelle 270

N

Naude

Gabriel 269

O

Otlet

Paul 246

P

Panizzi

Antonio 269

Polain

M. Louis 247

R

Rider

Fremont 261

S

Schneider

G. 270

Schrettinger

Martin 261

Schwenke

P. 265

Shera

Jesse 265

Sonnenschein

W.S. 271

Sparr

Enrique 247

Strannik

K. 247, 260

T

Tanchou

Y. 140, 256